

Universitat de València
Facultat de Filosofia i CC.EE.
Àrea d'Estètica i Teoria de les Arts
165H Art, filosofia i creativitat
Tesi Doctoral

Activitats educatives dels museus de ceràmica valencians.

Estratègies del professorat.

Autor: Marc Ribera Giner
Director: Dr. Ricard Huerta Ramón

València, 2013

AGRAÏMENTS.

Primerament dedicar aquesta tesi i donar les gràcies més sinceres al professor Ricard Huerta, per les seues aportacions i correccions, per obrir-me tantes portes, per la seua amistat, i per tantes oportunitats oferides.

També agrair a la gent del Museu del Taulell pels anys i treballs compartits. A Vicent Estall, Director del Museu, per les vivències i per la confiança. A Vicent Canelles, a Àngels i a Joana, per l'entusiasme, per les converses, pels debats i treball en equip. I als companys que tinc i he tingut, pel seu interès i ajut.

A Ana pel suport incondicional, per les seues revisions, per entendre, per la paciència i per estar sempre al meu costat durant tot el procés. També als meus pares, per ensenyar-me, per animar-me, exigir-me, criticar-me i per contribuir més del que es pensen, per introduir-me en els mons de la ceràmica i l'educació. A Aleix, per suportar-me i per ser tant atent amb mi, i per influir-me també més del que es pensa.

A la gent del grup de recerca *CREATIVA*, pels intercanvis d'idees i per les experiències conjuntes, per les converses i els ànims, per compartir sensacions i sentiments, per creure. En especial a Loli Soto, Ricard Ramón i Paloma Rueda amb els quals vaig començar les meues aventures.

A Romà de la Calle, per ser referència; i als professors Carlos Villavieja i Pablo Ramírez per introduir-me en el món dels museus. A Eladi Grangel i Jaume Coll per ensenyar-me els primers passos en el món dels museus de ceràmica.

A Tere Artero i Maria José Manzaneque, generadores d'energia. Per la seua amistat i per haver estat mestres en els meus inicis professionals.

Expressar el meu agraïment als mestres que han contestat les enquestes, per la seua col·laboració desinteressada, així com als responsables i educadors dels museus de ceràmica valencians per les aportacions en les entrevistes i en les enquestes.

Estic sincerament agraït a tot el cos docent d'Onda per l'interès i la participació en els projectes educatius del Museu del Taulell, així com a molts mestres i educadors d'escoles i grups de fora d'Onda per deixar-me experimentar. A tot l'alumnat d'Onda per aportar-me tant durant tants anys, per ser els protagonistes, per fer-me gaudir en la meua feina.

A l'àrea d'educació de l'Ajuntament d'Onda i als seus responsables per coordinar i recolzar les iniciatives educatives del Museu del Taulell any rere any.

A Manolo Safont com a homenatge pòstum, per com entenia la ceràmica, la cultura, l'educació, la vida. Per haver compartit moments de veritable qualitat humana.

*A Ana, Laia i Biel,
a Pepe, Marisa, Aleix i Noelia,
a Pepe i Conxa, a Vicent i Pepita.*

ÍNDIX.

1. Introducció.....	9
1.1. Justificació i motivacions.	13
1.2. Els museus, l'educació, els mestres i la ceràmica	25
1.3. Estat de la qüestió.	28
2. Formulació d'hipòtesis i objectius de la investigació.	33
3. Metodologia.....	37
3.1. Metodologia disciplinar de la investigació.	41
3.2. Les enquestes i les entrevistes com a eixos vertebradors de la recerca.	52
3.2.1. Enquestes realitzades als mestres en les visites a museus de ceràmica valencians.	54
3.2.2. Les enquestes realitzades als museus de ceràmica Valencians.	56
3.2.3. Entrevistes als directors i als responsables de l'educació dels museus de ceràmica valencians.	61
4. L'activitat educativa als museus valencians.	65
4.1. Els museus valencians i l'educació.....	72
4.1.1. Classificació de la utilització dels objectes materials en les pràctiques habituals de l'aprenentatge escolar.	77
4.1.2. Algunes eines educatives utilitzades pels museus.	78
4.1.3. Els recursos i estratègies de dinamització són diversos.....	80
4.2. L'educació artística i les escoles de primària valencianes.....	81
4.3. El Currículum de primària en la Comunitat Valenciana.	85
4.3.1. L'àrea de Coneixement del medi natural, social i cultural.	87
4.3.2. L'àrea d'Educació Artística.....	88
4.3.3. Contribució de les activitats del Museu del Taulell al desenvolupament de les competències bàsiques a través d'aquestes àrees.	89
4.4. Els Mestres de primària i la figura de l'Educador de Museus.	91
4.4.1. Proposta de València: per un professional educador en cada museu.....	95
4.5. La Universitat de València i la formació dels Educadors.....	97
4.5.1. Recorregut, evolució i incidència.	101
4.6. La realitat geogràfica i sociològica del context valencià: la tradició ceràmica.	105

5. Museus de ceràmica i activitat educativa.....	119
5.1. Els museus de ceràmica en Espanya. Visió generalitzada.	120
5.1.1. Els museus de ceràmica a Internet en Espanya.	123
5.2. El context dels museus de ceràmica valencians. La seva projecció educativa.	125
5.3. Treball de camp. Caracterització de l'activitat educativa dels museus de ceràmica valencians.	127
5.3.1. Museu Nacional de Ceràmica i dels Arts Sumptuàries González Martí.	128
5.3.1.1. Els museus i la didàctica. Una reflexió per al Museu Nacional de Ceràmica de València.	138
5.3.2. Museu de Ceràmica de Manises.	142
5.3.3. Museu de Ceràmica de l'Alcora.	150
5.3.4. Museu Municipal de Ceràmica de Paterna.	162
5.3.5. Museu de la Rajoleria de Paiporta.	171
5.3.6. Museu de Cantereria d'Agost.	177
5.3.7. Museu Lladró.	187
5.3.8. Col·lecció Museogràfica de Potries.	189
5.3.9. El nou Museu Municipal de Benetússer.	193
5.3.10. Els casos de Ribesalbes i Castelló.	193
5.4. Altres casos. Exemples de museus de ceràmica fora de l'àmbit valencià.	195
6. La proposta del Museu del Taulell "Manolo Safont".	211
6.1. El cas particular d'Onda i el seu Museu del Taulell "Manolo Safont".	212
6.1.1. La seua gestió. La Fundació del Museu del Taulell.	215
6.2. Intenció i marc d'actuació dels programes educatius.	217
6.3. La didàctica aplicada.	219
6.3.1. Estructura educativa del Museu del Taulell.	220
6.3.2. Evolució programàtica del Museu del Taulell.	222
6.4. Programes educatius. Descripció i caracterització.	224
6.5. Dos exemples de programació conjunta entre el Museu i els centres educatius.	286
6.6. La investigació al Museu del Taulell.	296
6.7. Conclusions sobre els programes educatius.	305
7. Conclusions.	305
Bibliografia.	321
Annexos (CD).	

1. INTRODUCCIÓ.

“Els educadors dels museus hui necessiten desenvolupar un pensament crític sobre els mètodes que hi ha darrere de les seues accions” (O’Neil, 2011: 12).¹

L’aventura d’endinsar-me en aquesta tesi doctoral ve determinada per una sèrie d’experiències i vivències durant la meua trajectòria formativa i professional, al llarg de la meua vida. Les experiències i vivències han exercit una influència suficientment important com per implicar-me amb profunditat en la temàtica tractada. La recerca d’arguments, de respostes, de reflexions i de conclusions o de resultats que propose en aquesta investigació m’han permès estructurar i canalitzar idees i conceptes cap a l’aplicació pràctica en el meu dia a dia com a coordinador d’activitats educatives d’un museu.

Conceptes com educació, museus, mestres, alumnes, cultura, patrimoni, imatge, ceràmica, han adquirit una dimensió tan gran en el meu ideari que per força s’han convertit en l’objecte d’estudi de la meua tesi doctoral. El present treball vol ser l’anàlisi, l’ordenació i la constatació d’una sèrie d’hipòtesis motivades per les reflexions que se m’han plantejat en el meu quefer quotidià com a educador d’un museu vinculat a la ceràmica dins l’àmbit de la Comunitat Valenciana. Entrant en consonància a més amb les tesis que manté el grup de recerca *CREATIVA*² de la Universitat de València del qual forme part.

Així doncs, amb el títol *Activitats educatives dels museus de ceràmica valencians. Estratègies del professorat* he tractat de situar per una banda les activitats educatives

¹ Marie-Clarté O’Neil, es professora de museologia a l’Institut National du Patrimoine, École du Louvre

² El grup de recerca *CREATIVA* de la Universitat de València centra les seues investigacions en l’àmbit de l’educació artística i els museus. Els seus projectes l’han situat com a capdavanter en l’espectre universitari espanyol especialitzat en aquests temes.

1. INTRODUCCIÓ

dels museus de ceràmica valencians en el panorama actual de les últimes tendències en educació artística, i per una altra banda he procurat identificar quina és la utilització que els mestres de primària de l'àmbit valencià en fan d'elles. Anirem donant resposta a les hipòtesis prèviament formulades. Per situar-nos convé exposar en aquest punt algunes consideracions generals dels conceptes que esdevindran objecte d'estudi al llarg de tota la investigació.

Els museus s'han convertit en espais conceptuals. Ja no són aquells espais físics contenidors d'objectes admirats solament per una elit minoritària. De mica en mica s'han obert i s'han adaptat a la societat cada vegada més canviant. A poc a poc, s'han convertit en còmplices idonis dels col·legis de primària en matèria d'educació artística. En els últims anys aquests nous espais educatius han sofert una contínua evolució i s'han preocupat per d'adaptar-se, fent front als corrents educatius canviant, i a la cada vegada major demanda dels centres escolars que de forma massiva utilitzen els museus com a una eina més de treball per respondre a les exigències dels objectius i continguts dels currículums escolars.

Aquest fet ha despertat la curiositat en l'àmbit universitari que l'ha introduït com a matèria susceptible de ser estudiada i analitzada. La Universitat de València és capdavantera en la investigació de la relació que s'estableix entre els museus i les escoles, tot participant en els debats internacionals sobre la funció educativa que desenvolupen el centres museístics.

Per aconseguir que el procés educatiu entre els museus i els escolars siga realment efectiu cal estudiar quina és la vinculació que s'estableix entre l'escola i el museu, i en aquest sentit, fixar-se en les dues figures últimes i responsables en aquest procés, la figura de *l'educador de museus* i la figura del *mestre*. A la fi, aquestes figures es converteixen en els canalitzadors cap a l'alumnat del patrimoni dels museus.

A la Comunitat Valenciana existeix una llarga tradició ceramista que en gran mesura es conserva i es presenta en els diferents museus que, sobre aquesta temàtica, s'estenen arreu de tot el seu territori. La ceràmica, com a patrimoni etnològic i artístic d'un entorn determinat, és el reflex de bona part d'aquesta societat valenciana, i com a tal es converteix en element susceptible de ser tractat a les escoles d'aquest àmbit. Per això, poder analitzar la vinculació entre els museus d'aquesta tipologia en quant a la seua funció educativa, amb els mestres de primària i a l'inrevés, ja que ens pot ajudar a crear canals de comunicació més directes i efectius per tal que els museus de ceràmica (i per extensió d'altres tipologies de museus) es

1. INTRODUCCIÓ

converteixen en eines de referència per als mestres, repercutint finalment en una millora substancial de l'educació dels escolars.

Un estudi d'aquestes característiques ja va tindre una primera experiència de recerca en el treball d'investigació *Estratègies dels mestres al museu. Experiència didàctica al Museu del Taulell "Manolo Safont"*, que vaig defensar l'any 2006 en el Departament de Filosofia de la Universitat de València per obtindre la suficiència investigadora. Aquell treball estava basat en una sèrie d'enquestes a mestres que van visitar el Museu del Taulell "Manolo Safont" d'Onda (Castelló), havent-se estudiat i analitzat la vinculació i la relació que hi tenien els docents amb els museus com a eina educativa. Continuar ampliant aquesta investigació cap als altres museus de ceràmica valencians és un dels propòsits de la tesi, que s'emmarca, cal reflectir-ho, en les línies d'investigació que duen a terme els investigadors del grup de recerca *CREATIVA*, que en 2006 també van desenvolupar entre altres un projecte d'investigació titular *De l'aula al museu. Usos i estratègies dels mestres en les visites a exposicions*. Les conclusions d'aquells projectes van presentar algunes claus per definir les actituds que mostren els mestres quan s'enfronten a la visita a un museu. Ara, en aquesta tesi, confrontem aquestes actituds i opinions amb les que ens proporcionen d'altres elements d'aquesta relació binomial, especialment la dels museus de ceràmica i els seus responsables educatius.

Una primera consideració ens permet afirmar que els escolars que visiten alguns d'aquests museus de ceràmica de la Comunitat Valenciana segueixen un patró de visita molt generalitzat. L'alumnat junt als seus mestres arriba al museu on el seu personal els ofereix una visita guiada a més d'un taller de ceràmica. Aquestes activitats, de per si, ja són prou atractives, trenquen amb la monotonia de l'aula, però no sabem quina repercussió i quina influència exerceixen sobre el procés educatiu de l'alumnat. De vegades per no encertar en la programació per part dels museus, i en altres ocasions per falta d'informació i de recursos per part dels mestres, sembla ser que el potencial educatiu que es desprèn dels continguts d'aquests museus, per la relació tan directa que tenen amb els continguts del currículum escolar de primària, no acaben de ser suficientment explotats, probablement per un problema de falta de comunicació entre els col·lectius professionals implicats. S'haurien de conèixer millor els uns als altres per poder coordinar-se. Es posa de manifest doncs, insistim, la necessitat d'estudiar i analitzar la vinculació que existeix entre els museus de ceràmica i els mestres que els visiten, per poder extreure conclusions i discernir les necessitats, ajudant així a crear xarxes de comunicació més efectives i trobant les estratègies més adients per tal d'obtenir una major implicació sobre l'alumnat.

1. INTRODUCCIÓ

L'obtenció de conclusions i reflexions que se'n derivaran d'aquest treball passen per fixar-nos en les programacions educatives que en l'actualitat promouen els museus de ceràmica valencians, per recollir les necessitats dels mestres de les escoles valencianes quan decideixen realitzar la visita amb els seus alumnes. D'aquesta aproximació es desprenen diferents informacions: quant de temps hi dediquen, els recursos de què disposen, els problemes que surten en la gestió de la sortida. Tot això passa per descriure el panorama dels professionals de l'educació en aquests museus, així com la visió que sobre aquesta es té des de la seua direcció, i també passa per analitzar l'actitud dels uns i els altres front a aquesta matèria. Tot per tal de determinar els paràmetres en què en el futur immediat s'haurien de basar ambdues parts per realitzar i profunditzar en les seues programacions, traure conclusions i desenvolupar estratègies conjuntes per crear un entorn educatiu en el centre museístic i en les aules, i per establir canals de comunicació més efectius.

En un segon esglaó, aquesta tasca de recerca servirà de reforç per tal que des de la universitat es forme als futurs mestres en matèria d'estratègies en les visites a museus, ajudarà a promocionar la "xarxa fictícia" de museus de ceràmica valencians i servirà de reforç als investigadors i treballs dels grup de recerca. Es podran derivar també nous projectes d'investigació cap a altres nivells educatius o noves estratègies de gestió de l'educació als museus en l'àmbit de la Comunitat Valenciana. I per descomptat, deurà sumar idees als esforços que des de l'àmbit acadèmic s'estan fent per esbrinar i redefinir l'estat actual de l'educació en museus.

Les característiques particulars dels museus de ceràmica determinaran el desenvolupament del present treball. He focalitzat l'estudi i l'anàlisi de casos concrets a través d'enquestes realitzades tant als mestres que han visitat amb el seu alumnat les activitats dels museus, com a partir d'enquestes realitzades als responsables dels propis museus sobre les seues programacions educatives per a grups escolars. També he realitzat entrevistes personals amb els directors dels museus i amb els seus responsables educatius per poder recollir tot allò que no havia estat recollit anteriorment en les enquestes.

El conjunt de museus analitzats que configuren la xarxa no institucionalitzada de museus de ceràmica valencians son els següents: Museu del Taulell "Manolo Safont" (Onda, Castelló), Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries González Martí (València), Museu de Ceràmica de l'Alcora (l'Alcora, Castelló), Museu de Ceràmica de Manises (Manises, València), Centre de terrisseria d'Agost (Agost, Alacant), Museu Municipal de Ceràmica de Paterna (Paterna, Manises),

1. INTRODUCCIÓ

Museu de la Rajoleria de Paiporta (Paiporta, València) i Museu de la Col·lecció Lladró (Tavernes Blanques, València). També es citaran dos casos importants que, tot hi no ser museus exclusius de ceràmica, tenen una especial rellevància per les seues col·leccions dedicades a aquesta matèria, així com un entorn social molt lligat a la tradició ceramista, i que en ocasions han generat una certa activitat didàctica al seu voltant. Són el cas del Museu Casa de la Baronia de Ribesalbes (Ribesalbes, Castelló) i del Museu de Belles Arts de Castelló (Castelló de la Plana). Igualment important es un altre cas que també es citarà, el de Potries (València) i la seua col·lecció museogràfica sobre la ceràmica local.

1.1. Justificació i motivacions.

Les reflexions i idees exposades de forma generalitzada en la introducció precedent serveixen per emmarcar l'àmbit d'actuació en el desenvolupament d'aquesta investigació. Trobem necessari aprofundir en les motivacions que han pausat i delimitat l'objecte i els processos de la investigació, ja que tot l'estudi ve determinat per la meua tasca professional com a educador de museu, i més concretament com a educador d'un museu de ceràmica.

Actualment desenvolupe la meua tasca professional com a tècnic en el Museu del Taulell "Manolo Safont" d'Onda (Castelló) on realitze les funcions de coordinador i executor dels seus programes educatius i on també he ocupat el càrrec de secretari de la Fundació Museu del Taulell "Manolo Safont" de la Comunitat Valenciana. Pel que fa la meua tasca com a investigador, com a membre col·laborador d'un grup de recerca universitari, m'he involucrat en projectes d'investigació en temes d'educació artística aplicada als museus. L'anàlisi i resultat final és fruit de compaginar aquestes dues vessants, la professional i la d'investigador.

La meua tasca professional no solament s'ha desenvolupat al museu d'Onda. També he tingut l'oportunitat de conèixer de prop la realitat d'altres museus de ceràmica en l'àmbit valencià, primer com a estudiant en pràctiques al Museu de Ceràmica de L'Alcora (Castelló), i després com a becari del Ministeri de Cultura en el Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries González Martí (València), sempre involucrant-me en els temes educatius. Per últim, cal destacar que aquesta experiència acumulada ha estat reforçada en la meua participació com a professor del Diploma universitari "Educació Artística i Gestió Museus" de la Universitat de València des de 2008.

1. INTRODUCCIÓ

Pel que fa a la meua formació, sóc llicenciat en Belles Arts per la Universitat Politècnica de València en 2001, havent desenvolupat altres estudis relacionats en la matèria, com ara la diplomatura en Educació Artística i Gestió de Museus per la Universitat de València en 2002, el Màster en Museologia en 2004 per la Universitat Politècnica de València (UPV) i des de l'any 2005 com a alumne de doctorat del Departament de Filosofia de la UV. He anat configurant un currículum on sempre han dominat l'estudi i la pràctica de la relació educativa entre els museus i les escoles de primària. També he assistit i participat com a ponent en diversos congressos, seminaris, cursos, jornades i *workshops* sobre la temàtica i la seua investigació, donant com a resultat la col·laboració en diverses publicacions relacionades amb temes educatius, museístics, i sobre temàtiques vinculades a la ceràmica.

La meua evolució professional i com a investigador que he enumerat serveix per dibuixar la trajectòria que ha provocat el meu interès per l'educació en museus. Tot i que va començar com un fet casual, la meua relació amb els museus de ceràmica ha configurant el camí i el caràcter dels meus estudis que perfilen aquesta tesi. Però durant aquest periple també he tingut un altra influència i una referència en les activitats professionals dels meus familiars més directes envers l'educació i la ceràmica. Mon pare té una llarga experiència professional com a tècnic ceràmic, i la meua mare com a entusiasta per la professió de mestra; tots dos han participat activament en el meu projecte personal de vida pel que fa a la conjunció d'aquests dos mons. A partir d'aquí calia que m'involucrés, era necessari, en aquests estudis i en aquesta investigació. Sempre amb el rerefons que comporta un sentiment personal focalitzat cap la realització de feines amb forts components de servei a la societat.

En aquest trajecte descrit, com cal suposar, s'han succeït infinitat d'experiències i accions que han anat configurant el meu ideari i la meua visió de com enfrontar-se a la problemàtica de dissenyar, organitzar i executar programes educatius en museus. Però sobretot, i com a exemple, voldria destacar tres experiències de distinta naturalesa que han influït en les meues intencions i primeres preocupacions per enfrontar-me al fet de l'educació en museus, a saber: la meua primera experiència com a educador connector entre un col·legi de primària i un museu; la participació en una taula rodona que va tractar aquest tema de les vinculacions entre els mestres i els museus; i el fet de formar part d'un grup de recerca sobre aquesta mateixa problemàtica al qual s'adscriuen les meues indagacions.

1. INTRODUCCIÓ

Considerem interessant explicar aquests tres fets, tot i que siga de forma resumida i breu, perquè les reflexions que plantegen posen al descobert aspectes, idees i problemàtiques que justifiquen el tractament de la vinculació que existeix entre els mestres de primària i els museus com a objecte d'estudi. Serviran per veure com les grans qüestions que plantegem en aquesta tesi també venen constatades en experiències de diversos àmbits. Per no estendre excessivament només exposaré els plantejaments més rellevants d'aquests tres fets.

La meua primera experiència com a educador.

El primer dels tres fets va tenir lloc durant el curs 1999-2000 i va consistir en la visita d'un grup d'escolars de l'escola pública de Sant Joan de Moró (Castelló) a l'IVAM (Institut Valencià d'Art Modern). Va ser la meua primera experiència com a educador en una activitat que relacionava la visita d'un grup d'escolars a un museu amb el treball desenvolupat a l'aula. Si bé estem parlant d'una activitat que va ser realitzada fa uns anys, jo la considere encara una experiència paradigmàtica que avui en dia estaria totalment vigent, ja que disposava d'elements i idees perfectament defensables per les tendències més actuals tant des del punt de vista de l'escola com del museu. Va marcar la meua posterior visió sobre aquesta matèria i la meua trajectòria tant professional com els meus treballs d'investigació.

La descripció ideològica d'aquell projecte permet il·lustrar les idees principals que defensem en aquesta tesi sobre la relació entre museu i escola, ja que va ser una experiència de clara sintonia entre els mestres participants i l'educador, que en aquell cas era jo mateix. Cal mencionar que vaig participar com a element extern, ja que no formava part ni de la institució museística visitada ni del cos docent del centre educatiu, però el projecte va ser dissenyat per mi mateix en col·laboració amb les mestres components de l'equip de tercer cicle de l'escola, entre les quals una, també mestra del centre, era Marisa Giner Parra, ma mare. Van participar tot convertint l'experiència en una activitat de cicle. Vaig ser el coordinador perquè la proposta va nàixer com a projecte per a un treball universitari per a l'assignatura de *Projectes I de Color* que vaig cursar aquell any en la llicenciatura de Belles Arts a la Universitat Politècnica de València. Eva Marín, la professora de l'assignatura, sensibilitzada també en temes educatius i titular de la matèria obligatòria corresponent dins de la llicenciatura, em va animar a endinsar-me en el treball per considerar que el projecte tenia una gran vessat creativa.

1. INTRODUCCIÓ

El projecte es titulava *Visita a un museu d'art contemporani* i pretenia estudiar una forma d'apropar el món de l'art a l'alumnat d'un col·legi de primària, tenint en compte els seus programes educatius. Concretament es va centrar en alumnes de cinquè i sisè de primària. Sempre amb un caràcter didàctic, va sortir per l'interès de promoure l'educació dels xiquets i xiquetes mitjançant la realització artística. Pretenia doncs que dos móns, el dels xiquets i el de l'art, anaren de la mà, amb unes intencions molt directes cap a la formació de les persones, dels ciutadans.

En un primer moment, la realització del treball intentava buscar solucions a un problema que existia en aquest centre educatiu però que segurament es podia fer extensible a la gran majoria dels centres educatius de primària, almenys els d'un entorn similar. Aquest problema consistia en l'aprofitament gairebé nul d'un fenomen com és el d'ajudar l'alumna a valorar, apreciar, treballar i conèixer l'art contemporani. Considerem que l'art contemporani ofereix als mestres i educadors un ventall de possibilitats impressionant per tal de realitzar la seva tasca dins de l'àrea d'artística en les escoles en general i les valencianes en particular.³

Per poder dur a terme un projecte d'aquestes característiques vam considerar dos pilars fonamentals entre els quals s'havia d'establir una comunicació de treball que ajudés a garantir una bona formació educativa. Un d'aquests pilars era el mateix col·legi i l'altre el trobem en el museu. En aquest cas un museu d'art, que ens aportava el reflex de la societat del moment i el caràcter experimental que ofereixen les obres que allí s'exposen. Això ens va permetre dur endavant tota una sèrie d'activitats que ens podien ajudar a respondre els objectius de la matèria de plàstica estipulats en els currículums escolars.⁴

A més, l'activitat no havia de quedar solament com una excursió, com una eixida de l'aula sense cap apropiació de nous coneixements i noves vivències. Calia contribuir a la construcció dels sabers dels xiquets. Vam considerar que al voltant d'una eixida com aquesta caldria dissenyar una sèrie d'activitats per reforçar els coneixements i que es convertís en un projecte prolongat cap a altres disciplines fent un seguiment continu amb caràcter multidisciplinari, evitant que s'abandonés aquest treball, i provocant que a més a més fora l'eix de treball amb altres matèries.

³ Aquest problema detectat en aquell moment per les persones que es van plantejar el projecte continua vigent de forma general, segurament en menor mesura en l'actualitat però encara molt accentuat.

⁴ Aquestes línies i les posteriors en aquest apartat, són una transcripció adaptada d'aquell projecte. Va ser escrit l'any 2000 quan començava a interessar-me per l'educació artística i la cultura visual. Com es pot apreciar, tot i la simplicitat d'aquell discurs, molts dels plantejaments que teníem llavors, evolucionats avui en dia, continuen vigents en els fòrums de debat sobre aquestes temàtiques (Ribera, 2000)

1. INTRODUCCIÓ

Trobem que va ser molt positiu tot el procés creatiu desenvolupat, no solament per part de l'alumnat, sinó també per al professorat implicat. L'objectiu inicial: *canviar l'actitud de l'alumnat front a l'art contemporani* es va veure reflectit en les seues pròpies produccions. Fins el punt que comparant els treballs que va realitzar l'alumnat al començament del projecte i els realitzats a la seua finalització ens adonem dels canvis substancials. Des d'una perspectiva de llibertat procedimental, en les primeres accions tots els treballs estaven realitzats amb poques tècniques, amb uns estils molt figuratius i realistes, de manera que només feien referència als emblemes del poble: l'ajuntament, església, ermita i escut. En les últimes accions, per contra, van aparèixer noves tècniques més experimentals com el collage o tècniques mixtes, nous formats i estils, i també reflectien altres problemàtiques del poble d'una manera més crítica, com ara temes vinculats amb la neteja, la falta d'instal·lacions esportives, parcs i places, o el problema de la carretera que creuava la població i que en aquell moment era un tema molt candent. En definitiva, hi hagué un canvi en l'alumnat dels conceptes inicials als finals que transformaren els seus treballs, construint saber, tot involucrant les característiques dels postulats constructivistes.

S'ha de destacar que hi va estar implicat tot l'alumnat, que es va mostrar molt motivat i participatiu en tot moment sense cap excepció, la qual cosa segons els mestres resultava generalment difícil. Per part de més la meitat de l'alumnat es van fer molts treballs d'experimentació a casa, voluntàriament i sense que foren demanats pels mestres. S'hi va evidenciar la participació de tots en la recerca d'informació que aportaven des de les seues cases, indicant l'existència d'un treball conjunt amb les seues famílies. Cal destacar que aquest treball es va plantejar com un projecte transversal a totes les àrees del currículum.

S'hi va voler deixar constància de què, en base a l'experiència viscuda, l'educació plàstica a les escoles requereix una formació específica per part dels docents que actualment encara no es té, ja que no existeix l'especialista en educació artística, així com es va trobar a faltar una major preparació didàctica per part dels voluntaris de l'IVAM que feien d'educadors i que portaven els tallers didàctics, tot i destacar l'esforç i la implicació que van demostrar en la feina. Tanmateix es va constatar la falta d'horari escolar destinat a l'àrea de plàstica en el tercer cicle de Primària, ja que es dedicava solament un hora setmanal. Aquest projecte va ser possible perquè es van implicar les àrees de llengua i coneixement del medi amb una visió més global i generalista.⁵ També

⁵ Cal recordar que aquest projecte va ser realitzar a l'any 2000 i que tot hi que ja han canviat substancialment algunes qüestions, les reivindicacions que feien els participants continuen encara vigents avui en dia com es podà observar en alguns moments d'aquesta tesi.

1. INTRODUCCIÓ

va resultar destacable el treball dels mestres, sempre desinteressat i voluntari. La dinàmica de treball de l'equip de cicle i la sintonia entre tots els agents implicats va fer possible el bon desenvolupament del projecte.

Per últim, dir que la informació proporcionada pel museu va ser més bé escassa i difícil d'aconseguir. Es va trobar una falta de comunicació entre l'escola i el museu que facilités la feina. Com a educador vaig haver d'explicar i insistir molt per poder aconseguir la informació requerida sobre les exposicions i la institució. Certament la inexperiència, la improvisació i la inseguretat varen envoltar el projecte, sobretot pel caràcter experimental que planava sobre les activitats. Però també la il·lusió, l'autoexigència i el suport de tots els participants van fer d'aquesta vivència un dels actes més intensos i apassionants que he viscut directament com a l'educador de museus.

Per fer-nos una idea més completa de l'abast del projecte i entendre'l amb profunditat caldria descriure cadascuna de les activitats que es van realitzar. Ja he manifestat que no han estat tant els elements procedimentals com els plantejaments ideològics del projecte els que el van dotar l'experiència de connotacions totalment vigents avui en dia.

Taula rodona "Museus i joventut".

Aquest és el segon fet vinculant que em va proporcionar elements de reflexió per endinsar-me en l'estudi de l'educació en museus. Va sorgir de la celebració d'una taula rodona que va tenir lloc al Museu del Taulell d'Onda. Es va titular "Els museus i la joventut"⁶. Amb motiu de la celebració del Dia Internacional dels Museus que convoca l'ICOM tots els anys per al dia 18 de maig, i dins del programa d'activitats per a la convocatòria del 2006 que va organitzar el Museu del Taulell "Manolo Safont" d'Onda per a celebrar l'efemèride, el dia 17 de maig d'aquell any va tenir lloc en les instal·lacions del museu onder una taula rodona sobre la relació que existeix entre els museus i la joventut. En la mencionada taula van participar, a més d'algunes autoritats locals, els directors d'alguns museus de ceràmica de la Comunitat Valenciana, diversos directors de col·legis d'Onda, representants dels centres de secundària de la mateixa localitat, personal del Museu i altres mestres i professors invitats.

⁶ L'extracte i l'anàlisi del que es va comentar en aquella taula rodona la vaig realitzar a partir de les anotacions que vaig poder prendre en el moment de l'acte, ja que hi estava present en aquella taula en qualitat d'educador del Museu del Taulell. Podrem observar les similituds i coincidències amb les reflexions fetes a la introducció de la tesi i amb moltes de les reflexions que aniran sorgint en el transcurs de la present investigació.

1. INTRODUCCIÓ

En la discussió va quedar clara la problemàtica que existeix en la programació d'actuacions educatives per part dels museus a l'hora de relacionar aquestes activitats de forma directa amb els continguts curriculars dels centres educatius. Per part dels museus, encara que es considere molt important l'elaboració d'aquestes pràctiques, tots van coincidir que sol deixar-se per a última hora la preparació de l'activitat educativa. El museu té moltes altres funcions i la falta de personal de vegades, o la urgència per prioritzar altres tasques dependents de l'administració que els gestiona, impossibilita una dedicació i estudi intens per a programar activitats que realment influiran en l'alumnat. Açò provoca que moltes vegades s'hagi de comptar amb empreses externes que programen aquests esdeveniments i en eixe cas pot ocórrer que no s'establisquen els vincles més desitjats entre els continguts que vol oferir el museu i les necessitats dels mestres en les seues visites, ja que aquesta metodologia comporta en si mateixa un filtre que dificulta la relació directa museu-col·legi. D'altra banda hi ha els *espectacles didàctics* que, si bé són molt interessants i compleixen la seua funció, tampoc garanteixen la influència en l'educació de l'alumne. Aquests espectacles es refereixen als esdeveniments de caràcter més teatral que, si bé ens permeten acostar a certs públics al museu, moltes vegades no aprofundeixen en programes curriculars dels centres educatius. Els tallers didàctics són un altre element atractiu utilitzat pels museus, les activitats dels tallers dels museus de ceràmica, per la tipologia de les col·leccions que treballen, tendeixen a realitzar tallers molt manuals, on els materials i els seus comportaments són l'element principal (imprescindible) però potser en massa ocasions s'abandonen els aspectes més socials transmissors del patrimoni immaterial, tan importants com l'altre (Calle, 2006: 40). O el mateix ocorre amb el material didàctic que elaboren els museus perquè la visita es pugui treballar en l'aula abans i després de la visita i així crear un vincle efectiu. És realment costós preparar aquests materials per a aquells museus mitjans o xicotets que no disposen d'un departament dedicat en exclusiva a l'educació. És una oportunitat perduda, perquè aquests museus són el àmbit perfecte per treballar els aspectes que marca el currículum escolar sobre l'entorn més proper a l'alumnat.

Ara com ara, en aquests tipus de museus *l'educador* o personal encarregat de la didàctica no sols s'ocupa d'aquesta funció sinó que realitzen múltiples funcions en l'estructura organitzativa del mateix. No existeix encara la figura de l'educador de museus. La falta de dedicació a les funcions educatives resta qualitat en l'oferta de les seues activitats destinades als centres escolars. De totes maneres, el que sí va quedar clar en la taula rodona és que encara que sigui amb moltes dificultats, els museus sí que programen activitats didàctiques, en forma de tallers, visites

1. INTRODUCCIÓ

guiades, teatre. Sí que hi ha oferta i a més aquesta oferta arriba als col·legis i és molt ben rebuda, però demanen un poc més d'implicació del mestre per a entendre les seues necessitats per a una millor programació.

Si important és la figura de l'educador de museus, l'altre pilar fonamental en la relació museu-col·legi és el mestre que, en definitiva, és la persona que decideix portar el seu alumnat al museu. Perquè si l'educador del museu té les seues dificultats per a desenvolupar programes educatius, el mestre no ho té millor per poder organitzar i programar visites a museus que tinguen una repercussió en el seu programa curricular. Les exigències actuals de les aules, tenint en compte aspectes novedosos com el creixement de la immigració i la falta de previsió de l'administració en els canvis demogràfics, com és el cas de les ciutats mitjanes on es troben els museus estudiats, està propiciant que els mestres es troben desbordats i també deixen per al final, si s'arriba a fer, una bona programació al voltant del museu de la seua ciutat, o a vegades ni tan sols una visita improvisada. Necessiten i demanen mestres de suport que els ajuden a gestionar les noves problemàtiques que tan ràpidament s'implanten en el seu entorn de treball. Alhora demanaven que fóra el museu el que s'obrís, que les seues activitats no es quedaren dins de les quatre parets ja que hui els alumnes estan molt desconnectats del patrimoni cultural de les seues ciutats i és el museu el que millor les pot desenvolupar.

Amb açò no volien donar a entendre que el museu s'hagi d'ocupar de tot, però sí que és l'entorn cultural idoni que pot adaptar certa informació molt útil per al mestre. A més, en els continguts que puga preparar el museu, els mestres exigeixen relativament poc, ja que no cal abordar molts temes sinó tot el contrari, realitzar activitats molt concretes d'aspectes molt concrets, això sí, aquestes activitats han de tindre una continuïtat. El museu, així com la resta d'agents privilegiats del patrimoni, hauria d'arribar a repercutir de forma clara entre l'alumnat; les activitats s'han de succeir de manera periòdica i amb una clara vocació *constructivista*, o millor encara, de caire *construccionista*.

Dins d'aquest clima pessimista plantejat per cada una de les parts, les conclusions de la taula van permetre una bolcada positivista que va vindre propiciada per la necessitat i les ganes de col·laboració en el futur. Per a suplir la falta de personal i la importància que se li dedica a aquests tipus d'activitats front a altres prioritats que van sorgint de forma improvisada, des de l'administració o la pròpia gestió tant en el cas del museu com del col·legi, la solució passa per establir un sistema de comunicació entre mestres i persones encarregades de l'educació en els museus, per

1. INTRODUCCIÓ

tal que des del mateix museu es llancen iniciatives que realment puguen tindre un aprofitament i un millor suport als mestres en els seus programes. Es tracta d'unir els objectius i continguts patrimonials del museu-ciutat (Huerta, 2004) amb els objectius i continguts en valors dels col·legis, realitzar un veritable *intercanvi* (Guilbaut, 2006: 18) per tal de concretar les activitats. Aquest enteniment dotarà d'un potencial creatiu que combatrà els escassos recursos econòmics que aquestes dues institucions solen tindre i afavorirà el diàleg entre ambdós parts per potenciar l'aprenentatge dels uns i dels altres, però sobretot potenciarà el dels alumnes. En definitiva, es tracta de programar cap a la troballa d'una estandardització d'actuació i un canal de comunicació que faciliti el treball en el futur. Novament apareix l'objectiu de realitzar accions que realment siguin eficaces per a l'educació evolutiva dels alumnes.

Adscripció a les investigacions i la recerca universitària.

El tercer fet que em va influenciar i va resultar determinant per seguir aquests tipus d'estudi ha estat el meu treball en el grup d'investigació *CREATIVA* des de l'any 2005. Es tracta d'un col·lectiu dedicat a la investigació artística i la innovació educativa de la Universitat de València. El grup realitza projectes en què s'estan analitzant les relacions entre el col·lectiu dels docents i les institucions museístiques, a fi de millorar la situació actual. A la Comunitat Valenciana, la Universitat de València a través del seu Institut de Creativitat i Innovacions Educatives i també gràcies als esforços d'aquest grup de recerca, s'ha assumit la responsabilitat de profunditzar en aquesta temàtica de l'educació als museus. Les idees i reflexions derivades de la taula rodona descrita anteriorment posen de manifest un panorama que necessita aquesta implicació universitària per tal de contribuir a la troballa de solucions i millores al problema.

En aquesta mateixa línia trobem diversos exemples de grups de recerca consolidats i vinculats a altres universitats espanyoles. Destaquem ara dos exemples de referència: per una banda el Grup de recerca EDARTE del Departament de Psicologia i Pedagogia de Universitat Pública de Navarra, que compta com a investigador principal amb Imanol Aguirre, i que congrega un equip multidisciplinari dedicat a l'estudi d'experiències educatives que es donen en els diferents contextos de producció cultural contemporània i específicament en l'àmbit de les arts i de la cultura visual (EDARTE, 2013), com ara escoles, museus i centres d'art i patrimoni. Amb línies de recerca sobre: *educació artística en entorns escolars; Museus, patrimoni i educació artística; Joves i cultura visual o Educació i experiència estètica*⁷. L'altre exemple

⁷ A www.edarte.org, revisada el 26 de maig de 2013.

1. INTRODUCCIÓ

destacable amb aportacions sobre l'Educació artística i la Cultura Visual el trobem al *Centre d'Estudis sobre el Canvi en la Cultura i l'Educació (CECACE)*, en el qual s'hi integra el Grup d'Investigació Consolidat Formació, Innovació i Noves Tecnologies (FINT), encapçalat per Fernando Hernández. Compta entre altres, amb una línia d'actuació en la realització d'investigacions sobre l'aprenentatge i l'experiència fora de l'escola i els seus efectes en l'aprenentatge escolar, i també amb l'objectiu de contribuir a la transformació de les concepcions i les pràctiques al voltant del paper de l'escola i altres agents de socialització en l'educació de xiquets, xiquetes i joves⁸. La llarga trajectòria investigadora de Fernando Hernández ens deixa patent la gran implicació i importància que atorga a la investigació basada en les arts per reconduir les estratègies futures en educació, al temps que ha anat creant escola amb la proposta de metodologies d'investigació en Educació Artística (Hernández, 2008). Els plantejaments i problemàtiques que aborden aquests grups de referència, són coincidents amb les línies d'investigació del grup *CREATIVA* i refermen moltes de les qüestions plantejades amb anterioritat: els museus i centres d'art s'han convertit actualment en un pol d'atracció cultural de primer ordre. Les institucions generen aquest interès pels centres museístics degut al seu impacte visual i mediàtic. La imatge de la institució passa per disposar d'un edifici emblemàtic com a museu. A l'estat espanyol tenim molts exemples rellevants com l'IVAM, el MACBA, Caixa Fòrum, el Guggenheim Bilbao..., dins d'un moviment que està visualitzant-se espectacularment a tots els països d'occident. També trobem aquesta tendència en l'àmbit local, i concretament a la Comunitat Valenciana hi ha des de fa alguns anys, sobretot en els temps de bonança econòmica, un corrent (fins i tot m'atreviria a dir "competència") entre els pobles per tindre el seu propi museu, el seu propi lloc emblemàtic.⁹

En aquest panorama potenciador dels espais expositius, la funció educadora està adquirint una importància cada vegada més intensa, ja que la major aflluència de visitants ha repercutit de manera directa en els públics escolars, sobretot en els grans museus. Les tradicionals visites de grups de xiquets i xiquetes en edat escolar s'han convertit en activitats cada vegada més demandades. La visita al museu està passant de l'element anecdòtic a convertir-se en una experiència quasi imprescindible, havent introduït nous hàbits que afecten l'organització i previsions

⁸ A www.cecace.org, revisada el 26 de maig de 2013.

⁹ No podia ser d'un altra manera, aquest fet també el trobem a les poblacions de tradició ceramista. Onda amb el seu nou Museu del Taulell de nova planta, l'Alcora i Agost amb les ampliacions dels seus museus, o les rehabilitacions en els últims quinze anys d'edificis emblemàtics de poblacions com Manises, Païporta, Paterna o Ribesalbes.

1. INTRODUCCIÓ

de cada centre educatiu, però molt especialment dels mestres més compromesos amb aquestes activitats.

Des de *CREATIVA* hem assumit la responsabilitat de sumar esforços encaminats a la preparació dels futurs docents en aquesta matèria de les programacions educatives en els museus. Els mestres, com hem comentat, disposen de pocs elements per construir experiències significatives en les seues visites a museus, ja que la seua relació o formació en matèria d'arts visuals es escassa, situació que genera un cert escepticisme.¹⁰

Pretenem oferir als mestres la possibilitat d'accedir i participar en les programacions educatives dels museus d'una forma coordinada i coherent. Pensem que els mestres, i la majoria dels ciutadans necessiten actualitzar la seua perspectiva sobre les arts visuals. Els museus poden, deuen ser els que proporcionen aquest ajut.

En els treballs del grup destaquem com a prioritari l'acostament a la realitat dels docents. Ens interessa especialment conèixer de quina manera estan introduint els mestres al seu alumnat en el món de l'art. En els nostres projectes, el mestre adquireix el paper de personatge principal, sempre tenint el docent com a protagonista de les investigacions. El docent ha de servir d'eix entre el currículum escolar i el que pot aportar la visita al museu. Encara que convé tindre molt present l'elaboració i presentació d'activitats didàctiques de què solen ser responsables els educadors de museus en els seus diferents departaments. *Gràcies a iniciatives com les visites a museus mestres i alumnes començaran a mirar el seu entorn amb més interès. Estem parlant d'un públic amb unes característiques sociològiques eminentment marcades per la seua condició de persones "en formació", futurs ciutadans dels quals dependrà, a més, la conservació i el gaudi del patrimoni cultural. Això significa que la situació del context també marcarà les seues futures actuacions com a ciutadans, ja que l'etapa d'infància i joventut es converteix en plataforma substancial de decisions.* (Ribera i Huerta, 2008: 180)

El museu aglutina múltiples representacions singulars, reunint elements que els educadors hem de saber observar i aprofitar com a veritables recursos per a l'ensenyament. Aquests elements ens parlen de les diferents cultures que s'han anat succeint al llarg dels segles, i passen a ser així un registre de la memòria històrica. Si som conscients dels diferents continguts culturals, llavors ens interessarem per observar, analitzar, experimentar, valorar i gaudir d'aquesta realitat pròxima. Però

¹⁰ Com se desprèn de les conclusions del treball d'investigació del grup *CREATIVA*, Usos i estratègies dels mestres en les visites a exposicions.

1. INTRODUCCIÓ

aquesta realitat es configura en base a infinitat de factors entre els quals el mestre ha de triar com a eines educatives en funció de l'enfocament que voldrà donar a la seua programació, és a dir, museus hi ha de moltes tipologies que han de ser aprofitats pel docent segons les característiques que giren al voltant del seu alumnat. Per això és interessant que els professionals de l'educació tinguen un fàcil accés al coneixement de les ofertes educatives dels museus del seu entorn per a, juntament amb els educadors del museu, poder establir els vincles necessaris amb el currículum escolar i amb la realitat pròxima de l'alumnat. Es fa necessària la creació d'espais d'interacció per a l'intercanvi entre els museus i les escoles.¹¹ El museu es convertirà així en una eina cultural i patrimonial efectiva.

Des de la Universitat podem establir vies de contacte per a millorar la relació entre els professionals de l'educació i els responsables dels gabinets didàctics dels museus amb la creació dels *websites* o altres espais com a connectors i com a projecte global d'interacció entre els dos col·lectius.

També als museus de ceràmica valencians els tallers i les visites per a escolars són programades en funció de temàtiques pròpies del mateix museu. Amb major o menor encert en els objectius i continguts, aquestes eixides de l'aula solen tindre una gran acceptació tant per part de l'alumnat com per part dels seus mestres. La ruptura de la monotonia de l'aula fa atractives les activitats que es realitzen fora dels seus murs, però no sabem la repercussió o la influència educativa que han exercit sobre l'alumnat. En el millor dels casos el museu prepara materials o directrius didàctiques perquè els mestres puguin treballar amb els alumnes la seua visita abans d'accedir al museu i amb posterioritat; o bé és el mateix mestre el que es prepara aquests materials en un intent de vincular la visita amb els continguts habituals de la seua programació. Certament aquests són els casos més minoritaris. Generalment la visita es converteix en una anècdota tant per a l'alumnat com per al mestre dins de la programació anual, que si bé sempre és positiu que un alumne visite un museu i damunt pugui gaudir de tallers didàctics, a més seria interessant i caldria, que la visita repercutís de forma real i molt directa en l'educació artística i els valors dels propis alumnes.

Per al museu és imprescindible conèixer el comportament i el funcionament dels mestres a l'hora de programar una visita a un museu. El paradigma seria poder personalitzar cada una d'aquestes visites, que si ara com ara és un impossible o

¹¹ Interessant llegir l'article del professor Ricard Huerta "¿Qué esperan los museos de los maestros?" en Revista In-Visibilidades, nº 0.

1. INTRODUCCIÓ

molt difícil (falta de personal, capacitat de càrrega dels museus, falta de recursos econòmics, falta de creativitat en molts casos...), sí que seria bo establir sistemes de funcionament que permeteren acostar-nos a aquest paradigma.

I novament recordem: hauria de ser el museu el que s'adapti als col·legis? Haurien de ser els col·legis els que s'adapten al museu? Han d'adaptar-se els uns als altres en igualtat? Segurament que cal aconseguir de tot un poc. L'entorn geogràfic i social de cada museu i cada col·legi, el seu àmbit d'actuació, és el que anirà perfilant l'estratègia de cada actuació. Molt probablement hi haurà ocasions en què el museu haurà de programar adaptant-se als col·legis i en altres casos serà a l'inrevés.

Per tal que la visita d'un col·legi a un museu deixi de tindre un caràcter merament *extraescolar*, qüestió que generalment manté en l'actualitat, i per afavorir que es converteixi en una educació *no reglada* que pugui vincular-se de forma directa amb l'educació *reglada* del col·legi, que la complementi, s'han de revisar les inquietuds tant dels mestres com dels educadors de museus, per establir sistemes de comunicació entre ells i per aconseguir que la seua tasca repercutisca de forma directa sobre l'educació de l'alumnat. El nostre grup de recerca, des dels seus inicis, n'està compromès amb aquesta idea.

1.2. Els museus, l'educació, els mestres i la ceràmica.

Per tot el que he exposat en l'apartat anterior, cal fer un petit recull de les principals reflexions sobre els elements més rellevants que seran l'objecte d'estudi per tal d'acotar l'àmbit d'actuació de la investigació. Així ens trobem que majoritàriament en les visites a museus que solen realitzar grups d'escolars durant el curs, tant pels seus mestres com pels mateixos museus, programen visites únicament per a unes hores: visiten les exposicions, realitzen el seu taller didàctic i/o activitat corresponent i tornen al centre escolar. Però aquestes visites convencionals, quasi sempre marcades per pautes de temps i espai físic, centren la seua temàtica en aspectes puntuals o temporals molt concrets. El curt espai de temps dedicat provoca que en la majoria de les ocasions s'aprofundeixi en aspectes molt específics sense una continuïtat que permeti aconseguir un intercanvi educatiu profund entre el museu i el seu visitant o entre el museu i l'alumnat. Això proporcionaria una visió més genèrica enfront a la posició de l'individu i el seu lloc en l'entorn que l'envolta des d'un punt de vista cultural. Molt s'ha escrit sobre aquests visites, sobre els tallers, sobre l'abans, el durant i el després de cada visita (Fullea, 1987: 57, 58), però encara no hi ha una comprensió a través de l'anàlisi i l'estudi del patrimoni

1. INTRODUCCIÓ

cultural que li permeta a l'alumne establir la seua pròpia valoració sobre el seu propi entorn cultural. Les visites es converteixen moltes vegades en experiències de simple *comunicació i interpretació*, sense establir també un *vinclle educatiu i social*.

El museu és un element d'integració educativa i social (...), relacionant les persones amb el seu barri (...) (Juanola; Colomer, 2005: 33).

D'aquesta manera les activitats educatives dels museus permetrien establir eixa continuïtat necessària que crearia vincles entre els alumnes i el seu entorn cultural a través de la influència exercida pel patrimoni heretat. Per això els museus hui en dia s'han convertit en els còmplices idonis per a les visites escolars. Han hagut d'adaptar-se a les noves exigències educatives i convertir-se en un espai conceptual per a deixar de ser un espai físic (Calaf, 2003: 50, 51). Les visites massives, d'aquest sector de població en particular s'han convertit en els últims anys en objecte d'estudi d'universitats i centres museístics de tot el món. Hi ha preocupació per *l'educació en els museus*. La qüestió de la funció educativa dels museus s'ha obert a debat en moltes ocasions en infinitat de fòrums a nivell internacional i s'ha convertit en un fenomen social que a poc a poc s'està consolidant en el panorama educatiu.

Per tant, quina funció ha de realitzar el museu amb i per a la societat? Com déu el museu dialogar amb els seus visitants? Com ha de ser l'educació en els museus? Quines estratègies ha de seguir? A qui ha de dirigir-se? Com ha d'adaptar-se a distints públics? Per què educació en els museus? Qui ha de realitzar aquesta funció en els museus? Són algunes de les preguntes sotmeses contínuament a discussió en aquests debats i les seues respostes varien en funció d'infinitat de factors. Varien per cada sector potencial de visitants, per cada tipologia de museu, per cada entorn social determinat. Per tant, el museu com a receptor de visitants i com a transmissor de coneixements ha de seleccionar les seues pròpies estratègies, cada museu tindrà unes respostes diferents per a tots aquests interrogants.

Tot açò quant als museus però, i amb els centres escolars? Sorgeix una altra infinita llista de preguntes: Per a què visitar els museus? Què poden aportar les visites als alumnes d'un centre escolar? Com adaptar la visita al museu en el currículum escolar? Amb quina intenció visita un museu el centre? El mateix, per cada centre, per cada entorn, per cada persona; una estratègia, uns objectius, unes respostes diferents.

1. INTRODUCCIÓ

El museu, a través del seu personal encarregat de l'educació ha de conèixer als seus visitants per a programar la seua *funció educativa*; i els col·legis, a través dels seus mestres haurien de conèixer el museu que visiten per programar la seua *funció educativa*. La relació col·legi-museu o millor, mestre-educador de museus, potser serà la clau perquè la visita al museu repercuteixi en l'educació de l'alumne que, a la fi, és l'objectiu dels uns i els altres: garantir la *funció educativa* i que aquesta repercuteixi i influeixi en l'entorn educatiu i l'aprenentatge de l'alumne. Perquè aquest es produïska *és necessari que existeixi una voluntat d'ensenyança i, en conseqüència, una activitat mediadora; tot açò només és possible entenent el museu com una institució bidireccional. L'element clau, el que donaria cos a aquesta concepció, seria l'espectador. Una vegada que és te en compte el receptor, pot existir algun tipus de relació entre el museu i el públic, més enllà de l'emissió de continguts o de la mostra de col·leccions. Llavors, es pot parlar de museu com a comunicador. (...)* (Calaf, 2003: 52)

És a dir, la funció educativa del museu amb la tan reivindicada figura de *l'educador de museus al capdavant*, ha de ser l'encarregada de conèixer les necessitats dels visitants escolars en quant al seu aprenentatge, per tal d'elaborar uns continguts i unes activitats durant la visita que responguen a aquestes necessitats; que motivin els escolars amb una alta dosi d'*interpretació* (Morales, 1998). Per altra banda, les escoles amb els seus *mestres al capdavant*, han de conèixer els continguts del museu per tal d'elaborar una programació de la visita vinculada als continguts curriculars, de manera que el museu es converteixi en una eina complementària en l'aprenentatge a l'aula. La conseqüència serà un major aprofitament i influència sobre l'alumnat durant la visita al museu.

Les peculiaritats de cada centre, del seu entorn i de l'alumnat, dictaran al *mestre* les estratègies educatives en la visita a un museu; i *l'educador del museu* adaptarà els continguts del centre museístic a les necessitats del mestre. En aquest sentit, un dels aspectes destacables en el panorama educatiu actual és el canvi legislatiu que va suposar la LOE, la Llei Orgànica d'Educació. Tal com es planteja l'educació artística en la llei, els mestres han de generar espais d'aprenentatge adequats perquè el seu alumnat adquireixi un conjunt de competències. En aquest aspecte, els museus de ceràmica en l'entorn físic, social i cultural de la Comunitat Valenciana esdevenen agents protagonistes per facilitar aquesta tasca de manera que es capaci als xiquets i xiquetes participants a posar en joc, de forma integrada i estratègica, les habilitats, aptituds i trets de la personalitat, de manera que els permeta resoldre situacions tal i com destaca la llei.

1. INTRODUCCIÓ

La ceràmica és una realitat que afecta de manera directa a la societat valenciana. Tot l'alumnat d'aquesta zona geogràfica, però en particular el seu alumnat d'infantil i primària, es pot beneficiar de l'eina educativa que potencialment poden oferir els museus de ceràmica valencians amb el propòsit de donar a conèixer la realitat pròxima en els seus múltiples entramats.

Normalment, l'aprofitament de la ceràmica com a eina educativa s'enfoca tant des del museu com des de les escoles cap als continguts referents al desenvolupament motriu i a la plàstica. La manipulació d'aquest material com a procés pot aportar molts aspectes positius per al desenvolupament de continguts en creativitat, comportament de materials, aspectes formals, etc. Però la ceràmica és també tradició, història, coneixement del medi. És educació social, és respecte pel patrimoni, és també identitat, és educació en valors, és cultura visual, és educació artística. En aquesta línia de la utilització d'aquestes dues vessants de la manipulació i la reflexió conformant un tot com a eina educativa, treballa el laboratori didàctic del Museo Internazionale delle Ceramiche (MIC) en Faenza (Itàlia) amb la seua metodologia *Giocare amb l'Arte* de Bruno Munari aplicat a la ceràmica i amb un programa molt atractiu i extens per als centres escolars. S'ha convertit en una referència i un clar exemple de les possibilitats que poden oferir els departaments educatius dels museus de ceràmica.¹²

Per això, en una zona delimitada on es concentra aquesta quantitat de museus dedicats a la ceràmica pareix oportú que, des dels trets diferencials de cadascun d'ells, es pugua analitzar la seua activitat educativa i com aquesta s'enfoca pels mestres que porten els seus alumnes a realitzar-la. Amb la finalitat, perquè no, de constituir un espai en xarxa on els docents puguen rebre orientacions per a les seues estratègies en les visites a aquests museus.

1.3. Estat de la qüestió.

Una vegada explicades i especificades les intencions i les justificacions, i abans d'indicar les hipòtesis i els objectius plantejats al començament de la investigació, en aquest apartat descriurem el marc d'actuació destacant els avenços que s'han detectat en matèria de recerca sobre la temàtica.

¹² Més endavant profunditzaré en la caracterització d'aquest programa del MIC.

1. INTRODUCCIÓ

El meu quefer diari com a professional i com a investigador junt a la trajectòria i experiència personal, m'ha permès observar i participar directament d'una sèrie d'experiències educatives que m'han anat plantejant preguntes, hipòtesis, corroborant idees i donant moltes satisfaccions. Però també m'han fet descobrir una realitat plena d'entrebancs, de burocràcia, de decepcions i desenganys. És per això, que per tal d'aprofundir en una investigació d'aquestes característiques i per tal d'abordar el tema amb rigor i objectivitat, ha calgut fer l'esforç d'analitzar el panorama que insereix en els principals agents involucrats que intervenen directa o indirectament en el procés educatiu que s'estableix entre les escoles de primària i els museus en l'àmbit de la Comunitat Valenciana, i entendre com l'objecte d'aquesta tesi, la relació entre els museus de ceràmica valencians i els mestres de primària que els visiten amb els seus alumnes, s'entronca en aquest panorama. Així, per estudiar eixe binomi *mestre-educador de museus* o *col·legi-museu* ha estat necessari fer una revisió de l'estat de la qüestió i identificar l'àmbit d'actuació.

Les escoles de primària valencianes, els museus valencians, els seus col·lectius docents, els educadors de museus i la Universitat de València com a formadora de futurs docents o la realitat geogràfica i social valenciana al voltant de la ceràmica, descriuen l'àmbit d'actuació en el que s'endinsa aquesta investigació. En posteriors capítols radiografiarem aquest panorama per la necessitat d'entendre els paràmetres en els que s'ha mogut l'estudi i que, a la fi, han supeditat el seu punt de partida.

No plantegem un estudi sociològic de l'alumnat de primària valencià per veure la pertinència o no de les seues visites a museus. Es tracta d'un tercer pilar que caldria revisar i estudiar, però pensem que això ha de ser objecte d'un altre tipus d'estudis, d'un altra tesi. Els estudis universitaris sobre la matèria d'Educació Artística en la que s'emmarca aquesta tesi, tant en el marc valencià com a l'estat espanyol i internacionalment, justifiquen el caràcter positiu d'aquestes visites a museus en el procés educatiu de l'alumnat de primària i la seua pertinència com a complements de la seua educació reglada. Des d'aquest supòsit parteix també aquest estudi. Per això, ens hem volgut centrar en les figures dels mestres i dels educadors de museus, en els estudis que s'han fet al respecte fins ara. *El repte d'avui (dels museus) és conservar aquestes preocupacions tradicionals (de conservació) però combinant-les amb valors educatius que es centren en com els objectes conservats al museu poden millorar la qualitat de vida de tots.* (Hooper-Greenhill, 1998:10)

1. INTRODUCCIÓ

Hi ha molt escrit sobre investigacions en educació artística, és un camp que des de fa ja unes dècades, està sent abordat de manera insistent per investigadors i universitats d'arreu del món. Ens acollim en aquesta tesi a les últimes tendències defensades per autors com Duncum, Hooper-Greenhill, Hernández, Freedman, Mirzoeff o el mateix Eisner, que defensen la interdisciplinarietat de l'educació artística com a model de referència en el procés de formació d'individus, i consegüentment, en el procés de construcció d'identitats, individuals o col·lectives, emmarcades en entorns socials concrets.

L'educació artística adquireix major protagonisme en l'actualitat, en l'era tecnològica que ens envolta d'imatges, per això, no podem deslligar aquesta disciplina educativa de les corrents filosòfiques, plantejades també des d'un prisma educatiu, sobre estètica i cultura visual. Les reflexionen sobre l'allau d'imatges que ens envolten i que transformen la quotidianitat, els costums, les formes de viure i d'entendre el món, també influencien en els conceptes sobre *patrimoni* i sobre *cultura*. Autors reconeguts com Walker i Chaplin mostren preocupació per aquests nous conceptes. També arreu de tot l'estat espanyol, a les seves universitats, trobem cada vegada més investigadors que s'interessen per aquestes reflexions, podem citar com a exemples als autors Ricardo Marín o Imanol Aguirre amb el seu grup de recerca EDARTE, i com no, les recerques del professor Romà de la Calle.

A aquesta preocupació, com no podia ser d'altra manera, s'han sumat també els museus. Tradicionalment han estat els grans museus d'art, i sobretot d'art contemporani, els que han invertit majors esforços en les reflexionar sobre aquesta *cultura de les imatges*. Han estat capdavanters en propostes educatives, moltes vegades substituint les mancances en l'àrea d'artística que trobem a la formació reglada i als seus currículums. Les universitats espanyoles, s'han fet ressò d'aquest fet i han buscat sinèrgies amb els museus per fer un treball conjunt per la millora de la formació de futurs docents en aquesta matèria de l'educació als museus, però també per contribuir a la formació dels propis educadors de museus, professió que no està sent suficientment reconeguda en l'actualitat. Com a referència en aquesta tesi, ens fixem en les recerques que reflexionen sobre aquestes sinèrgies dels autors Carla Padró, Ricard Huerta o Roser Joanola.

En els últims anys, altres tipologies de museus o altres agents patrimonials s'han anat sumant a la tendència d'enfortir la seva funció educativa. Fins arribar als museus locals, que estan veient com aquesta funció els obre les portes per apropar els seus continguts al públic general, també al públic escolar del seu entorn. Els

1. INTRODUCCIÓ

investigadors Joan Santacana, Olaia Fontal o Roser Calaf ens aporten les tendències sobre educació patrimonial basades també en el caràcter interdisciplinari de l'educació artística, així com en els valors que es desprenen del tractament educatiu dels entorns culturals propers a l'alumnat. Els museus locals són considerats per aquests autors com institucions de primer ordre per afrontar aquestes experiències educatives sobre el patrimoni i la cultura de llocs concrets com a vehicle per a abordar pensaments globals.

A aquestes tendències creiem que podrien acollir-se els museus de ceràmica valencians. Considerem que aquests museus, en quant que es fonamenten en objectes materials, que podríem considerar com artefactes visuals, també són susceptibles d'adoptar postures educatives fonamentades en les tendències descrites, i aquí és on hem aprofundit en aquesta tesi. L'especificitat de la temàtica deixa la situació orfe d'estudis i investigacions, només alguns articles (Amorós i Ribera) o alguns treballs finals de carrera o màster (Ribera, Artero i Guillament) han aportat reflexions sobre el panorama educatiu en museus de ceràmica. Ha calgut doncs, fixar-nos també en les programacions que desenvolupen alguns museus de ceràmica d'arreu del món que ens pogueren aportar dades sobre els procediments educatius emprats per aquests tipus de museus. Cal destacar l'activitat educativa, consolidada ja des de fa molt temps, del Museo Internazionale delle Ceramiche, Faenza (Itàlia), que basa les seves accions ens el mètode *Giocare con l'arte* de Bruno Munari¹³.

13 (Munari, 1982).

1. INTRODUCCIÓ

2. FORMULACIÓ D'HIPÒTESIS I OBJECTIUS DE LA INVESTIGACIÓ.

Descrit l'àmbit d'actuació de la tesi, passem a formular les hipòtesis plantejades, que en certa mesura ja hem anat desvetllant en els apartats anteriors. Convé, això si, ordenar-les i plantejar les preguntes que emanen d'aquestes per tal d'anar incorporant les respostes en base als resultats de la recerca. Per començar la reflexió esbrinem les hipòtesis de les quals parteix la investigació. El plantejament d'aquestes ve marcat per l'observació i l'experiència viscuda com a programador i executor d'activitats educatives en diversos museus de ceràmica valencians. Detectem en aquest sentit algunes situacions particulars, com ara que:

- No tots els museus de ceràmica valencians programen activitats educatives.
- En cas de programar activitat educativa, en la majoria dels casos aquesta no té suficient repercussió en la programació a l'aula i en el procés d'aprenentatge de l'alumnat de primària que les realitza.
- No hi ha la suficient vinculació entre els mestres de primària i els museus de ceràmica valencians, la qual cosa impedeix una bona comunicació a l'hora de programar les visites escolars.

Partint de la premissa que volem conèixer en profunditat el que està passant i allò que no està passant en la relació entre els binomis *col·legi-museu* i *mestres-educadors de museus* en l'àmbit dels museus de ceràmica valencians i els mestres del seu entorn, hem pogut observar que les visites de grups d'escolars als museus de ceràmica segueixen un patró molt estandarditzat: Els alumnes amb els seus mestres arriben al museu on els personal els ofereix una visita guiada i un taller de ceràmica. Ara bé:

- Es dona sempre aquesta casuística a tots els museus de ceràmica valencians?

2. FORMULACIÓ D'HIPÒTESIS I OBJECTIUS DE LA INVESTIGACIÓ.

- Tots els museus de ceràmica valencians disposen d'oferta didàctica per a grups escolars?
- Aquestes activitats son de producció pròpia o externa?
- Hi ha diferències entre ambdues tipologies?
- Quan programen, tenen en compte els currículums escolars de primària?
- Disposen de personal qualificat per programar accions educatives?

Amb més o menys encert en objectius i continguts, aquestes sortides de l'aula solen tenir una gran acceptació tant per part de l'alumnat com per part dels seus mestres, però:

- Coneixem la repercussió o la influència que han exercit sobre l'alumnat?
- Aquests sortides aconseguixen vincular-se d'alguna manera amb el currículum i les necessitats escolars?

En els casos que valorem més positivament el museu prepara materials o directrius didàctiques perquè els mestres puguen treballar amb els alumnes la seua visita abans d'accedir al museu i amb posterioritat. També pot donar-se el cas que el mateix mestre serà qui prepara aquests materials en un intent de vincular la visita amb els continguts habituals de la seua programació. Ara bé:

- Estan els mestres suficientment preparats en matèria d'educació de museus?

Partint de la base que tant el col·legi com el museu són institucions preparades per d'educar als alumnes i que els mestres i els educadors de museus són les persones encarregades de dur endavant aquestes tasques educatives, trobem una falta de comunicació entre ambdues parts, la qual cosa ens porta a preguntar-nos:

- Els mestres i els museus (en aquest cas de ceràmica) tenen un coneixement mutu, es coneixen els uns als altres?
- Disposen de bons sistemes de comunicació per generar acostaments? Son aprofitats aquests sistemes comunicatius?
- Els mestres utilitzen els museus com a eines educatives?

Probablement la resposta consistiria en poder personalitzar cadascuna d'aquestes visites, una qüestió a valorar, ja que estem parlant d'eficiència educativa. Resultaria positiu establir sistemes de funcionament que permetessin apropar-nos a aquesta

2. FORMULACIÓ D'HIPÒTESIS I OBJECTIUS DE LA INVESTIGACIÓ.

situació, per això ens fem la següent pregunta, que es converteix en hipòtesi principal del present treball de recerca:

- Museus i escoles disposen de recursos suficients per a abordar activitats educatives amb garanties?

A la Comunitat Valenciana existeix una cultura ceràmica a tenir en compte pels mestres de les escoles i pensem que els museus d'aquesta índole poden convertir-se en una bona eina educativa, però:

- Els museus de ceràmica valencians compleixen aquesta funció?
- Tenen recursos i actius suficients per plantejar aquests tipus d'activitats?
- Com poden els mestres abordar aquestes qüestions en el museu?

Creiem que cal impulsar la utilització de metodologies properes a les últimes tendències en educació artística pel seu caràcter interdisciplinari, tot plantejant les següents preguntes:

- Estan els mestres preparats en qüestions d'ensenyaments artístics?
- Els museus tenen capacitat de resposta en aquest sentit?
- Cal introduir especialistes en educació artística a les escoles?
- Hi ha necessitat d'educadors professionals als museus?

Considerem d'entrada que els museus no són suficientment valorats i utilitzats pels mestres en les seues programacions, tot i que disposar d'una oferta patrimonial destacada, en aquest cas des del punt de vista de museus locals, com ho és la majoria dels museus de ceràmica valencians. Els museus poden aportar nombrosos continguts i generar interessants activitats a les escoles. Tot i que la tendència es cada vegada major, i millora la disposició del professorat per fer aquesta utilització, la vinculació entre uns i altres no resulta del tot eficaç. Per tant, cal indagar en relació als següents plantejaments:

- Què està passant en la relació educativa entre els museus de ceràmica valencians i els mestres de primària a la Comunitat Valenciana?
- Què s'està fent i què no s'està fent?
- Com poden contribuir els uns i els altres a millorar aquesta relació?
- Quin paper ha de jugar la formació de mestres en aquesta matèria?

2. FORMULACIÓ D'HIPÒTESIS I OBJECTIUS DE LA INVESTIGACIÓ.

Els objectius principals d'aquesta tesi per tal de corroborar les hipòtesis plantejades i poder donar resposta a les preguntes sorgides passen per:

- Analitzar la vinculació i les actituds dels mestres envers les activitats educatives que actualment promouen els museus de ceràmica valencians, determinant els paràmetres en què aquests es basen per fer les seues programacions educatives.
- Estudiar les necessitats dels mestres i dels museus de ceràmica valencians pel que fa a la programació d'activitats educatives.
- Establir un sistema d'actuació que permeta que mestres i educadors de museus fomenten un entorn educatiu de manera que el centre museístic passe a convertir-se en un element d'influència real per a l'educació de l'alumnat.

Basant-nos sempre en l'educació en valors i involucrant-nos de manera harmònica amb els programes escolars dels centres educatius, l'anàlisi d'aquests aspectes podrà establir una base de procediment per a futures investigacions que aprofundirien en els vincles que es puguen generar entre els museus, els seus educadors i els mestres en entorns locals. Així resultarien un important reforçament per a la universitat, l'entitat que haurà de formar els alumnes de magisteri en matèria d'estratègies per a les visites a museus com a futurs professionals de l'educació.

Els resultats ens han de servir per a planificar futures estratègies susceptibles de ser utilitzades pels mestres en les visites a aquests museus. Que permetin així mateix tant als mestres com als educadors de museus crear un entorn educatiu en el centre museístic i en les aules, convertint-se així en un element influent per a l'aprenentatge de l'alumnat, fomentant el treball per projectes i les seqüències didàctiques. Ens esforcem per aconseguir que el museu es transforme en una eina important dins de la programació global dels centres educatius.

3. METODOLOGIA.

Una vegada delimitat el marc d'actuació i l'objecte d'estudi de la present tesi doctoral passem a exposar els procediments, els recursos i la metodologia plural emprada per assolir els resultats i les conclusions. La metodologia utilitzada és eminentment qualitativa, partint del precepte que com a persona implicada directament en els processos analitzats he tingut l'oportunitat d'observar en directe la majoria de les aportacions. El fet de treballar com a educador en un museu de ceràmica em permet obtenir de forma directa nombrosos fonts i dades per a l'estudi. L'any 2006 vaig presentar un treball d'investigació que va consistir en la realització d'enquestes a mestres que van participar amb el seu alumnat en les accions educatives del Museu del Taulell d'Onda, una activitat que jo mateix coordinava. Aquell treball va ser llegit a la Universitat de València en desembre d'aquell mateix any, i va suposar una recerca prèvia a la present tesi, una investigació que va ser avaluada positivament i amb la qual vaig obtenir la suficiència investigadora. El treball titulat *Estrategias de los maestros en el museo. Experiencias didácticas en el Museo del Azulejo "Manolo Safont"*, a més d'aportar-me dades em va servir com a experiència i premissa per configurar les etapes i fases de la posterior investigació per a la present tesi, que tot hi haver tingut un disseny d'actuació previ, des de ben aviat he aconseguit adequar en la mesura que ha avançat el projecte.

Primerament ha sigut necessari un procés *d'investigació teòrica*, és a dir, s'ha verificat una consulta bibliogràfica, ampliada amb consultes detallades a bases de dades i amb enllaços online, optant també per altres opcions, com ara l'assistència a cursos, congressos i seminaris, i sempre elaborant tot un seguit de redaccions de textos, per tal de fomentar la difusió dels diferents treballs realitzats. Totes aquestes indagacions han servit per aportar les claus teòriques amb les quals delimitar i definir els paràmetres que envolten el fenomen a estudiar. Ha esdevingut una etapa inicial, però constant, que s'ha perllongat en el temps, ja que la dinàmica canviant de la situació a estudiar i l'aparició de documentació nova ha provocat una dilatació temporal, havent propiciat així la coexistència amb les altres fases de la investigació. Aquesta etapa ha permès no solament acabar d'arrodonir els objectius i les hipòtesis

3. METODOLOGIA.

llançades des del començament, sinó també refermar la justificació personal i fins i tot la col·lectiva¹⁴, per tal d'abordar de forma més conjuntural la complexitat del problema. Ha servit per conèixer detingudament l'estat de la qüestió, esdevenint en si mateix una investigació paral·lela. L'especificitat de la temàtica a estudiar, poc tractada i poc publicada en l'àmbit acadèmic, ha requerit d'una feina afegida per tal de lligar un fil conductor coherent, que ha resultat de l'estudi d'una documentació molt diversa en formats diferents. Aquestes dificultats ens han permès definir i seleccionar la metodologia de treball, configurant en realitat una recerca *metodològicament plural*, condicionada pel rumb que en cada moment ha anat prenent el tractament que requeria cadascun dels aspectes estudiats.

S'ha imposat una fase *d'investigació pràctica*, en referència als aspectes més quotidians i directes, com ara el treball de camp i l'observació. La recollida de dades s'ha verificat en fases diferents i successives, o fins i tot solapades, tant amb els processos d'enquestes i entrevistes, com en el fet de la participació activa com a observador i executor d'activitats educatives. Aquest procés d'observació directa ha permès concretar en fets moltes de les conclusions i reflexions resultants de la investigació, que hem anat desenvolupant a mesura que l'etapa teòrica donava resultats en tant que marcava la guia de treball. Podem observar com aquesta fase ha conviscut amb l'anterior en el temps, convertint-se de vegades en un treball *teòric-pràctic* de continus intercanvis. I per finalitzar podem considerar una tercera etapa, *l'etapa de redacció*, configurada per les fases d'anàlisi dels treballs, d'extracció de resultats i conclusions, i per la confecció del propi text. Bàsicament ha consistit en l'anàlisi de les entrevistes i les enquestes, però també en l'estructuració de tots els conceptes i les idees que han anat sorgint i succeint-se durant la recerca. Ha estat un treball de contrast, de recollida i d'estructuració de la informació, i sobretot d'elaboració d'un discurs propi. Les distintes fases o etapes descrites han anat confluint en el temps i s'han estès i combinat entre elles. Com que ha resultat difícil trobar documentació escrita sobre el fenomen investigat, i aquesta informació anava apareixent molt a poc a poc, les distintes etapes s'han barrejant. Aquest temps dedicat a la recollida de dades i l'anàlisi dels resultats ha donant peu a la necessària *triangulació de dades*.

La investigació ha tingut la intenció d'aprofundir en l'estudi i anàlisi d'experiències concretes, seguint una metodologia eminentment qualitativa a través de l'observació i anàlisi de les activitats del Museu del Taulell "Manolo

¹⁴ En referència als plantejaments del grup de recerca CEATIVA de la Universitat de València.

3. METODOLOGIA.

Safont", i sobretot a través d'enquestes realitzades tant als mestres (que han visitat amb els seus alumnes les activitats del Museu) com d'enquestes realitzades als responsables dels museus de ceràmica valencians, Es tractava d'implementar la màxima documentació relativa a les diferents programacions educatives que s'organitzen per a grups escolars. També es plantegen entrevistes personals amb els seus responsables educatius, i en alguns casos amb els seus directors, per poder així recollir tot el que podria suposar el coneixement de les peculiaritats pròpies de cada museu. Hem afegit tot allò que pensàvem que no quedava reflectit en les enquestes, donant així una visió eminentment qualitativa a la investigació. Les dades recollides ens serveixen per conèixer les actuacions didàctiques d'aquests museus i els comportaments dels mestres. Aquest coneixement ens permetrà valorar solucions que connecten les dues parts d'una forma més significativa de cara a l'aprofitament recíproc, i també per poder radiografiar i analitzar l'actitud del mestre en relació a les exposicions i activitats programades pels museus de ceràmica.

Per recolzar aquesta fase pràctica de les entrevistes i les enquestes es feia necessari realitzar prèviament una recerca teòrica de caracteritzacions, que permetés definir un context explícit, de manera que conduís a les reflexions i conclusions resultants de la part més analítica. Per això, podem considerar els capítols destinats a realitzar aquesta contextualització com un conjunt de petites recerques en si mateix, paral·leles al gruix de la tesi, que han ordenat idees i configurat la situació real, orfe d'estudis més específics. Aquestes investigacions parcials venen marcades per les connotacions específiques d'un àmbit geogràfic concret com ho és el valencià, que també anirem definint al llarg de la tesi. És en aquestes investigacions paral·leles on s'han barrejat metodologies de recerca complementàries, des de les més empíriques i estadístiques de recollida de dades, fins a les més interpretatives basades en l'observació i la pròpia experiència, procedint a una acció de *triangulació* de dades per ordenar i establir un discurs fiable que justificués i caracteritzés les conclusions i reflexions finals.

També han conviscut aspectes metodològics en els apartats dedicats a investigar i caracteritzar el panorama actual de les activitats educatives que promouen els museus de ceràmica valencians, així com aquells que descriuen la proposta d'actuació específica mitjançant l'estudi del cas concret del programa educatiu del Museu del Taulell "Manolo Safont". S'han integrat elements *quantitatius* reflectits per algunes dades de les enquestes, completant les visions *qualitatives* de les entrevistes, tot combinant l'*estudi de cas* amb procediments descriptius en base a

3. METODOLOGIA.

accions comparatives, utilitzant també el mètode d'enllestir preguntes-resposta, en aquest cas d'una forma implícita. Hem aportat en determinats casos les narratives personals, com a recurs vàlid dins de les anomenades *històries de vida* (com és el cas de la meua pròpia narrativa biogràfica) per justificar i contextualitzar la finalitat de la tesi, basant-nos en l'experiència de la proposta de model educatiu del Museu del Taulell. Tot plegat aportem com a resultat l'obtenció d'unes *conclusions interpretatives* proporcionades per la conjunció de models metodològics, sempre sota el paraigua dels *estudis culturals*, que estan molt directament relacionats amb les investigacions provinents dels àmbits de l'educació artística i la cultura visual, tant pel que fa al règim sociològic de la recerca com pel que suposen els nous recursos educatius, i molt especialment aquells que hem basat en l'experiència acumulada al propi Museu del Taulell d'Onda.

Les últimes tendències en matèria d'educació artística miren cap a les tesis que es deriven de la cultura visual (Freedman, 2006; Hernández, 2007), *darrere de cada imatge hi ha una cultura*, tesis que entronquen perfectament amb una de les funcions principals de la Nova Museologia en quant a la funció educativa dels museus i la divulgació del patrimoni. En consonància amb els postulats d'autors com Duncum (2007), Freedman (2006), Hernández (2008) o Mirzoeff (2003), que no perden de vista la tradició que genera l'educació en valors enllaçant diferents camps íntimament lligats entre sí, on tenen cabuda diversos àmbits culturals.

"Els estudis de cultura visual, parteixen així de pressupostos derivats de múltiples disciplines per posar en relació el propi objecte d'estudi amb el subjecte observador, no menyspreant per tant les condicions de recepció i els usos i implicacions socials i pedagògiques (...)." (Ramón, 2012: 16)

La interrelació metodològica ha provocat que el disseny d'aquesta tesi haja estat un procés emergent, progressiu i flexible, fruit de la interacció entre la teoria construïda i la pràctica observada i analitzada. El diàleg permanent entre una i l'altra han guiat la reconstrucció constant i permanent de la recerca.¹⁵

¹⁵ En novembre de 2008, el grup de recerca CREATIVA va organitzar el workshop d'investigació *Tesis doctorals en educació i museus*, que va comptar com a investigadora convidada amb la professora Roser Juanola, coordinadora nacional de ICOM-CECA Espanya. En aquesta sessió es van intercanviar impressions sobre els mètodes de recerca actuals, alguns dels quals hem utilitzat per a la present tesi.

3.1. Metodologia disciplinar de la investigació.

Passem a definir les referències metodològiques en que s'han emmarcat els successius processos de la investigació, que durant molts moments del treball ens han possibilitat desenvolupar el recorregut més idoni per assolir els objectius proposats i concloure amb els resultats més adequats per contrastar les hipòtesis llançades:

La recerca en Cultura Visual.

Primerament, cal assenyalar la intencionalitat en tot moment d'adscriure la recerca a les iniciatives que es promouen des de la investigació en cultura visual. *Les investigacions en Cultura Visual responen a les iniciatives més recents de l'Educació Artística, un model de pedagogia que té molt en compte els interessos del públic, que aporta una nova qualitat als estudis sobre art, pedagogia i didàctica, i que valora de manera molt especial les experiències de la gent, entesos com públics. La Cultura Visual no només dóna respostes a determinats temes ja clàssics, sinó que planteja noves preguntes.* (Huerta, 2007: 21)

Així, entenent la ceràmica com a *artefacte visual*, com ja s'ha especificat en els apartats introductoris, tot valorant que els museus que conserven col·leccions d'aquesta tipologia tenen una gran oportunitat educativa enfocant les seues accions des de l'educació artística. Per tant una investigació sobre la utilització que fan els mestres de primària d'aquesta eina educativa dels museus de ceràmica s'havia d'abordar des de la perspectiva que requereixen les tendències dels estudis sobre Cultura Visual. Els autors Walker i Chaplin (2002: 16) defineixen la cultura visual en els següents termes: *Aquells objectes materials, edificis i imatges, més els mitjans basats en el temps i actuacions, produïdes pel treball i la imaginació humana, que serveixen per a fins estètics, simbòlics, rituals o ideològic-polítics, i/o per a funcions pràctiques, i que apel·len al sentit de la vista de manera significativa.*

Mirzoeff (2003: 19) ens ofereix una aproximació definida del que entenem per cultura visual, els seus àmbits d'estudi i la seua implicació efectiva en el desenvolupament de la vida quotidiana. Aproximació en la que s'emmarcaria la ceràmica en quant artefacte visual i en conseqüència el seu estudi des de l'aprofitament com a eina educativa a través dels museus d'aquesta tipologia: *La cultura visual s'interessa pels fets visuals en els que el consumidor busca informació, els significat o el plaer connectats amb la tecnologia visual. Entenent per tecnologia visual qualsevol forma d'aparell dissenyat ja sigui per ser observat o per augmentar la visió natural, des de la pintura a l'oli fins la televisió o Internet.*

3. METODOLOGIA.

En l'informe final del projecte *Del aula al museo. Usos y estrategias de los maestros en las visitas a exposiciones*, trobem definits perfectament alguns aspectes que he volgut destacar perquè justifiquen a la perfecció les idees d'inici sobre l'àmbit d'actuació d'aquesta tesi pel que fa al concepte de cultura visual en que qual s'emmarca: *La cultura visual respon en certa mesura a la tradició avalada dels estudis culturals. El posicionament pel que fa als temes emergents permet introduir la cultura popular dins del marc acadèmic amb la qual cosa es permet que darrere de la superfície de la vulgaritat, els individus poden tractar sobre temes importants. És així com queden esborrats els límits de l'elitisme. Precisament aquest pressupost elitista havia considerat "poc importants" certes temàtiques. El caràcter elitista que havia marcat durant segles un determinat model cultural ha estat desplaçat per una sèrie de referències noves, però sobretot definit per uns públics majoritaris que assumeixen el seu paper dins d'una oferta molt més complexa. En l'entramat d'aquesta globalització cultural quotidiana apareixen com a fita nova els entorns locals emergents, amb característiques particulars i definicions d'identitat que els confereixen una certa espontaneïtat. (...) Quan ens referim a cultura popular estem parlant d'aquelles fites observades i conegudes per una majoria de la gent que transmeten informació (en gran part de caire visual) i transpiren ideologia. (...) Les imatges amb les que anem construint els nostres propis mons provenen tant de l'escenari global com de l'àmbit local. (...) Enfront dels mecanismes mediàtics que ens enlluernen amb les imatges dels personatges i els entorns famosos, cal situar la importància que han d'adquirir també les expressions de caire local. Des de la Cultura Visual es pot donar importància als elements locals afavorint així el que anomenem les "històries de vida", és a dir, donant importància al que ens passa a un nivell quotidià. Aquesta qüestió resultarà de gran incidència en el futur per als mestres, ja que adquiriran una concepció flexible que els permetrà afrontar la dualitat global/local, una formació porosa per reconstruir les seues pròpies identitats. (...) Els nens i les nenes observen el món, i a mesura que van adquirint conceptes, adquireixen també una manera particular de mirar i representar el que els resulta més interessant. La manera que tindran els petits d'entendre i representar el món estarà igualment en funció de la capacitat que tindran els mestres i educadors de transmetre una sèrie d'interessos. En aquest panorama educatiu, no cal perdre de vista el pes específic que des de fa unes dècades han adquirit els museus, centres de comunicació, uns referents històrics i una lògica cultural que confereixen una gran complexitat a qualsevol element estudiat (Huerta, 2007: 21 i 22).*

Els criteris dels estudis de cultura visual ens ajuden a conèixer millor el que ens envolta, ja que darrere de cada imatge hi ha també un estil, una ideologia, un intent de comunicació, uns referents històrics i una lògica cultural que confereixen una gran complexitat a qualsevol element estudiat. Però també cada imatge te alguna cosa, sensacions, records, emocions d'aquell que l'observa, que interactua. Els

3. METODOLOGIA.

motius sobre els quals incideix la cultura visual són variats. En aquest sentit, les paraules de Hernández (2007: 88) aplicades al treball en les aules, però també en els processos d'investigació universitària, són plenament coincidents amb alguns plantejaments d'investigació desenvolupats en aquesta tesi, per exemple pel que fa a *explorar el paper que els artefactes de la visió tenen en la construcció de mirades i sentits sobre qui mira i la realitat que és mirada*. Aquí s'aplicaria en referència a la indagació sobre la potencialitat de la ceràmica com a eina educativa en tant que artefacte visual.

Els estudis culturals.

Les investigacions enfocades des de la cultura visual tenen els seus orígens en la tradició dels *estudis culturals*, que comprèn un ampli camp de fenòmens culturals a estudiar i els seus contextos geogràfics. En si mateix, la *cultura* és el seu objecte d'estudi. Es preocupa, entre altres factors, pel paper de la cultura popular en el context globalitzat de la societat. Com es practica i com es fa la cultura, i com les pràctiques culturals porten a diferents grups socials a lluitar per i contra la dominació cultural.

En els estudis culturals la cultura és concebuda en el seu sentit més ampli, per això l'estudi d'un producte cultural concret ha d'anar associat al context econòmic, social i polític on es produeix. Comprovem que l'estudi del *fenomen cultural* concret, el generat per la pròpia *cultura ceràmica* d'una zona geogràfica determinada -la valenciana-, pot esdevenir a través de l'acció educativa del museus d'aquest àmbit temàtic en continguts d'identitat popular contextualitzats en aquest món globalitzat del que parla Gámez en el seu article. (Gámez, 2002)

Una investigació qualitativa.

Ens interessava investigar la dinàmica complexa que tenen entre sí els mestres de primària i les institucions museístiques, específicament les dedicades a ceràmica i en l'àmbit geogràfic de la Comunitat Valenciana. Però el desenvolupament i l'èxit de les instàncies educatives resultants d'aquesta investigació, no només depenen de si mateixa, sinó que estan en relació amb el que passa a l'escola i al museu com a institucions, per la qual cosa l'objecte d'estudi es torna encara més complex. Per això ha estat necessari plantejar un mètode d'investigació que ens possibilités analitzar aquest procés des d'un punt de vista global, posant l'accent en la comprensió de les dinàmiques que originen el problema que ens interessa abordar per tal de comprendre'l. És per això que he considerat valuós el *paradigma*

3. METODOLOGIA.

qualitatiu, que per les seues característiques essencials és el més adequat per a la recerca d'escenaris educatius d'aquest tipus. La investigació qualitativa té com a principal objectiu la comprensió de fenòmens en vista a comprendre relacions més que fets puntuals, és per això que s'adequa al context d'aquest estudi.

Per comprendre les dinàmiques amb els mestres era indispensable anar als museus i conèixer de primera mà les claus essencials que permeten potenciar la funció educativa d'aquests, deixar que els protagonistes ens contaren sobre el seu quefer. Per això, entre altres he utilitzat com a procés d'anàlisi les entrevistes amb alguns directors i responsables de l'educació en els museus de ceràmica identificats i caracteritzats en aquesta tesi. Aquest procediment ha estat decisiu per enfocar la investigació ja que ha esdevingut un procés d'intercanvi molt actiu que m'ha permès desenvolupar la tasca investigadora versada en la interpretació del context proporcionat pels entrevistats.

Hem incorporat nombroses enquestes, que tant en el cas dels museus com dels mestres ens han proporcionat dades més quantitatives, amb la qual cosa ens han aportat més elements d'anàlisi per establir conclusions i reflexions. Quan les hem contraposades amb les dades qualitatives de les entrevistes han reforçat i recolzat la interpretació final. Una part important de les preguntes llançades en aquestes enquestes son obertes, qüestionaris semiestructurats, de forma que també han aportat dades més propícies per a fer anàlisis qualitius. Igualment ha ocorregut amb tot el procés de recerca d'informació per als capítols de contextualització o amb totes les dades aportades fruit de la meua experiència professional concreta, que m'han permès centrar-me en realitats particulars, a través de *l'estudi de casos*, i que també han aportat dades per fer l'anàlisi qualitatiu final.

La tesi té una part particularment *descriptiva* que s'enfoca a identificar els elements i conceptes essencials del tema que ens ocupa, per això hem dedicat gran part de la investigació a situar el context de la funció educativa en els museus de ceràmica i de la utilització d'aquests per part dels docents, així com de la utilització en temes d'educació artística dels mestres de primària que es fa a la Comunitat Valenciana, aconseguint d'aquesta manera comprendre el fenomen d'estudi i poder passar a una segona fase en què els objectius són essencialment interpretatius.¹⁶

¹⁶ A la bibliografia trobem identificada la tesi doctoral *Museos de Arte como catalizadores de la renovación en Educación Artística. Propuestas para una nueva Educación Artística en el ámbito museal Chileno y sus implicaciones en la educación formal* de Natalia Miralles Jara, dirigida pel professor Javier Díez Álvarez, en ella explica la utilització que fa de la metodologia qualitativa. Aquest descripció m'ha servit de marc per definir i justificar la utilització d'una metodologia qualitativa.

3. METODOLOGIA.

L'autora Neus González, en la seua tesi *L'ús didàctic i valor educatiu del patrimoni cultural* estableix, en el capítol dedicat a la metodologia emprada per a la seua investigació, un llistat de característiques de la investigació qualitativa basat en les tesi d'alguns autors de relleu en la matèria¹⁷. D'aquestes característiques que ella descriu, algunes, tot i que readaptades, encaixen perfectament en molts moments del model de recerca que plantejo i en molts moments del procés d'investigació. Com a exemple citarem algunes de les característiques que s'indiquen en la tesi de Neus González (2007: 140-141) per descriure una investigació de caire qualitatiu i que trobaríem també com a característica de la nostra investigació:

- És holística, perquè té en compte el fenomen en conjunt. Es considera que totes les perspectives son valuoses i, per tant, es mira amb una visió àmplia.
- S'inicia l'estudi amb algunes grans preguntes i dibuixant quin serà el procediment de recollida de dades, però el disseny evoluciona i pot canviar durant l'estudi; no té regles de procediment estrictes. La investigació és de naturalesa flexible i evoluciona constantment.
- El disseny de la investigació és emergent, ja que es va elaborant a mesura que avança la investigació. El problema inicial es va reformulant constantment per a confirmar que les dades recollides contribueixen a la interpretació del fenomen. Això permet que s'hi incorporin esdeveniments, participants, situacions, materials per a analitzar, entrevistes per realitzar, etc., que no s'havien previst.
- Es basa en estudis intensius de petita escala, que només es representen a sí mateixos. Es basa en l'exploració intensiva de casos, situacions o materials. Els fenòmens i les realitats s'han estudiat tal com es troben en el context natural. No hi ha manipulació ni control de la conducta, de l'entorn o dels documents o materials analitzats.
- En el cas de les observacions, és necessari que l'investigador sigui en el lloc d'estudi durant un temps, ja que l'investigador actua normalment com a observador i recull les dades que després seran interpretades.
- L'investigador es el principal instrument de mesura. Totes les dades son filtrades segons el seu criteri. Per tant, els resultats poden ser subjectius. Per això s'utilitza la triangulació com una de les estratègies per a reduir el grau de subjectivitat.
- La recerca s'inicia intentant comprendre el context, els participants i/o la funció i la finalitat dels materials; es tenen en compte les relacions dins del sistema, la xarxa o la cultura.

¹⁷ Autors com: Bisquerra, Janessick, Maykut i Morehouse, Latorre, Del Rincón i Arnal, Pérez, Rodríguez, Gil i García o Cardona.

3. METODOLOGIA.

Aquestes característiques s'apliquen en aquesta tesi, sobretot a l'hora de configurar els capítols dedicats a la contextualització, configurats a partir de petites recerques, per tal de definir el marc en que s'entronquen els resultats i reflexions derivades de les enquestes i entrevistes plantejades.

L'estudi de cas.

En diversos moments de la investigació he utilitzat mètodes qualitius com ara *l'estudi de casos*, sobretot a l'hora de contextualitzar alguns aspectes referents a la descripció que faig en el capítol dedicat a la programació educativa del Museu del Taulell "Manolo Safont" d'Onda i que plantejem com a proposta d'actuació. En aquesta descripció ha calgut fer anàlisis específics d'activitats concretes per extreure conclusions que permeteren elaborar aquesta proposta de programació educativa. En el cas de la tesi que ens ocupa, s'han utilitzat procediments característics del *estudis de casos* com a suport per a l'anàlisi d'activitats concretes en alguns moments de la investigació.

En la tesi doctoral *Metodologías radicales para la comprensión de las artes visuales en primaria y secundaria en contextos museísticos en Madrid capital*, de la professora Noelia Antúnez, apareix molt ben sintetitzat el mètode de *l'estudi de cas*, que s'adequa al procés emprat en alguns moments d'aquesta tesi com indicava en el paràgraf anterior. Segons Antúnez (2008: 72), *l'estudi de cas podria definir-se com l'estudi en profunditat d'un únic cas, tenint en compte les variables d'organització i la relació amb l'entorn*, i tot i que, com a ella mateixa també li passa en la seua tesi, si les conclusions que se'n deriven en aquesta investigació no han estat elaborades amb l'estudi d'un sol cas, sí que s'ha comptat amb aquest tractament en les activitats observades, realitzades i avaluades. Antúnez (2008: 73) proposa les següents fases per a un estudi de cas:¹⁸

- *Elecció del tema i justificació de la metodologia*
- *Elecció de l'objecte d'estudi*
- *Treball de camp*
- *Tractament de les dades recollides*
- *Elaboració dels informes parcials i negociació dels mateixos*
- *Elaboració de l'informe final i negociació amb els participants*

¹⁸ Noelia Antúnez enumera les fases d'una investigació basada en l'estudi de cas citant a l'autora Rosario Gutiérrez Pérez i que extrau de la publicació: MARÍN VIADEL, R. (ed.) 2005. *Investigación en educación artística*. Granada, Universidad de Granada y Universidad de Sevilla.

3. METODOLOGIA.

Aquest mètode, com també adverteix l'autora i que jo he pogut constatar en la meua experiència, ofereix avantatges com són: la immersió de l'investigador en *l'acció educativa*, la qual cosa li permet observar coses que d'una altra manera no veuria; l'alt nivell de concreció de l'objecte d'estudi i la presentació dels fets dins d'un context que permet la possibilitat de reconduir la investigació si és necessari. No obstant, compta amb certes desavantatges com la subjectivitat i tergiversació per la interpretació personal de dades degut a la implicació d'un mateix o la *dificultat de treballar amb les dades quan són massa i de seleccionar les més rellevants amb la dilatació del treball de camp en el temps per poder analitzar les dades amb calma*.

La investigació educativa.

En el desenvolupament de la tesi també s'han incorporat alguns elements de recerca que s'emmarquen dintre de les característiques específiques d'una *investigació educativa*. També a la tesi doctoral *L'ús didàctic i el valor educatiu del Patrimoni Cultural* de la doctora Neus González, apareixen algunes idees que hem emprat per a procedir amb la recerca. Algunes d'aquestes idees extretes d'aquest document son¹⁹:

- En les investigacions educatives, *la teoria constitueix una reflexió en i des de la praxis. Els problemes educatius tenen un caràcter global i es posa èmfasi fonamentalment en la comprensió dels processos de les pròpies creences, valors i reflexions en i sobre l'acció, que s'interessa per comprendre la realitat dins un context determinat.*
- És un procés *plurimetodològic. Es tendeix a utilitzar múltiples models i mètodes d'investigació que permeten la triangulació de les dades i una major fiabilitat i validesa de resultats.*
- Per últim, disposa de *l'existència d'una peculiar relació entre l'investigador i el fenomen investigat. Com que l'investigador forma part del fenomen social que investiga (en aquest cas les accions educatives del Museu del Taulell, dissenyades i executades per mi mateix) i com que hi participa amb valors, idees i creences, fa que no pugui ser totalment independent i neutral, cosa que implica renúncia a una certa "Objectivitat" (González, 2007: 136 – 138)*²⁰

19 Citant autors com: Latorre, Del Rincón i Arnal, Pérez, Rodríguez, Gil i García o Gay i Airasian.

20 Neus González caracteritza, la *investigació educativa* en el capítol que dedica en la seua tesi a la metodologia emprada. En la bibliografia apareix indicada aquesta tesi de la doctora González. Aquí mostrem un extracte d'aquells aspectes aplicables a la nostra investigació.

3. METODOLOGIA.

Sobretot pel que fa a les interpretacions d'algunes de les investigacions que plantejem en aquesta tesi es pot observar com es fa ús de les idees descrites. Per exemple en l'extracte que faig en el capítol d'introducció sobre el projecte de la visita a l'IVAM (Institut Valencià d'Art Modern) amb el CEIP Sant Joan de Moró (Castelló), o a l'hora d'analitzar i estudiar les enquestes realitzades a mestres que varen visitar el Museu del Taulell "Manolo Safont" on vaig participar com a educador i que es tracten en posteriors capítols, o també en altres investigacions dutes a terme per dissenyar els programes educatius del Museu del Taulell i que també s'analitzen amb posterioritat.

La investigació descriptiva.

Pel que fa als instruments o tècniques de recollida de dades en una investigació qualitativa d'aquestes característiques, caldria esmentar que durant algunes fases d'aquesta investigació, aquelles sobretot en que ha calgut descriure les accions educatives del Museu del Taulell "Manolo Safont" o en algun moment de la justificació de la tesi citant algunes experiències concretes, també s'han tingut que realitzar tècniques que requerien d'un protocol d'observació per a convertir aquelles experiències en *investigacions descriptives*. On ha calgut descriure situacions concretes per traure conclusions i reflexions sobre les actituds de mestres i educadors.

L'autora Noelia Antúnez²¹, en la seua tesi doctoral comenta que durant un Workshop celebrat a la Facultat d'Educació i Psicologia de Girona el novembre de 2006, René Rickenmann, del Departament de Didàctiques Específiques de la Universitat de Ginebra, parlava de com en els darrers anys s'està desenvolupant un canvi pel que fa a la investigació en didàctiques específiques, dins de la qual s'inclou l'educació artística. Aquest canvi està fent que es passi d'una *didàctica prescriptiva* a una *didàctica descriptiva*: *A l'hora de crear una activitat didàctica, de desenvolupar un programa educatiu, entren en joc dos elements principals. D'una banda hi ha les indicacions que traiem dels currículums oficials, les orientacions que en l'àmbit de l'educació formal al voltant dels objectius, continguts, materials..., i per altre una sèrie de sabers pràctics que el docent ha obtingut de diferents orígens. Tenint en compte aquests dos elements podem dur a terme una investigació prescriptiva, que parteixi d'aquestes indicacions que vénen donades des de fora de l'acció educativa, que parteixen d'una teoria que després cal aplicar a la pràctica educativa, o podem realitzar una investigació descriptiva,*

21 Antúnez, N. (2008)

3. METODOLOGIA.

partint de la pràctica educativa en la qual es veuen reflectits aquests coneixements variats que guien l'acció del docent i a partir de ella elaborar les teories. Rickenmann defensa l'ús i el desenvolupament de la investigació descriptiva que reflecteixi l'ensenyament ordinari, és a dir, la que s'imparteix cada dia en la majoria de les escoles. (Antúnez, 2008: 74)

Però també en les enquestes i entrevistes plantejades en les distintes fases de la investigació, trobem elements descriptius (que anirem aprofundint quan fem els anàlisis) que han servit per elaborar el discurs de conclusions finals. I així entendre alguns aspectes de la vinculació entre els mestres i els museus de ceràmica valencians.

Aquesta tècnica qualitativa, ha esdevingut protagonista en el capítol: *La proposta del Museu del Taulell "Manolo Safont" d'Onda. Anàlisi d'un cas concret*, ja que s'ha configurat a partir de la descripció d'aquest cas. Descripció fruit de la observació i la investigació sobre la pròpia tasca educativa del Museu, que ha estat la que m'ha portat a donar-me compte de les pautes seguides de forma espontània i de com s'ha anat transformant de manera més o menys conscient aquest paradigma que plantejo. També el treball de recerca realitzat al capítol dedicat a les activitats educatives als museus de ceràmica ha requerit d'una investigació descriptiva.

La investigació-acció.

Un altre model de recerca que intervé en aquesta tesi ha estat el de la *investigació-acció*. Aquest model específic de la investigació educativa es caracteritza, entre altres coses perquè la persona que ensenya i investiga és la mateixa i ho fa de forma simultània, de manera que permet una constant retroalimentació. A més la investigació-acció es caracteritza per:

- *Gestionar dades qualitatives i quantitatives per donar una visió més completa.*
- *El seu alt nivell de participació.*
- *La recerca de la resolució d'un problema real.*
- *Serveix per millorar la pràctica educativa en un context determinat. (Antúnez, 2008: 72)*

Aquesta tècnica d'investigació l'hem posada en pràctica de forma continua en els programes educatius del Museu del Taulell d'Onda i ha estat de vital importància per configurar la seua descripció i l'extracció de conclusions en cadascun d'aquests

3. METODOLOGIA.

programes. Noelia Antúnez²² en la seua tesi doctoral (Antúnez, 2008) planteja a més unes condicions mínimes perquè una *investigació-acció* puga ser considerada com a tal, condicions, que com es podrà comprovar, es compleixen totalment en alguns moments de la meua investigació doctoral:

- *El projecte és una pràctica social considerada com una forma d'acció estratègica susceptible de millora.*
- *El projecte recorre una espiral de bucles de planificació, acció, observació i reflexió, estant totes aquestes activitats interrelacionades de forma sistemàtica i autocrítica.*
- *El projecte implica els responsables de la pràctica en tots i cadascun dels moments de la activitat, ampliant gradualment la participació en el projecte per incloure altres dels afectats per la pràctica i mantenint un control col·laboratiu del procés.* (Antúnez, 2008: 73)

La triangulació de dades i informació. Fiabilitat i validesa.

Per traure conclusions en una recerca qualitativa d'aquestes característiques ha estat necessari fer triangulacions de dades provinents de distintes fonts. Per un costat les dades dels *estudis de casos* concrets, de les activitats analitzades que s'han succeït al llarg de la investigació; per altra banda amb l'anàlisi de les respostes estretes de les distintes *enquestes i entrevistes* realitzades tant a mestres com als responsables dels museus de ceràmica; i per últim, les dades que es desprenen d'altres investigacions i altres estudis que per contrast, han aportat un marc contextual a aquesta recerca. Per exemple, en aquesta contextualització de la investigació, ha calgut que fos revisada i actualitzada constantment, ja que conforme transcorria el temps han anat sorgint documents nous que ha calgut lligar i adaptar al discurs. Per això, en l'estructura i l'índex de la tesi l'elaboració dels contextos ha estat tractada com una fase més d'investigació i no tant dintre de la justificació. *La triangulació és la combinació de varies metodologies en l'estudi d'un mateix fenomen, és a dir, és el control creuat de diferents fonts de dades,* (González, 2007: 162).

Hi ha diferents modalitats de triangulació²³, però totes busquen la validesa de les dades recollides. Aquí la triangulació ha consistit en la recollida de dades de diverses fonts per al seu contrast, sobretot per extraure conclusions en alguns capítols determinats, per exemple a l'hora d'establir i definir les activitats dels museus de ceràmica valencians

22 Citant a autors com Carr i Kemmis

23 González classifica aquestes modalitats en la seva tesi citant a diversos autors com Bisquerra o Stake entre d'altres.

3. METODOLOGIA.

o de configurar els contextos sobre educació artística a la Comunitat Valenciana, així com a l'hora de concloure les reflexions dels mestres, educadors de museus i directors, on s'han confrontat conclusions estretes de les entrevistes i les enquestes, conclusions d'estudis precedents, informacions aparegudes en pàgines web, catàlegs de museus...

És a dir, sobretot s'han recollit dades per *diversitat temporal* (es recullen en diferents moments per comprovar la seua estabilitat i evolució), *d'espais* (es recullen dades en diferents llocs per comprovar les seues divergències o coincidències), i *de personal* (es recullen dades de diferents persones o subjectes). En el mateix sentit, també s'ha utilitzat la modalitat de triangulació que suposa l'aplicació de diferents mètodes o instruments per enregistrar i analitzar unes mateixes dades, com ha estat la combinació de conclusions estretes de les enquestes i de l'observació del desenvolupament d'activitats per part d'altres investigadors. Sobretot hem optat per consultar en els anàlisis que es fan en el capítol dedicat a la proposta d'actuació que plantejo des del Museu del Taulell. *Malgrat la dificultat, la triangulació és un procediment molt poderós de contrast, ja que implica combinar múltiples fonts de dades, de mètodes, d'instruments en la inspecció i anàlisis de dades.* (González, 2007: 162).

En aquesta recerca s'ha fet una triangulació de dades. S'han fet servir diferents fonts per a recollir les dades (currículums escolars, materials didàctics, pàgines web); s'ha consultat a diferents persones (s'ha enquestat a mestres i entrevistat a directors de museus de ceràmica i a responsables d'educació en aquests museus); s'han contrastat diferents casos (com algunes activitats del Museu del Taulell "Manolo Safont" o algunes experiències particulars que han contribuït a descriure una situació). En els estudis qualitius la triangulació de dades, pel caràcter que té de contrastació, aporta un major grau de fiabilitat i validesa als resultats obtinguts. *Les dades fiables són aquelles que romanen constants en totes les variacions del procés de recollida. En els estudis de tipus qualitatiu no pot existir una fiabilitat perfecta, a causa de la complexitat dels fenòmens a investigar, així com la seua peculiar idiosincràsia. (...) La validesa, que pot ser interna (és la concordança entre les categories i interpretacions de l'observador i el que realment és, i s'aconsegueix introduint més d'un investigador) o externa (consisteix a fer transferibles o comparables els resultats d'una investigació, però això no vol dir poder generalitzar, ja que l'objectiu és millorar la comprensió dels fenòmens) se centra en l'exactitud de les dades obtingudes.* (González, 2007: 162)

Tenim en aquest cas un caràcter més vinculat a aquesta segona interpretació de la *validesa externa* ja que s'ha comparat l'acció de distints museus amb algunes característiques coincidents pel que fa a la seua tipologia i per tant pel que fa, probablement, al seu àmbit educatiu. Les enquestes a mestres i educadors de museus que hem utilitzat són adaptacions de les enquestes que s'han fet servir per part del grup

3. METODOLOGIA.

de recerca *CREATIVA* en les seues investigacions. De fet, aquesta tesi es pot incloure en els projectes del grup, ja que els resultats han estat contrastats amb els resultats de les enquestes del grup i incloses en els seus informes, quedant així validades.²⁴

3.2. Les enquestes i les entrevistes com a eixos vertebradors de la recerca.

Per conèixer i avaluar la realitat actual de les aportacions educatives dels museus de ceràmica valencians, i també per descobrir la implicació dels docents i els educadors i directors d'aquests museus, he optat pel treball de camp de les enquestes a mestres i per enquestes i entrevistes als responsables educatius de museus. En el transcurs de la investigació veurem com aquestes eines metodològiques de les entrevistes i enquestes s'han utilitzat per examinar qüestions quantitatives, però també, i en bona mesura, moltes de qualitatives pel caràcter obert de les preguntes²⁵. Així mateix han esdevingut l'eix vertebrador de la recerca en quant que s'han emprat per a realitzar l'anàlisi del principal argument hipotètic de la investigació: la falta de vinculació entre els mestres de primària i els museus de ceràmica en l'àmbit de la Comunitat Valenciana.

Pel que fa a les enquestes, cal assenyalar que aquest mètode esdevé una tècnica de recollida de dades apta per a l'exploració d'idees i creences generals, amb algunes preguntes tancades que permeten tractar el tema des d'una òptica exploratòria, sondejant opinions, sense que el subjecte pugui fer cap aclariment al que s'ha contestat (González, 2007: 365)²⁶ En aquesta tesi s'ha utilitzat una primera enquesta per preguntar a mestres que van visitar el Museu del Taulell "Manolo Safont" amb els seus alumnes. L'enquesta utilitzada prové del treball d'investigació previ a aquesta tesi,²⁷ i té un caràcter general sobre la utilització que fan els mestres de primària dels museus i la seua vinculació amb l'educació artística²⁸. També s'ha utilitzat una segona

24 Concretament les enquestes, que han esdevingut de gran importància per a aquesta recerca ja que aporta les dades sobre les opinions de mestres de primària i d'educadors de museus, estan basades i contrastades amb les utilitzades en els projectes del grup de recerca *CREATIVA*.

25 Caracteritzaré les enquestes i les entrevistes, així com les conclusions extretes, en apartats posteriors quan profunditzi en el seu anàlisi.

26 Citant a McCormich i James.

27 Recorde en aquest punt que en desembre de 2006 vaig presentar a la Universitat de València el treball d'investigació *Estrategias de los maestros en el museo. Experiencias didácticas en el Museo del Azulejo "Manolo Safont"* per obtenir la suficiència investigador prèvia a aquesta tesi. D'aquell treball i mitjançant una de les enquestes que vaig utilitzar, hem obtingut per a aquesta tesi les dades que es refereixen a l'opinió dels mestres de primària sobre l'educació als museus i la utilització que en fan, o sobre la vinculació que tenen amb l'educació artística. Més endavant en parlaré amb més profunditat.

28 En aquell treball també es va utilitzar un altra enquesta més específica que feia referència a l'activitat concreta que es va realitzar al Museu del Taulell.

3. METODOLOGIA.

enquesta destinada als educadors dels museus de ceràmica valencians per analitzar la dedicació i espais destinats a l'educació en aquests museus de ceràmica valencians, recollint així una sèrie de dades amb caràcter més quantitatiu que ens ajudaran a descriure els plantejaments i el seu panorama intern.

Pel que fa a les entrevistes, se n'han realitzat a alguns directors i novament als caps educatius dels museus de ceràmica. Aquestes han proporcionat la part més qualitativa per entendre la visió i projecció pel que respecta a l'educació en aquests museus. He triat el mètode de l'entrevista personal perquè permet un format de conversa semiestructurada (González, 2007: 336)²⁹. Partint d'unes preguntes planificades prèviament relacionades amb la investigació, però formulades de forma aleatòria, sense seguir cap ordre rígid. Més be, s'anaven adaptant al discurs i les reaccions dels entrevistats. Es considera que aquesta opció permet una actitud més natural entre el entrevistat i l'entrevistador. A més, com que amb la majoria dels entrevistats existia ja una relació prèvia, laboral en uns casos, professional en altres i fins i tot d'amistat en alguns altres casos, aquest mètode va esdevenir la eina més còmoda per obtenir el màxim nombre de dades amb aquests tints més subjectius.

L'aportació d'aquestes enquestes i entrevistes va prenent la seua dimensió durant la tesi, en la qual les emocions, les idees i les preguntes van donant cabuda a una experiència basada en les redefinicions i en l'observació, més enllà dels aspectes purament superficials. En tot cas, ens han de servir per fer una interpretació de la vinculació entre els mestres i els museus, per veure el que està passant o el que no està passant i així traure conclusions i radiografiar la problemàtica. També durant el transcurs de la tesi justifiquem la utilització de les enquestes en quant que estan contrastades i basades en experiències anteriors, a major escala, dutes a terme pel grup de recerca *CREATIVA* i pel Patronat Martínez Guerricabeitia també vinculat a la universitat valenciana. Això sí, adaptant-les sempre a les particularitats pròpies de la investigació que aquí ens ocupa.³⁰

Les dues enquestes més les entrevistes pretenen analitzar les opinions dels professionals involucrats en les tasques de gestió i execució de les activitats educatives que es produeixen als museus de ceràmica valencians per una banda, i analitzar les opinions dels docents quan s'enfronten amb activitats d'aquests tipus

²⁹ Citant autors de referència com Choen i Manion; Fontana i Frey; Rodríguez, Gil i García.

³⁰ En els capítols on es tracten les enquestes i entrevistes, així com en la introducció i justificació, s'expliquen les intencions i els models d'enquestes emprats, així com els projectes del grup de recerca en que estan basades.

3. METODOLOGIA.

quan realitzen les seues visites a aquests museus per altra banda. En el cas dels docents, ens hem servit d'unes enquestes realitzades a 17 mestres que en el seu dia varen visitar el Museu del Taulell "Manolo Safont" amb els seus alumnes on varen realitzar alguna activitat. El model d'aquesta primera enquesta i l'anàlisi de les respostes es poden consultar als annexos. Com veurem, en aquestes enquestes es plantegen una sèrie d'interrogants per tal d'esbrinar la vinculació i l'opinió que aquests docents tenen front a l'educació als museus. Tot i que es van realitzar a mestres que van visitar un sol museu concret, el Museu del Taulell, pel seu caràcter generalista perfectament poden encaixar en altres museus de ceràmica. La procedència d'aquests mestres és variada, de varies localitats de la Comunitat Valenciana i fins i tot, en alguns casos de les comarques tarragonines.

En el cas dels professionals dels museus de ceràmica, a causa de les diferents estructures organitzatives dels museus analitzats, de vegades més definides i sòlides i d'altres vegades més indefinides i volàtils, va caldre realitzar aquets dos tipus d'accions, les entrevistes i les enquestes, per arrodonir una informació que aportés dades suficients per poder fer una valoració el més ampla possible sobre la situació existent respecte a les seues realitats educatives. Així vaig optar per la eina més objectiva de recollida de dades que proporcionen les enquestes per un costat, i sempre que fos possible, també per la eina de l'entrevista, que ens aporta informació més subjectiva no recollida a les enquestes.

D'aquesta manera s'ha pogut establir una confrontació d'opinions entre tots els agents involucrats en l'organització de les accions educatives dels museus de ceràmica, per una banda amb les opinions dels professionals dels museus i per altra banda amb les opinions dels mestres de primària. Permetent-nos extraure una sèrie de conclusions que ens poden ajudar a clarificar i posicionar-nos a l'hora de buscar millores en la promoció de les relacions futures entre uns i altres.

3.2.1. Enquestes realitzades als mestres en les visites a museus de ceràmica valencians.

La reflexió que plantegen les enquestes realitzades als mestres sobre aquesta relació entre mestre i educador de museus en les visites dels escolars als museus de ceràmica està plantejada des d'una investigació realitzada sobre una experiència duta a terme en el Museu del Taulell. Com ja hem posat de manifest en apartats anteriors, es tracta de la investigació que ens va servir per defensar el projecte d'investigació com a pas previ a la tesi³¹. Es tracta de fer servir les respostes a una de les dues enquestes utilitzades en aquell treball, i que van ser realitzades per

³¹ Treball presentat a València en desembre de 2006.

3. METODOLOGIA.

alguns mestres que van visitar el Museu del Taulell d'Onda durant l'any 2006. De les dues enquestes, la que tenia un caràcter més general, és la que tot seguit passo a analitzar i que ens servirà per perfilar les actituds, necessitats, inquietuds i expectatives dels mestres de primària quan visiten un museu, i en aquest cas de ceràmica.³²

Tot i que l'enquesta només la varen omplir mestres que van visitar el Museu del Taulell, com que aquesta tenia un caràcter general i com que el model educatiu que es segueix en aquest Museu, amb tots els seus defectes i virtuts, és el que es proposa en aquesta tesi. Més endavant, com a model d'actuació, si ens emmarquem en la realitat d'aquesta suposada "xarxa" de museus de ceràmica valencians, ens ofereixen un panorama general que podríem aplicar a la Comunitat Valenciana pel que fa als mestres de primària i la seua relació amb els museus i, concretament en aquest cas, amb museus d'un mateix àmbit, els de ceràmica.

Fem servir aquestes enquestes per observar quina és la situació dels mestres davant de l'educació als museus i concretament pel que fa a les activitats realitzades en museus amb els seus escolars. Ja avancem que aquesta investigació reflecteix una realitat que queda corroborada també per les entrevistes i les enquestes fetes als museus. I també cal dir que els resultats obtinguts s'adeqüen a aquella anterior investigació del grup de recerca, més ampla i de la que ja hem parlat. Fet que valida la pertinència i utilització d'aquesta enquesta destinada als mestres. A més la meua acció laboral es desenvolupa en el Museu del Taulell, de forma que és aquí on estic posant en pràctica els conceptes sobre educació en museus que vaig observant en la meua tasca investigadora.

La radiografia sobre la relació mestre-museu que defineixen les investigacions dutes a terme al Museu del Taulell parteix d'unes premisses que podrien ser comunes als altres museus de ceràmica, com veurem també més endavant, i conseqüentment també a molts altres tipus de museus de la Comunitat Valenciana.³³ A més, com he mencionat en altres moments de la tesi, professionalment he tingut l'oportunitat

³² En aquell treball d'investigació es van proposar dues enquestes, una genèrica per entendre la visió dels mestres amb els museus i un'altra més específica sobre l'activitat que van desenvolupar els grups escolars que visitaven el Museu del Taulell. En aquest capítol d'aquesta tesi farem referència a la primera ja que pel seu caràcter genèric ens pot servir de referència pel que fa a l'opinió dels mestres en aquesta investigació. Els resultats de l'altra enquesta s'analitzen en el capítol dedicat a les programacions de les activitats educatives del Museu del Taulell.

³³ Cal recordar que els següents apartats de la tesi, i com ja s'ha mencionat, estan dedicats a analitzar enquestes i entrevistes fetes als educadors i directors dels museus de ceràmica valencians que corroboren les característiques descrites en aquest apartat sobre la relació que trobem de forma general entre el professorat i els educadors del Museu.

3. METODOLOGIA.

d'haver treballat també en el Museu Nacional de Ceràmica de València i en el Museu de Ceràmica de l'Alcora, on he pogut observar similituds amb el Museu del Taulell en allò que es refereix a les actituds dels mestres quan s'enfronten a visites a aquests museus de ceràmica. Per aquestes raons, els resultats de la investigació realitzada al Museu del Taulell l'any 2006 es poden fer extensible als altres museus de ceràmica valencians. i que ara utilitzem per caracteritzar les opinions dels mestres en les visites a museus de ceràmica. Ens acostem a la visió particular dels mestres pel que fa a la seua relació amb els museus, les seues demandes i necessitats, i també les carències que hi troben.

Un total de 17 mestres van contestar les enquestes, mestres que visitaven el Museu per primera vegada i que majoritàriament eren d'Onda. També es va analitzar a mestres d'altres poblacions per poder comparar les opinions dels docents que conviuen en el mateix marc geogràfic i social en el que es troba el Museu del Taulell amb les d'aquells pertanyents a altres marcs geogràfics distints. L'enquesta va consistir en 60 preguntes dividides en 5 blocs per definir el perfil de l'enquestat, permetent extraure conclusions sobre el contacte i la vinculació que tenen els professors amb l'educació artística, la cultura visual i els museus en general, i quina és la utilització que es fa d'aquestes eines en la programació curricular anual. Amb aquests resultats, es pot visualitzar l'estat dels usos d'aquests recursos amb la intenció de replantejar les estratègies cap a les futures visites d'acord amb les carències detectades. Els 5 blocs de l'enquesta són:

- Bloc 1. Presència curricular de la cultura visual en l'àmbit escolar.
- Bloc 2. Organització de les visites a museus.
- Bloc 3. Relació amb les institucions museístiques i centres d'art.
- Bloc 4. Formació del professorat en matèria d'art i museus.
- Bloc 5. Possibles millores en els futurs contactes entre educadors i museus.

El model d'enquesta i l'anàlisi de resultats i conclusions de les enquestes a mestres els trobem als annexos.

3.2.2. Les enquestes realitzades als museus de ceràmica valencians.

Per poder conèixer de primera mà la visió i les reflexions que tenen els professionals dels museus de ceràmica valencians respecte a les programacions educatives que ells mateixa promouen, hem utilitzat un qüestionari ampli i adaptat a partir d'un altre qüestionari realitzat per al projecte *Estudi y anàlisis de les activitats educatives*

3. METODOLOGIA.

generades per part dels museus i centres d'art³⁴, que al seu temps va ser elaborat a partir de l'enquesta del projecte *De l'aula al museu. Usos i estratègies dels mestres en les visites a exposicions*, en el qual s'hi descriu la realitat de la situació educativa d'una ampla representació de museus a nivell estatal i de mestres de primària. Per elaborar aquests qüestionaris, el grup de recerca va consultar amb una sèrie d'experts pedagogs i educadors per concretar les qüestions que l'integrarien. Així, i finalment amb una última adaptació d'aquest qüestionar destinat als museus de ceràmica valencians, com en el cas dels mestres, es van concretar 60 preguntes que corresponen a cinc blocs que les encapçalen. Els Blocs de l'enquesta són similars als de l'enquesta elaborada per als mestres, ja que es busquen respostes de dos col·lectius diferents a les mateixes qüestions:

- Bloc 1. Plantejament educatiu del museu: equip de treball i espai.
- Bloc 2. Organització de les visites al museu.
- Bloc 3. Relació amb les institucions museístiques i centres d'art.
- Bloc 4. Formació del professorat en matèria d'educació de museus.
- Bloc 5. Possibles millores en els futurs contactes entre educadors i museus.

La finalitat és conèixer la visió amb que les institucions museístiques, en aquest cas de temàtica ceràmica a la regió valenciana, tenen sobre la vinculació que els uneix amb els mestres des de la seua funció educativa.

Cal assenyalar que les enquestes han estat contestades per les persones que directament s'encarreguen de posar en marxa els programes educatius dels seus museus, tot i que de vegades, i per l'estructura organitzativa d'aquests centres, normalment de caràcter localista, han estat els propis professionals encarregats de la direcció els que han contestat les preguntes ja que en els seus museus no disposen de personal encarregat específic per dur endavant aquestes tasques educatives i aquestes són subcontractades o simplement no ofereixen aquest tipus de servei.³⁵

Per tal de fer un anàlisi dels resultats dels qüestionaris, he optat per seguir l'ordre de les preguntes que es plantegen, observant les respostes de cada museu en cadascuna d'elles i així traure valoracions pregunta per pregunta. Els documents dels anàlisis interpretatius i complets de les enquestes els podem trobar als annexos. Les interpretacions que fem de les respostes en els anàlisis, moltes vegades tenen

³⁴ El qüestionari elaborat pel grup de recerca *CREATIVA* es pot consultar als annexos.

³⁵ Les enquestes complimentades íntegres es poden consultar als annexos.

3. METODOLOGIA.

aportacions i opinions personals, ja que venen condicionades i sustentades per les relacions professionals, i de vegades d'amistat, que mantenim amb la majoria dels enquestats, permetent un coneixement més profund de les seues realitats per valorar les respostes, també per les experiències que hem pogut anar adquirint en alguns d'aquests museus amb els que he treballat i col·laborat, i per les aportacions de les entrevistes realitzades. La transcripció i interpretació d'aquestes també les trobem als annexos.

Els qüestionaris van dirigits als responsables dels gabinets pedagògics. Però com ja s'ha plantejat en algun moment en aquesta tesi, es tracta normalment de museus locals sense la suficient estructura de gestió per disposar de departaments pedagògics específics, en aquests casos, els qüestionaris els han omplert els propis directors dels museus. Cal recordar que l'adaptació de l'enquesta s'extrau d'un projecte del grup de recerca, més ambiciós i ampli en quant que s'adscivia a l'àmbit geogràfic nacional i on es varen consultar grans museus amb estructures organitzatives molt potents. Aquest fet diferencial de la disposició de gabinets pedagògics entre museus de major entitat i museus més menuts de caràcter més local, ens serveix ja com a primera dada d'interès detectada, podent afirmar que:

Els museu de ceràmica valencians, en general, no disposen de gabinet pedagògic com a departament independent d'altres tasques del museu, ni de personal específic per realitzar la tasca educativa. En aquests museus, quan produeixen ells mateixa les accions educatives o didàctiques, la/les persona/es encarregada/es de dissenyar-les i posar-les en pràctica també desenvolupen moltes altres tasques diferents dintre de l'organigrama del museu. Fins i tot, hi ha hagut un cas, el del Museu Lladró, que no ha contestat el qüestionari per impossibilitat de respondre a gairebé totes les preguntes. Segons les converses mantingudes amb Alicia González (Cap de CCM, Premsa i Relacions Institucionals de Lladró), ens anuncia que *"el cas es que no puc contestar res del qüestionari perquè tot està relacionat amb tallers i visites d'escolars i nosaltres des de fa uns anys no organitzem tallers (els quals tenien lloc en la casa natal dels Lladró en Almàssera) i sols atenem a demanda visites d'universitaris..."*

Així dels 9 museus de ceràmica considerats al començament de la tesi, 8 han contestat el qüestionari, indicant-nos que en aquests sí que es realitzen activitats educatives.

3. METODOLOGIA.

Com a responsables dels gabinets pedagògics han contestat³⁶:

- Pel Museu del càntir d'Agost: Mª José Rodríguez-Manzanaque y Escribano, és llicenciada en Història i desenvolupa tasques educatives al museu des de fa 11 anys, tot i que també fa funcions de directora del Museu.
- Pel Museu de Ceràmica de l'Alcora: Teresa Artero Gonell, té 9 anys d'experiència realitzant accions educatives, no ocupa ningun càrrec directiu tot i que realitza moltes altres tasques pròpies del museu, i és Tècnic Superior en Ceràmica.
- Pel Museu de Ceràmica de Manises: Josep Pérez Camps, es tracta del director del Museu i en aquest cas no té experiència com a educador. S'entén que al seu museu no hi ha una persona en plantilla responsable de cap gabinet pedagògic ja que ell mateixa contesta: *"Aquest Museu no disposa de gabinet didàctic. En Manises s'ha establert una situació particular (una mica anòmala), ja que per falta d'espai específic i altres mitjans, el personal de l'oficina de turisme és l'encarregada de fer una gran part de les visites guiades al Museu i algun taller de ceràmica. Per altra banda, AVEC-Gremio (Associació de Fabricants) realitza en la seua seu tallers de mitja jornada per a escolars, en els quals els alumnes es familiaritzen amb la realització de les distintes fases d'una obra ceràmica."*
- Pel Museu de la Rajoleria de Paiporta: Eva Sanz Gisbert, amb 15 anys d'experiència educativa en el museu. Té el càrrec de Tècnic del Museu, exercint totes les tasques de direcció també. És llicenciada en Geografia e Història amb l'especialitat en Història de l'Art.
- Pel Museu Nacional de Ceràmica: Liliane Cuesta Davignon, té estudis d'Història de l'Art i Museologia. No desenvolupa cap càrrec directiu en el Museu. No té experiència com a educadora però sí *"com a responsable del Departament de Difusió, 5 anys d'experiència (departament no especialitzat en educació però sí absorbeix aquest aspecte)"*.
- Pel Museu del Taulell d'Onda: Marc Ribera Giner, llicenciat en BBAA, amb 9 anys d'experiència com a educador, desenvolupa també la tasca de secretari de la Fundació del Museu entre moltes altres dintre de l'organització de gestió i execució del museu. També té estudis de museologia i una diplomatura en educació de museus.
- Pel Museu de Potries: Alberto Vázquez Blanco, no té experiència en educació, ell contesta que al seu Museu *"no existeix cap gabinet didàctic"*, de

³⁶ Cal assenyalar que els qüestionaris s'han respost entre els últims mesos de 2011 i els primers de 2012. Hi ha dades que poden haver canviat des de llavors, però no obstant els qüestionaris no deixen de reflectir la situació genèrica educativa d'aquesta tipologia de museus en el seu àmbit geogràfic determinat. Sempre segons la valoració dels seus responsables.

3. METODOLOGIA.

fet en el cas de Potries s'organitzen algunes activitats educatives a nivell de poble vinculant-hi el Museu. De fet, s'està en procés de crear un nou projecte museològic i museogràfic que incorpori també un projecte educatiu per al Museu. Alberto Vázquez fa les funcions de Tècnic de Patrimoni en la localitat per la qual cosa li correspon també dur els temes del Museu. És llicenciat en Geografia e Història, especialitzat en Història de l'Art.

- Pel Museu de Ceràmica de Paterna: Ernesto Manzanedo Llorente, sense experiència com a educador ja que és el Director del Museu i exerceix també com a Arqueòleg Municipal. En el cas de Paterna, com ocorre amb Manises o València, les activitats educatives s'externalitzen.
- Pel Museu Lladó: en aquest cas no han respost al qüestionari per la inexistent dedicació a programes educatius.

En aquestes primeres aportacions als qüestionaris ja es poden trobar aspectes interessants pel que fa al funcionament dels museus en relació a la pràctica educativa. Trobem com dos dels museus, el de Manises i Paterna, han contestat que el seu museu no disposa de gabinet pedagògic per la qual cosa els enquestats han estat els mateixos directors (son casos que com veurem al llarg del qüestionari, el que fan és subcontractar aquesta feina a empreses externes), un altre ha contestat que tampoc disposa de gabinet pedagògic, però en aquesta ocasió es tracta d'un cas, el de Potries, que està en vies de projecte per a finals de 2011. I la resta sí que contesta mitjançant alguna persona responsable, més que del gabinet educatiu, que no sempre existeix com a tal, de les activitats educatives que realitzen. Un altre cas és el del museu de València, que també externalitza les activitats educatives tot i que ací depenen de la persona encarregada del Departament de Comunicació del Museu que és qui contesta l'enquesta. Per altra banda, en 4 d'ells: Onda, l'Alcora, Agost i Paiporta, hi ha personal dedicat a les feines educatives però en cap cas aquestes persones es dediquen en exclusiva a elles. Només en un d'aquests quatre museus, el d'Onda, la persona encarregada dels programes educatius té estudis en aquesta matèria, que coincideix amb la que té estudis en Belles Arts. En els altres 7 museus que contesten, trobem un, el de l'Alcora que la persona encarregada de les activitats té estudis superiors de ceràmica, la resta de responsables prové del món de la Història, la Història de l'Art o l'Arqueologia.

El model d'enquesta i la descripció de l'anàlisi i interpretació de les respostes les podem trobar als annexos.

3.2.3. Entrevistes als directors i als responsables de l'educació dels museus de ceràmica valencians.

Mitjançant les entrevistes es volen observar aquells aspectes més subjectius i que complementen les respostes i les consideracions de les enquestes. L'objectiu per tant, no era tant obtenir una resposta directa, sinó més bé fer aflorar les concepcions dels entrevistats, des de les experiències viscudes sobre aquesta relació entre els museus i els mestres de primària i de la utilització que aquests últims en fan de les propostes educatives que ofereixen els museus en els que treballen.

Les entrevistes van dirigides als responsables dels gabinets pedagògics i als directors dels museus de ceràmica. Al tractar-se de museus locals, en la majoria dels casos el director està molt en contacte amb el fet educatiu, quan es produeix. Però com ja s'ha plantejat en algun moment de la tesi, aquests museus locals no disposen de la suficient estructura de gestió per gaudir de departaments pedagògics específics, per això els entrevistats són de molt diversos perfils, en ocasions els mateixos directors.

Els criteris de selecció del entrevistats han estat els mateixos criteris que a l'hora d'omplir les enquestes. És a dir, les entrevistes van destinades a les persones encarregades de planificar, decidir i aprovar els continguts i la programació educativa als museus de ceràmica valencians. Aportant cadascun d'ells a les entrevistes les persones que han considerat més adients. Així, i com en les enquestes, no tots els museus han quedat representats. Dels 9 museus de ceràmica considerats al començament de la tesi, 3 no queden representats en les entrevistes: el Museu del Taulell d'Onda (perquè he estat jo mateix l'encarregat de programar i executar la funció educativa del Museu durant aquests darrers anys). També la visió que es té de l'educació en aquest museu la trobem analitzada en tot un capítol dedicat a la programació educativa del Museu del Taulell, presentada com a proposta d'actuació; el Museu Lladró tampoc ha estat entrevistat perquè, igual que amb l'enquesta, varen contestar que ja no realitzen activitats educatives. Tampoc apareix a les entrevistes la Col·lecció Museogràfica de Potries, en aquest cas perquè el Museu es trobava en procés de formació en el moment de fer les entrevistes i no tenien personal destinat a aquestes funcions educatives³⁷. No ha estat necessari per a la tesi aprofundir en aquest Museu ja que no disposen encara d'experiència en la programació d'activitats.

³⁷ Cal recordar que en el cas de Potries sí es va contestar l'enquesta pel tècnic de cultura del seu Ajuntament encarregat de la col·lecció museogràfica, aportant la seva visió des d'una localitat menuda amb activitats que realitzaven des de l'àrea de cultura i que entroncaven la col·lecció de ceràmica amb l'àmbit comarcal, destinant-les als escolars de poblacions veïnes.

3. METODOLOGIA.

Les entrevistes han sigut enregistrades, gravades en vídeo, per la qual cosa la transcripció d'idees i plantejaments, així com l'anàlisi interpretatiu, es poden consultar als annexos d'aquesta recerca. El plantejament de les entrevistes parteix, com he comentat abans, d'una explicació genèrica d'alguns dels paràmetres en que es basa la tesi per situar els entrevistats en el marc d'actuació (fora de càmera), i d'una sèrie de preguntes, que van plantejant-s'hi durant el diàleg en funció del transcurs que va adoptant la conversa (dintre de càmera), sempre amb una intencionalitat molt oberta del "guió"³⁸. Donant peu a l'aparició de noves qüestions i noves reflexions improvisades i proposades.

Així doncs, per tal d'introduir els entrevistats en la conversa, es va començar per explicar-los de forma genèrica les hipòtesis de la tesi, de forma que servís com a llançament de la primera pregunta, molt genèrica, a través de la qual els permetés començar a expressar les seues opinions al respecte. Convertint-se en una conversa de caràcter reflexiu i d'intercanvi d'opinions entre els entrevistats i jo mateix.

Pel que fa a les preguntes del guió, van ser confeccionades des de l'òptica de l'experiència professional, buscant també respostes des d'aquesta mateixa òptica. La intencionalitat de les entrevistes és precisament buscar aquelles opinions i aspectes comuns, més subjectius, que apareixen en el dia a dia a l'hora de programar i executar les activitats educatives dels museus de ceràmica valencians. He procedit a extraure aquelles opinions, reflexions, idees i consideracions que els entrevistats han aportat en les seues converses i que m'han semblat rellevants per contribuir a assolir l'objectiu de desxifrar i caracteritzar l'opinió dels professionals dels museus de ceràmica valencians sobre la relació i vinculació que mantenen amb els docents. Es tracta d'entrevistes llargues on s'han repetit moltes de les qüestions ja sorgides a les enquestes, per això l'anàlisi de les entrevistes s'ha convertit en una interpretació d'aquells aspectes més subjectius i personals expressats pels entrevistats, dotant d'un component més qualitatiu que no apareix en la rigidesa de les enquestes i descartant les possibles repeticions.

Però per a poder organitzar les idees estretes de les descripcions de les entrevistes, he anat construint un llistat de necessitats, problemàtiques i suggeriments que ens ajudin a entendre i reflexionar sobre l'estat de la qüestió de l'educació en aquests museus de caràcter local. Establint una relació final de les consideracions generals, hem considerat agrupar-les en set ítems diferents per tal d'ordenar conclusions.

³⁸ El guió de les entrevistes es pot consultar també als annexos.

3. METODOLOGIA.

Així hem anat encaixant les aportacions i reflexions dels entrevistats en aquests set temes:

- Sobre el personal del museu.
- Sobre els espais didàctics.
- Sobre els grups d'escolars i la comunicació amb els mestres.
- Sobre els tallers didàctics i/o tallers de ceràmica. Plantejaments.
- *Sobre la formació dels educadors del museu.*
- *Sobre la formació dels mestres.*
- *Sobre la valoració i l'acceptació dels museus locals i les seues activitats.*

Cal destacar que les idees plantejades que surten de les entrevistes, són plantejaments que fan els professionals que dediquen esforços per dur endavant accions educatives als seus museus. Aquests plantejaments personals, hem tractat d'unificar-los i classificar-los sota el meu criteri basat en l'experiència, amb la intenció d'identificar rellevàncies per després transformar-les en generalitats que ens ajudin a organitzar mancances, reflexions i suggeriments, i clarificar un discurs genèric i comú a tots els museus.

L'anàlisi de les entrevistes, els aspectes tinguts en compte per a l'explicació del projecte als entrevistats, les preguntes tipus sobre les que girava la conversa i les consideracions generals finals les podem trobar identificades i descrites als annexos. Els entrevistats són:

- *Pel Museu de Cantereria d'Agost: Mª José Rodríguez-Manzaneque Escribano, llicenciada en Història. Desenvolupa, tasques educatives al museu des de fa 11 anys, tot i que també fa funcions de directora del Museu, i Pau Vicedo Moyá, auxiliar del museu des de 2005, desenvolupa tot tipus de funcions incloent també l'educativa.*
- *Pel Museu de Ceràmica de l'Alcora: Eladi Grangel Nebot, director del Museu des de 1993, Llicenciat en Història i un postgrau en Educació de Museus per la Universitat de Saragossa i Teresa Artero Gonell, te 9 anys d'experiència realitzant accions educatives, no ocupa ningun càrrec directiu, va ser contractada com a conserge per a obrir i tancar el museu i poc a poc, amb els anys, ha anat convertint-s'hi en la responsable de l'àrea didàctica. Destaca la seua formació com a Tècnic Superior en Ceràmica.*
- *Pel Museu de Ceràmica de Manises: Josep Pérez Camps, és el director del Museu des de l'any 1984 i en aquest cas no té experiència com a educador.*

3. METODOLOGIA.

- *Pel Museu de la Rajoleria de Paiporta:* Eva Sanz Gisbert, amb 15 anys d'experiència educativa en el museu. Té el càrrec de Tècnic del Museu, exercint totes les tasques de direcció. És llicenciada en Geografia e Història amb l'especialitat en Història de l'Art. Va gaudir d'una beca de didàctica al Museu de Etnologia de València i a realitzat cursos de formació en museologia.
- *Pel Museu Nacional de Ceràmica de València:* Liliane Cuesta Davignon, és responsable del Departament de Difusió del Museu (departament no especialitzat en educació però si absorbeix aquest aspecte dintre l'organigrama del Museu), té estudis d'Història de l'Art i Museologia. No té experiència com a educadora, i Jaume Coll Conesa, director del Museu des de 1998, historiador i Doctor en Història.
- *Pel Museu de Ceràmica de Paterna:* Ernesto Manzanedo Llorente, director del Museu que exerceix també com a Arqueòleg Municipal, no té anys d'experiència com a educador, i Mercedes Sanmartín Haro i Mª Victoria García Moret, llicenciades en Història de l'Art i Història (especialitat en prehistòria i arqueologia) respectivament. Responsables de les activitats didàctiques del Museu a través de l'empresa externa *Arqueodidáctica*.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

El panorama museístic de la Comunitat Valenciana es caracteritza per una minoria de *grans museus* que trobem a les tres capitals de província, i de forma extraordinària en alguna altra població, a més d'una gran xarxa de *xicotets museus* i *museus locals*³⁹ dispersos entre les mateixes capitals i les distintes localitzacions de l'àmbit geogràfic valencià. Segons l'índex de l'anuari de museus de la Comunitat Valenciana de 2009⁴⁰, trobem catalogats un total de 367 museus en esta regió, dels quals es fa referència com a "grans museus" a un total de 22 entre els quals podem trobar-ne un de ceràmica, el Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries "González Martí", i un altre, que no sent específic de ceràmica, sí que disposa d'una col·lecció exposada de forma permanent bastant extensa i important: el Museu de Belles Arts de Castelló. Els grans museus que cataloga l'anuari els trobem en la seua majoria a les grans ciutats, mentre que a la resta de poblacions els museus que podem trobar són de molt diverses tipologies en funció dels costums i les tradicions de cada lloc. De manera general podem trobar que una majoria són col·leccions arqueològiques o paleontològiques, mentre que molts altres són col·leccions etnològiques, i alguns són d'art o Belles Arts. També trobem com a museus en esta guia una sèrie d'indrets que formen part del patrimoni monumental, com ara castells o esglésies que han estat musealitzades, així com alguns museus que s'emmarquen dintre de sectors industrials o productius en funció de la zona on es troben. Comprovem que en altres comunitats autònomes de l'Estat Espanyol també es coincideixen aquestes classificacions. L'interès d'aquesta tesi està centrat en una tipologia de museus específics, els de ceràmica, una especialitat que no resulta tan comuna i que marca un tret diferencial respecte a altres geografies, tot i que l'anuari citat no reconeix estar diferenciació i cataloga els museus de ceràmica en alguns dels ítems esmentats.

39 En la publicació *Museo local. La conciencia de la cultura* dels professors de la Universitat de Barcelona Joan Santacana i Mestre i Nayra Llonch Molina, es fa un extens anàlisi de la problemàtica i virtuts dels museus locals. Aquest estudi, d'àmbit general, enumera una sèrie de característiques aplicables als museus locals valencians i en concret als museus de ceràmica valencians que s'analitzen en aquesta tesi.

40 La publicació *Los Museos de la Comunitat Valenciana. Anuario* s'edita tots els anys des de 2007 i pretén ser una guia dels museus valencians.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

La Comunitat Valenciana ha estat i és un referent mundial en la producció ceràmica, fet que ha provocat l'interès per conservar aquest element cultural en distintes zones de les tres províncies valencianes, fins al punt que el Museu Nacional de Ceràmica es troba en València. L'objecte d'estudi de la present tesi són un total de huit museus exclusius de ceràmica que s'estenen per la geografia valenciana, encara que també trobem dos museus, el de Castelló i el de Ribesalbes, que si bé no són exclusivament de ceràmica sí que tenen una vinculació molt estreta amb la matèria, així com la col·lecció museogràfica de ceràmica de Potries. Tots els museus esmentats creen una veritable xarxa, formada per alguns centres més voluminosos i d'altres més discrets, amb connotacions comunes dintre d'uns entorns i una societat susceptibles de ser estudiats des del punt de vista de les seues possibilitats educatives. Certament convé introduir en aquest panorama variat i extens els propòsits educatius de les escoles de primària valencianes.

El fet que es concentren (els museus de ceràmica) a Catalunya i València s'explica per la forta tradició ceramista de les dues regions en les quals la producció de ceràmica formava part de la seua economia. (Guillamet, 2012: 51). En aquest punt, i conscients de la importància dels fets històrics i de la realitat educativa, hem realitzat una recollida d'idees de la publicació *Museo local. La cenicienta de la cultura* dels professors Joan Santacana i Nayra Llonch. Ha resultat interessant i clarificador comprovar que en la publicació citada trobem retratat l'estat actual dels museus locals en bona part de les seues facetes. També pel que fa a educació encaixa perfectament amb el que hem pogut conèixer com a professionals i com a visitants en museus d'àmbit local en les comarques valencianes. A més, en la descripció que fan els autors es radiografien i caracteritzen perfectament els huit museus de ceràmica objecte d'aquest estudi, ja que si bé és cert que un d'ells és d'àmbit nacional estatal (El Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries "González Martí"), els altres set, ja siguen de gestió pública o privada, tenen un marcat accent local. I fins i tot en aquest mateix Museu Nacional de Ceràmica podríem descobrir algunes de les característiques descrites en l'esmentada publicació en matèria educativa.⁴¹

⁴¹ És necessari mencionar que durant el procés de redacció de la tesi, en les seues acaballes, vaig rebre notícies de la inauguració d'un nou museu de ceràmica a Benetússer (València). Aquí en aquest capítol no apareix mencionat ja que no ha estat inclòs en la investigació per incapacitació temporal i perquè no té marcada cap línia educativa encara. En el capítol que dediquem als museus de ceràmica sí que hem inclòs una breu descripció.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Fig. 4.1: Situació geogràfica dels museus de ceràmica valencians.

La introducció del llibre de Santacana i Llonch (2008) comença de manera molt contundent, fent referència a la deixadesa de les administracions a l'hora d'invertir en aquests museus locals. Les polítiques culturals estan enfocades bàsicament a exposicions temporals i grans actes amb caràcter efímer que, si bé són importants, generen una gran despesa econòmica de la que no solen beneficiar-se aquests museus o, almenys, no repercuteix sobre les tasques o vistes que s'hi realitzen i que són tan importants per al desenvolupament de les principals funcions d'un museu: investigar, conservar i difondre. Existeix una falta d'inversió per la poca confiança en les missions dels museus de cara a la ciutadania, beneficis que són efectius a llarg termini. No passa el mateix amb les actuacions i previsions polítiques, que tenen habitualment un horitzó de repercussions molt proper (com per exemple l'arribada de les eleccions). El museu viu sota la pressió del número de visitants, qüestió que sí que resultarà important de cara a rendir comptes als ciutadans per justificar les seues accions, sempre pensant que aquestes accions efímeres garanteixen beneficis immediats per la seua visibilitat i difusió mediàtica. *No obstant, quan s'observa la vitalitat d'aquests museus en la vida real de les nostres ciutats i pobles, la percepció sobre ells mateixa canvia; així, sols amb un exemple, si prenem com a mostra Catalunya, durant l'estiu de 2007 s'han anunciat en la premsa més de dues-centes exposicions temporals obertes al públic en museus locals.* (Santacana i Llonch, 2008: 13). És cert,

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

l'anuari de museus de la Comunitat Valenciana també anuncia un gran nombre d'exposicions temporals i actes. El dinamisme és patent i necessari, és evident el rendiment propagandístic, focalitzant la idea d'impulsar la imatge d'una ciutat, d'una comarca, d'un país. Però són rendibles aquestes accions puntuals quan ens referim a beneficis culturals per a la ciutadania? *Per a ser culturalment més rendibles, han d'interessar a les famílies, als col·lectius de xiquets i xiquetes que gaudeixen de les seues vacances i a les entitats culturals i/o recreatives que organitzen servicis destinats a la ciutadania* (García, 2005: 56).

Expliquen Santacana i Llonch que moltes vegades en aquestes exposicions i actes temporals hi ha una absoluta carència de plantejament o guió base. La falta de guió per la pressió d'inaugurar amb el que siga i quan siga fa que moltes vegades les peces de les exposicions tinguen una falta de connexions conceptuals que donen sentit i coherència de conjunt. Les sales dels museus es converteixen en un mostrari d'objectes on el visitant és incapaç d'apropiar-se dels valors d'aquests objectes en el seu imaginari cultural tret que no siga una mera observació estètica amb major o menor influència per als seua interès, ja que moltes vegades un objecte determinat adquireix una dimensió especial quan passa a formar part d'una exposició o col·lecció museològica. A vegades sembla que tot podria ser objecte de museu, que tot serveix. Aquest fenomen no és exclusiu dels museus locals, però sí que ocorre en moltes ocasions en aquestes petites institucions, ja que el sentit populista de nombroses accions polítiques genera certes actuacions de les administracions de les quals depenen aquests museus locals.

Santacana i Llonch també apunten molt encertadament cap a la classificació d'aquests museus locals. Normalment els museus es classifiquen diferenciant la titularitat pública o privada i, dintre de la pública podem trobar els de titularitat estatal, autonòmica i municipal, del que formarien part la majoria dels classificats com a *museus locals* segons aquests autors. Però *no tots els museus locals son estrictament municipals, i a l'inrevés*. Entre els museus de ceràmica que analitzem en trobem només un de titularitat privada, el Museu Lladró, que depèn directament de l'empresa Lladró situada en Tavernes Blanques (València) dedicada a la producció de figures ceràmiques. Un altre disposa d'una fórmula mixta: el Museu del Taulell "Manolo Safont" d'Onda (Castelló) depèn d'una fundació sense ànim de lucre on el representant majoritari del seu patronat es

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

l'ajuntament de la població⁴². Tots els altres són de titularitat pública, dels que només el Museu Nacional de Ceràmica de la capitat valenciana té titularitat estatal, l'Alcora, Manises, Paterna i Paiporta tenen titularitat municipal, i per últim el Centre Agost, que també té titularitat municipal, estudia adaptar-se a una fórmula mixta semblant a la del museu d'Onda. En tot cas, tots ells tenen en comú el fet de ser institucions amb molt una capacitat econòmica reduïda. En aquest sentit cal fer menció especial al Museu Nacional de Ceràmica, que tot i que és un gran museu i té una capacitat econòmica major que la resta, també troba moltes limitacions comparables a les dels museus locals, algunes de les quals les comentem en aquest capítol fent referència als recursos destinats a l'educació.⁴³

La descripció que fem a continuació de les característiques i les problemàtiques dels museus locals (en base als paràmetres impulsats per Santacana i Llonch) té sentit en quant que els museus de ceràmica valencians tenen aquest caràcter local i, per tant, les afirmacions d'aquests autors són comunes a la majoria dels museus que hem estudiat. Els paràmetres esmentats ens permeten realitzar una radiografia que ens ajudarà a comprendre el context sobre el qual s'introdueix l'aspecte de l'educació artística que, a la fi, és l'objecte i la situació analitzada. La caracterització està contrastada per la nostra experiència professional, a través de l'observació i la convivència amb aquests museus. *El museu local no pretén analitzar el món, ni tan sols un aspecte general d'aquest. El seu objectiu sempre és pròxim, proper. El museu local es el museu d'allò particular, d'allò diferent. Sovint, el museu local tracta de la localitat amb una visió interdisciplinària; de fet, es dels únics espais que podrien mostrar la interrelació entre cultura humana i el medi natural a lo llarg del temps i en l'espai i il·lustrar la interdependència de la cultura al voltant d'un model local. Finalment, front a un món global en procés de transformació, el museu local pot ser l'instrument que ajude a respectar la cultura tradicional local. (...) Molt freqüentment, la creació d'aquests organismes fou la iniciativa d'algun patrici local, en general un personatge culte gran coneixedor d'alguna temàtica concreta. (...) Hi ha alguns casos, molt significatius, en els que el patrici local no mai va existir i la col·lecció es va formar gracies a l'acció col·lectiva d'un grup d'erudits o d'aficionats locals; es tracta*

42 En els següents capítols veurem com aquesta fórmula, durant l'any 2012, ha anat desapareixent per a passar a titularitat completament municipal.

43 En la meua trajectòria professional he tingut l'ocasió de treballar en tres dels museus seleccionats en aquest estudi: al Museu de Ceràmica de l'Alcora, al Museu del Tauler "Manolo Safont" i al Museu Nacional de Ceràmica. Els tres amb models de gestió i titularitat diferents. En els tres he pogut detectar problemàtiques d'execució en el quefer diari, problemàtiques comunes als tres, i de caràcter local com els casos que exposem en aquest punt i que coincideixen amb Santacana i Llonch.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

normalment de persones que han tingut iniciatives culturals (...) que han promogut grups de treball que s'han consolidat. (...) En tot cas, fora qui fora el promotor o els promotors, es tracta d'un patrici notable de la localitat, d'un grup d'erudits, o bé siga el resultat d'una iniciativa ciutadana, el museu local sol ser fruit de l'eufòria d'un moment, d'una situació excepcional, en la qual la il·lusió de crear-lo està per damunt del càlcul racional dels recursos necessaris per mantenir-lo. Per això, quan els que varen tindre la iniciativa van desapareixent, les vitrines y les maquetes van omplint-se de pols i, o bé tanquen esperant millors temps, o bé subsisteixen amb les raquítiques aportacions municipals. (Santacana i Llonch, 2008: 22-24)

El que descriuen aquestes paraules és exactament el que ha ocorregut en alguns dels museus de ceràmica valencians. A tall d'exemple, el Museu del Taulell d'Onda comença amb l'entusiasme d'un grup de persones preocupades per la cultura local encapçalades pel reconegut artista ceramista Manolo Safont. El Museu Nacional de Ceràmica té el seu origen en la donació del col·leccionista Manuel González Martí. La col·lecció de ceràmica del Museu de Belles Arts de Castelló prové de la col·lecció privada de l'investigador i arqueòleg castellanenc Esteve. Inclús el Museu Lladró, d'iniciativa privada, que complementa l'evolució de la producció ceràmica d'aquesta empresa amb la pinacoteca privada dels tres germans Lladró. O altres iniciatives de col·lectius com la dels Amics del Museu en el cas de l'Alcora. És a dir, aquests museus també han seguit una trajectòria similar en els seus inicis. No obstant, he pogut observar alguna diferència en el plantejament final, ja que contràriament al que defensen Santacana i Llonch, els museus de ceràmica valencians, de forma generalitzada, sí que han estat impulsats i promocionats en els darrers anys per les administracions gestores.

El Museu de Belles Arts de Castelló va inaugurar les seues noves instal·lacions l'any 2001, passant de tenir una ubicació improvisada en una antic edifici del centre de la ciutat a uns espais més adequats de nova construcció, pensats com a espais museològics. Al 2004, a Onda, es va constituir la Fundació Museu del Taulell "Manolo Safont" de la Comunitat Valenciana, per tal de gestionar el Museu d'una forma més àgil. Al mateix temps es va inaugurar la nova seu del Museu del Taulell, també de nova construcció i adaptat a les necessitats d'un museu modern que, a més, contemplava en el seu projecte l'ampliació d'una segona fase de construcció de l'edifici per ampliar les seues dependències i que es va executar durant l'any 2010. També recent és la inauguració de la moderna ampliació del Museu de Ceràmica de l'Alcora, doblant la seua capacitat de càrrega. El Centre Agost també té previstes unes noves instal·lacions i buscarà, com en el cas d'Onda, una fórmula de gestió mixta amb una fundació sense ànim de lucre. La col·lecció ceràmica del Museu de

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

la Baronia de Ribesalbes fou presentada en aquest jove museu que, en aquest cas, va restaurar un antic edifici de la petita localitat l'any 1999. Una dècada abans es va inaugurar la remodelació del Museu de Ceràmica de Manises adaptant un edifici antic a les necessitats museogràfiques. L'empresa de ceràmica Lladró també ha invertit esforços en aquest cas en dos espais diferenciats, per una banda amb unes modernes instal·lacions que alberguen el Museu en el mateix recinte on es situa la fàbrica de l'empresa, a Tavernes Blanques (València) i, per altra banda, amb l'adaptació de la casa natal dels germans Lladró per a tallers didàctics en la localitat d'Almàssera (tot i que aquests tallers han deixat de funcionar). El Museu de Ceràmica de Paterna va ser inaugurat el 1984 substituint l'antic i molt més discret Museu de la Torre, adaptant un edifici antic de la població. A la localitat de Potries també s'ha previst un espai per exposar les col·leccions de ceràmica que custodia el seu Ajuntament, amb forma de Casa Museu i ubicat en la remodelada casa d'Àngel Domínguez, últim terrisser de Potries. El Museu de la Rajoleria de Paiporta va inaugurar les seues noves instal·lacions l'any 2000 adaptant una antiga fàbrica de rajoles com a espai museístic i en octubre de 2010 va inaugurar els seus nous recorreguts museogràfics. Per últim, en 2012 es va inaugurar un nou museu de ceràmica a Benetússer (València).

En definitiva, en els últims quinze anys ha existit un èmfasi i una empenta renovadora que ha afectat a aquests museus, i també a museus d'altres tipologies a tota la Comunitat Valenciana. En els darrers anys ha esclatat una tendència, potser de vegades exagerada, per la utilització dels museus en resposta a les noves sensibilitats cap a un turisme de qualitat, cultural, anant més enllà del que havia sigut habitualment l'oferta del turisme anomenat de sol i platja. Un museu, un acte cultural, acaba tenint un rendiment polític positiu. Sembla per tant que cada poble i cada ciutat ha de tenir el seu espai museístic. Mostrar una sensibilitat pels trets característics de cada localitat concreta i posar-los en valor mitjançant el que anomenen "museu" contribueix certament a donar una imatge i un prestigi de la pròpia identitat. Aquest rendiment és benvingut si està ben planificat, que no sempre és així. Tot i que molts d'aquests espais no realitzen una funció real com a museu, si bé normalment al capdavant de la gestió d'aquests espais hi ha un director i uns treballadors implicats i entusiastes que s'enfronten dia a dia amb el fre administratiu que impedeix en la majoria d'ocasions dotar-los del dinamisme i la innovació necessaris per a que realment es converteixin en eines de benestar social, actuant com a veritables museus. La intangibilitat d'aquests beneficis socials i probablement una falta de programació més global perjudica al conjunt. Entenem que fomentant les col·laboracions entre centres d'una mateixa tipologia (sense perjudicar el caràcter personal de cadascun) evitaríem que cada museu petit es veiés obligat a tirar

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

endavant pel seu propi compte. Si entre les seues missions està la de difusió, i per tant l'educativa, resulta evident que per la problemàtica exposada aquesta funció educativa queda relegada a la lluita personal dels treballadors, i a la seua major o menor implicació cap a la temàtica. Sol ocórrer, per tant, que una vegada aquests museus han estat impulsats per la classe política, gaudint de moments de bonança, poc a poc cauen en una desídia administrativa contra la qual costa molt lluitar.

4.1. Els museus valencians i l'educació.

Havent repassat una sèrie de condicionants, comprovem que habitualment els museus deixen com a última feina la part educativa. No es dubta de la implicació i de la intencionalitat dels responsables dels centres museístics envers la funció educativa, però certament el seu perfil sol estar més vinculat a altres àrees com ara l'arqueologia, la història, l'etnologia o la gestió. No obstant, cada vegada son més els museus preocupats i sensibilitzats per la temàtica, prova d'això son els museus de ceràmica valencians. En la present tesi observarem com aquests museus realment tenen una incipient implicació educativa. Per això es feia necessari una investigació més en profunditat d'aquesta realitat educativa dels museus, per analitzar l'estat de la qüestió i sobretot per poder proposar millores en la coordinació d'una hipotètica xarxa, encara pendent de coordinar, de museus de ceràmica valencians, o fins i tot valorar la possibilitat d'engegar la coordinació de xarxes vinculades a col·lectius que podrien ser d'un mateix poble o ciutat amb propostes col·laboratives.

Un bon exemple d'acció col·laborativa que dessitjariem per als museus valencians de ceràmica, el trobem en el projecte *Educ-arte*, que amb l'objectiu de millorar la formació de totes les persones implicades, es tracta d'un treball en xarxa entre la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Lleida, els centres educatius i els recursos culturals comunitaris. Concretament, s'està desenvolupant un espai híbrid entre la mencionada Facultat, el Centre d'Art la Panera i l'escola Príncep de Viana de Lleida. Utilitzant l'art contemporani com a mediador d'aprenentatges i com a instrument de formació i construcció de coneixements, situant la cultura com element bàsic per a la humanització de les persones. (Jové i Betrián, 2012).⁴⁴

⁴⁴ Molt adients trobem les reflexions que en els seus articles planteja l'autora Gloria Jové Monclús (Professora del Departament de Pedagogia i Psicologia de la Universitat de Lleida) de sobre els aspectes col·laboratius entre entitats i a través de l'Educació Artística per dur endavant projectes interdisciplinaris que aborden distintes àrees i capacitats del currículum escolar.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Santacana i Llonch (2008) ens recorden que l'objectiu dels museus locals és sempre pròxim i proper, són els museus de lo particular i lo diferent que, sense estar renyit, es contraposen al món global, ajudant a respectar la cultura tradicional local, i que *per a sobreviure, els museus locals necessiten estar integrats en grans xarxes; açò es lo que qualsevol museòleg o gestor sap i coneix. La construcció de xarxes es l'única forma que el museu disposa per enfrontar-se amb èxit a l'aïllament. La creació de xarxes permet que cada membre de la xarxa es beneficie de les avantatges i de les economies d'escala* (Santacana i Llonch, 2008: 41). A altres comunitats de l'Estat Espanyol, sobretot a Catalunya, trobem exemples de xarxes de museus, que tot i no estar centrades en temes educatius, proposen una actitud integradora, com: la Red de Museos Etnogràfics de Asturias⁴⁵, el Circuit de Museus Textils i de la Moda de Catalunya⁴⁶, la Xarxa de Turisme Industrial de Catalunya⁴⁷ o el Sistema Territorial del Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya⁴⁸.

El que estem comentant podria traslladar-se evidentment a altres funcions del museu, a les seues biblioteques, a la restauració, a la conservació i prevenció, a la comunicació com a agent turístic, a la catalogació i inventari. El patrimoni a conservar pels museus locals té un abast massa gran per als recursos i eines dels què disposa cadascun per fer la feina desitjada pels seus directors. A la Comunitat Valenciana les subvencions de les administracions mai no resulten suficients, ja que representen una mínima part del que caldria. Els processos de conservació en la majoria d'ocasions són costosos, tant pel que fa a una adequada manipulació com pel que fa a la mà d'obra necessària. De tota manera, com que ens ocupa la part educativa, ens centrarem en aquest aspecte. Pel que hem exposat, i precisament per la repercussió material, intangible a curt termini, i amb un elevat cost econòmic, sumat als esforços per aconseguir el finançament necessari i al perfil dels gestors que en l'actualitat s'ocupen dels museus locals, sembla raonable centrar les prioritats en altres aspectes que sempre acaben ocupant un lloc privilegiat en relació al tema educatiu. Dissenyar projectes educatius és una feina costosa, i si bé l'interès va en augment, si no es disposa de personal qualificat, ni de temps,

45 www.redmeda.com, revisada el 5 d'abril de 2013.

46 www.circuitmuseustextils.cat, revisada el d'abril de 2013

47 www.xatic.cat, revisada el d'abril de 2013

48 www.mnactec.cat/sistema_museus.php, revisada el 5 d'abril de 2013.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

ni de pressupost específic, resulta pràcticament inviable. A més, els beneficis resultants solen ser de caire immaterial o intangible, quedant habitualment com a dada realment objectiva el considerable augment de les visites. Tot açò ens porta a que els museus que no compten amb personal sensible cap a l'educació, moltes vegades busquen la sortida educativa o "didàctica"⁴⁹ en empreses privades que s'encarreguen d'elaborar els seus programes convertint-se així en transmissors entre els museus i els públics escolars.

No estem dubtant de la tasca que fan aquestes empreses, ja que són un recurs més a l'abast dels centres educatius per poder fer una "sortida cultural" de l'aula com a activitat extraescolar, fan el seu paper i així s'ha de reconèixer. Aquestes empreses moltes vegades son contractades pels mateixos col·legis per a que organitzen la visita, però en altres ocasions son els museus els que deixen en les seues mans el disseny dels programes educatius que després oferiran als col·legis. La comunicació entre els museus i les escoles també recau sovint en aquestes empreses de manera que els museus compleixen amb el seu expedient sense cap cost afegit. Aquest és el cas d'algun dels museus de ceràmica que analitzarem en capítols posteriors. Caldria realitzar un estudi en profunditat intentant cobrir la majoria de tipologies de museus per valorar la influència de les activitats proposades per aquestes empreses en el procés formatiu de l'alumnat. Però puc afirmar, per l'experiència d'haver tractat amb aquestes empreses durant anys, que existeix un veritable abisme d'interessos que separa els continguts de la visita amb el treball de l'aula. Podem observar com s'estén de forma generalitzada l'actitud dels mestres que visiten els museus amb empreses subcontractades que ja disposen dels seus monitors. S'hi observa al respecte poca implicació en el procés per part dels mestres, o fins i tot en alguns casos la falta d'interès. Les empreses privades poden ser un recurs més aprofitable en certes ocasions, però des de la universitat i des dels mateixos museus, s'ha de vetllar i assumir amb responsabilitat, rigor i coherència. i no deixar la gestió i activitat educativa dels museus en mans d'aquests agents externs. Si deixem en mans d'empreses privades únicament la tasca educativa dels museus correm el risc de difuminar, o fins i tot perdre el canal d'influència en l'alumnat que visita els museus, ja que restem importància a la comunicació directa entre el museu i els mestres.

⁴⁹ El concepte d'educació en el museu, entès com a procés global del museu que incideix en els seus visitants i els influència, integrant-se com a agent actiu en la seua formació, es sol entendre i confondre de forma simplificada per un concepte didàctic. És a dir, s'entén solament com la manera de mostrar les peces sense preguntar-se el perquè, per a qui o el quan.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Existeixen distints models amb què ens podem trobar per conèixer les relacions que s'estableixen entre museus i centres educatius, els autors Jové, Betrián, Ayuso i Vicens 2012)⁵⁰ estableixen sis models de col·laboració per classificar aquestes relacions:

- Model 1: L'escola utilitza els museus per treballar l'educació artística. El centre educatiu visita l'exposició i el museu i l'escola només es comuniquen formalment. El museu no realitza cap tipus d'intervenció.
- Model 2: El museu proposa unes activitats per als alumnes i el professorat del centre d'ensenyament. En aquest cas el centre educatiu no fa cap tipus d'aportació, només utilitza les propostes del museu.
- Model 3: El museu convida a participar al professorat, oferint activitats i projectes amb la col·laboració de tots dos. En aquest cas el projecte educatiu és liderat pel museu.
- Model 4: El centre educatiu convida a participar al museu dels seus projectes educatius, amb col·laboració de tots dos. En aquest cas és liderat pel professorat.
- Model 5: El centre educatiu i museu treballen conjuntament, el centre d'ensenyament utilitza el museu com a recurs comunitari de la ciutat.
- Model 6: Intervé la col·laboració d'un tercer agent. A partir d'aquest, es construeix la col·laboració entre el centre educatiu i el museu.

Entre els museus de ceràmica valencians trobem la utilització del model 2 en aquells que promouen directament activitats educatives, i al model 6 s'adscriurien aquells que externalitzen el servei educatiu a empreses privades. Només trobem la pràctica dels altres models en contades ocasions, però quan això ocorre i s'esdevenen propostes que s'ajusten a aquests altres models, observem que, més que una col·laboració entre el museu i l'escola, hauríem de parlar de col·laboració entre museu i mestre concret, preocupat i sensibilitzat amb el potencial educatiu d'aquests museus, utilitzant en cada cas particular el model que més s'ajusta a les necessitats i plantejaments del mestre.

⁵⁰ Citant l'autor: Hui-Chuan Chen (2007) Exploration of development of Museum-School Collaboration in Art Education: prospects and difficulties in a case Example, *The internacional Journal of Arts Educators*.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Gairebé mai ens trobem davant projectes de centre que fomenten espais col·laboratius amb els museus. El model 5, sense excloure el bon funcionament dels altres, creiem seria l'opció cap a la que s'hauria de tendir, ens permetria sistematitzar relacions de col·laboració i engegar engranatges per al continu dinamisme educatiu que es requereix tant als museus locals com a les escoles dels seus voltants.

Continuem fent referència al treball de Santacana i Llonch (2008) que dedica tot un capítol a radiografiar la funció educativa en els museus locals i que, un altre cop, ens serveix per a situar-nos quan parlem dels museus de ceràmica valencians, almenys per dissenyar la nostra hipòtesi⁵¹. Normalment les exposicions dels museus locals no compleixen amb les expectatives dels docents. Aquests museus es converteixen en grans magatzems on els objectes físics són els protagonistes, disposats seguint uns recorreguts concrets i dissenyats amb criteris històrics. En poques ocasions intervé el criteri didàctic, que es deixa en mans dels educadors o persones que fan d'educadors per a que interpreten l'exposició en termes educatius.

El fet determinant de la importància que adquireix l'objecte, en el cas de museus sense massa recursos, pot convertir-se en una bona eina educativa. Santacana i Llonch estableixen una classificació segons la qual resultaria lògic utilitzar els objectes materials exposats en els museus en les pràctiques habituals dels ensenyaments de l'escola, o inclús a la universitat, ja que sense aquests objectes la comprensió de la història resulta molt difícil. L'objecte es pot convertir en la cara del concepte. I açò ho pot aportar la utilització d'aquests museus locals com a eines educatives. En aquest sentit, hem de fer referència als treballs realitzats pel projecte OEPE (Observatorio de Educación Patrimonial en España), dirigit per la professora Olaia Fontal, de la Universidad de Valladolid, i en el qual hi participen nombrosos investigadors. OEPE ha recopilat moltíssima informació sobre les pràctiques educatives en museus.

51 En aquest capítol, definim el panorama en el qual es troben els museus valencians de caràcter local, en quant a la seva funció educativa i entre els que s'inclouen els museus de ceràmica. Més endavant, es fa un estudi més concret de les activitats educatives que desenvolupen aquests museus i la seua intencionalitat a partir de les entrevistes als seus directors i als seus educadors. Aquest anàlisi més concret ens corroborarà si els museus de ceràmica valencians comparteixen o no aquesta descripció de Santacana.

4.1.1. Classificació de la utilització dels objectes materials en les pràctiques habituals de l'aprenentatge escolar.⁵²

- 1) L'objecte fixa *la imatge del concepte*, permet expressar-se millor per la qual cosa es transforma en un *element de referència*.
- 2) Atrau l'atenció de l'alumnat amb més facilitat, la reflexió d'aquest objecte esdevé un enigma, els enigmes posseeixen un gran poder d'atracció.
- 3) Permet ensenyar mitjançant l'ús del mètode *hipotètic-deductiu*. Anar d'allò general a allò particular.
- 4) També el *mètode inductiu* que permet anar d'allò particular a allò general.
- 5) També està l'ús de l'objecte com a recurs de la imaginació. *La presència d'un objecte és important per a provocar situacions d'empatia*. Sempre en funció dels continguts.
- 6) Des del punt de vista de l'aprenentatge, el docent pot utilitzar els objectes del museu com autèntics *includors* de la ment, i amb el seu ajut anar teixint una densa xarxa de conceptes.
- 7) *L'objecte concret sempre actua com un autèntic suport de la memòria*. Un objecte facilita recordar el concepte.
- 8) Els objectes es converteixen en instruments especialment útils des de l'òptica de l'educació perquè són elements reals, açò és molt important en una època en la que la virtualitat i la publicitat basada en ella comença a dominar.

(...) *l'aprenentatge basat en la realitat, en els objectes, es molt important, més ara que en el passat. Per estar raó, el museu local, amb els seus objectes, se transforma en una matèria formativa especialment útil per a fer front als reptes de la societat.* (Santacana i Llonch, 2008: 101)

⁵² Segons Santacana i Llonch (2008).

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Hi ha altres recursos educatius que no necessiten de l'objecte físic per transmetre els continguts del museu: tallers, teatralitzacions, vídeos, fotografies, música, les TIC i les TAC⁵³. En la mesura en que el museu tindrà possibilitats d'utilitzar-los, resultaran benvinguts aquests recursos des del punt de vista didàctic, si la planificació del projecte educatiu justifica el seu ús. Els museus locals normalment disposen de recursos econòmics i humans limitats que dificulten la utilització de tecnologies sofisticades, però del que sí que disposen els museus locals és d'objectes, que pel que s'ha vist ja constitueixen per ells mateixos un recurs molt potent. Els altres recursos educatius, que complementaran la transmissió de continguts que es desprenen de l'objecte en l'acció educativa, venen condicionats per les possibilitats de cadascú. Per tant per a que el museu local resulte atractiu per als docents i pugua competir amb altres de major possibilitats, calen idees brillants, accions possibles, i situacions generades que identifiquen les exposicions amb les seues expectatives. Cal doncs, reiterant reflexions anteriors, la col·laboració entre els docents i els museus, cosa que no ocorre habitualment en el context de la Comunitat Valenciana.

4.1.2. Algunes eines educatives utilitzades pels museus.

Per últim, i per corroborar el panorama hipotètic descrit en aquest apartat, caldria fer menció i comentar un estudi analític del Departament de Teoria de l'Educació de la Universitat de València sobre l'estat dels departaments educatius en els museus valencians.⁵⁴ Es tracta d'un estudi amb una metodologia analítica i diagnòstica, basada en l'observació, l'entrevista y l'enquesta, conformant una estructura descriptiva i d'exploració que permeten una primera descripció de partida. En aquest treball es va presentar un anàlisi de més de 70 museus de la Comunitat Valenciana sobre els 203 que hi ha catalogats i que corresponen als "més significatius" situats en les tres principals ciutats (Castelló de la Plana, València i Alacant). L'autora de l'estudi centra la investigació al voltant de la figura dels pedagogs en els museus valencians, llançant les hipòtesis de que solament en un percentatge molt petit d'aquests museus es realitza dinamització dels seus fons i, quan ocorre, sol ser en els museus "importants" de les grans ciutats, els que depenen de grans institucions. El pedagog no presenta una inserció sociolaboral en els museus de la Comunitat Valenciana (Martínez, 2010).

53 TAC (Tecnologies d'Aprenentatge i Coneixement): "Visió de les TIC des de l'escola. Es tracta de posar les tecnologies al servei d'una millora en els processos d'ensenyament" (www.xarxatic.com/de-les-tic-a-les-tac/, consultada el 4 d'abril de 2013).

54 Aquest estudi està publicat en forma d'article en la Revista Iberoamericana de Educació en 2010 per Maria Pilar Martínez Agut. En ell s'han analitzat els departaments educatius dels museus valencians que donen una visió general sobre l'estat de la qüestió.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Cal assenyalar que en aquest estudi solament s'ha analitzat un dels vuit museus de ceràmica valencians, tot i això ens servirà per donar un cop d'ull a un panorama general del que no s'escapen els museus locals i de ceràmica. Com a resultats de l'estudi en qüestió s'ha observat la importància del museu tant en l'àmbit formal com en el no formal. S'hi exposen els principals resultats, assenyalant el o els museus que ho exemplifiquen, si bé nosaltres només relacionem i hem extret aquells aspectes que ens ajuden a caracteritzar de forma generalitzada les eines educatives que s'estan utilitzant per part dels museus. Ens serveix per fer un primer acostament als recursos que també són utilitzats pels museus de ceràmica, tot hi que més endavant, en posteriors capítols, es caracteritzaran amb més profunditat:

- *Els professionals que solen treballar són titulats d'història de l'art o biòlegs en el cas dels museus de Ciències Naturals, Llicenciats en Història i Geografia, Belles Arts o Geologia en museus arqueològics. En museus d'importància solen contractar els serveis d'una empresa de serveis o associacions que realitzen els tallers i la difusió i d'animació sociocultural. També es contracten monitors de temps lliure.*
- *Pedagogs només hem trobat realitzant el Pràcticum o estudiants de pedagogia contractats a través d'una empresa. Apareix algun cas aïllat de professional pedagog que ha fet funcions d'instructor i de dissenyador de programes educatius però que ja no exerceix. I un altre cas també en un gran museu, on un dels educadors del museu es troba estudiant la carrera de pedagogia.⁵⁵*
- *Quan un museu es dinamitza adequadament ens trobem que les famílies van, les escoles i els professors s'interessen per visitar-lo, hi ha una gran demanda.*
- *El museu pot ser un lloc on es dinamitzen els seus fons directament o un lloc d'acollida per a altres activitats, com contacontes, cinema... i així les famílies, els nens ja ubiquen aquest recurs. Així s'ha detectat en alguns casos.*
- *Només els museus més importants disposen de pàgina web i aquestes proporcionen informació sobre horaris, preus, col·leccions, activitats i molt pocs informen d'activitats didàctiques.*
- *La interdisciplinarietat és bàsica en el treball amb els museus, només en algun cas apareix l'educació del museu combinada amb altres agents, en aquest cas amb temes de reciclatge.*
- *Departaments o àrees de didàctica tenen molt pocs museus. (Martínez, 2010)*

⁵⁵ En aquest punt de la investigació l'autora cita els estudis sobre l'educació de museus a la Comunitat Valenciana de Ricard Huerta i Romà de la Calle, els quals defensen que "el paper del pedagog és fonamental en el museu i ha d'haver una assignatura d'educació artística en pedagogia". Entrevista a la revista Futura de la Universitat de València en l'article titulat "Cal formar gent que puga arribar millor al món de l'art", n° 14-15 de 2009, p. 48-49.

4.1.3. Els recursos i estratègies de dinamització són diversos.

En l'estudi de Martínez (2010) trobem una sèrie de recursos en educació que estan utilitzant els museus de l'entorn de la Comunitat Valenciana. Resulta interessant citar-los per conèixer-los i així acostar-nos al que s'està fent. Els resumirem en la següent relació:

- Guies docents, panells, activitats de disfresses o simulacions (en ocasions amb col·laboracions amb els ajuntaments).
- Bagul o maleta didàctica, tallers i guies didàctiques, visites guiades, concursos, jornades puntuals i concretes, algun cas utilitzant *blogs*, i algun altre vídeos, també hi ha algun museu que utilitza quaderns de difusió, contacontes o titelles.
- Hi ha pocs casos amb experiències experimentals com cinema i curts d'animació per a xiquets.
- Per als més petits, un espai on els nens podran realitzar diferents activitats lúdiques mentre els pares visiten el museu, dissabtes i diumenges.⁵⁶
- Alguns museus importants realitzen tallers per a les famílies en cap de setmana i per suposat, gairebé tots, realitzen visites per a escolars.
- També hi ha un parell de col·laboracions de museus amb la Universitat de València.
- Visita guiada i degustació
- Algun cas amb vinculació amb els centres de formació de professorat, com els CEFIRES (Centres de Professors).⁵⁷
- Activitats concretes per a celebracions concretes: Dia de la Ciència, Dia del Museu, Dia Internacional dels Museus.
- Algunes activitats per a nens en períodes de vacances escolars, com Nadal, Setmana Santa o estiu.
- Col·laboració institucional en teatre de titelles, visita guiada i taller didàctic.

En quant a les conclusions que destaca l'article (Martínez, 2010), també posa de relleu el paper de les activitats temporals realitzades per institucions com Bancaixa a València, o l'Obra Social i el Centre Cultural Bancaixa, mitjançant exposicions amb

⁵⁶ Aquests exemples estan extrets del mateix article de Martínez (2010), en el qual es citen els museus que realitzen totes aquestes activitats, perquè totes aquestes experiències són l'objecte de l'esmentat estudi. Aquí hem obviat nomenar-los ja que descriuen un marc general, i també per no estendre'ns en aquest punt ja que l'objecte del nostre estudi són els museus de ceràmica.

⁵⁷ Centres de Formació, Innovació i Recursos Educatius (CEFIRE) de la Comunitat Valenciana. (www.edu.gva.es, consultada el 3 de febrer de 2013)

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

tallers didàctics vinculats. Destaquen també les ofertes per a nens i famílies, però hi ha poca oferta per a adolescents i joves, com diu Martínez. Creu que els museus s'han d'adaptar a les famílies, als nens més petits, a les persones amb discapacitats, a la gent gran, perquè el gaudi siga de tots els col·lectius. També destaca molta oferta d'activitats gratuïtes per part d'institucions en museus importants de grans ciutats (bancs, ajuntaments, diputació).

En l'estudi de Martínez (2010) solament s'ha analitzat un dels vuit museus de ceràmica valencians protagonistes de la present tesi, si bé pel panorama general que planteja pensem que no quedarien fora la resta dels museus de ceràmica que utilitzen alguns d'aquests recursos educatius per la seua situació de museus locals. Tampoc hem fet una distinció d'activitats per tipologia de museus ja que no hem observat que hi haguera diferències significatives en les activitats per aquest motiu. En qualsevol cas, tots aquestes recursos i estratègies suposen, dintre dels pressupostos dels museus locals en matèria d'educació, generalment destinacions econòmiques molt petites, de vegades inexistents, dificultant molt la feina. La part destacable és que a través de l'impuls creatiu i del treball constant, i evidentment gràcies a la voluntat i l'empenta de l'escàs personal, es poden dur endavant accions educatives de baix cost econòmic però totalment eficaces. No obstant, caldria concloure aquest apartat sumant-nos a la reivindicació que fa el professor Ricard Huerta, de forma contundent, en un dels seus articles: *Els pressupostos dels museus han de disposar d'una partida important pensada des del primer moment per a l'acció educativa. Ni els museus ni les escoles poden considerar mers monuments, edificis dotats amb més o menys encert arquitectònic, en què qualsevol peça adquirida costa més que el conjunt d'activitats programades. Les escoles i els museus són essencialment persones. Estan construïts per persones i col·lectius que decideixen els camins que seguirà la institució. Professionals i públics. Treballadors i visitants. Estratèges i espectadors. Usuaris amb interessos propis i necessitats específiques, col·lectius que anhelan evolucionar. Es tracta d'organismes on el factor humà és tan essencial que certament no tindrien sentit si la seua força no partís de les inquietuds, i si a més les seues idees no estigueren al servei de la ciutadania.* (Huerta, 2010c: 58)

4.2. L'educació artística i les escoles de primària valencianes.

El Consell Escolar de l'Estat considera fonamental el desenvolupament integral de la infància i l'adolescència, per això insta les administracions educatives a fomentar la cooperació amb les administracions locals i els seus serveis culturals, sanitaris i socials per a la millor atenció integral de tota la població escolaritzada. (Consell Escolar de l'Estat,

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

2009: 24). La frase s'ha extret del capítol vuit de *l'Informe anual sobre l'estat i situació del sistema educatiu espanyol* corresponent al curs 2007/2008 en el que s'enumeren una sèrie de propostes de millora comunes a totes les etapes d'ensenyament no universitaris. En la petició trobem, una vegada més, l'evidència de que la cooperació entre les escoles i altres institucions educatives, entre elles els museus, està demandada per veus autoritzades, ja que pot enriquir i fomentar noves fórmules pedagògiques que ajuden i faciliten el desenvolupament dels currículums escolars i les programacions concretes del professorat de primària en entorns determinats i amb característiques específiques. L'educació artística també promou aquesta interrelació d'espais i de llocs que permeten un ampli aprofitament de recursos per a la motivació i l'activitat de l'alumnat, en aquest cas de primària. Els centres educatius han d'aprofitar-se d'aquesta oportunitat. Calen recursos humans, calen recursos econòmics i calen infraestructures adequades per a un bon aprofitament de la interrelació d'espais. El treball en equip, el contacte, la coordinació, però també la creativitat i la imaginació, ens ajuden a suplir les carències que podem trobar en aquests recursos en el treball del dia a dia, com també reclama l'informe abans mencionat. A més, la cooperació entre entitats per a desenvolupar projectes educatius, per la meua pròpia experiència, lluny de comportar un sobreesforç personal i individualitzat, acaba per facilitar la feina de tots els agents involucrats, especialment quan han estat engegats els projectes i consolidat el seu funcionament. Beneficiant, a la fi, el principal protagonista, l'alumnat, sobre el que recaurà una millora formativa que es basa en l'experiència vivencial que proporciona la convivència amb aquests agents socials pel fet de desenvolupar una funció educativa directa. Un altra vegada trobem la necessària coordinació entre la educació formal i la no formal. *"La societat en general i el món de l'educació en particular viu una realitat summament fragmentada i disciplinar que només ens porta a l'empobriment de les idees. Des d'aquest plantejament és tasca de l'educació ajudar a deconstruir aquests murs o parets, tant a nivell universitari com d'infantil, primària, secundària, perquè establir noves relacions ens ajuda en els processos d'humanització."* (Jové i Olivera, 2011: 161). Així, veiem que una major formació del professorat en matèria d'educació artística, contribuirà a trobar solucions satisfactòries en estar direcció.

Concretament, *l'educació artística en els museus té com a últim objectiu transformar l'experiència museística en fet cultural, i l'art en una peça clau en el desenvolupament de les persones* (González, 2008: 119), està molt vinculada amb la LOE (LLEI ORGÀNICA 2 / 2006, de 3 de maig, d'Educació - BOE 4 de maig de 2006 -), que estableix en el preàmbul que les societats actuals concedeixen gran importància a l'educació, en la convicció que en depenen tant el benestar individual com el col·lectiu. *L'educació és el mitjà més adequat per a construir la personalitat, desenvolupar al màxim les capacitats, conformar*

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

la pròpia identitat personal i configurar la comprensió de la realitat, integrant la dimensió cognoscitiva, l'afectiva i la axiològica. Per a la societat, l'educació és el mitjà de transmetre i, al mateix temps, de renovar la cultura i el patrimoni de coneixements i valors que la sustenten, d'extreure les màximes possibilitats de les seues fonts de riquesa, de fomentar la convivència democràtica i el respecte a les diferències individuals, de promoure la solidaritat i evitar la discriminació, amb l'objectiu fonamental d'aconseguir la necessària cohesió social. A més, l'educació és el mitjà més adequat per garantir l'exercici de la ciutadania democràtica, responsable, lliure i crítica, que resulta indispensable per a la constitució de societats avançades, dinàmiques i justes. Per aquest motiu, una bona educació és la major riquesa i el principal recurs d'un país i dels seus ciutadans. (...) L'activitat dels centres docents recau, en última instància, en el professorat que en ells treballa. Aconseguir que tots desenvolupen al màxim les seues capacitats, en un marc de qualitat i equitat, convertir els objectius generals en èxits concrets, adaptar el currículum i l'acció educativa a les circumstàncies específiques en què els centres es desenvolupen, aconseguir que els pares i les mares s'impliquen en l'educació dels seus fills, no és possible sense un professorat compromès en la seua tasca. (Martínez, 2010: 1,2). Serveix aquest extracte de l'article de la Revista Iberoamericana de Educación, per a il·lustrar la connexió inevitable entre les escoles de primària i els museus a través de l'educació artística.

A les escoles de primària de la Comunitat Valenciana no hi ha mestre especialista en educació artística, i tampoc a les de la resta de les escoles públiques de l'Estat Espanyol. En altres àrees sí que trobem especialistes, com és el cas en llengua anglesa, música o educació física. Generalment l'educació artística s'entén a les escoles com la "plàstica", un àrea que sembla deslligada de les altres i que només la voluntat del mestre concret l'aprofita al mateix nivell que unes altres àrees, vinculant-les amb continguts transversals. L'educació artística ha de buscar aquesta transversalitat. El fet artístic, el fet creatiu, s'entén com un procés experimental i d'investigació que connecta diverses àrees. Aquest fenomen no es produeix generalment, de vegades per falta de coneixement, altres vegades per falta de temps, o bé per saturació de continguts en el currículum. En el següent apartat d'aquest capítol dedicat al currículum de primària, donem compte i analitzem aquesta voluntat integradora i la visió de conjunt que ofereix entre totes les àrees del currículum l'àrea d'artística. L'encert o no d'aquest currículum es un altra investigació que ja plantegen altres autors: "(...) Enfront del pensament dicotòmic, (...) apostem pel treball en xarxa des de la inter i transdisciplinarietat i de les relacions entre etapes educatives diferents com una potent eina per a l'enriquiment mutu." (Jové i Olivera, 2011: 162). "Cal que els estudiants futurs mestres deconstruisquen pensaments dicotòmics perquè ells concreten les seues pràctiques de forma dialògica i que aquest aprenentatge els ajude a no enfortir aquests pensaments que només els comporten l'empobriment intel·lectual i humà." (Jové i Olivera, 2011: 179)

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Durant el curs 2005-2006 el grup de recerca *CREATIVA* va elaborar un projecte d'investigació en el qual vaig participar titulat *De l'aula al museu. Usos i estratègies dels mestres en les visites a exposicions*, per a l'Institut de Creativitat i Innovacions Educatives de la Universitat de València. El projecte es va plantejar com un intent d'aproximar els mestres cap a la realitat dels museus, acostant la recerca educativa a una audiència més àmplia. Per a això es van recollir un total de 170 qüestionaris contestats, pertanyents al col·lectiu de mestres de primària (bàsicament d'alumnat entre 8 i 12 anys) els quals treballen en escoles públiques i privades de les diferents comarques valencianes. Es va intentar cobrir un espectre ampli (docents de diferents edats, sexe, condicions, etc.) de manera que tinguérem una perspectiva més general i un panorama d'acord amb la majoria dels implicats. Una dada que convé tenir en compte: a cada escola sempre hi trobem algun docent interessat en aquest tipus de pràctiques extracurriculars.

El treball de camp ens va ocupar durant mesos als diferents membres de l'equip de recerca. Cal indicar que en la majoria dels casos els mestres van acceptar contestar l'enquesta, però també és cert que alguns es van negar a participar per motius d'índole personal o professional. Convé remarcar la gran acceptació i acollida que va tenir el treball, ja que els propis mestres ens animaven en la tasca pel fet que des de la universitat s'estigués intentant aclarir la situació. Finalitzat el registre d'enquestes que s'havien passat al col·lectiu dels docents, en el grup de recerca ens vam plantejar la possibilitat de conèixer també la versió de l'altra part: els gabinets didàctics dels museus. Però ara el que ens interessa és contextualitzar esta relació entre educació artística i els mestres de primària. De l'informe final d'aquell projecte (Huerta, 2007) es poden extreure moltes conclusions per entendre la vinculació entre els mestres de primària i la seua relació amb l'educació artística, entre elles:

- *Entre el professorat es detecta una manca de formació en matèria artística.*
- *Hi ha un grup minoritari de mestres molt conscienciat amb la importància que pot adquirir l'art en la formació integral de les persones.*
- *El professorat és conscient de la necessitat d'una formació continuada en matèria d'educació artística.*

D'aquestes conclusions es desprèn la idea que entre les escoles valencianes de primària i les últimes corrents en matèria d'educació artística, i més concretament d'educació artística vinculada amb museus com a eina de treball, encara hi ha una abisme per recórrer.

4.3. El Currículum de primària en la Comunitat Valenciana.

Com ja s'ha comentat anteriorment, la visita a un museu és una iniciativa educativa des de l'àmbit no reglat que serà més enriquidora per a l'alumnat si realment es té la vocació d'influenciar en el seu procés educatiu per les dues parts, entre el formal de l'escola i el no formal del museu, ja que trobem moltes coincidències entre els continguts que es llancen des de les dues bandes. Seguint amb l'anàlisi del context en el que els docents fan front a les visites a museus, trobem imprescindible buscar els aspectes del currículum de primària a la Comunitat Valenciana, coincidents amb els continguts dels museus valencians de ceràmica. Ja que el currículum escolar defineix el marc d'actuació dels mestres.⁵⁸

Tot seguit ens dediquem aquest apartat de la tesi a analitzar les coincidències que trobem entre les programacions del *Museu del Taulell d'Onda* i el currículum de l'Educació Primària a la Comunitat Valenciana i la proposta de les actuals Competències Bàsiques⁵⁹, tasca imprescindible per al disseny efectiu d'aquestes activitats en aquest Museu, però que ens ajuda a entendre com els museus de ceràmica valencians poden desenvolupar una feina profitosa conjuntament amb els docents per tal d'assolir aquest objectiu d'influència en l'aprenentatge de l'alumnat ja que els continguts d'aquests museus, pel fet de ser de ceràmica, són comuns a tots ells, i per tant aquest anàlisi serveix per al conjunt. Partint des de la postura i proposta del *Museu del Taulell d'Onda*, per tant, trobe que la major part d'aquest endinsament en el currículum també pot ser susceptible de ser adaptat als altres centres museístics de ceràmica a la Comunitat Valenciana.

L'anàlisi està enfocat cap a l'àrea de coneixement del medi i la d'artística perquè són les que més es desenvolupen en la programació del Museu d'Onda, però això no lleva per a que les altres àrees puguin ser tingudes en compte segons les necessitats concretes de cada moment. De fet, en els contactes entre els educadors del Museu del Taulell i els mestres que s'interessen per realitzar alguna de les

⁵⁸ L'autora Maria del Pilar Martínez Agut en el seu article (Martínez, 2010) opina que cal revisar el model de la formació inicial del professorat i adequar-lo a l'entorn europeu i establir un compromís per part de les administracions educatives per la formació contínua del professorat lligada a la pràctica educativa. I tot això resulta impossible sense el necessari reconeixement social de la funció que els professors tenen i de la tasca que desenvolupen. Amb la LOE es va ampliar el concepte de currículum amb un nou element, les competències bàsiques, que entén per currículum el conjunt d'objectius, competències bàsiques, continguts, mètodes pedagògics i criteris d'avaluació de cada un dels ensenyaments regulats per aquesta Llei "(LOE, Capítol III, art. 6.1.).

⁵⁹ En aquests paràgrafs dedicats a analitzar les coincidències entre el currículum de Primària en la Comunitat Valenciana i els continguts educatius del Museu del Taulell d'Onda en particular, es poden observar extractes d'aquest currículum escolar que apareix en el DOCV (Diari Oficial de la Comunitat Valenciana) i que està referit en la bibliografia.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

activitats que ofereix, sempre hi ha la tendència a relacionar la programació final amb aquestes altres àrees del currículum. Així, el primer que ens trobem en la lectura del Currículum de Primària és que els programes educatius dels museus poden donar resposta a la vocació curricular d'afavorir l'elaboració de *projectes d'innovació, així com de models de programació docent i de materials didàctics que faciliten al professorat el desplegament del currículum.*

El conjunt d'objectius, competències bàsiques, continguts, mètodes pedagògics i criteris d'avaluació d'estar etapa educativa, com hem dit, s'han de tenir en compte a l'hora de dissenyar les distintes activitats proposades pels museus per donar resposta a propostes curriculars d'una manera transversal i al caràcter interdisciplinari. L'educació Primària té la finalitat, entre d'altres, de proporcionar a l'alumnat una educació que li permeta refermar el seu desenvolupament personal i el seu propi benestar, adquirir les habilitats culturals bàsiques, desenvolupar habilitats socials, el sentit artístic, la creativitat i l'afectivitat, així com desenvolupar en l'alumnat les capacitats que li permeten hàbits de treball individual i d'equip, d'esforç i de responsabilitat, actituds de confiança en sí mateix, sentit crític, iniciativa personal, curiositat, interès i creativitat en l'aprenentatge, amb els quals descobrir la satisfacció de la tasca ben feta. Així com fomentar actituds de promoció de la convivència en els àmbits escolar, familiar i social, potenciant l'educació en valors. Aspectes tots ells als que els museus en general i els de ceràmica en particular poden fer front. Al menys es la intencionalitat i la preocupació que han de tenir davant les visites d'escolars. En el capítol que més endavant dedico a la descripció de les activitats que es desenvolupen al Museu del Taulell "Manolo Safont" es podrà observar estar vinculació en la seua finalitat.

L'educació Primària té l'objectiu, entre d'altres, de conèixer els fets més rellevants de la història i valorar l'entorn natural, social, econòmic i cultural, així com les possibilitats d'acció i cura d'aquest. Però també de comunicar-se a través dels mitjans d'expressió visual i plàstica per desenvolupar la sensibilitat estètica, la creativitat i la capacitat per a gaudir de les obres i les manifestacions artístiques. Conèixer el patrimoni cultural i participar en la seua conservació i millora. Les activitats que programen els museus de ceràmica s'han d'endinsar en tots aquests aspectes. Però són sobretot les àrees de Coneixement del medi natural, social i cultural i d'Educació Artística que descriu el currículum escolar les que han tingut una incidència major a l'hora de definir el caràcter de les activitats del Museu del Taulell, tot i que la transversalitat de les experiències proposades⁶⁰ ens pot ajudar a connectar amb les altres àrees

⁶⁰ Més endavant hi ha tot un capítol on es descriuen les activitats del Museu del Taulell que permet establir i relacionar aquestes connexions.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

del currículum. El transcurs de cada moment en el procés de realització de les activitats ens definirà, acollint-se a la seua essència constructiva, la pertinència o no d'adequar-s'hi als continguts concrets de les altres àrees.

Fent una ullada als objectius i continguts d'aquestes dues àrees més protagonistes per a nosaltres, trobem molts aspectes específics comuns als continguts educatius que el Museu del Taulell vol difondre entre els seus visitants, usuaris i la societat del seu entorn. De forma genèrica, els extractes del mateix currículum de Primària de la Comunitat Valenciana que a continuació es detallen, ens poden servir per fer-nos una idea de les intencions que plantegen les propostes educatives del museu tauleller.

4.3.1. L'àrea de Coneixement del medi natural, social i cultural.

Recollim una selecció d'elements aplicables al nostre estudi extrets del currículum de primària:

L'observació, la comprensió i l'anàlisi dels fenòmens que succeeixen en la naturalesa, i l'acció humana que s'exerceix sobre ella, en les seues coordenades espacials i temporals, contribueixen, sens dubte, a construir una visió global i organitzada del món. (...)

Entenem el medi com el conjunt d'elements, successos, factors i processos diversos que tenen lloc en l'entorn de les persones, i on al seu entorn, la seua vida i actuació adquireixen significat. L'entorn es refereix a allò que la xiqueta o el xiquet pot conèixer millor perquè és fruit de les seues experiències sensorials directes o indirectes, perquè li és familiar i perquè està pròxim en el temps o en l'espai. Així, l'espai familiar, escolar, el barri i la localitat configuren l'entorn de l'alumnat de Primària, de la mateixa manera que la Comunitat Valenciana constituïx el seu marc geopolític més pròxim. (...)

L'àrea ha d'atendre al pensament concret de l'alumne, a la àmplia capacitat i interès per aprendre a establir relacions amb els elements de l'entorn. (...)

En aquest nivell educatiu s'ha d'aprofitar la curiositat de l'alumnat per conèixer el medi que els envolta i l'interès per explorar-lo. (...)

És necessari aprofundir en la dimensió temporal a través del coneixement del transcurs del temps en l'entorn introduint-lo en la cronologia històrica a través de la caracterització d'algunes societats. (...)

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Estimular, potenciar i adquirir comportaments que permeten la conservació i millora del patrimoni tant paisatgístic com artístic i cultural. (...)

Fomentar l'actitud investigadora per a explorar la realitat a través de diferents activitats i, entre elles, les que impliquen un treball de camp. (DOGV núm. 5562, 2007: 30.110)

4.3.2. L'àrea d'Educació Artística.

S'ha d'avançar a partir de jocs fins a plantejaments més reflexius. (...)

Les manifestacions artístiques utilitzen codis, mitjans i procediments propis que es relacionen i enriqueixen entre si i amb el llenguatge verbal. (...)

L'alumnat aprendrà a utilitzar i a entendre la Plàstica involucrant així, el sensorial, l'intel·lectual, l'emocional, el social, l'expressiu, l'afectiu i l'estètic de la seua persona. Açò millorarà l'atenció, l'estimulació de la percepció, la intel·ligència (memòria a curt i a llarg termini), la imaginació i la creativitat, desenvolupant el sentit de l'orde, participació, cooperació i comunicació. (...)

Hem d'observar l'espai estètic que aporta l'actual món intercultural, per a obrir-se a altres codis, respectant-los i integrant-los. (...)

La percepció es refereix a l'observació dels elements plàstics. L'observació s'ha de centrar en la interpretació, indagació i anàlisi de l'entorn natural i de les creacions humanes. Per això, al treballar la percepció atenta, visual en Educació Artística, constitueix la base de tots els aprenentatges, permet una aplicació simultània a la resta de les àrees. (...)

L'Educació Artística també afavoreix els processos de comprensió, perquè permet alimentar de manera racional el component imaginari de les xiquetes i dels xiquets. És necessari estimular la imaginació en una dimensió en la qual l'art ofereix noves possibilitats d'organització de la intel·ligència i per a facilitar el seu correcte ús i incrementar la seua capacitat de concentració i afavorir la resolució de problemes de qualsevol àrea. (...)

S'haurà de fomentar el treball en equip, afavorir la creativitat, la reflexió, la comprensió i la valoració de les obres d'art. (...)

En conjunt, l'Educació Artística ha de permetre a l'alumnat percebre i interactuar amb els elements visuals de la realitat que l'envolta. Sorgeix així la necessitat d'abordar els conceptes, els procediments i les actituds des d'una perspectiva integrada. (DOGV núm. 5562, 2007: 30.110)

4.3.3. Contribució de les activitats del Museu del Taulell al desenvolupament de les competències bàsiques a través d'aquestes dues àrees.⁶¹

- *Competència social i ciutadania.*

Especialment en dos àmbits de realització personal: el de les relacions més pròximes (família, amics, companys,...) i el de l'obertura a relacions més allunyades (el barri, el municipi, la comarca). (...)

En els aspectes conceptuals, en el desenrotllament de destreses, habilitats i, sobretot, actituds, que ens permeten assentar les bases d'una ciutadania mundial, solidària, participativa, democràtica i intercultural. (...)

La interpretació i la creació suposen, moltes vegades, un treball en equip. Estar circumstància exigeix cooperació, assumptió de responsabilitats, seguiment de normes i instruccions, i forma en el compromís amb els altres, en l'exigència que té la realització en grup i en la satisfacció que proporciona un producte que és fruit de l'esforç comú. En definitiva, expressar-se buscant l'acord posa en marxa actituds de respecte, acceptació i enteniment. (BOE de 8 de desembre de 2006. Reial Decret 1513/2006)

- *Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic*

Contribueixen a la comprensió dels canvis produïts en el temps i, d'estar manera, a adquirir pautes per anar acostant-se a les arrels històriques, molts dels aprenentatges que integra estan totalment centrats en la interacció del ser humà amb el món que el rodeja. (...)

La claredat en l'exposició en els intercanvis comunicatius, l'estructura del discurs, l'ús del debat, la capacitat de síntesi i l'augment significatiu, contribueixen molt especialment a la competència en comunicació lingüística. (...)

Es contribueix a apreciar l'entorn a través del treball perceptiu amb sons, formes, colors, línies, textures, llum o moviment presents en els espais naturals i en les obres i realitzacions humanes. (...)

⁶¹ Les afirmacions d'aquest apartat que permeten centrar les adaptacions de les activitats del Museu del Taulell amb les Competències Generals Bàsiques s'extrauen del Reial Decret 1513/2006, del BOE de 8 de desembre de 2006 referit a la bibliografia.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Se serveixen del mitjà com a pretext per a la creació artística, l'explora, el manipula i l'incorpora recreant-lo per a donar-li una dimensió que proporcioni gaudi i contribueixi a l'enriquiment de la vida de les persones. Així mateix, té en compte una altra dimensió igualment important, la que competeix a les agressions que deteriorenen la qualitat de vida, com ara la contaminació sonora o les solucions estètiques poc afortunades d'espais, objectes o edificis, i a ajudar les xiquetes i els xiquets a prendre consciència de la importància de preservar un entorn físic agradable i saludable. (BOE de 8 de desembre de 2006. Reial Decret 1513/2006)

- *Competència per a aprendre a aprendre*

Els seus continguts es poden articular al voltant de propostes globalitzadores com els projectes de treball, que faciliten l'accés al coneixement de la realitat per mitjà d'estratègies que afavoreixen l'autonomia en l'aprenentatge: formulació autònoma dels objectius de la investigació, elaboració de guions de treball, busca, selecció i processament de la informació, aprenentatge cooperatiu i distribució de tasques, elaboració de conclusions o informes, exposicions orals, etc., que requeriran de l'alumnat el desenrotllament de tècniques per a aprendre, per a organitzar. (...)

Contribueix en la mesura que s'afavoreix la reflexió sobre els processos en la manipulació d'objectes. El desenvolupament de la capacitat d'observació planteja la conveniència d'establir pautes que la guien, amb l'objecte que l'exercici d'observar proporcioni informació rellevant i suficient. En aquest sentit, l'àrea fa competent a aprendre en proporcionar protocols d'indagació i planificació de processos susceptibles de ser utilitzats en altres aprenentatges. (BOE de 8 de desembre de 2006. Reial Decret 1513/2006)

- *Competència en comunicació lingüística*

Es pot contribuir, com des de totes les àrees, a través de la riquesa dels intercanvis comunicatius que es generen i del vocabulari específic per a adquirir nou vocabulari fomentant la valoració de l'obra artística. (BOE de 8 de desembre de 2006. Reial Decret 1513/2006)

- *Competència digital*

En la recerca d'informació sobre manifestacions artístiques per al seu coneixement i gaudi, per a seleccionar i intercanviar informacions referides a àmbits culturals del passat i del present, pròxims o d'altres pobles. (BOE de 8 de desembre de 2006. Reial Decret 1513/2006)

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

- *Competència cultural i artística*

Ajuda l'alumnat a iniciar-se en la percepció i la comprensió del món que l'envolta. La possibilitat de representar una idea de forma personal, promou la iniciativa, la imaginació i la creativitat, al mateix temps que ensenya a respectar altres formes de pensament i expressió.

Propicia l'acostament a diverses manifestacions culturals i artístiques de l'entorn més pròxim. Dota les alumnes i els alumnes d'instruments per a valorar-les i per a formular opinions cada vegada més fonamentades en el coneixement. D'estar manera, poden anar configurant criteris vàlids en relació amb els productes culturals.

En fer de l'exploració i la indagació dels mecanismes apropiats per a definir possibilitats, buscar solucions i adquirir coneixements, es promou de forma rellevant l'autonomia i iniciativa personal. El procés que porta a la xiqueta i al xiquet des de l'exploració inicial fins al producte final requereix d'una planificació prèvia i demana un esforç per aconseguir resultats originals.

La creativitat exigeix actuar amb autonomia, prendre iniciatives, remenar possibilitats i solucions diverses. El procés contribueix a l'originalitat, a la recerca de formes innovadores, i també genera flexibilitat perquè, davant d'un mateix supòsit, poden donar-se diferents respostes. (BOE de 8 de desembre de 2006. Reial Decret 1513/2006)

4.4. Els mestres de primària i la figura de l'educador de museus.

Què passa amb els i les mestres quan entren al museu d'art? Si bé s'intenta un acostament cap a les obres, no podem oblidar que la formació en arts visuals dels docents d'educació infantil i primària és insuficient, i que en comptades excepcions es senten preparats per elaborar una lectura adequada del fet artístic. A causa d'estar suposada manca de competències específiques en la matèria, els mestres tendeixen a situar-se en segon pla durant les visites, deixant l'escenificació en mans del monitor de sala. (Huerta, 2010c: 56)⁶²

⁶² En aquesta cita Huerta retrata un fet que ocorre en museus específics d'art en contraposició amb el que ocorre en altres tipologies de museus com els de ciències o història en què el mestre o la mestra poden sentir-se més còmodes pel fet de tenir, en aquest cas sí, eixos coneixements específics en la matèria. Així ho reflexa en l'article de referència. No obstant, aquesta invisibilitat que comenta Huerta ens serveix també com a retrat per a la tipologia de museus de ceràmica com he pogut constatar amb la meua experiència com a educador en aquests museus. I més si, com defensem en aquesta tesi, entenem l'Educació Artística com a model d'aproximació en quant a la funció educativa en els museus de ceràmica valencians cap als grups d'escolars.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

El patró d'actuació que, en general, se segueix quan un museu programa activitats didàctiques per a la visita a una exposició dels mestres amb els seus alumnes, deixa al descobert una sèrie d'interrogants que posen en dubte la influència que reben els participants en aquestes activitats des del punt de vista educatiu i en relació amb l'aprenentatge que reben a les aules. Aquest patró, segurament i en el millor dels casos, sempre vol tenir en compte la vinculació de continguts amb els currículums escolars, però no són tantes les ocasions en què els programadors són coneixedors de totes les necessitats dels mestres, no solament s'han de tenir en compte els aspectes conceptuals que s'adapten a les distintes edats, també cal entendre i observar els aspectes d'organització, de procediments, d'actituds, de metodologia, i fins i tot des d'una vessant més transversal i en relació a l'entorn social i cultural més proper al col·legi i al mateix museu, en definitiva a l'entorn més proper de l'alumne. La falta de comunicació que ja s'ha esmentat, posa de manifest la carència que es troba en les actuals programacions. I per descomptat no pot caure, com ocorre en també en moltes ocasions, en pretendre que els museus es converteixin en una espècie de parc d'atraccions, és a dir, bé el mestre o bé el museu, moltes vegades busquen per a l'alumne que solament es trenqui amb la rutina diària, per això es demanda molta pràctica en tallers i no tanta implicació en els continguts.

Des del punt de vista del museu més clàssic, aquell que ofereix imatges, es pot avançar cap una educació artística que propose valors, que d'allò concret de les imatges done la visió més abstracta d'allò cultural (Espona, 2001; 101-106), que del patrimoni més proper s'entenga el més universal, que siga una experiència vivencial a través d'allò visual, que forme com a persones i que socialitze, que no es convertisca en una experiència simple, o el que és el mateix, vincular els continguts del museu amb l'entorn més proper de l'espectador, apropar els continguts patrimonials del *museu-ciutat* (Huerta, 2004). Però es fa necessària una participació molt activa del mestre en la concepció de la programació ja que, de la vinculació d'estar experiència amb el que es fa a l'aula i de la seua continuïtat, dependrà en gran mesura aquest aprenentatge vital al museu.

A la Comunitat Valenciana, el binomi escola-museu no existeix en quant a l'aprofitament d'uns i d'altres per projectar experiències educatives conjuntes segons l'enquesta abans mencionada del grup de recerca *CREATIVA* per identificar la vinculació entre mestres i museus. És cert que l'enquesta es va realitzar l'any 2006, des de llavors s'han aconseguit avenços en la sensibilitat dels mestres i un major creixement pel que fa a la presència de grups escolars en museus. Però,

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

des del punt de vista d'influència en l'alumnat i la vinculació d'aquestes visites al projecte educatiu dels centres, són efectives aquestes visites? Realment estan programades de forma conjunta entre les dues entitats educatives? És a dir, les escoles, amb els seus mestres al capdavant, han integrat aquestes sortides d'una manera transversal en els seus projectes de l'aula? O simplement, continuen sent unes sortides fora de l'aula, anecdòtiques, per suposat sempre motivadores, per complir amb l'expedient?

Creiem que tot i que es comença a visualitzar cert interès dels mestres per integrar aquestes visites en els seus projectes i es comença a mantindre cada vegada més un contacte directe amb els educadors dels museus, hi ha encara una fractura important en aquest sentit que cal abordar. Així ens ho mostra l'observació derivada de la meua feina com a educador de museu, i queda corroborat pels companys d'altres museus i pels companys del grup de recerca en les successives investigacions. Encara són molt pocs i molt puntuals aquells que tenen un interès per la visió integradora de l'Educació Artística en la tasca dels museus.

No obstant, la tendència en els darrers anys és anar augmentant la sensibilitat per introduir les visites a museus en les programacions de les escoles, però ara queda la feina d'integrar realment i de manera influent aquestes visites en el recorregut educatiu de primària, sense perdre l'horitzó, ja que existeix el perill de convertir les visites d'escolars a museus en un fenomen massiu, en una activitat d'entreteniment, sense cap fonament d'aprenentatge ni educatiu. Insistim, entenent l'aprenentatge del museu com una experiència vinculada al treball de l'aula i al projecte educatiu de l'escola en qüestió⁶³.

“Si atenem els agents implicats, la formació i el camp d'interessos d'uns i altres no són necessàriament coincidents. Això és especialment obvi en el cas dels mestres d'ensenyament primari, amb una professionalització avui per avui encara centrada en una formació

⁶³ En desembre de 2010 es va celebrar a València el *Congrés Internacional Art, Mestres i Museus* dirigit pels professors Ricard Huerta i Romà de la Calle. Una de les taules de ponències, dedicada a la investigació en educació, patrimoni i museus; estava composta per tres autoritats estatals en aquesta matèria: Roser Joanola (ICRPC Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural), María Acaso (Universidad Complutense de Madrid) i Olaia Fontal (Universidad de Valladolid). Roser Joanola, en la seua ponència va posar de manifest la situació d'“Alarma” en la que ens trobem per haver aconseguit que les escoles ja vagin als museus de forma majoritària, ja que podem perdre la intencionalitat de vincular de forma influent a l'alumnat i pot ser, caldria mirar enrere per recuperar alguns dels marcs educatius de referència. Per la seua banda, Maria Acaso, i seguint amb aquesta idea, va posar l'accent en la necessitat d'investigar des del museu. Analitzar el que està passant amb aquest fenomen, com es comporta, per entendre i reflexionar com el museu es vol posicionar davant aquesta nou “gir educatiu”. Olaia Fontal va parlar de la sensibilització cap al patrimoni, la importància de la relació entre els bens i les persones. Per a aconseguir això feia referència a la “arquitectura de la didàctica” a la creació de “ponts” entre els museus i les escoles per no caure a “l'abisme”.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

psicopedagògica general i un vernís multidisciplinari en forma de didàctiques específiques. Els educadors de museus, en canvi, semblen d'entrada més relacionats amb tota una família de professions vinculades directament o indirectament a la institució museu, que podria incloure a conservadors, investigadors i gestors culturals, amb una formació inicial més disciplinada (història de l'art, museologia, gestió del patrimoni cultural). Els mestres tenen un camp d'activitat professional d'ampli espectre, en què cada dia hi volem encabir demandes noves. L'educador de museu, per altra banda, ha estat sempre vinculat de manera més específica a l'art i la constel·lació de disciplines que se connecten: història de l'art, estètica, crítica d'art, estudis de cultura visual, semiòtica, antropologia de l'art. També, en alguns casos, a la pedagogia. I, en els darrers temps, entren en escena perfils professionals nous i interessants com els inductors de projectes en context i activistes culturals de diversa índole que utilitzen el museu com a plataforma d'actuació sota el paraigua de l'acció educativa." (Macaya, 2012: 11). Un altre aspecte entre la relació dels mestres amb els educadors de museus i que es reflecteixen en les investigacions del nostre grup de recerca el trobem en els espais comuns entre un col·lectiu i l'altre: *Les investigacions del grup CREATIVA parteixen d'una metodologia qualitativa en la qual destaquen les entrevistes personals i l'observació directa dels aspectes analitzats. Per intentar trobar punts d'acostament entre els interessos de dos col·lectius (el dels educadors de museus i el dels docents de les diferents etapes educatives) hem desenvolupat durant diversos anys un dispositiu de recollida de dades basat en un estudi de camp que recull mostraris que representen els dos col·lectius. Després d'analitzar els resultats de les dades obtingudes, vam comprovar que:*

- *El llenguatge dels educadors de museus està molt proper a la història de l'art en la majoria dels casos*
- *El llenguatge dels docents està ambientat en les pràctiques pedagògiques curriculars.*
- *Que aquests col·lectius necessitarien d'un registre comú que permetés un acostament entre tots dos.*
- *Que les TIC s'haurien d'utilitzar per reforçar aquest registre comú. Que tot resultaria molt més eficient en les visites a museus si es tinguessin en compte els punts de trobada de tots dos col·lectius de treballadors culturals.*
- *Que per a l'alumnat a qui va dirigida la visita al museu resultaria molt més productiva i emotiva la visita si l'activitat participés de les seues vivències.*

(...) *Pensem que els esforços han d'encaminar cap al reforç dels espais comuns, de les zones de trànsit, dels llocs de frontera. El registre comú entre educadors de museus i docents ha de preveure la contaminació mútua.* (Huerta, 2010c: 71)

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Al mes de desembre de l'any 2005, es va celebrar a la ciutat de València, al MUVIM (Museu Valencià de la Il·lustració i la Modernitat), el *Primer Congrés Internacional de Museus i Educació Artística* organitzat per Romà de la Calle i Ricard Huerta. Aquest congrés va suposar un debat molt intens, tant per l'elevat nombre d'assistents relacionats amb la matèria com per la gran quantitat de comunicacions presentades sobre el paper que han de desenvolupar els museus en la seua funció educativa. Com a conclusions d'aquell congrés se'ns va fer arribar a tots els assistents un text que va ser consensuat amb altres representants de diversos departaments d'universitats espanyoles implicats i punters en investigacions sobre educació artística i museus, i que foren els encarregats d'identificar aquestes conclusions. El document reflexa una demanda d'aquells anys, i una realitat que com veurem en la present tesi ha anat canviant en els últims temps de forma significativa, tot hi que comprovarem també com en l'actualitat continuen estant presents moltes de les reivindicacions de llavors respecte a la vinculació entre els mestres i els educadors dels museus. Reproduïm aquell document en el següent apartat.

4.4.1. Proposta de València: per un professional educador en cada museu.

En el marc del Congrés Internacional "Museus y Educació Artística" celebrat a València en desembre de 2005, el grup d'investigadors docents i responsables de museus aquí reunits estableix els següents criteris amb la intenció de treballar UN MODEL EDUCATIU DE MUSEUS.

- 1) Si els museus i espais expositius són un dels elements primordials de visualització institucional, les institucions deuen vetllar per integrar la funció educativa en els mencionats espais de comunicació.
- 2) El museu com a servei públic ha de comptar amb gabinets educatius que contemplen les figures d'educadors especialitzats. La formació dels mencionats especialistes l'han d'assumir les universitats.
- 3) La transmissió de valors ha de ser una prioritat inicial, tan important i decisiva com les funcions d'entreteniment, oci i coneixement.
- 4) El paper d'intermediari del museu en l'oferta cultural exigeix una atenció major de la que fins ara se li ha prestat per part de les institucions. El potencial educatiu dels museus segueix sense ser motiu d'atenció.
- 5) Els educadors de museus no solament han de vetllar per potenciar qualitativament l'oferta, també exerceixen com autèntics programadors, augmentant quantitativament l'afluència de públics.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

- 6) Els equips d'educadors de museus utilitzats en gabinets didàctics i departaments de comunicació son responsables de generar nous públics.
- 7) Ens comprometem a continuar desenvolupant estratègies educatives i de comunicació que avalen l'estatut dels professionals del sector i reforcen el seu paper com a mediador.
- 8) Reivindiquem un model educatiu de museu més enllà dels models tradicionals, basat en el treball professionalitzat d'equips especialistes.
- 9) Exigim als poders públics una oferta museística de qualitat que assumeixi les noves necessitats educatives.
- 10) Recolzem iniciatives legislatives que des de les Administracions Públiques intenten millorar l'oferta de la ciutadania amb els museus.

Com veiem, la necessitat de professionalitzar l'educació en els museus ha estat una demanda històrica dels investigadors en la matèria, que poc a poc, però no sempre, està sensibilitzant els òrgans directius dels museus. En les entrevistes realitzades als directors i responsables de l'educació dels museus de ceràmica valencians analitzats en aquest tesi, així com fent una observació al funcionament general dels museus d'aquest àmbit geogràfic i a les seues programacions educatives, ens donem compte com en els darrers anys han anat sortint més i més activitats educatives o didàctiques programades pels museus per a escolars.

Deixant de banda museus pioners en aquest sentit a la Comunitat Valenciana, com ara l'IVAM (Institut Valencià d'Art Modern), el Museu de Belles Arts, el Centre Cultural la Beneficència a València, o el MARQ (Museu Arqueològic Provincial d'Alacant) amb aquells primers tallers didàctics, la resta de museus de caràcter més local de la Comunitat no han introduït fins fa pocs anys activitats educatives. A més, en molts casos la introducció està allunyada d'aquelles reivindicacions del Congrés de 2005, per la proliferació de les empreses privades a les quals recorren aquests museus locals per organitzar les visites d'escolars, comportant el risc de pèrdua de vinculació directa amb els mestres per l'aparició d'aquests intermediaris. Es produeix així una pèrdua d'influència de la visita al museu sobre l'alumnat, com ja denuncien algunes de les veus més significatives dintre del panorama de la investigació en educació de museus a l'estat espanyol.

“Considerem primordial per a la formació d'un educador de museus, que siga conscient de la importància que té el col·lectiu dels mestres com a eix integrador de moltes qüestions educatives que acabaran repercutint tant en les pràctiques del museu com en l'alumnat que visita les exposicions. Pensem que entre els educadors de museus i els mestres es

podria adoptar un criteri d'acostament, més enllà de l'intercanvi de suggeriments. Ambdós col·lectius haurien de treballar en col·laboració per poder gestionar adequadament els interessos de l'alumnat infantil i adolescent. Però també com un veritable procés d'èmfasi personal i professional.” (Huerta, 2012: 26)

4.5. La Universitat de València i la formació dels educadors.

És inevitable per intentar contextualitzar la relació entre els mestres i els museus en l'àmbit de la Comunitat Valenciana, fer referència a l'activitat investigadora i la tasca divulgativa que investigadors de la Universitat de València estan duent a terme envers la temàtica. S'han posicionat de manera ferma en el panorama nacional universitari i ja han consolidat una feina que any darrere any va donant els seus fruits. La formació en matèria educativa pel que fa a la didàctica dels museus, així com la investigació en aquest mateix sentit, és un tema que està sent abordat per la Universitat de València de forma decidida. El plantejament formatiu reivindicat en el postgrau d'Educació Artística i Gestió de Museus en la preparació d'educadors especialistes per a museus, ja és una tradició assumida per la Universitat de València. Des del grup de recerca pensem que el professional educador de museus ha de ser un especialista a qui tenim la responsabilitat de formar. Aquests professionals han de comptar amb la suficient preparació en diversos àmbits temàtics (educació, art, estètica, història de l'art, gestió cultural, treball en equip).

A partir d'aquesta idea s'ha anat desenvolupant (i millorat progressivament) un espai formatiu a la universitat valenciana, implicant per a això a especialistes de prestigi a cada àrea de coneixement i intentant coordinar aquest conjunt d'aportacions. Amb aquesta dinàmica s'ha aconseguit que en aquests moments existeix la figura del diplomant en “Educació Artística i Gestió de Museus”, la qual es reivindica dins de l'oferta institucional, contant ja amb més de tres-cents titulats en aquesta diplomatura pròpia de la nostra universitat. A partir d'aquestes dinàmiques d'incorporació laboral també s'han activat mecanismes d'investigació, la qual cosa ha possibilitat publicacions com *La Mirada inquieta. Educación artística y museos* (PUV, 2005), *Espacios Estimulantes. Museos y educación artística* (PUV, 2007), *Mentes Sensibles. Investigar en educación y en museos* (PUV, 2008) o *Maestros y museos. Educar desde la invisibilidad* (PUV, 2010) a més de propiciar el “I Congrés Internacional Museus i Educació Artística” (València, 2005), les “Jornades d'Investigació en Educació i Museus” (València, 1997, 2002, 2008, 2012) o el “Congrés Internacional Art, Mestres i Museus” (València, 2010) per citar alguns

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

dels exemples més rellevants. Sempre promovent la consciència i la defensa d'un major acostament entre els professionals dels departaments educatius de museus i els docents dels centres. També intentant optimitzar la inclusió de nous públics a les sales d'exposició. I per descomptat recolzant un major diàleg entre museus públics i sales privades. Malgrat els assoliments aconseguits, queda molt de treball pendent, i un dels reptes consistiria en augmentar el paper de l'educació artística en les etapes educatives dels ensenyaments obligatoris, la qual cosa repercutiria positivament a aconseguir nous públics. A més, si Europa està destinada a ser el museu del món, s'ha d'estar preparats per generar una bona oferta en aquest sentit.

Així, i per fer més estret el cercle quant a estudis i reflexions sobre el tema, la Universitat de València s'ha convertit per tant en pionera a nivell estatal i europeu d'aquest tipus d'investigacions. Ja a l'any 2000 el Departament de l'Expressió Musical, Plàstica i Corporal de l'esmentada universitat, va organitzar el Congrés Internacional "Els Valors de l'Art en l'Ensenyament". En ell es va posar de manifest la importància dels Gabinetes Pedagògics dels Museus. Aquell mateix any es va posar en marxa el curs de postgrau "Educació Artística i Gestió de Museus", on es visibilitza la importància i el funcionament dels educadors en els museus, de la mateixa manera que a les successives "Jornades d'Investigació en Educació Artística" una part importantíssima del debat ha estat dedicada a l'ensenyament en els museus. Aquestes activitats han implicat un gran nombre de participacions, articles i intervencions que des de la universitat i en estreta col·laboració amb els centres museístics han culminat amb les diferents edicions dels congressos, cursos i *workshops*, que es van celebrant de manera ininterrompuda durant més d'una dècada i que congrega a especialistes locals, nacionals i internacionals sempre al voltant de la problemàtica, amb debats continus sobre la solució dels museus i la seua educació, emfatitzant sempre en la importància de la figura de *l'educador de museus*. Tots aquests esdeveniments que es succeeixen any darrere any, estan avalats per les múltiples publicacions de la Universitat que tracten el tema educatiu de l'art i els museus, i que esdevenen un clar exemple de com abordar la tasca educativa de l'art en general i a través del museu en particular, mostrant-nos un fidel reflex dels punts de vista i estratègies que ens permet l'ensenyament de l'art i com en la seua relació amb els museus ens mostra com des d'aquestes institucions es poden abordar i adaptar aquestes estratègies. La implicació és tal, que fins i tot l'any 2006 l'Escola de Magisteri de la Universitat de València (actualment Facultat de Magisteri) va implantar una assignatura optativa que oferia als seus alumnes uns continguts basats en els tallers didàctics dels museus i la funció i importància de la figura de *l'Educador de museus*.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Finalment, esmentar el projecte d'investigació que està duent a terme el grup d'investigació *CREATIVA* adscrit a l'Institut de Creativitat i Innovacions Educatives de la Universitat de València, del qual sóc membre col·laborador, i per tant on queda representat el Museu del Taulell "Manolo Safont" d'Onda on treballo actualment i on queda emmarcada aquesta tesi. El grup de recerca segueix tota una línia d'estudis que en una ciutat important com València, pel que fa als centres museístics, i amb la implicació de la Universitat, està trobant una forta demanda no sols entre els professionals directament afectats per l'educació sinó també per un cada vegada major nombre d'estudiants preocupats per dirigir el seu projecte laboral en aquests temes. Cal reconèixer en aquest punt, les iniciatives i el compromís dels professors Ricard Huerta, director d'aquesta tesi, i de Romà de la Calle⁶⁴, artífexs de bona part d'aquests moviments acadèmics i de mobilització cultural i social que marquen un camí a seguir.

Tots aquests exemples que s'han exposat són estudis vinculats molt directament a la Universitat de València. Però hem de ser conscients que ni de bon tros la preocupació per l'educació en els museus és un tema d'àmbit local. Ben al contrari, la preocupació és internacional, i la prova és que ciutats de tradició museística amb una experiència en investigacions educatives relacionades amb els museus com és el cas de Barcelona (amb tot un programa de doctorat de la Universitat de Barcelona dedicat a l'Educació de Museus), la Universidad de Zaragoza (amb el seu veterà Màster de Educación en Museos) o la Universitat de Girona (que dedica àrees a la investigació en l'Educació Artística vinculant-s'hi molt estretament amb els museus), així com altres grans ciutats europees, des de les seues universitats ja porten anys dedicant-se a aquestes investigacions.

Associació Valenciana d'educadors de Museus i Patrimoni, AVALEM.

Mereix un comentari a part, la recent posada en marxa del projecte AVALEM (Associació Valenciana d'Educadors de Museus i Patrimonis). El naixement d'aquesta associació està directament vinculada al curs de postgrau Educació Artística i Gestió de Museus de la Universitat de València, ja que naix d'una proposta dels directors del curs Ricard Huerta i Romà de la Calle, i a la que es

⁶⁴ El professor Romà de la Calle, catedràtic d'estètica de la Universitat de València, ha estat director de l'Institut de Creativitat i Innovacions Educatives d'aquesta universitat, president de la Real Acadèmia de San Carlos de València i director del MUVIM (Museu Valencià de la Il·lustració i la Modernitat). Ricard Huerta és professor d'educació artística en la Universitat de València i ha estat director del *Patronat Martínez Garricabeitia* i del *Departament de Didàctica de l'Expressió Plàstica, Musical i Corporal*, membre i actualment director de l'*Institut Universitari de Creativitat i Innovacions Educatives*. Tots dos dirigeixen el postgrau *Educació Artística y Gestió de Museus*.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

van sumar un grup d'alumnes de l'onzena edició del Diploma (2011-2012), que van decidir engegar aquest projecte tan ambiciós de donar forma a l'associació. AVALEM, ja consolidada, aspira a recolzar i crear nous projectes educatius, així com a aprendre de les experiències dels seus membres, per tal de donar valor a una tasca tan important i tan poc valorada com l'educació en els museus. La seua creació, al·lega a la senzilla necessitat d'unió. La unió de diverses persones, diversos punts de vista, coneixements...

Enumerem ara els seus objectius⁶⁵ ja que ens mostren l'esperit necessari que defensem en aquesta tesi, pensem que *les iniciatives col·lectives, sempre tindran una major possibilitat de futur si existeix una força de conjunt, més enllà dels problemes personals o les solucions particulars* (Huerta, 2012: 24):

- *Pretén promoure l'educació artística, treballant conjuntament amb museus i centres de cultura en l'àmbit de la Comunitat Valenciana. Amb estar finalitat, corresponen tasques d'investigació en matèria de patrimoni, així com de les diferents didàctiques que es duen a terme a la comunitat. L'associació és, per tant, flexible i sensible a les necessitats, i actuaria també com un observador de procediments en didàctica.*
- *Potenciar la comunicació i intercanvi d'experiències amb altres museus. És fonamental conèixer què passa a la resta de museus, i estarr en contacte amb associacions de finalitats similars, a nivell nacional i internacional. Amb això, es busca aconseguir una qualitat, així com un desenvolupament de l'educació artística, representant als seus membres davant les administracions públiques, i altres organismes.*
- *Reivindicar la figura de l'educador de museus i patrimonis, i impulsar la seua formació teoric-pràctica. Suposa un dels punts forts a tenir en compte per AVALEM. Si bé s'ofereixen per part de les universitats, pràctiques de caràcter formatiu i voluntari en múltiples institucions culturals, no sempre es vetlla per la qualitat formativa de les mateixes, així com per la promoció de persones que tinguin un perfil adequat a aquestes tasques. Donades les múltiples experiències dels socis en aquest camp, creiem que cal buscar l'excel·lència en la didàctica.*
- *Dins d'aquests fins, potser el de caràcter més general siga el més lògic. Aquest, ens parla de sensibilització, d'acostament, i de coneixement. Estimulant la curiositat, a través de didàctiques específiques, aconseguim un efecte a llarg termini: formar persones curioses, que sàpiguen mirar més enllà del que veuen. Persones que aprenquen del seu passat històric-artístic, per projectar aquest aprenentatge en un futur.*

65 A <http://avalem.wordpress.com/>, revisada el 6 de maig de 2013.

4.5.1. Recorregut, evolució i incidència.

La intensa activitat descrita anteriorment va quedar relatada al treball de Ricard Huerta per al *I Congreso Internacional Los Museos en la Educación. La formación de los educadores*, que es va celebrar en abril de 2008 a Madrid any organitzat per la Fundació Thyssen-Bornemisza. L'article titulat "7 anys i un dia. Formant a educadors de museus en la Universitat de València" resumeix perfectament la iniciativa, la vinculació i el compromís d'un grup d'investigadors preocupats per la interacció entre els mestres i els museus. Com es reflexa en aquest document, durant la dècada del 2000 al 2010, es va fer un esforç considerable per part de l'equip universitari que estava preocupat per la matèria d'educació i museus. El text del professor Huerta, impulsor d'aquestes iniciatives a València, reuneix algunes de les qüestions més importants que es van desenvolupar al llarg d'aquest temps des de la Universitat (cursos, congressos, publicacions, grups d'investigació), amb la intenció de cobrir les necessitats que genera la formació d'especialistes i l'anàlisi de temàtiques vinculades a l'educació i els museus. Tanmateix, l'autor també dona una visió analítica que radiografia l'estat de la qüestió. Per això resulta inevitable extraure les cites que a continuació exposarem i que ens ajudaran a entendre el recorregut i les perspectives en quant a la formació dels docents en la matèria d'educació en museus. En 1997 a València es va organitzar el Primer Seminari d'Investigació en Educació Artística. *Era la primera vegada en la qual s'impulsava un esdeveniment d'aquestes característiques en la Universitat de València. Es va programar com l'inici d'un conjunt de reunions en les quals es van tractar diversos aspectes, sempre des de la perspectiva de la investigació. Es van desbordar totes les previsions, amb 140 matriculats, 20 comunicacions i la participació dels investigadors més rellevants del panorama espanyol. Si bé es va plantejar com alguna cosa discreta, després es va comprovar que havíem trencat amb una espècie de maledicció que arrossegava l'Àrea de Didàctica de l'Expressió Plàstica: la falta de convocatòries a aquest nivell, on València seguia sent una desconeguda.* (Huerta, 2009: 316)

Tradicionalment, tot i que de manera recent com a estudis universitaris, l'educació artística a l'estat espanyol ha estat abanderada per les Facultats de Belles Arts. Però en el cas de València, es va donar la situació que els únics estudis preocupats en certa manera per l'educació artística, la càtedra de Pedagogia de l'Art de la Facultat de Belles Arts (Universitat Politècnica de València) foren eliminats bruscament. Per altra banda, segons apunta Huerta, es trobava a faltar un major ímpetu investigador a l'Escola de Magisteri Ausiàs March (Universitat de València). Aquest Primer Seminari (que posteriorment va continuar en forma

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

de Jornades) va posar sobre el tapet moltes qüestions que de forma progressiva s'han anat adaptant a la nova realitat universitària, en la qual es tenen molt en compte les necessitats professionals dels educadors en art.

L'any 2000 va tenir lloc el Congrés Internacional Els Valors de l'Art en l'Ensenyament. Si en el primer Seminari s'havien superat expectatives, en aquest Congrés es batien xifres de participació, amb prop de 400 inscrits i més de 40 comunicacions. *Per als organitzadors significava una evidència: molts professionals de l'educació artística estaven reclamant aquest tipus de reunions. També els ànims surten reforçats davant el suport rebut.* (Huerta, 2009: 317) Alguns d'aquests experts en educació artística de reconegut prestigi nacional i internacional, van avalar la iniciativa que començava a València i que es sumava a altres universitats de l'Estat Espanyol amb un trajectòria més llarga en estudis sobre educació artística. Es va marcar així el camí de la tendència que estaven adquirint aquests estudis. Exemple d'aquest aval van ser les paraules d'Imanol Aguirre⁶⁶ en la seua intervenció en el Congrés: *"Crec que en els propers anys hem de realitzar un esforç especial per escurçar la distància entre la formació inicial i permanent dirigida al professorat d'infantil i primària i la dirigida a l'alumnat de les Facultats de Belles arts. Deuríem unificar criteris i tractar d'arribar a una estratègia comuna perquè, posteriorment, en la formació bàsica obligatòria, l'Educació Artística mantingui una major coherència en totes les etapes."* (Huerta, 2009: 317)

En el mateix sentit les paraules de Roser Juanola⁶⁷ reafirmaven i defensaven el to humanista pel que quedava justificada la necessitat d'impulsar els estudis en Educació Artística: *"Les expectatives de futur de l'Educació Artística crec que ens permeten ser optimistes donada la seua imprescindible funció social, que es fonamenta en paraules clau com la democràcia, societat plural, tolerància, educació per a la pau, oci, qualitat de vida i cultura estètica, entre altres. Totes aquestes paraules són transmissores de significats culturals però també socials i personals, capaços de provocar en les persones emocions pròpies i iniciatives amb valors i actituds ètiques, que facin possible una convivència feliç en una societat plural i complexa, com la nostra societat actual."* (Huerta, 2009: 317). Un dels resultats per difondre la recerca és el volum "Els valors de l'art en l'ensenyament", i també les comunicacions de les reunions recopilades en un

⁶⁶ Imanol Aguirre Arriaga, professor Titular de Didàctica de l'Expressió Plàstica de la Universidad Pública de Navarra. Mestre i Llicenciat en Filosofia per la Universitat del País Basc, és Doctor pel Departament de Filosofia dels Valors i Antropologia Social de la citada universitat.

⁶⁷ Doctora en Filosofia i Lletres per la UAB, és Catedràtica d'Art i Educació en la Facultat d'Educació i Psicologia de la Universitat de Girona. Ha estat membre fundador de l'IPAC (Institut de Patrimoni cultural de la UdG), és investigadora inscrita a l'ICRPC (Institut de Patrimoni Cultural de Catalunya), és delegada de ICOM CECA d'Espanya. Ha coordinat el màster d'Educadors de museus.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

altre volum amb el mateix títol. Però sobretot cal destacar una de les conclusions d'aquest Congrés que possiblement més ha marcat la trajectòria posterior que han adquirit els investigadors agrupats a València sobre el paraigua dels estudis en Educació Artística: *"Cal definir perfils d'educadors i nous professionals en els àmbits laborals relacionats amb la cultura i l'art en educació no formal: museus, oci, formació permanent, tercera edat, teràpies, monitors turístics, informadors culturals, etc."* (Huerta, 2009: 317, 318)

A l'any 2001 es va celebrar la primera edició del Diploma de Postgrau "Educació Artística i Museus" Dirigit per Romà de la Calle i el mateix Ricard Huerta. Aquella primera edició va comptar amb 45 alumnes matriculats (entre els quals estava jo mateix). El programa del curs pretenia atendre tant els aspectes educatius, com els artístics, com tot allò relacionat amb la gestió i promoció dels museus. El programa es va organitzar en tres mòduls amb els ítems que es tractarien en les diferents sessions: *En el mòdul I, titulat El fet educatiu, es van abordar aspectes com el paper de l'art en l'educació, la pedagogia de l'art, la psicologia de l'art, la creativitat, la didàctica, els materials aplicats a la docència, i altres aspectes pròpiament educatius. En el mòdul II, denominat El fet artístic, s'establien coordenades sobre la representació artística, introduint la crítica d'art i els plantejaments estètics, així com la mirada del historiador i la del creador, completant aquests apartats amb altres aspectes referits a la comunicació i a l'art com a material mediàtica. El mòdul III s'estructurava entorn dels Museus: teories museístiques, museografia, muntatge d'exposicions, visites, didàctica de museus, investigació, comissariat d'exposicions i àmbit promocional. Tot això impartit sempre per professionals experts a cada àrea.* (Huerta 2009, 318) En les distintes edicions posteriors la quantitat d'alumnat inscrit sempre ha permès mantindre l'eficiència i projecció del diploma, un curs al qual s'hi han anat incorporant professors com ara Carla Padró, Muntsa Calbó, Olaia Fontal, Alfredo Palacios, i tants altres, sempre intentant mantenir actualitzat el nivell del professorat amb noves aportacions.

L'any 2005 es va organitzar el *I Congrés Internacional Museus i Educació Artística*. Es va celebrar en el MuVIM⁶⁸ al desembre d'aquell any. Mesos abans ja s'havia cobert la matrícula (el recinte no admetia més de 220 inscrits). La col·laboració entre el museu i la universitat va funcionar de manera molt activa durant els anys en què la direcció del museu va ser assumida pel professor Romà de la Calle (2005-2010), que el va convertir en un centre d'investigació i difusió. Les representacions europees van cobrir tant l'aspecte de museus com el d'organitzacions independents, i també

68 Museu Valencià de la Il·lustració i la Modernitat.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

evidentment la investigació més avançada sobre el tema. *Quedava confirmat l'interès per la qüestió, que segons venim comprovant, porta dues dècades de retard en relació a països com Regne Unit, Alemanya o Estats Units.* (Huerta, 2009: 319) Del congrés va sorgir i es va crear el grup d'investigació *CREATIVA*, que en 2006 va iniciar les seues tasques amb el projecte "De l'aula al museu. Usos i estratègies dels mestres en les visites a exposicions"⁶⁹. D'aquest congrés surt també la *Proposta de València* que ja s'ha exposat en aquest mateix capítol amb anterioritat. Tota l'activitat generada fins llavors va ser ampliada amb la publicació de llibres, així com la revista *EARI. Educación Artística Revista de Investigación* (www.revistaeari.org). També es va aconseguir instaurar l'assignatura titulada "Tallers d'art en el museu", una matèria de lliure elecció que es va impartir durant quatre anys consecutius i que va possibilitar que alumnat de diferents titulacions s'aproximés a la funció educativa dels museus.

En 2008 es van plantejar unes jornades per facilitar la trobada de grups estatals universitaris que estaven duent endavant línies d'investigació sobre educació artística, invitant a participar a diferent *grups de recerca*. Es va voler deixar constància de la feina intensa que es ve realitzant al crear grups d'investigadors, dels que s'articulen projectes en els que s'implica a institucions i empreses. Amb aquest plantejament s'intentava oferir un panorama real d'allò que s'està generant en l'àrea d'Educació Artística, convertint-se en un espai de debat i intercanvi d'idees. El llibre *Mentes sensibles. Investigar en educación y museos* (Huerta i De la Calle, 2008), recull les aportacions d'alguns dels grups convidats a aquestes *III Jornades d'Investigació en Educació i Museus*, que va tenir lloc novament a les instal·lacions del MuVIM (Museu Valencià de la Il·lustració i la Modernitat) en desembre d'aquell any. Un nou esdeveniment, el Congrés Internacional Art, Mestres i Museus celebrat en 2010 es va plantejar com una reunió de responsables especialistes en educació artística i educació en museus de diferents països, per abordar les temàtiques que afectaven als col·lectius de docents de centres educatius i de responsables de gabinets didàctics de museus. Van participar investigadors universitaris, responsables de museus, docents de tots els nivells educatius, i altres persones que tant des de la perspectiva educativa com des de l'àmbit dels museus estaven interessades a analitzar la situació actual, revisar el que s'havia fet fins llavors i sobretot gestionar propostes de futur. La convocatòria va ser organitzada per l'Institut Universitari de Creativitat i Innovacions Educatives, juntament amb el Departament de Didàctica de l'Expressió Musical, Plàstica i Corporal, i on van

⁶⁹ Projecte de referència per a les enquestes utilitzades en aquesta tesi.

participar decisivament l'ESAD (Escola d'Art i Superior de Disseny de València) juntament amb Editorial Graó, el Vicerectorat d'Investigació de la Universitat de València i Florida Universitària. Totes les comunicacions presentades es recullen al número 2 de la revista *EARI Educación Artística. Revista de Investigación*, oferint una panoràmica de l'estat de la qüestió en educació artística i museus i un fòrum de trobada i reflexió generat a partir de les mateixes intervencions del congrés, que pot servir a més com a important catalitzador de noves iniciatives futures. També, en els darrers anys des de la Facultat de Magisteri i en col·laboració amb l'Institut de Creativitat i Innovacions Educatives s'han promogut jornades, conferències i *workshop* amb investigadors i investigadores de renom estatal i internacional en matèria d'educació artística, com ara Roser Juanola o Joan Vallés de la Universitat de Girona, Maria Jesús Agra de la Universidad de Santiago de Compostela, Txema Mesias de la Universidad de Coruña, Ricardo Marín de la Universidad de Granada, o Ramon Cabrera del Instituto Superior de Arte de la Habana (Cuba).

Els reptes de futur en estar matèria de la investigació en educació i museus des de la Universitat de València passen per la continuïtat dels projectes dels grup de recerca amb els seus estudis i tesis. Però també projecte interactius, com en el seu moment va suposar *maestrosymuseos.com. Red Iberoamericana de educación en museos*, i que han servit per estendre la xarxa internacional de col·laboració amb les universitats, els museus i els centres d'investigació més prestigiosos en projectes sobre educació artística de tota Iberoamèrica. Així com la continuïtat en la tradicional col·laboració amb les universitats espanyoles com ja va fent-s'hi des de fa ja més d'una dècada. *Sempre animats per la necessitat d'evolucionar tot allò que plantegem, i recolzats pel col·lectiu d'educadors en art, pels museus, pels diferents estaments docents i també per les institucions que sufraguen les ajudes aconseguides, des de València proposem unificar forces entorn dels docents i investigadors de l'àmbit de l'educació artística. Únicament treballant units podrem aconseguir aquest espai d'activitat que ens correspon, en el qual ja portem almenys set anys declarant les nostres intencions.* (Huerta, 2009: 319)

4.6. La realitat geogràfica i sociològica del context valencià: la tradició ceràmica.

L'observació i aprofitament de l'espai públic com a entitat museable, és a dir, com a portador de significats pot servir-nos per a desenvolupar estratègies educatives, ubicant-nos en un espai obert, quotidià, pròxim, exempt d'un mecanisme massa rígid o d'uns límits impostos. (Huerta, 2005: 221). Resulta necessari poder entendre i justificar

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

la importància que per a la societat valenciana ha tingut i té la ceràmica, la qual cosa ha provocat que, amb el temps, haja proliferat l'interès pel seu estudi, havent propiciat l'aparició de museus específics en les poblacions d'aquest territori i que, íntimament lligada a aquestes aparicions, haja crescut la necessitat, l'interès i la demanda per utilitzar l'element "ceràmica" com a eina educativa, com podem comprovar en aquest estudi. L'estudi i difusió de la ceràmica transmet unes connotacions d'entorn proper, motivat sobretot perquè el conjunt de la "cultura" que genera en si mateix és beneficiós pel que fa a la formació de persones, de ciutadans conscients i respectuosos, i més concretament durant l'etapa escolar. Moltes les famílies valencianes han estat lligades tradicionalment a la ceràmica, i en certes localitats així continua sent. La ceràmica ha contribuït al desenvolupament de la societat valenciana.

En aquest apartat fem una aproximació a la evolució i estat de la *cultura ceràmica* a la Comunitat Valenciana. Establim un recorregut pels autors que ja han estudiat i definit amb rigor la qüestió. A partir dels seus estudis confeccionem una breu síntesi del context històric i geogràfic del territori valencià en quant a la ceràmica es refereix. Així, les següents idees s'extrauen a partir de textos de l'autor Jaume Coll, en concret de la seua publicació *La ceràmica valenciana (Apuntes para una síntesis)*. Fem un recorregut per les aportacions de la publicació en la qual es citen altres autors com ara Vicent Estall, Josep Pérez Camps, Eladi Grangel o Inocencio Pérez Guillen,⁷⁰ i així poder fer una aproximació al context en el que la ceràmica, des de sempre, ha estat entroncada en la societat valenciana i ens serveix per justificar la pertinença d'aquesta tesi si observem el fil connector que uneix la tradició ceràmica arrelada a la Comunitat Valenciana amb la visualització de la *xarxa de museus de ceràmica valencians*, i aquests, amb l'objectiu educatiu d'entendre i valorar l'entorn més pròxim. En aquest cas a través del patrimoni material i immaterial que ens aporta la *cultura ceràmica*.

La ceràmica en terres valencianes es remunta a set mil anys d'antiguitat⁷¹, coincidint amb l'expansió de la cultura neolítica, quan es produeixen les primeres produccions d'aliments controlats per l'home a partir de l'agricultura

⁷⁰ Jaume Coll Conesa és Director del Museu Nacional de Ceràmica "González Martí" de València, Vicent Estall i Poles és Director del Museu del Taulell "Manolo Safont" d'Onda (Castelló), Josep Pérez Camps és Director del Museu de Ceràmica de Manises (València), Eladi Grangel és Director del Museu de Ceràmica de l'Alcora (Castelló), Inocencio Pérez Guillen és professor de la Universitat de València.

⁷¹ En aquests primers paràgrafs he optat per fer una extracció d'idees sobre l'evolució de la ceràmica valenciana a partir de la publicació *La ceràmica valenciana. (Apuntes para una síntesis)* de Jaume Coll Conesa, Director del Museu Nacional de Ceràmica.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

i la ramaderia, així com l'aparició d'incipients poblats sedentaris, que ja utilitzen utensilis d'argila cuita per a emmagatzemar i transportar aliments i líquids. Des de llavors, els artefactes ceràmics han anat canviant i evolucionant cap a les formes i les utilitats que en cada moment han estat necessàries per a cada civilització, coincidint amb la transformació de la forma de viure en cada moment. Avançant cap a una major complexitat que inclou l'especialització en l'artesania, la producció agrícola i l'aparició de noves pautes de producció i consum, així com noves pautes de caràcter social i religiós. Des de les cultures ibèriques i les seues primeres importacions colonials, passant per l'època romana i pels segles de l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana, la producció ceràmica s'ha anat assentant en terres valencianes amb la incorporació de tècniques pròpies o importades i amb estils també propis o importats, però sempre, i com ocorria també en altres indrets de la península ibèrica com Catalunya o Andalusia, amb una intensa activitat degut a les possibilitats que ofería la geografia en forma de jaciments d'argila estesos per tot el territori que avui coneixem com a Comunitat Valenciana.

D'especial interès va ser l'època musulmana. Representa un moment crucial en la història de la ceràmica valenciana, ja que els musulmans van introduir la major part de la base tècnica i funcional de la tradició ceràmica, amb tallers constatats per infinitat de poblacions d'aquestes terres. Aquelles tècniques i funcions han estat vigents en molts casos fins ben entrat el segle XIX i inclús ha perdurat en molts usos domèstics fins la postguerra. Amb l'avançament de la Corona d'Aragó al segle XIII en terres valencianes, es va produir una transferència tècnica entre la cultura musulmana i la incipient cristiana, independentment de la directa continuïtat de tallers de terrisseria musulmans previs. Primer amb produccions més elementals com olles, teules, càntirs, gerres per a l'oli, rajoles..., la producció està estesa en aquest moment per tota la geografia valenciana. Però a poc a poc, entrant ja en el segle XIV, comencen a destacar entre els centres productors de ceràmica a l'antic regne de València els centres de Manises i Paterna, amb les seues peces decorades en verd i negre, amb les decoracions en turquesa o amb les intenses produccions de pisa daurada i pisa blava. Estar ceràmica era d'una alta qualitat ja que fins hi tot els alfarers valencians rebien encàrrecs de papes, reis i cases nobles de l'època. Durant el segle XV encara es van enfortir més els centres de Paterna, Manises i València amb la producció sobretot d'estar pisa daurada, ja que poc a poc va anar eclipsant altres produccions de similars tècniques de la resta de la península ibèrica. En aquest moment la ceràmica valenciana gaudeix d'una afamada reputació entre la noblesa i la reialesa europea gracies a les relacions de les distintes corones i la dinàmica comercial i mercantil iniciada un segle abans.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Però d'aquest primers segles, després de la conquesta cristiana, també cal destacar el treball realitzat pels alfarers musulmans establerts en València en quant a la taulelleria decorativa. Així doncs, la taulelleria del inicis cristians no està influenciada per les produccions europees contemporànies com caldria esperar. Tot al contrari, segueix amb la influència del models musulmans afegint una producció esmaltada de pinzell que incorpora temes figuratius en verd i manganès, en un primer moment, i en blau més endavant i on destaca sobretot la taulelleria heràldica. I si bé és cert que en València i el seu voltant és on predominava la producció de taulells esmaltats i decorats, en altres indrets de les terres del nord i del sud valencianes, existien altres centres productors de rajoleria probablement sense aquestes decoracions pictòriques degut a les dificultats tècniques que els comportava. Però ja es contemplen les primeres agrupacions gremials i d'organització, estructuració i regulació de les formes i mesures de la rajoleria.

Durant els segles XVI i XVII es produeix l'expulsió gradual i definitiva dels musulmans que restaven en terres peninsulars. En aquest context a terres valencianes l'evolució material de la ceràmica, en principi, no està diferenciada pels problemes socials o polítics dels col·lectius alfarers, segurament constituïts per un costat per vells cristians i per l'altre per moriscs o joves cristians. En el segle XVI es van produir solament alguns canvis estilístics. En tot cas continuen sent les decoracions daurades de Paterna i Manises les capdavanteres en producció ceràmica, sense oblidar-nos de la gran proliferació de terrisseries en altres indrets valencians. En quant als grups estilístics de la taulelleria d'aquest segle, es van estendre els models renaixentistes geomètrics i florals. Sobretot torna a ser Paterna i Manises on apareixen alguns exemples de taulells decorats combinats amb rajoles cuites. Però són pocs els edificis pavimentats en aquests moments. En tot cas, la nova taulelleria emblemàtica de finals del segle XV i principis del XVI combina els temes heràldics amb fons decorats amb geometries que imiten els dissenys dels mosaics italians amb la introducció de noves tècniques decoratives com la "corda seca" o l'aresta. El major canvi de la taulelleria valenciana es produirà amb la introducció de la plena policromia castellana i una renovació iconogràfica. Aquests canvis son deguts a l'aparició en terres valencianes d'artesans castellans que van ser cridats per a realitzar distintes obres emblemàtiques. Amb ells van portar la imitació de les decoracions italianes que ja realitzaven als tallers de Talavera de la Reina.

Els canvis que es van succeir en les tècniques i els gustos en la taulelleria valenciana, en ocasions, van significar el sacrifici de la pèrdua de l'originalitat que va produir copiar models imposats des de l'exterior. Però poc després de la expulsió

dels moriscos sí que s'observen en general forts canvis en les decoracions de pisa del segle XVII on hi va haver una forta activitat amb la introducció d'infinat d'elements florals, fruits, animals, escuts, motius estrellats, alguns geomètrics sobretot per a decorar els fons de plats, també ramells i elements repetitius... Així com la introducció dels "socarrats"⁷² i plaques entrebigades. No podem oblidar-se'n de la també important i intensa producció en aquests segles, de la pisa popular decorada en blaus provinents del segle XV, ni d'una creixent influència decorativa italiana i oriental amb pises policromes o de la ceràmica comú amb produccions de terrissa per a la seua utilització de forma contínua en els quefers diaris.

Cap a l'últim quart del segle XVII, es va tornar a renovar el repertori de la taulelleria valenciana. Es van incorporar nous models amb elements de temes vegetals i amb un tractament molt més ric de la policromia que mirava cap al barroc, començant així amb el període més rellevant de la taulelleria fabricada, en aquest cas, a la ciutat de València. Aquí van proliferant els tallers de taulelleria en contraposició a Paterna i Manises amb tallers de ceràmica de forma. Tornant a la pisa popular, ja durant els segle XVIII es continua la fabricació de les series daurades, les decorades en blau i les policromes en blau, verd i manganès de la segona meitat del segle XVII. Ara son Manises i València les impulsores d'aquesta pisa decorada, mentre que la terrisseria ordinària se realitzava en molts llocs com la pròpia ciutat de València, Segorbe, Chiva, Alaquàs, Xirivella, Quart, Traiguera, Alfara, l'Alcora, Onda... I en molts altres llocs al llarg i ample de les terres valencianes, incrementant-s'hi poc a poc els centres alfarers.

Però també en aquest mateix segle XVIII, cal distingir dos etapes en la producció decorada que se van veure marcades per la fundació en l'Alcora (Castelló) de la Reial Fàbrica de Pisa i Porcellana del compte d'Aranda en 1727. Ja que, per un costat podem trobar els centres productors continuadors dels estils del segle anterior que reben alguna influència de la manufactura de l'Alcora però lleu. I per altra banda, trobem l'aprofitament dels aspectes tècnics i estils Alcorins que els propis treballadors de la manufactura feien seus creant els seus propis centres ceràmics una vegada abandonaven la estar manufactura. Centres que van aparèixer

⁷² Amb el terme de socarrat es designa la placa de fang cuit, normalment de 40 x 40 cm, plaques que es decoraven generalment en roig i negre sobre blanc amb vistosos dibuixos, i es col·locaven entre les bigues durant l'època medieval i segles posteriors. Aquest tipus de taulell es una producció exclusiva de València, no havent-s'hi fabricat en cap altre lloc però amb una gran popularitat i acceptació en l'època. Aquestes plaques son un clar exponent de la importància social de la ceràmica en l'època. No solament des d'un punt de vista utilitari sinó també amb una funció simbòlica, ja que aquests element se dirigien essencialment a tres àmbits segons els seus aspectes formals i decoratius: per una banda se vinculaven amb creences religioses, també se vinculaven freqüentment amb la màgia o a determinats simbolismes com les torres, certs animals, o figures quimèriques. I per últim, també es vinculaven amb l'ostentació o demostració de riquesa i del simbolisme de la identitat dels senyors amb elements heràldics.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

sobretot a Onda, Ribesalbes, Manises, la mateixa Alcora, Castelló o Biar.⁷³ De la mateixa manera, la pisa daurada exclusiva de Manises era tan prestigiosa que es va introduir en la producció de la Reial Fàbrica de l'Alcora.

La Reial Fàbrica de Pisa i Porcellana de la localitat castellonenca, va ser fundada pel IX comte d'Aranda, i va transformar completament el panorama tradicional de la ceràmica decorativa, tant pel seu valor estètic al adaptar els estils imperants a la resta del continent europeu, com pel seu plantejament conceptual i tècnic.

Amb uns estrictes reglaments que la diferenciaven clarament de la pràctica gremial. Tenia una acadèmia de formació i una organització departamental encaminada a la producció de pisa d'alta qualitat. Pretenia competir amb les pises i porcellanes en el mercat de les refinades altes classes socials, i inclús oferir bells productes de gust actualitzat i mòdic preu a la burgesia. La seua influència transformaria per sempre la majoria de les produccions espanyoles, que van intentar emular-la. (Coll, 2009: 177)

La imitació va començar prompte en altres centres allunyats. De vegades van ser els propis treballadors que iniciaven els seus propis tallers en altres poblacions, donant origen al que es coneix com *fabriquetes*. Aquestes imitacions no estaven allunyades de polèmiques i processos judicials, però el fet es que va estendre la producció ceràmica decorativa per moltes poblacions valencianes, sumant-s'hi a la també important producció alfarera tradicionalment ja existent. Per altra banda, en paral·lel a la ceràmica de forma, la taulelleria del segle XVIII va aportar uns models de nova plàstica i cromatisme en una època tant intensa per als tallers que s'havien anat instal·lant en els barris perifèrics de la ciutat de València on apareixen nous models formals en un cert auge en la producció. Eixes "fàbriques" eren tallers familiars d'extramurs. Entre la seua producció destaquen els paviments dissenyats com a catifes, els sòcols amb temes religiosos, els "sotabalcons", les contrapetges de les escales, els plafons religiosos, les composicions per a cuines o les làpides funeràries. Tot amb una decoració més barroca primer i amb un cromatisme més rococó després. Aquestes instal·lacions, durant el segle, van anar canviant de mans o desapareixent.

⁷³ L'aparició de la Reial fabrica va servir a més de revulsiu al sistema gremial imperant fins el moment, que perpetuava uns procediments formatius, tècnics i d'organització de la producció que limitava el seu desenvolupament. Tot en un moment en que la nova reglamentació del comerç i la indústria impulsada pel despotisme il·lustrat va afectar significativament a la producció ceràmica.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Entrant ja al segle XIX, pel que fa a la pisa, poblacions com l'Alcora, Onda, Ribesalbes o Vilafamés a Castelló i Manises a València, varen ser receptores dels motllos, fórmules de vernissos, pigment i tècniques de producció nascudes a la Reial Fàbrica de l'Alcora. És a dir, la popular i coneguda pisa valenciana del segle XIX naix gracies a la renovació que va proposar la manufactura reial. També va destacar en aquest moment una decoració colorista fora de l'òrbita acadèmica, produint una ceràmica molt vistosa i de baix preu que va tenir una gran acceptació comercial.

Però l'estil alcorí també va ser exportat a altres territoris espanyols com per exemple Talavera de la Reina, indicant la influència que en aquell moment exercia la producció ceràmica de les terres valencianes. Els centres productors van apareixent en altres llocs com Biar, Olocau, Benigànim, Betxí o Vilafamés i en les mateixes ciutats de Castelló o València que se sumen a les poblacions capdavanteres ja citades de Manises, Ribesalbes, l'Alcora i Onda, amb l'única preocupació de fer productes vistosos i econòmics. Per a aconseguir això es racionalitza l'organització del taller distribuint les feines amb una certa divisió de gènere i la utilització dels xiquets per a feines auxiliars. Esta ceràmica s'exportava de forma molt extensa per via terrestre, mentre que per via marítima s'arribava amb facilitat als ports de les illes Balears, a Cartagena o a Cadis, i des d'allà cap al Carib o Veneçuela. I fins i tot a Uruguai i Argentina.

El segle XIX va introduir un gran nombre de formes noves al repertori tradicional, especialment objectes de caràcter decoratiu o per a funcions complementàries. Menció apart mereix també la taulelleria en aquest segle. Un conjunt de factors van contribuir a l'expansió industrial en aquestes terres. D'una banda existeix un creixement demogràfic i uns primers moviments de la població rural cap a les ciutats. Aquest augment de la població va exigir la construcció de noves vivendes i conseqüentment, un impuls de l'artesania, el comerç urbà i la indústria, que va haver de produir més quantitat per cobrir les necessitats i a un preu assequible, propiciant el desenvolupament del transport fins arribar al ferrocarril.

Juntament a aquest gran desenvolupament, també va créixer la preocupació per la higiene i la necessitat d'un major confort domèstic. Beneficiant especialment a la indústria del taulell, ja que aquest artefacte en si mateix té aquestes propietats. Però aquests moviments i necessitats no solament van tenir rellevància localment, es van produir de forma global per la qual cosa els centres productors de taulells valencians van haver d'abastir a altres territoris, tant espanyols com d'altres països. Fins i tot, i en concret, es va exportar a ciutats americanes del carib i del sud del continent americà.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

Normalment les fàbriques que feien taulells eren les mateixes que produïen ceràmica de forma, però a poc a poc moltes d'elles es van anar especialitzant cap a la fabricació exclusiva de taulells. Especialment actives van ser les fàbriques de la ciutat de València, de Castelló (a finals del segle) i les moltes fàbriques exclusives de taulells que van funcionar a Manises, així com alguns intents aïllats en altres poblacions properes a València o algun cas en Alacant. Però si hi va haver un vertader impuls d'estar indústria en algun lloc, eixe va ser Onda (Castelló), on es van crear moltes d'aquestes indústries o es van transformar alguns tallers de pisa per a produir taulells. Fins el punt que va caldre la creació del ferrocarril *La Panderola*⁷⁴ entre Onda i el Grau de Castelló en 1890 i que va suposar tot un esdeveniment per al desenvolupament del sector tauleller en la província castellonenca. En aquests moments es va transformar la indústria amb una major preocupació tecnològica i amb la introducció de forns, premses i procediments per tal de economitza recursos i reduir costos, en una clara focalització cap a la seriació de taulells. Tot i que com en el segle passat, continuen havent moltes tipologies de decoració manual com retaules religiosos, taulells de costums, escenes de cuines, composicions florals, paviments decorats, panells comercials.

Ja al segle XX, cal destacar com a innovació més rellevant en el camp de la ceràmica decorativa (segons indica Jaume Coll) la sistematització de la formació i de l'educació dels operaris, és a dir, l'especialització cap a la activitat productiva. A Manises, a principis de segle, es van crear les primeres escoles dedicades per complet a la especialització ceràmica. L'Escola de Manises va adquirir gran popularitat i renom entre les personalitats polítiques de l'època convertint-s'hi en referent nacional en els ensenyaments d'aquest art. (...) *l'orientació de la formació es dirigia a donar un coneixement de les distintes facetes de l'art ceràmic des del punt de vista de la seua evolució històrica, potenciant les habilitats artístiques de l'alumnat en les bases d'escultura, motllos, dibuix i color, i proveint d'una noció indispensable de física i química ceràmica.* (Coll, 2009: 241)

També a principis de segle es va crear el "Taller de Cerámica, Vidrieras y sus Aplicaciones" en l'Escola d'Arts i Oficis de València, segons Coll amb una orientació encaminada a la formació i la potenciació de la creativitat, posant el material ceràmica al servei de la idea segons la influència d'alguns professors de l'Escola de Manises. Per les necessitats de l'important indústria taulellera local, també es va crear a Onda l'Escola Provincial de Ceràmica, que va tenir un gran

⁷⁴ Tren que transportava viatgeres i mercaderies de taulells per a les exportacions en vaixell des del port de Castelló.

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

impuls en la seua creació amb una gran aflluència d'alumnes, però que va tenir una durada molt curta degut a la Guerra Civil. A més de la preocupació per la formació, cal destacar també l'aparició d'indústries auxiliars especialitzades en matèries primes o en productes semielaborats o maquinaria, que van anar ampliant les possibilitats de treball per la diversificació d'oficis que s'anaven creant. També es començava a potenciar la investigació de nous materials, fórmules i maquinaria que van introduir innovacions significatives en les qualitats dels materials acabats. Van aparèixer també noves tècniques de decoració i de cocció, i poc a poc es va anar introduint l'especialització dels treballs. Tot focalitzat cap a la millora del producte, buscant la qualitat.

Amb algunes excepcions, les fàbriques de pisa se van situar en aquells llocs on ja hi havia una producció ceràmica tradicional: l'Alcora, Almàssera, Algímia de Alfara, Biar, Manises, Onda, Ribesalbes i València. Però els moviments més importants els va assumir en el segle XX la taulelleria; val a dir que el procés de mecanització que van sofrir les fàbriques va modernitzar aquest sector industrial fins el punt que en les darrerries del segle la Comunitat Valenciana, i en concret la província de Castelló es van situar com a capdavanteres a nivell mundial en estar matèria. L'electricitat com a força motriu va influir de forma notable en la indústria ja que va permetre una revolució tecnològica en pràcticament tots els processos productius.

L'estil modernista és l'imperant a principi de segle. Moltes fàbriques d'Onda i Castelló s'especialitzen en aquestes decoracions que exporten a València i Barcelona, màxims exponents d'aquest estil. Comença la preocupació i consciència pel disseny, tant pel que fa a la publicitat com per l'aportació de major potencial estilístic. Tot i això també cal destacar que continuen alguns tallers artesanals amb la producció tradicional sobretot de plafons religiosos. Les noves maquinàries dotades de sistemes més àgils per al seu funcionament, així com la depuració que oferien les noves tècniques decoratives o el perfeccionament dels pigments, van anar dotant al producte acabat d'una major qualitat. En definitiva durant el segle XX es dona el canvi dels processos més manuals cap a la producció més automàtica en totes les fases de la fabricació.

Però, igual que ocorre amb les fàbriques taulellers, també ocorre el mateix amb la indústria auxiliar, sobretot de matèries primes i pigments, que va comportar també una especialització en el treball. Van començar a aparèixer moltes fàbriques especialitzades en processos concrets per proveir els grans fabricants, i a l'inrevés,

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

es van instal·lar als centres sobretot de Manises i Onda, la importació dels grans fabricants de maquinaria francesos o alemanys capdavanters en aquest sentit. Cal sumar també l'evolució de la qualitat en les matèries primes que varen experimentar les fàbriques de València sobretot. Així, la implantació industrial de taulelleria a principi del segle XX defineix una situació caracteritzada per un predomini de la localització en la província de Castelló, on a poc a poc el nombre de fàbriques que trobem a Onda, Castelló i l'Alcora van superant en nombre a les del nucli de València i aquestes terres del nord de la Comunitat Valenciana ja destaquen dintre del panorama ceràmica de l'estat espanyol. Però, a més trobem que Manises continua sent una gran potència en creixement i també trobem algun altre exemple aïllat fora d'aquests grans nuclis: Burjassot, Meliana, Quart de Poblet o Alfara d'Algímia.

Aquesta indústria, en el seu conjunt creixent, va anar sofrint alts i baixos: en aquests primers anys del segle es va veure afectada per moments de crisis mundials o guerres europees, però sobretot per la Guerra Civil espanyola. La finalització d'aquesta i de les guerres al centre d'Europa van significar un relleu industrial. I ja en els anys 50 amb la finalització de l'autarquia i l'obertura cap a l'exterior, així com els primers *Planes de Vivienda* en els anys 60, van provocar una autèntica explosió industrial a les terres castellonenques que van capitalitzar quasi tota la producció taulellera espanyola fins l'actualitat. Amb una contínua reconversió d'estils i tecnologies van fer créixer el sector del taulell fins unes quotes insospitades feia tan sols unes desenes d'anys enrere, convertint-se aquestes terres en un dels focus de referència mundial pel que fa a la producció.

Tota aquesta supremacia ha anat acompanyada en els últims anys per grans campanyes de difusió que han comportat una rellevància econòmica molt important per a la societat valenciana. La promoció del producte es realitzava i realitza en fires nacionals i internacionals, en la premsa escrita, edicions de catàlegs, premsa especialitzada, espots publicitaris en radio i televisió o l'aparició de les grans distribuïdores que exportaven a territori nacional o estranger. O ja, últimament, amb l'aparició d'Internet que a significat més possibilitats de difusió i més agilitat en les operacions comercials. Actualment tots tenim taulells a casa, formen part del nostre quefer diari, són elements quotidians que marquen la nostra forma d'actuar tant individualment com col·lectivament. Hem pogut veure com han estat moltes les generacions valencianes que de forma ininterrompuda han seguit influenciades per la transformació social que, de forma molt intensa, ha protagonitzat l'evolució ceràmica valenciana: econòmicament, socialment i culturalment. Per això, cal

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

insistir una vegada més en la importància de donar a conèixer, educativament parlant, estar *cultura*, aquest *entorn proper* que s'ha anat generant any rere any, dècada rere dècada i segle rere segle. L'aparició en els últims 30 anys dels museus específics de ceràmica a la Comunitat Valenciana així ho corrobora i ho demostra, i la utilització d'aquests que puga fer-ne la comunitat educativa d'una forma reglada i sense complexos és el repte que tenim per als propers anys les persones que ens sentim involucrades en una banda o l'altra, al museu o a l'escola.

Però, abans de tancar aquest repàs, i atenent-me al guió del la publicació que estic utilitzant com a referència, *La cerámica valenciana (apuntes para una síntesis)* de Jaume Coll, cal fer menció de la part de la ceràmica menys peculiar però no per això menys abundant ni influent, ens referim a la terrissa tradicional. És la ceràmica d'us quotidià i bàsic, essencial per a la vida i els processos productius elementals i que ha estat vigent fins fa molt pocs anys.

Ha estat definida com a producció preindustrial per a un model de societat rural de base agrària, però no hem d'oblidar que en l'àmbit urbà també ha estat essencial fins el desenvolupament de serveis com l'aigua corrent, l'ús del frigorífic, la coccio amb combustibles nets de gas o elèctrics, etc. Amb ella es solucionaven en el passat aspectes indispensables per a la supervivència, com el transport i el magatzem de l'aigua i líquids, la conservació d'aliments, la seua preparació, la seua coccio, els servei d'aquests a taula, i altres com la captació d'aigua, la pesca, el processat semi-industrial d'aliments i un llarg etcètera d'altres usos i processos (Coll, 2009: 272).

El fet de formar part de la cultura tradicional com quelcom bàsic i quotidià, fa que a la terrisseria se li exigeixi resoldre problemes del dia a dia de la manera més econòmica i eficient possible. Per això les tècniques emprades per a la seua elaboració són molt senzilles i universals, havent-s'hi mantingut al llarg del temps. De fet, la influència de l'última terrissa elaborada en terres valencianes, cal trobar-la en les tècniques i usos en temps de l'ocupació musulmana d'aquestes terres. Avui constitueix un bagatge cultural singular que és la base del coneixement del comportament de les civilitzacions passades, ja que en l'àmbit urbà ha desaparegut quasi per complet i en el rural sobreviu com a costum tradicional per a celebracions o menjars concrets sense que això garanteixi la seua supervivència.

La seua comercialització era molt directa per la seua funció quotidiana, bé en mercats i fires, bé en carrers específics de pobles i ciutats. Tot i això era un producte de consum de masses que entre el segle XIX i XX va aportar grans beneficis

4. L'ACTIVITAT EDUCATIVA ALS MUSEUS VALENCIANS.

econòmics regionals i locals sobretot també per la demanda d'un mercat urbà que exigia productes de qualitat, especialitzat i de baix cost que no podien oferir les terrisseries locals. Aquest va ser el cas d'Agost (Alacant), amb l'especialització cap a la terrisseria de l'aigua.

Aquest cas es repetia en molts altres llocs espanyols. El retard en la industrialització degut al període franquista, va propiciar un augment i una pervivència d'estar producció major que en altres llocs europeus. Com deia, la producció alfarera no ha estat històricament a la Comunitat Valenciana una indústria tan peculiar com sí ho ha estat la ceràmica decorativa o la taulelleria dintre de l'àmbit espanyol. Però aquestes terres sí han estat prolífiques en centres alfarers. Repetint-se els centres de Paterna, Manises o l'Alcora en tallers menuts i de caràcter familiar, amb una poca divisió del treball i gestionant ells mateixos tots els processos de l'elaboració. Situant-se per tant en aquells llocs geogràfics que els permeteren tenir a l'abast tot el necessari, matèries primes, aigua, llenya...

Durant els segles anteriors al XX se va fabricar terrisseria o fang ordinari (teules i rajoles) en unes 96 poblacions a la Comunitat Valenciana (Coll, 2009: 273) tot i que probablement hi hagueren moltes poblacions més que en feien i no estan documentades. Però sí que es poden destacar centres amb una terrisseria molt abundant que exemplifiquen la gran extensió de producció per tot el territori València:

- Província d'Alacant: Agost, Biar, Castelló de Rugat, Ràfol de Salem, Onil, Orba i Orbeta, Petrer, Potries i Sax.
- Província de València: Alaquàs, Alzira, Alfara d'Algímia, Burjassot, Canals, Lliria, Manises, Paiporta, Paterna, València, Villar del Arzobispo i Xiva.
- Província de Castelló: l'Alcora, Olocau del Rei, Onda, Traiguera i la Vall d'Uixó.

Per altra banda i en un altre aspecte de la ceràmica, cal mencionar que en les últimes dècades del segle XX i principis del segle XXI ha agafat molta empenta la utilització de la ceràmica com a creació plàstica. Tradicionalment la ceràmica creativa ha anat lligada a la pintura ceràmica. En el segle XIX alguns autors ja van començar a realitzar escultures amb intencionalitat artística utilitzant la tècnica del modelatge amb gran destresa però sempre molt lligats al gust de l'època i sense adaptar l'escultura a un llenguatge propi de la ceràmica, igual que passava amb la pintura ceràmica. Durant el primer terç del segle XX alumnes eixits de l'Escola

de Belles Arts de Sant Carles de València o del Taller de l'Escola d'Arts i Oficis de la mateixa localitat, així com alumnes del les escoles de Ceràmica de Manises i Onda, ja van triar la ceràmica com el seu mitjà d'expressió plàstica, desenvolupant tendències que anaven des del modernisme i l'Art Decó al costumisme de derivació religiosa o a un postmodernisme tradicionalista de aire naif o ingenuista i decorativista.

Paral·lelament i com a la resta d'Europa, comencen a sorgir moviments enfrontats a la concepció de l'art tradicional. Que va arribar a terres valencianes incorporant-s'hi algunes d'aquestes noves idees reformistes en els currículums de les escoles de ceràmica.

Per una banda trobem experimentant amb l'escultura ceràmica alguns dels escultors valencians més rellevants de l'època com Antonio Peyró i Lluís Boliches accentuant un estil costumista i folklòric. Per altra banda, està la corrent amb una línia més essencialista, que prima l'expressivitat del propi material amb Alfonso Blat al capdavant d'estar corrent a València. Pocs van ser els artistes que es van resistir a experimentar amb aquest material tant expressiu. Els artistes avantguardistes valencians en van fer ús també, van destacar algunes obres ceràmiques del grup Parpalló creat a València en 1965 o d'artistes com Joaquín Michavila i Manuel Real Alarcón. En els anys 50 es formen les principals figures del panorama creatiu valencià en ceràmica dels últims anys, amb Manolo Safont, Arcadi Blasco, Enric Mestre i Angelina Alós al capdavant. Seguint-los en el seu mestratge, s'han format diverses generacions d'artistes plàstics que utilitzen la ceràmica com a mitjà d'expressió adaptant-se a les corrents creatives més contemporànies. La llista és molt llarga, són molts els artistes valencians que ja s'han consagrat amb la utilització d'aquest material. Han ajudat a promocionar aquests artistes la proliferació d'exposicions fomentades pels museus de ceràmica i centres culturals així com les iniciatives municipals en les diverses convocatòries de concursos que fomenten la comunicació i la creació en l'àmbit de la ceràmica.

Aquesta última vessant més artística té un potencial educatiu enorme des de l'àrea de l'Educació Artística. Els museus de ceràmica a Espanya no han explorat encara aquesta via, llevat d'algunes experiències concretes al Museu de Ceràmica de l'Alcora. En contraposició, estar via si que està sent utilitzada i consolidada des de fa ja unes dècades pel Museo Internazionale delle Ceramiche de Faenza (Itàlia), del que més endavant ressenyaré la seua activitat que ens mostra aquest potencial. Actualment les activitats educatives dels museus que en aquesta tesi s'analitzen

enfoquen l'àrea artística des de les tècniques plàstiques més tradicionals, com veurem en capítols posteriors. *Els registres actuals de l'art no obeeixen exclusivament tècniques (...) o a gèneres tradicionals (...), ni tan sols es decanten exclusivament per opcions estructurals (performances, instal·lacions, videoart...). En l'art contemporani la mirada dels públics és fonamental, i aquest paràmetre ha de transmetre's als professionals de l'ensenyament per tal de que ho difonguen entre l'alumnat.* (Huerta, 2006)

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Aquest capítol aprofundeix en el panorama educatiu que plantegen els museus de ceràmica valencians i els models de gestió que proposen. Per tal d'obtenir aquesta informació ens basem en el treball de camp que se'n deriva de les respostes obtingudes en les enquestes i els comentaris de les entrevistes realitzades als seus responsables educatius. Però també hi afegim informació de l'estudi dels fulls informatius i unitats didàctiques que s'editen sobre els seus programes educatius.⁷⁵ Museu per museu anem repassant les seues programacions educatives i les intencions dels seus dirigents a l'hora de dissenyar-les. Observem la visió dels seus educadors i analitzem la vinculació que tenen amb els centres escolars i quin es l'ús que els mestres fan de l'espai museístic. Així mateix valorem l'actitud que mostren durant la visita amb els seu alumnat.

Hem considerat positiu fer una aproximació al panorama museístic de la resta de l'estat espanyol pel que fa a la tipologia de museus de ceràmica, així com d'alguns exemples d'altres països, també de museus de ceràmica, per tal de poder emmarcar i contextualitzar els recursos amb els quals comptem a la Comunitat Valenciana. La proposta consisteix en visualitzar distints casos d'altres indrets diferents al valencià, realitzant una comparativa que ens permet situar i posicionar l'activitat dels museus valencians en relació amb la resta de comunitats i països que també disposen d'una important tradició ceràmica.

Les descripcions sobre museus de fora de l'àmbit valencià ben bé podrien haver tingut el seu espai en el capítol destinat a descriure l'estat de la qüestió com a antecedents, però hem cregut oportú situar-les en aquest apartat, junt a les descripcions dels museus valencians, per una qüestió estructural, perquè així ens ajuda a clarificar el discurs. No haver-ho fet així podria suposar un entrebanc informatiu per al lector ja que s'inclouen conceptes que cal anar incardinant entre capítols.

⁷⁵ Tant les enquestes complimentades, com les transcripcions de les entrevistes i els fulls informatius o unitats didàctiques dels museus analitzades es poden consultar als annexos.

5.1. Els museus de ceràmica en Espanya. Visió generalitzada.

Per anar preparant el tractament d'aquests museus de ceràmica valencians i la seua activitat educativa, exposarem inicialment un recorregut per la resta de museus de ceràmica espanyols, a partir d'un article publicat per Jaume Coll Conesa (director del Museu Nacional de Ceràmica), en la revista *Boletín de la Sociedad Española de Cerámica y Vidrio*, número 38 de l'any 1999, titulat "Los museos de cerámica en España. Investigación y difusión". En l'article hi trobem un repàs dels orígens d'aquests museus de ceràmica i quines són les seues intencions d'actuació, quins han estat els condicionants generats per la seua titularitat i quin és i ha estat el seu paper en la societat. L'autor també fa algunes reflexions que he trobat interessant exposar a continuació. *Els museus de ceràmica a Espanya han patit un notable impuls en els últims anys. Als grans centres s'han sumat museus municipals i privats amb nous plantejaments. Les seues propostes ofereixen noves perspectives i auguren bons resultats tant per l'increment en la investigació com en la seua acció educativa.* (Coll, 1999: 359)

Els museus de ceràmica de la regió valenciana guarden nombrosos paral·lelismes amb la resta dels museus estatals de ceràmica. Segons escriu Coll Conesa, "*l'origen de molts d'aquests museus ha de buscar-se en el col·leccionisme de ceràmica iniciat en les últimes dècades del segle XIX*". Alguns d'aquests col·leccionistes van arribar a vendre les seues col·leccions a museus. En altres casos es relacionen amb la pròpia producció ceràmica dels fundadors que van crear els museus a partir de la col·lecció de les seues pròpies obres. Més recentment, especialment a partir dels estudis de la terrisseria espanyola que van tenir el seu punt àlgid en la dècada dels anys setanta, es van formar altres col·leccions privades d'importància, moltes de les quals s'han integrat ja en museus públics com és el cas del Museu de Alfareria de Agost (Alacant)⁷⁶ o formant part dels fons estables de museus privats.

Al'any 1999 quan es va escriure l'article, Coll mencionava que *últimament el nombre d'institucions especialitzades d'aquest tipus s'ha incrementat enormement, plantejant noves propostes pel que fa al paper del museu i la seua organització on no només s'exposa la ceràmica sinó que funciona alhora com a taller actiu en la vista del visitant*. Dotze anys després, a 2013, hem pogut observar com no solament es van incrementar aquestes institucions sinó que, almenys pel que fa als museus de ceràmica valencians, ja han procedit a realitzar ampliacions o han canviat d'ubicació fins i tot, denotant que aquesta tendència d'efervescència que s'estava observant l'any noranta nou no solament ha continuat després sinó que es va anar accentuant.

⁷⁶ En aquest extracte que fem de l'article de Coll Conesa apareixen molts exemples de museus. Aquí només farem menció d'aquells de l'àmbit valencià per no estendre'ns.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

En alguns llocs els museus van sorgir per la *tendència de preocupar-se del passat artesà o industrial*, com va ocórrer a Manises, Onda, l'Alcora, Paterna, i la col·lecció museogràfica de Potries. Tota aquesta efervescència que descriu Coll, va contribuir de manera molt notable a potenciar la investigació de la història i antropologia de la ceràmica, així com les activitats de difusió sobre aquest patrimoni, encara tot i les dificultats que molts d'aquests museus tenen per desenvolupar la seua tasca, especialment a causa de les limitacions de mitjans i personal, que són suplertes amb una gran dedicació per part dels seus responsables.⁷⁷ Atenció especial mereix el comentari que fa Coll sobre la pertinença o no de l'existència de certs museus de ceràmica, com és el cas d'alguns museus de ceràmica que poden considerar-se com "museus de lloc", com per exemple el Museu de Paterna o el Museu de Ceràmica de Manises. La resposta a la seua pertinença no pot ser més que afirmativa ja que en la museografia d'avui (referint-se a l'any 1999), el mateix que passa en la nostra societat, hi ha una tendència cap a l'especialització de la qual el fet de l'augment de museus específics constitueix una evidència més. I en aquest sentit la ceràmica és bàsicament un material quotidià usat per totes les societats des de l'origen de la civilització humana. Ja fa temps que l'arqueologia la va valorar com un element bàsic per aproximar-nos a la seriació de la cultura material.

La ceràmica reflecteix millor que gairebé cap objecte els canvis de la societat, des del model econòmic i el comerç a les costums quotidians, les necessitats tècniques, les fases de manca o opulència, igual que ofereix indicis de processos de migració, colonització, etc. El museu de ceràmica ha de ser capaç així d'assumir un nou repte, el de passar de ser un centre estàtic on les ceràmiques es mostren amb les seues coordinades essències estètiques, a comunicar els processos tècnics, econòmics, històrics i socials que el seu estudi ens pot oferir, a més de delectar-nos amb la seua bellesa intrínseca. (Coll, 1999: 360). Remarquem per interessant la reflexió que apunta al final del seu article: (...) Cal fer però una reflexió final, i és la de plantejar-se amb mirada crítica si els nostres museus de ceràmica estan prou dotats de mitjans materials i humans per desenvolupar-se en el futur satisfent les necessitats de la nostra societat.

Segons Coll els museus han d'assumir "el repte d'ensenyar a les generacions presents, i transmetre a les futures, el immens pes que la ceràmica va tenir en el dia a dia del passat, alhora de ser capaços d'escutar els nous horitzons que la societat demana a aquest producte que ha acompanyat a la civilització des dels seus orígens. Cada centre ha buscat obrir bretxes en nous plantejaments, iniciar camins o augmentar les experiències com millor ha

⁷⁷ També Coll, ja en l'any 1999, apunta a la manca de mitjans econòmics i materials però també de personal en aquests museus. I remarca el fet que els seus responsables aportaren gran dedicació i esforç, de vegades de forma altruista però amb molta implicació. Fet que hui en dia continua observant-se en els museus locals. I com ocorre a la majoria dels museus de ceràmica esmentats en aquesta tesi.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

pogut a partir de la seua tradició, de la seua experiència i dels seus mitjans.” Els museus de ceràmica a Espanya “constitueixen un conjunt d’entitats de naturalesa heterogènia tant en quant a la seua dependència administrativa, la seua organització, la naturalesa dels seus fons i la seua experiència, entre altres factors.” (...) Els grans museus històrics, tant nacionals com provincials o municipals són en general grans contenidors de col·leccions històriques, els museus municipals de recent creació estan més propers a la investigació històrica i arqueològica de base, i que els museus particulars, bàsicament de terrisseria, són creacions recents que han intentat trencar amb el model tradicional de col·lecció per abordar reptes de recerca i difusió des de plantejaments de defensa de l’artesanía o del coneixement del “art popular”.

L’interès del públic cap a la ceràmica és realment evident, “marcat especialment per la proximitat amb la que s’observa al producte, especialment significativa en el cas de la terrisseria. Es tracta però d’una proximitat basada en la proximitat d’un material assequible, petit miracle de transformació de la matèria de cost moderat que remet a imatges del seu ús quotidià en la infantesa. No obstant això també s’aprecien en ella els valors d’alguna cosa profunda, autèntica, amb una estètica peculiar i un misteri en la seua gènesi que crida l’atenció fins i tot dels més joves. (...) No obstant això, no deixa de manifestar l’existència de mancances en altres aspectes com són la seua valoració com bé essencial en l’economia del passat i les implicacions que això ha comportat en el desenvolupament de la societat. Aquest és el repte que han d’assumir els museus de ceràmica d’avui, unir aspectes que afecten directament a la sensibilitat amb nocions que permeten comprendre millor la dimensió humana d’aquest producte en els seus innombrables vessants, i també el camí que han començat a desbrossar molts dels museus especialitzats del nostre país. (Coll, 1999: 360)

La sensibilitat que l’autor demostrava ja en l’any 1999 cap a un canvi de model de museu de ceràmica, s’ha verificat en la pràctica, ja que en els anys posteriors, com veurem també en la descripció dels museus de ceràmica valencians dels següents apartats, es va anar produint un canvi de mentalitat gràcies a la que aquests museus també es van sumar, potenciant aquestes noves visions del museu. A aquella reflexió és a la que ara ens sumem, proposant noves línies d’actuació que aleshores s’intuïen, ja que agafem el testimoni, tot proposant que els museus de ceràmica que varen fer aquell canvi donen un pas més i reflexionen sobre les noves tendències en educació de museus que cada cop més estan sent reclamades, sumant-se així als moviments i a les necessitats de la societat canviant.

5.1.1. Els museus de ceràmica espanyols a Internet.

Tal i com posen de manifest els paràgrafs anteriors, museus de ceràmica en trobem a molts indrets. Però no tots ells programen activitats educatives i menys encara fan una difusió encertada d'aquestes. Només cal donar una ullada a Internet, aquesta eina avui en dia hauria de resultar imprescindible per afavorir que mestres i museus estigueren comunicats a l'hora d'enfrontar-se amb una experiència educativa. Fer un repàs minuciós per les pàgines web d'aquests museus ens pot ajudar a visualitzar el panorama educatiu d'aquests centres. Comprovem que la majoria d'aquests depenen d'altres institucions i no disposen de pàgina web pròpia, estan adscrits a les webs de les altres institucions de les que depenen, per tant no sempre controlen ells la informació penjada i no sempre la comunicació de les activitats educatives és suficientment eficaç. Utilitzen altres mitjans de comunicació, per a ells més eficaços, com pot ser el telèfon, el correu postal, les reunions amb mestres o la presència personal en els centres educatius. O simplement la transmissió *boca a boca*, com a mitjans informatius habituals de les activitats i propostes.

Ho podem comprovar en els museus valencians de ceràmica. Només el determinats casos (com ara el d'Agost, el del Nacional de València, recentment el de l'Alcora i com veurem mes endavant el d'Onda) disposen d'algun tipus d'informació educativa en les pàgines web pròpies, mentre que altres com Paiporta o Paterna, que tenen activitat educativa, no disposen d'aquesta informació a la xarxa. I hem comprovat també que els casos de Potries i Lladró tampoc disposen de cap informació educativa a les seues webs. Una indagació per Internet ens planteja aquesta deficiència comunicativa existent i posa al descobert la necessitat de reivindicar la professionalització de l'educació en museus i del treball conjunt i connectat en xarxa entre museus d'una mateixa tipologia, en aquest cas de ceràmica, per aprofitar les virtuts d'uns museus front a les debilitats dels altres i per tal de lluitar per una millor comunicació de continguts. L'escenari digital de la comunicació ens pot brindar aquesta possibilitat i ens serveix de plataforma idònia de transmissió educativa en aquest món global de la informació.

Tot seguit fem un repàs pel panorama educatiu de la resta de museus de ceràmica espanyols que trobem penjat a Internet. Ens permetrà visualitzar la comunicació que en aquest sentit existeix a Espanya pel que fa a l'educació en aquests tipus de museus, i en aquest mitjà digital de connectivitat:

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

- *Museo de cerámica de Zaragoza* (secció museu provincial) No hem trobat informació educativa ni web pròpia.
- *Museo de Cerámica "Ruiz de Luna" (Talavera)*. No hem trobat informació educativa ni web pròpia.
- *Museus de Martorell (Memorial Ros y Museu de l'Enrajolada)*. No hem trobat informació educativa ni web pròpia.
- *Terracotta Museu de terrissa i ceràmica industrial de la Bisbal*. No hem trobat informació educativa ni web pròpia (en octubre de 2011 es trobava tancat per obres i amb un nou projecte museogràfic).
- *Museo de Alfarería de Ubeda* (col·lecció municipal). No hem trobat informació educativa ni web pròpia.
- *Museu Municipal de Benetússer*: No hem trobat informació educativa ni web pròpia, depèn de la del seu ajuntament.
- *Museu del Fang (Marratxí, Mallorca)*. No hem trobat informació educativa ni web pròpia, depèn de la del seu ajuntament.
- *Museo de Cerámica Nacional de Chinchilla*. No hem trobat informació educativa ni web pròpia.
- *Museo de los Molinos Gregorio Prieto de Valdepeñas*. No hem trobat informació educativa ni web pròpia (no és exclusiu de ceràmica).
- *Museo Os Oleiros*. No hem trobat informació educativa ni web pròpia.
- *Ollerias - Museo de Alfarería Vasca* (Elosu, Araba). Pàgina web: www.euskalzeramika.com. Té molt poca informació educativa, només algunes referències d'alguna experiència per a universitaris i alguna altra per a escolars realitzada l'any 2004.
- *Museu de Ceràmica Popular de l'Ametlla*. Pàgina web: www.ametllademar.cat. Realment no té pàgina pròpia ja que depèn de la pàgina del seu ajuntament, però en aquest cas hi ha una petita ressenya que fa referència a l'oferta educativa: *L'edifici del museu allotja la col·lecció en dues plantes. El seu fons, format per objectes de ceràmica popular de tota la península Ibèrica, està considerat el major fons exposat del seu gènere a Europa. A les seues sales permanents s'exposen uns 4.500 objectes ordenats en diversos circuits: usos de la ceràmica, els centres terrissers, les diverses formes de cànir i el procés i les tècniques de la ceràmica. Completen les instal·lacions diverses sales d'exposició un audiovisual i una aula didàctica. Els serveis que s'ofereixen són els següents: Servei educatiu, Servei de publicacions, Centre de documentació i arxiu, Biblioteca i videoteca, Botiga.*

5.2. El context dels museus de ceràmica valencians. La seua projecció educativa.

En tota la “xarxa” de museus que configuren el panorama museístic de la Comunitat Valenciana podem trobar alguns que estan dedicats bàsicament o de forma exclusiva a la ceràmica. Si bé al llarg de tota la geografia espanyola han sigut molts els llocs on durant segles la ceràmica ha suposat una font important de recursos econòmics i culturals, a la Comunitat Valenciana hui continua, com en el passat, originant una realitat vigent. Fins al punt que un museu de caràcter estatal, el Museu Nacional de Ceràmica i les Arts Sumptuàries González Martí té la seua seu en la capital valenciana. En el cas dels museus de ceràmica a aquesta comunitat trobem una perspectiva que emmarca l’entorn des d’una vessant històrica quant a la tradició manufacturera, però també des d’un punt de vista social en l’actualitat, sobretot en aquelles comarques on hui en dia continua existint una forta influència de la indústria ceràmica en el caràcter de les seues gents i en els desenvolupaments urbanístics dels seus territoris. Marquen i determinen la identitat d’una zona geogràfica com ja hem pogut visualitzar en el transcurs d’aquesta tesi. Per això era imprescindible dedicar un apartat del present treball per fer referència a les activitats que en l’actualitat realitzen els museus valencians de ceràmica, per posar de relleu l’esforç i la vocació amb què aquests museus volen servir a la comunitat escolar.

Una primera aproximació per a estudiar aquest tema el trobem a l’article “Indagando en las actividades educativas de los museos de cerámica valencianos” que apareix al llibre *Mentes sensibles. Investigar en educación y museos* (PUV, 2008). Aquell sondeig inicial ens va servir per a conèixer una primera impressió de la situació en què es trobaven els museus de ceràmica valencians en quant a les seues actuacions educatives. La radiografia que ens trobem en aquests darreres anys la podríem caracteritzar de la següent manera: El panorama educatiu que ofereixen actualment els museus pertanyents a la xarxa de *museus de ceràmica valencians*, pel que hem pogut observar en les nostres experiències, realitzen grandíssims esforços per programar activitats didàctiques per a escolars, però són museus que per la seua temàtica es situen en una zona intermèdia entre l’artesanat i les belles arts, centrant moltes vegades aquestes activitats en el treball artesanal, en la manualitat, que sens dubte és molt important i atractiva per a l’alumne, però potser es perden per aquest motiu aspectes encaminats a altres corrents educatives basades més en valors etnològics i/o artístics capaços d’influenciar en l’alumnat no sols en la destresa motriu sinó també en la destresa intel·lectual, cultural, en valors, que ajudarien per tant al desenvolupament social de l’alumne, com està perfectament descrit en els currículums escolars.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

La majoria dels museus de ceràmica valencians generen una activitat didàctica prou intensa i amb gran afluència de públic, tenint en compte el caràcter local de molts d'ells, i que no disposen de gabinet educatiu com a tal. Altres ben al contrari, no tenen programació educativa ni cap intencionalitat al respecte. Excepte en un parell de casos es tracta de museus dependents d'institucions públiques, sobretot d'ajuntaments de localitats menudes. Les limitacions són evidents en aquest sentit, la carència de personal professional i exclusiu per a l'educació, l'escassetat de mitjans econòmics, la falta d'espais dedicats a l'activitat didàctica o l'ajustada agenda d'esdeveniments culturals que aquests ajuntaments desenvolupen, impossibiliten l'atenció que requereixen aquests tipus d'actuacions, que en massa ocasions estan en mans de persones individuals, de la seua voluntat, el sobreesforç i la passió del personal del museu realment implicat. També és palpable la falta de continuïtat en el treball diari i en la programació de l'aula per part dels mestres. A més no sempre hi ha els espais de comunicació entre els encarregats de les activitats del museu i els mestres per a definir les peculiaritats de cada visita. Per això una vegada més creiem que és necessari la creació de llocs de trobada entre el museu i les escoles.

La llarga tradició ceramista d'aquesta comunitat autònoma aporta peces a moltes col·leccions de museus locals que solen tindre un caràcter etnològic, i que són visitats per escolars del mateix poble o d'altres poblacions properes. Aquestes col·leccions, habitualment discretes, junt als museus pròpiament de ceràmica reconeguts a la Comunitat Valenciana, ens ofereixen una xarxa de tradició, patrimoni i d'identitat de l'entorn que mereix l'atenció de la comunitat docent i de la comunitat universitària per a les futures reformes del panorama pedagògic valencià, convertint-se així, en eines educatives de primer ordre.

Si fa ja unes quantes dècades es va produir una irrupció i un fort impuls en el panorama museístic espanyol de nous museus de ceràmica (Coll, 1999), a la Comunitat Valenciana encara ha estat més significatiu aquest fet en els últims deu anys, amb la consolidació de propostes i iniciatives en aquesta direcció. La revista *Terrart*⁷⁸, en l'any 2011 (en el seu número 38, corresponent al primer semestre de l'any) es va fer ressò de la gran evolució d'infraestructures museístiques i va publicar un article amb el títol "Espectacular Reconversió dels Museus de Ceràmica del País Valencià: València, l'Alcora, Onda i Agost" que comença de la següent manera: *L'eclosió de reformes d'edificis, així com les periòdiques publicacions i exposicions que celebren els museus dedicats a la ceràmica, a la Comunitat Valenciana, mereixen ser*

⁷⁸ *Terrart*. Revista ceràmica contemporània. Revista que edita l'associació de ceramistes de Catalunya.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

destacades a la nostra revista. El Museu Nacional "González Martí", de València, del que presentem uns articles; el Museu del Taulell "Manolo Safont", amb la propera inauguració de la segona fase i l'exposició de rajoles angleses; el Museu de l'Alcora que està acabant les seues obres d'ampliació i, finalment, el Museu d'Agost, també amb tasques de remodelació. Aquest darrer és sorprenent, perquè quan estiguin finalitzades les obres, representarà el conjunt museístic de ceràmica més important d'Espanya. (DD.AA., 2011b)

El text ens transmet la importància que les voluntats polítiques han donat a aquestes institucions museístiques. Segurament amb visions més bé turístiques o faraòniques que no pas educatives, però el cas es que els museus de ceràmica valencians en els darrers anys s'han involucrat en una tendència cap a la millora de les seues instal·lacions que està suposant un bé, fins fa poc inimaginable, per al desenvolupament de les seues tasques. Segons Coll Conesa (1999), la resposta a la seua pertinença no pot ser més que afirmativa ja que en la museografia d'avui, el mateix que passa en la nostra societat, hi ha una tendència cap a l'especialització de la qual el fet de l'augment de museus específics constitueix una evidència més. Cal fer però una reflexió i plantejar-se amb mirada crítica si els nostres museus de ceràmica estan prou dotats de mitjans materials i humans per desenvolupar-se en el futur, i satisfer les necessitats de la nostra societat.

La crisi econòmica que va començar al 2008 està fent anar més lentament els projectes d'ampliació d'infraestructures, però aquells que les havien finalitzades ja, com els casos de l'Alcora o d'Onda, s'han vist influenciats per la manca de personal. No s'han dotat encara ni amb els treballadors imprescindibles ni amb la qualificació necessària per dur endavant infraestructures d'aquestes magnituds, és més, s'ha endarrerit el tema de contractacions, de forma que els nous espais han continuat gestionant-se com abans de començar les seues ampliacions. De tota manera ara veurem com aquests museus de ceràmica valencians estan focalitzant les seues transformacions pel que fa a la particular gestió educativa de cadascun.

5.3. Treball de camp. Caracterització de l'activitat educativa dels museus de ceràmica valencians.

El treball de camp de les enquestes, entrevistes i documentació educativa dels museus de ceràmica que s'han consultat per al present treball ens ajudarà a caracteritzar cadascun dels museus analitzats pel que fa a la seua proposta educativa. Cas per cas anirem desxifrant les característiques pròpies de cada museu.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

El resultat global ens permetrà conèixer la gestió i la situació d'aquests museus front aquesta funció educativa i la vinculació que mantenen amb els mestres de primària. A l'últim capítol de la tesi recollirem aquestes caracteritzacions per poder extraure conclusions generals, que junt a les propostes d'actuació ens permetran radiografiar el panorama vigent. Per fer la caracterització de cada museu seguirem el següent ordre: primer exposarem unes petites referències sobre la història i evolució de cadascun d'ells, després analitzarem i valorarem el que han contestat a les enquestes i a les entrevistes els seus responsables educatius, i per últim, en alguns casos determinats, farem un repàs als programes educatius que desenvolupen a través de la informació trobada tant a Internet com en els fullets informatius o unitats didàctiques⁷⁹. Aquells casos que disposen d'una programació més àmplia la podrem trobar resumida als annexos. El Museu del Taulell "Manolo Safont" no apareix caracteritzat en aquest apartat perquè li dediquem tot un capítol sencer, ja que la seua programació educativa se proposa en aquesta tesi com a proposta d'actuació.

5.3.1. Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries González Martí.

El Museu Nacional de Ceràmica González Martí és de titularitat estatal, va néixer per la donació a l'Estat de la col·lecció de ceràmica de Manuel González Martí i d'Amelia Cuñat l'any 1947. Durant uns anys, el museu va tenir la seua seu al domicili particular del fundador. Entre aquesta data i 1954 el director-donant va realitzar gestions, primer per adquirir un immoble per al Museu, i després per l'adequació del mateix. Es va escollir per a això el Palau del Marqués de Dos Aigües que va ser remodelat per ser inaugurat amb una superfície d'uns 8.000 metres quadrats d'exposició. Va néixer amb la voluntat de constituir-se com a museu de ceràmica espanyola donada la reconeguda tradició dels centres valencians de Manises i Paterna. No obstant això, pel caràcter emblemàtic del propi edifici i de part dels fons històrics relacionats amb ell, amb importants col·leccions de mobiliari, van aconseguir que des d'un principi el museu no es considerés com a institució monogràfica, sinó representativa també de les arts sumptuàries de la regió valenciana. Així el 1969 va passar a denominar-se Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries González Martí. Les dues línies bàsiques d'actuació inicial aviat es van ampliar amb l'addició de fons relacionats amb personatges rellevants de la regió, fent evident l'heterogeneïtat dels fons que conserva el Museu. Gestionant-se amb una estructura orgànica mínima de personal destinat (funcionaris i contractats laborals), per desenvolupar la seua activitat. El

⁷⁹ Als annexos trobem els models d'enquestes i els anàlisis complets i interpretatius de les enquestes i entrevistes. També alguna informació de programes educatius dels museus analitzats.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

museu va tancar les seues portes el 1990 per renovar les instal·lacions, donats els problemes que presentaven i l'obsolet del seu discurs expositiu. Durant aquests anys, el Museu es va centrar en la catalogació dels seus fons i en la preparació del futur, així com en l'assessorament i en la col·laboració cap a altres institucions fins l'any 1998 que va obrir de nou les seues portes al públic.

Fig. 5.1: Porta d'entrada al Palau del Marqués de Dos Aigües

Una de les principals funcions educatives del museu s'exerceix a través de l'exposició, fins al punt que en el sentir general, independentment d'allò reclamat en els fòrums propis de la museologia, el museu és bàsicament un lloc on s'exhibeixen objectes. A l'antic muntatge expositiu, en realitat una rèplica de la col·lecció històrica del domicili del fundador, la immensa força de la instal·lació museogràfica amb la riquesa d'ambientacions i la saturació d'obres exposades restava importància final a l'essencial, predominant el goig sobre el plantejament educatiu. Amb la reforma es van plantejar aconseguir un cert equilibri, dedicant unes zones del palau a la reconstrucció d'ambientacions històriques i altres,

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

aquelles amb menor pes ornamental, a la generació de sales sistemàtiques amb els objectes essencials per exposar un discurs museogràfic. El 1985 es va iniciar una important activitat en el camp de la difusió educativa per part del Gabinet de Didàctica. Les ocasionals col·laboracions a través de contractes amb l'antic INEM⁸⁰ li van donar notable vitalitat. No obstant això, per problemes de personal, des de 1990 es va reduir la seua activitat.

Pel que fa a exposicions cal esmentar les realitzades pel Museu per divulgar els seus fons o l'obra d'artistes contemporanis. Les exposicions de producció pròpia van estar succeïdes per altres de fons inèdits d'institucions col·laboradores, en part a causa de les prioritats internes que van reclamar l'atenció dels tècnics de la casa a altres tasques (realització d'inventari i gestió de fons), i pels problemes generats per les obres de rehabilitació sofertes en aquells anys (preparació d'espais per a emmagatzematge, trasllat de tots els fons, etc.). El museu ofereix una excel·lent biblioteca oberta al públic que té com a objectiu reunir en principi la producció editorial espanyola sobre ceràmica, així com obres de referència per a l'estudi de les col·leccions.⁸¹

Fig. 5.2: Alumnes participant en el recorregut didàctic "Una colección excepcional en un espacio singular", Sala de les cultures del Museu Nacional de Ceràmica, València, 2010. Arxiu fotogràfic del Museu Nacional de Ceràmica i de les Arts Sumptuàries "González Martí".

⁸⁰ INEM. Instituto Nacional de Empleo, hui en dia inexistent.

⁸¹ Aquests paràgrafs han estat un breu resum del que Coll dedica al Museu Nacional de Ceràmica en el seu article de 1999 per al Boletín de la SECV.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

A nosaltres ens interessa i ens ocupa de manera preferent conèixer els plantejaments actuals amb els quals s'enfronten al fet educatiu. Les enquestes i les entrevistes ens han permès caracteritzar aquests plantejaments: L'anàlisi de l'enquesta⁸² contestada pel Museu Nacional de Ceràmica ens desvetlla les següents caracteritzacions de les seues programacions educatives:

Recordem que l'enquesta es dividia en cinc blocs de preguntes⁸³. Pel que fa al primer d'aquests blocs en que es distribueixen les seixanta preguntes, està destinat a clarificar el plantejament educatiu del museu a través del seu equip i espai dedicat, aquest museu manifesta que no disposava d'un espai específic per a la didàctica en el moment en que es va contestar l'enquesta. Però ens consta que adapten les sales de la Associació d'Amics del Museu quan realitzen tallers. Així mateix només una persona treballadora del museu està vinculada a la programació de les activitats educatives i aquesta no té una dedicació exclusiva a aquesta feina ni experiència anterior com a educadora (té estudis d'Història de l'Art i Museologia), és una funcionaria tècnica del museu. Per tant es pot considerar que el museu no disposa d'un equip educatiu especialitzat. També compten amb una conserge per a concertar les visites de grups que, via telefònica, fan alguna reserva. Ens consta que davant la impossibilitat de produir ells mateixa la programació educativa, han consolidat una sèrie d'activitats per a primària mitjançant els serveis d'una empresa externa al museu. Segons afirmen des del museu, *mitjançant la responsable de difusió junt al director, decideixen les activitats que es van a realitzar; el disseny i elaboració del guió i continguts es realitza des de l'empresa externa sempre en coordinació amb el departament de difusió que és qui controla l'exactitud dels continguts i fonts utilitzades. El seguiment de les activitats es fa des de l'empresa en coordinació amb el departament de difusió (el monitor verifica una avaluació de cada activitat realitzada que entrega al departament de difusió per dur un seguiment qualitatiu d'aquesta)*. Bàsicament les activitats destinades a grups d'escolars de primària, consisteixen en uns recorreguts guiats per les instal·lacions més un taller de ceràmica.

Pel que fa al segon bloc de preguntes, les destinades a esbrinar l'organització de les visites al museu, consideren que els mestres que els visiten no disposen de la suficient formació per desenvolupar adequadament aquestes activitats, però el museu encara no ofereix cap material ni acció encaminada a la formació del professorat. Tampoc els mestres visiten el museu abans de la visita ni mostren

82 L'enquesta va ser contestada per Liliane Cuesta Davignon, responsable del Departament de Difusió del Museu.

83 El model d'enquesta es pot consultar als annexos.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

un interès previ per contactar amb el museu i així preparar l'activitat. El contacte amb les escoles és a través de la conserge del museu que rep la trucada i concerta la data de la visita. No existeix cap altre contacte previ entre el museu i l'escola. Per altra banda, consideren fonamentada la motivació dels mestres que els visiten en l'adequació al currículum escolar de les activitats programades, en la gratuïtat d'aquestes activitats i en la notorietat de l'edifici històric que alberga les col·leccions. Les actuals visites programades pel museu són el resultat de la necessitat detectada en l'estudi de públics que es va dur a terme entre 2008 i 2009 en els museus estatals per part del Laboratorio Permanente de Público de Museos de la Subdirección General de Museos Estatales del Ministerio de Cultura, que va posar de manifest que les franges d'edat dels públics joves estaven poc representades en el museu de ceràmica en relació amb la resta de visitants, el percentatge de grups escolars era molt baix en relació als demés museus estatals.

La difusió de les activitats es fa via e-mail electrònic a col·legis i instituts (públics i privats) de l'àrea metropolitana de València, i en la pàgina web del museu està penjada la informació de les activitats, les fitxes de els activitats i els materials didàctics. Un aspecte a considerar i que dificulta l'organització de les activitats per part del mestres és el tema del desplaçament en autocar des de l'escola. Per a que el viatge resulte rentable i no acumule uns costos molt elevats, s'han de desplaçar en grups de 50 alumnes que hi ha que dividir en dos grups per a realitzar les activitats (les normes del museu estableixen que els grups de visitants han de ser d'un màxim de 25 persones per motius de seguretat i conservació). Obligant així a modificar la planificació de les activitats quan els grups són més grans. El museu disposa d'uns quaderns per a l'alumne que conviden a continuar tractant el temari a l'aula, però desconeixen si es fa aquest seguiment de l'activitat a la tornada al centre. En tot cas, mai es compta amb el mestre per programar les activitats, és un programa tancat.

El tercer bloc de preguntes va destinat a conèixer la relació que els centres educatius tenen amb els museus. En el cas del Museu Nacional de Ceràmica l'oferta educativa s'envia a través del correu electrònic, però es desconeix el rumb que agafa aquesta informació una vegada arriba al centre. La intenció del museu és anar completant i revisant els enviaments en el futur, incloent el correu dels professors que desitgen estar informats personalment. Dotant a aquesta difusió de major eficàcia i establir relacions més estretes. Les relacions directes amb el professorat no han evolucionat en la mesura que no s'ha fomentat des del museu. Segons es manifesta a l'enquesta, *l'objectiu és no obstant, fomentar eixes relacions a través de la comunicació directa, la formació i la participació en projectes.* Per altra

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

banda, en l'actualitat s'està dotant de més importància a la utilització de les TIC (Tecnologies de la Informació i la Comunicació) com a elements de comunicació entre els museus i els seus visitants, en aquest sentit al "Gonzàlez Martí" hui per hui no utilitzen aquesta eina en la relació amb els centres educatius, és un aspecte a desenvolupar en el museu. La web està en procés d'actualització i modernització però no disposa d'eines que podrien ajudar a les visites al museu. Dintre dels espais del museu les TIC estan representades pels *quioscs interactius*, que completen el discurs i continguts de sala però que s'han quedat obsolets, i molts estan deteriorats. Existeix un projecte de renovació d'aquests quioscs amb un gestor de continguts que permetria actualitzar la informació dels llocs en funció de les necessitats, adaptar els continguts a distints perfils de públic, o baixar informació en un dispositiu mòbil.

En allò referit a la relació amb els centres educatius propers, el museu no fa una distinció especial entre els centres de la localitat i els d'altres localitats. Així com tampoc es realitzen sessions informatives amb els mestres que visitaran el museu. Però es té la intenció de preparar uns materials per a professors que consistirien en uns quaderns per al docent amb informació general sobre el museu i el seu contingut i d'unes fixes pedagògiques per a cada activitat i nivell educatiu. Aquests materials es podran baixar d'Internet per poder preparar la visita a l'aula.

El quart bloc de preguntes del qüestionari està destinat a valorar l'opinió que tenen els museus sobre la formació del professorat en matèria d'educació. I en aquest sentit, des del museu nacional es considera que el professorat majoritàriament no té coneixement de l'aprofitament dels museus com a eina educativa, i més concretament pel que fa als museus de temàtica ceràmica. Consideren que la ceràmica és un material que pertany al món quotidià i per això pot resultar proper a l'alumne, i els tallers de ceràmica també resulten atractius per a alumnes i docents per ser una novetat. Seria necessari poder programar cursos de formació no solament sobre els continguts del museu sinó sobre com utilitzar aquets continguts pedagògicament. Però també és cert que *dintre l'àmbit dels museu, el tema de l'educació encara és una assignatura pendent. En general es tracta de departaments de segon ordre, i considerats menys prioritaris que altres. Normalment tenen falta de personal qualificat, de mitjans i d'espais adequats.*

A l'últim bloc, el cinquè, preguntem sobre les millores que creuen que s'haurien de fer per al futur en la relació entre el museu i els centres educatius. En opinió del Museu Nacional de Ceràmica, per millorar les visites cal millorar els canals de

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

comunicació i el diàleg entre les dues parts. Els museus haurien de pensar noves formes participatives i dinàmiques per establir vincles i fomentar la participació dels mestres i alumnes en el disseny o l'avaluació d'activitats. Per la seua banda els centres educatius tindrien que fomentar entre el seu professorat l'interès i coneixement dels museus de l'entorn i promoure la participació en cursos de formació. Seria molt interessant la creació d'un web que posara en contacte als mestres i als museus, i en particular entre els mestres i els museus de ceràmica valencians.

Com hem pogut observar, les caracteritzacions derivades de les enquestes posen de manifest en aquest museu una sèrie de mancances estructurals i de continguts en les programacions educatives fruit dels pocs recursos destinats i la poca especialització. Han de recórrer a la contractació d'un servei extern. Però al mateix temps també se'n desprèn un interès i voluntat per dur endavant activitats que connecten amb el públic escolar. I es té la percepció que tot i l'interès que també mostren els docents per realitzar visites a museus, la falta de formació dels docents en matèria d'educació de museus també es converteix en un handicap en la relació de les dues parts per programar activitats més efectives des del punt de vista pedagògic. Les característiques exposades les trobem a l'únic dels museus analitzats amb una titularitat estatal, depèn del Ministeri de Cultura. Però perfectament podríem traslladar aquestes descripcions a museus més menuts, de caràcter més local, com veurem en els següents apartats dedicats a la resta dels museus de ceràmica valencians que han respost les enquestes.

Però si interessants han estat les respostes de l'enquesta, no menys interessants han estat les opinions sobre educació en museus que apareixen a les entrevistes. Tot seguit reproduïm alguns moments destacats d'aquestes entrevistes⁸⁴ perquè aporten dades sobre l'enfocament amb què els protagonistes afronten el fet educatiu al seu museu. En aquest cas han estat entrevistats Jaume Coll Conesa, director del Museu, i Liliane Cuesta, cap del departament de comunicació i responsable de les activitats educatives.

Segons Coll Conesa, en 1984 el museu va tenir el seu primer gabinet didàctic, fins el 198 –1990, quan va haver que tancar per la reforma de les instal·lacions museístiques i de l'emblemàtic edifici, el Palau del Marquès de Dos Aigües. Més tard, des de l'any 2000, es van reprendre les accions didàctiques però d'una manera poc sistemàtica ja que no es disposava de recursos de personal ni econòmics.

⁸⁴ La transcripció interpretativa de les entrevistes està enregistrada als annexos.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Gràcies al treball de l'Associació d'Amics del Museu que va assumir aquesta tasca es van realitzar algunes accions. En els inicis es va editar un llibret sobre el museu i la història del palau que va ser traduït a quatre llengües: valencià, castellà, anglès i francès, així mateix es van desenvolupar algunes activitats de forma esporàdica i experimental. Aquesta manera de funcionar va tenir una durada de vuit anys fins que es va incorporar la plaça dedicada a didàctica i difusió que ocupa Liliane Cuesta. Des de llavors el museu ha adoptat una nova línia d'actuació educativa sense abandonar la producció continuada de l'Associació d'Amics dels Museus.

Durant l'etapa en solitari de l'Associació d'Amics dels Museus, la línia educativa d'actuació va consistir en aportar documents bàsics elaborats pel museu però que necessitava d'un processat dels mestres educadors, ja que no comptava amb una distribució per a diferents nivells educatius, això havia d'adaptar-ho el mestre. Es tractava de tallers o activitats sobre temàtiques concretes al voltant de la ceràmica i el palau. Destaca una experiència internacional sobre l'arquitectura feta amb ceràmica, la construcció de fonts d'estil oriental, un projecte itinerant que mostrava el museu en 3D que s'acompanyava també d'unes publicacions també per visualitzar en tres dimensions o algunes experiències amb ceramistes tractant temes concrets. Per exemple, es va realitzar una experiència amb un ceramista mexicà que va treballar les peces ceràmiques precolombines. Com podem comprovar sempre es tracta d'accions molt puntuals.

Als museus estatals la didàctica, segons Coll, ha tingut daltabaixos, amb una època d'eufòria als anys 1980 i un descens significatiu en la dècada de 1990. Aquest museu com la resta dels estatals està supeditat als dictàmens i moments del Ministeri a Madrid. Però en l'última dècada s'ha tornat a una major intenció en aquest sentit a partir d'estudis de públics que va realitzar el propi Ministeri per veure les necessitats dels museus, fins que a la fi es va aconseguir la creació de la nova plaça laboral per a aquesta nova figura dedicada a la comunicació i difusió del Museu. Ara es treballa també en un altra línia d'actuació, amb la incorporació de tallers d'introducció al torn (tècnica ceràmica) sistemàtics destinats a les escoles i a grups en general que incorporen un acostament a la ceràmica popular amb projeccions de vídeos sobre ceràmica antiga i els seus usos tradicionals on el professor pot adaptar el seu discurs al nivell del grup. També s'ha encetat, amb la col·laboració d'una empresa externa especialitzada, tallers per a grups d'escolars amb diferents recorreguts: com pot ser el treball dels continguts i els contextos del palau o el treball més específic sobre la temàtica ceràmica de les col·leccions del museu.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Amb tot açò, la didàctica va adquirint a poc a poc una major importància dintre de l'organigrama del Museu. Tot i això *no es disposa d'un pressupost específic*, el museu funciona amb un pressupost global i cada departament elabora les seues activitats que considera, que s'envien a Madrid on s'aproven dintre d'aquest pressupost global. *"Però està clar que eixa part és fonamental. Instruir al públic en el patrimoni del museu és la nostra primera missió, sense aquesta funció no té sentit la custòdia patrimonial ni té sentit el protegir uns béns que són patrimoni cultural si la gent no entén per a què"* (Jaume Coll). Tot i la incorporació de la funció educativa en l'organigrama del museu, aquest no compta amb una persona específica. Liliane Cuesta, l'altra persona entrevistada és la que realitza aquesta funció. Ella és conservadora del museu sense una formació especialitzada en cap camp concret. *"T'assignen un lloc i en el meu cas, a poc a poc vaig anar assumint la funció de comunicació i difusió fins que ara ja es pot parlar d'un àrea o departament en aquest sentit"* (Liliane Cuesta). Però com comenta la mateixa Liliane, la difusió abasta molts aspectes, des de la comunicació pel que fa a la relació amb els mitjans de comunicació fins la coordinació de les activitats educatives. Que en aquest cas funciona en coordinació amb l'Associació d'Amics tot i que cadascú organitza i desenvolupa les seues activitats.

Tot i que al Museu Nacional de Ceràmica es troben moltes problemàtiques semblants a la resta de museus locals a l'hora de programar accions educatives, trobem una diferència molt significativa respecte a la gestió local, i és la dependència des de Madrid que els resta agilitat a l'hora de programar i fins hi tot experimentar o investigar. Això ocorre en tots els departaments del museu i per tant també, i de vegades de forma més significativa, pel que fa a les experiències didàctiques o educatives. *"Alguns museus estatals sí tenen una tradició educativa, però hi ha que no, entre ells nosaltres. El Ministeri fa uns anys se va proposar dotar a cada museu d'uns mínims d'educació, d'atorgar-los amb una partida pressupostària per a açò. Es van fer pressupostos per a contractar una empresa externa perquè el museu no té personal especialitzat"* (Liliane Cuesta).

Tot i això, Liliane apunta que el disseny i el desenvolupament es fa en coordinació. L'empresa aporta una visió pedagògica que el museu no disposa per així poder oferir recorreguts adaptats a tots els nivells educatius des dels 6 fins als 18 anys. Per a cada nivell hi ha programats dos recorreguts diferents. Recordem que un està centrat en el propi Palau i l'altre en les col·leccions de ceràmica. El Museu disposa de dos parts ben diferenciades que interaccionen i estan integrades en molts moments, per una banda les dependències i mobiliari del Palau i per una altra banda les sales dedicades a l'evolució de la ceràmica, configurant en el seu

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

conjunt una informació massa abundant per a ser abordada en un sol recorregut didàctic. Per això es va decidir crear dos recorreguts diferenciats, però cadascun amb referències constants a l'altre, quedant dissenyats finalment sis recorreguts, recordem, dos per nivell, amb material didàctic que es pot descarregar des del web del Museu. Generalment es tracta de *quadernets* que treballen el museu i que en ocasions també proposen treballs a l'aula, i amb certa informació per a que el professor pugua extraure les seues pròpies conclusions de cara a un millor aprofitament⁸⁵.

Com explica Liliane, aquests recorreguts els duu a terme el personal de la empresa, que també fa la proposta dels recorreguts i dels materials, però els continguts després son revisats pel personal del museu, que també participa en altres aspectes del disseny com per exemple amb la selecció de peces a tractar. *“Es treballa conjuntament, no interessa que l'empresa ho faça tot (...) És molt important una bona comunicació entre el Museu, l'empresa i l'escola”. (...) “Ells aporten la funció pedagògica i nosaltres els continguts, eixa és la riquesa”* (Liliane). En el moment de l'entrevista no s'havien posat en marxa aquests nous recorreguts educatius, per la qual cosa no disposaven encara de dades per avaluar-los, tot i que volen aprofundir en els temes relacionals amb la comunicació amb els mestres, segons afirma Liliane. Fins al moment de l'entrevista les activitats s'havien comunicat solament mitjançant carta informativa enviada per correu electrònic a escoles de la zona metropolitana de València, i encara no disposaven de dades de participació.

Revisant la qüestió de la dependència ministerial, el projecte educatiu va ser proposat en els seu moment al Ministeri en forma de proposta pressupostada, que a banda dels recorreguts per a les escoles i el taller de ceràmica per a grups en general, també proposava activitats per a famílies. Però el pressupost atorgat va donar solament per al taller i els recorreguts escolars, de moment van tenir que deixar aparcades les activitats familiars. El taller de ceràmica amb la seua introducció al torn i les projeccions de vídeo ja es feia de forma puntual. Posteriorment, amb l'assignació pressupostaria, va passar a realitzar-se de forma sistemàtica per a grups amb cita prèvia. Però continuen tenint el mateix problema que la majoria dels museus locals, la falta d'un bon espai destinat per aquests usos. L'espai destinat a taller és molt menut en les seues dimensions, i com ocorre amb altres museus, no és un espai dissenyat per a taller, sinó que és un lloc adaptat perquè disposa d'un punt d'aigua necessari per al tractament ceràmic. Aixíha sigut

85 La descripció més extensa de les activitats que realitza el museu les podem trobar als annexos.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

com l'alfarer encarregat de donar els tallers a poc a poc ha anat adaptant la sala de reunions de l'Associació d'Amics del Museu. Fins fa poc temps aquests tallers els portava un alfarer contractat per l'Associació d'Amics, però ara, en sistematitzar la programació portarà els tallers la mateixa empresa que fa els recorreguts, que segurament continuarà comptant amb el mateix alfarer que aportarà la visió tècnica més un altra persona de suport amb un perfil més pedagògic.

Cal destacar la intencionalitat i previsió que es té des del Museu Nacional d'avaluar de forma continua aquestes activitats, tant per part del monitor com per part dels mestres. També estaria bé, en la meua opinió, una avaluació per part de l'alumnat, que és la part que estic detectant que no realitza cap museu de ceràmica dels estudiats. A la fi, l'alumnat és la part més implicada ja que són els destinataris finals. Però és molt important fer aquests seguiments, perquè com comenta Liliane Cuesta: *"El que costa és posar en funcionament un projecte, depèn de l'aprovació del pressupost, però una vegada està implantat és molt més senzill continuar, això sí, sempre subjectes a xifres i estadístiques."*

De la mateixa manera que ve reflectit en les enquestes, des del Museu Nacional de Ceràmica es valora molt positivament que es pugui crear un espai, en forma de web, on es podrien intercanviar impressions i experiències, ja que fomentaria un major coneixement entre professionals, de forma que es pogueren establir relacions i contactes, bé siga a través de museus d'una mateixa tipologia o mitjançant una xarxa de departaments de museus, en aquest cas de difusió, en l'entorn valencià: *"No ens coneixem, no tenim contacte, estaria molt d'acord en que es creés aquest espai comú"* (Liliane).

5.3.1.1. Els museus i la didàctica. Una reflexió per al Museu Nacional de Ceràmica de València.⁸⁶

En aquest punt, ens ha semblat interessant fer referència a un article que es va publicar al número 29 de la revista *Iber. Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia* (Amorós, 2001)⁸⁷ a partir d'un informe que li va ser encarregat pel Museu

⁸⁶ El títol d'aquest apartat coincideix, deliberadament, amb el títol d'un article que es va publicar a l'any 2001 i que reflexiona sobre projectes d'educació en un museu de ceràmica valencià, en aquest cas el Nacional de Ceràmica, en ell s'apunten ja algunes qüestions interessants ja que posen de manifest una realitat que, en alguns moments continua vigent respecte a les reivindicacions actuals que es poden observar en el transcurs d'aquesta tesi. A més el que planteja l'article es pot estendre i generalitzar cap a l'àmbit d'alguns dels altres museus valencians i per això he volgut dedicar-li uns paràgrafs.

⁸⁷ Àlex Amorós és professor de secundària i en el moment en que li va ser encarregat l'informe era estudiant de doctorat i estava gaudint d'una beca a la Reial Acadèmia de San Carles de València.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Nacional de Ceràmica de València. És una de les poques reflexions documentades que hem trobat en quant a la temàtica concreta de l'educació en museus de ceràmica, i més concretament de ceràmica valencians. En l'article, l'autor fa una proposta d'idees per a un futur i hipotètic projecte educatiu del Museu que mai es va dur endavant però que plantejava ja algunes qüestions interessants que cal remarcar. (L'article) *vol ser una modesta reflexió sobre la capacitat de la renovació pedagògica per a acollir al museu com a part integrant, en peu d'igualtat, d'un sistema educatiu renovat i progressista.* (Amorós, 2001: 107). L'extracte d'idees d'aquest article serveix per posar de manifest com algunes reivindicacions d'aquesta tesi, a l'any 2001, ja les plantejava, com nosaltres ara, un estudiant de doctorat quan s'enfrontava davant el repte de plantejar un model educatiu per a un museu de ceràmica, que tot i tindre en aquest cas caràcter de museu estatal, veurem com té intrínsec un marcat caràcter local des del punt de vista d'actuació educativa, a l'igual que la resta de museus de ceràmica valencians.

Amb l'obertura de las sales del Museu Nacional de Ceràmica, després d'un llarg període d'obres i restauracions, cap a finals dels anys noranta, des de la direcció del Museu es van trobar amb la necessitat de dotar a la institució d'un projecte educatiu que completés el projecte museístic, que dotés al centre d'un corpus científic i didàctic per a desenvolupar activitats amb grups d'escolars. Per això es va encarregar un informe per tal d'abordar la situació, que va suposar segons l'autor, una primera *declaració d'intencions com a inici de la investigació didàctica sobre el centre més que una detallada programació d'objectius i actuacions.*

Primer que res, per emmarcar aquest projecte d'intencions, Amorós el va enquadrar en tres eixos bàsics (que podrien aplicar-se també a qualsevol dels museus de ceràmica):

- L'entorn social i per tant, entorn educatiu.
- Dintre de la didàctica general i en particular, de la didàctica de les ciències socials i de la història.⁸⁸
- Dintre de la pròpia LOGSE.⁸⁹

⁸⁸ A diferència d'Amorós, la proposta que fem en aquesta tesi està més propera als plantejaments de l'Educació Artística.

⁸⁹ Llei Orgànica General del Sistema Educatiu. Substituïda anys més tard per la LOE (Llei Orgànica d'Educació)

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

El Museu Nacional de Ceràmica “Gonzàlez Martí” per la seua temàtica característica i l'emblemàtic edifici que l'acull, és centre d'atracció per a gent que li es aliena al seu context cultural i social més proper, és a dir, el turisme. Però l'activitat d'un museu enfocada solament cap al turisme té una pobresa d'objectius.

La repercussió futura del museu en la societat i el seu imaginari col·lectiu dependrà en gran mesura de la relació que mantinga el museu amb les institucions educatives. (Amorós, 2001: 109). Aquestes reflexions resulten interessants per la seua vigència. Els pressupostos de vertigen que barallaven els museus públics pel que fa a les despeses i les instal·lacions, almenys fins la crisi econòmica del 2008, no van repercutir de manera gradual en la importància i el grau d'aprofitament social i educatiu. El percentatge del pressupost que els museus dediquen al manteniment del personal docent i a activitats, si existeixen, és summament ridícul. (...) El projecte didàctic d'un museu deu permetre conciliar les necessitats dels àmbits educatiu i museístic de la forma més completa possible. (Amorós, 2001: 109)

Per això Amorós, també troba necessària una redefinició de recursos front a les habituals fitxes, quaderns, tallers, diapositives. Planteja, sense especificar quins, recursos que no excloguin l'objecte exposat i que contenen amb el discurs museogràfic. Intenta que no es produïsca el que ell anomena “*huidas de los objetos*”, buscant mecanismes adequats d'aprenentatge però sempre des del conjunt del museu. Aquesta afirmació, si no l'hem interpretada malament, diferiria de les tendències de l'Educació Artística en que no cal abordar totes les peces del museu per fer un discurs educatiu únic. Dintre del museu existeixen tantes peces materials i immaterials com temes i recursos educatius diferents, possibilitant la *pluridireccionalitat* de discursos. El que sí és cert, en aquest cas, és que el plantejament museogràfic del Museu de Ceràmica de València té un discurs molt acotat cronològicament parlant i que l'enfocament amb què aborda Amorós el tema educatiu també té una visió més unidireccional cap a l'àmbit de la història, precisament per aquesta visió cronològica de la museografia.

També emmarca el seu plantejament cap a la renovació pedagògica que des del cognitivisme que Piaget o Ausubel plantegen les pautes bàsiques de la pedagogia d'aquell moment, molt en la línia de certs corrents més actuals. Concretament tria entre les àrees de coneixement educatiu possibles la de didàctica de les ciències socials per focalitzar l'actuació educativa en aquest Museu. I ho justifica reivindicant el museu com a agent que pot i deu aportar un major grau d'optimització a la societat a través de les visites dels centres educatius. *A cavall de la renovació pedagògica*

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

i en relació amb la reforma educativa, la didàctica de les ciències socials ha obtingut un reconeixement dintre de l'àmbit de les ciències de l'educació (Amorós, 2001: 111).

També planteja els aspectes o camps en què el Museu podria resultar especialment més rellevant per a grups d'escolars: el treball amb les fonts i el concepte de temps. Les fonts a treballar, com no podia ser d'un altra manera, són la ceràmica i l'arquitectura de l'edifici, ja que el Museu Nacional de Ceràmica i les Arts Sumptuàries compta un edifici històric, el Palau del Marqués de Dos Aigües, de manera que ens permeten al mateix temps treballar el concepte de temps, des d'una perspectiva històrica, per fer un perfecte seguiment de la història valenciana (Amorós, 2011: 111-112). *El museu déu mantindre la seua independència a l'hora de plantejar els seus objectius didàctics*⁹⁰. (...) *El museu deuria intentar donar a conèixer la globalitat dels seus continguts*⁹¹, però a la vegada els seus responsables didàctics deuen conèixer perfectament com encaixen en el currículum educatiu aquests objectius (Amorós, 2001: 112).

En el primer capítol d'aquesta tesi, havíem fet referència a la comunió que trobem entre els continguts i objectius que ens proporcionen les programacions educatives del Museu del Taulell d'Onda i el currículum y les competències bàsiques que defineix la LOE en l'àmbit de la Comunitat Valenciana per als alumnes de primària. Aquesta proposta, molt genèrica, la faig extensible als altres museus de ceràmica valencians, com Amorós, que en aquest cas centrant-se en l'anterior LOGSE, també troba aquest paral·lelisme entre els dos espais educatius. En aquest cas troba la coincidència amb les àrees de tecnologia, educació plàstica i visual, ciències de la natura i llengua. Destacant per tant el caràcter interdisciplinari amb que s'ha d'abordar el treball educatiu. D'aquí que Amorós plantejava el projecte que va proposar per al Museu de València des de l'àrea de les ciències socials. Estem totalment d'acord amb aquest plantejament, i afegiríem que la proposta causaria un major impacte en l'alumnat visitant si la visió deriva cap a les últimes tendències amb que s'aborda l'Educació Artística i la Cultura Visual, ja que ens permetrà, no solament que ens apropem des d'una concepció social i històrica al discurs del museu, sinó també, ens permetrà fer la transposició dels continguts dels museus, en aquest cas de ceràmica, cap a l'àmbit més proper de cada individu

⁹⁰ Normalment en la documentació que he examinat sobre els plantejaments educatius dels museus de ceràmica valencians, tots fan referència a *objectius didàctics*, jo preferisc referir-me amb el terme *objectius educatius* ja que entenc la didàctica com el conjunt de recursos per dur endavant la finalitat d'aquests *objectius educatius*.

⁹¹ Ja m'he referit amb anterioritat a la discrepància que mantinc amb aquesta idea de *donar a conèixer la globalitat de continguts del museu*. Preferim una visió per aprofundir en continguts concrets i específics en funció de la necessitat del grup de visitants.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

al temps que explora i analitza aquest entorn proper a través de la creació artística. En aquest sentit Amorós també es fixa en el patrimoni ceràmic existent a l'àmbit valencià (En referència als continguts educatius del Museu Nacional de Ceràmica): *(...) s'observarà a través d'un fenomen puntual però d'una vitalitat cultural i històrica inqüestionable; tant inqüestionable que en el cas del País Valencià la ceràmica, encara hui, és un dels sectors de major dinamisme i influència socioeconòmica.* (Amorós, 2001: 113)

Tot seguit extrauré de l'article d'Amorós aquells aspectes que, ja en aquell moment es van plantejar com a propostes didàctiques i que encara, com es veurà en les entrevistes, en la majoria dels museus de ceràmica valencians no s'estan realitzant:

- La necessitat de procurar un contacte previ entre el museu i el centre educatiu.
- Intentaran realitzar-se les unitats didàctiques amb la suficient flexibilitat per a adaptar-se al grau de contacte previ establert amb el centre educatiu.
- No es poden deixar en mans de personal *amateur* les visites guiades que el museu realitza als centres educatius. Ja que d'aquests dependrà l'èxit complet del plantejament.
- Introducció d'un professional de l'educació en la plantilla del museu que dinamitzi l'aprenentatge i que adapti l'activitat a les necessitats i característiques de l'alumnat.
- Avaluació: mantenir contacte posterior amb el centre educatiu per analitzar l'experiència generada entre el docent i el personal del museu, ja que ajudarà a la millora continua de les activitats programades.

5.3.2. Museu de Ceràmica de Manises⁹².

El Museu de Ceràmica de Manises és de titularitat municipal. Des dels seus inicis es va denominar oficialment "Museu Municipal Casanova Dalfo-Sanchis Causa", cognoms dels donants de l'edifici que l'alberga i de les primeres col·leccions. Es va ubicar en una casa del segle XVIII que va ser ampliada en 1986 ocupant una superfície d'uns 2000 metres quadrats. A aquesta tendència de remodelacions que el Museu de Manises i el Museu Nacional de València varen encetar, amb els anys i com anirem observant en aquest apartat, s'han anat sumant la resta de museus de ceràmica valencians, constituint clares apostes que han fet d'aquests centres veritables referents culturals i turístics a la geografia valenciana. El museu maniser

⁹² Gran part de les dades objectives amb què caracteritzem els museus de ceràmica valencians en aquest apartat, s'extrauen de: Coll, 1999.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

exposa les produccions històriques de Manises des d'època medieval fins al segle XX i reuneix també una secció didàctica centrada en explicar els principis de la tecnologia ceràmica i diversos equips mecànics utilitzats amb aquesta finalitat. Aquesta secció és un espai museogràfic d'interpretació amb alguns plafons amb fotografies i textos i un audiovisual.

Fig. 5.3: Façana del Museu de Ceràmica de Manises.

Un dels objectius del Museu, de cara a una futura ampliació, és la creació d'un ecomuseu amb algunes de les fàbriques tradicionals del sector històric que subsisteixen en peu, fàbriques que a causa de l'evolució urbanística de la ciutat van desapareixent i cada cop està més allunyat aquest objectiu. En investigació la seua tasca es centra en la recopilació i documentació dels testimonis industrials de Manises, coordina les excavacions arqueològiques d'urgència de la localitat, col·laborant ocasionalment amb personal del Museu Nacional de Ceràmica. Fruit de la seua recerca són nombrosos els treballs sobre la ceràmica de Manises del segle XVIII, terrisseria valenciana i la pisa de reflex metàl·lic dels segles XIX i XX.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Produeix les seues pròpies exposicions, i té una línia d'arqueometria ceràmica en col·laboració amb l'Escola de Ceràmica de Manises i la Universitat Politècnica de València. Duu a terme projectes de recerca sistemàtics sobre sistematització de la tipologia i dels elements decoratius de la ceràmica medieval. També compta amb Biblioteca, sala d'exposicions temporals, zona d'administració, sala didàctica polifuncional, magatzems i un petit taller de restauració. Destaca l'organització de la Biennial Internacional de Ceràmica de Manises, *que és la continuació del Concurs Nacional instaurat en 1972 per l'Ajuntament de Manises, amb el patrocini de la família Gallego Vilar, que en pocs anys va arribar a convertir-se en el certamen de ceràmica contemporània més important de l'estat espanyol.*⁹³

Però, com estem veient i veurem, també tenen problemes de personal, i el que hi ha realitza moltes funcions diferents. Però, com quasi sempre ocorre amb els museus de caràcter local dirigits per persones deslligades de l'àmbit educatiu, i per molt sensibilitzats que puguin estar, sempre es deixa per al final aquesta funció i en aquest cas, no disposen d'un programa educatiu propi del Museu. Assessoren amb material gràfic sobre les col·leccions a mestres individuals que desenvolupen els seus propis projectes, a empreses privades d'animació sociocultural per als seus paquets de productes que ofereixen a les escoles, i a l'oficina de turisme que s'encarrega de fer les visites per als més menuts del poble de forma puntual. En el millor dels casos aquests empreses privades gestionen també alguns tallers de ceràmica.

El Museu, ofereix també uns vídeos documentals com a eines educatives i manté un contacte permanent i col·labora amb l'associació de fabricants ceràmics (AVEC-Gremio) de la localitat en els tallers ceràmics que aquesta associació organitza i que estan oberts a tot el món però destinats sobretot als escolars. Al 2006 la Diputació de València va editar una guia didàctica (Carceller, 2006), amb la que *es pretenia donar unes pinzellades al coneixement de la població i de la ceràmica en conjunt, tant des d'una perspectiva històrica com didàctica, per tal d'aproximar els nostres alumnes o clients al coneixement d'aquest tipus d'activitat artística i industrial a la vegada.*

Aquesta guia la varen dissenyar persones alienes al Museu. Al meu parèixer, les activitats que proposa són en general excessivament tancades, sense deixar camp obert a la reflexió dels usuaris ni a les seues aportacions, utilitzant activitats com la sopa de lletres, els encreuats, reomplir espais buits amb paraules. Per contra fa

⁹³ A la pàgina de l'Ajuntament de Manises a Internet s'explica l'evolució i la transcendència d'aquest concurs de ceràmica. www.manises.com/tuportal/aspmanises/museo.asp (Consulta realitzada el 13 de setembre de 2012).

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

un recorregut molt extens per molts àmbits contextuals de la ceràmica, societat, economia, geografia, història. Les referències a la plàstica tenen un caràcter més encaminat a la manualitat i no a la creació de cada individu. També considere que està molt carregada de text, poc apropiat segurament per a l'alumnat de primària, al que sembla, tot hi que no ho especifica, que va dirigida la guia. A més, descobrim errades de dates i de conceptes en alguns fets històrics. No hem pogut desxifrar si es tracta d'una guia encarregada o si va ser oferta pels propis autors a la Diputació de València. En tot cas és una iniciativa, que sotmesa a futures revisions, té un grau molt elevat d'interès ja que es dels pocs recursos didàctics amb que el Museu de Manises pot comptar en aquests moments i poques iniciatives com aquesta trobem al conjunt de museus de ceràmica valencians en quant a la funció educativa es refereix.

Cal citar en el cas de Manises (tot i que està fora de l'àmbit del seu museu de ceràmica) l'existència en aquesta població de la seu de l'Associació Valenciana de Ceràmica (AVEC – Gremio), que a les primeries de 2007 va inaugurar en les seues instal·lacions del Centre de Serveis i Promoció de la Ceràmica el seu propi Taller de Ceràmica. Allí va començar el projecte "La Ceràmica a l'Escola" que continuava amb els intents que sense èxit l'associació havia estat llançant des de feia ja alguns anys. En aquesta ocasió però, i gràcies al recolzament institucional que no havien tingut abans, sí que van poder consolidar aquest projecte formatiu. L'objectiu del projecte és que les noves generacions que visiten els tallers de ceràmica tinguen un coneixement directe i participatiu de lo que és part de les seues arrels, la ceràmica valenciana. Aquest projecte coincidia amb la feina de "Encisar-te", projecte que estaven duent a terme expertes docents que per aquell temps impartien classes de ceràmica a la Casa de la Cultura de Manises. Integrar aquests dos projectes va ser la clau per a aquesta consolidació (DD. AA., 2011a: 14). Des d'infantil a secundària han estat milers d'alumnes de centres escolars de Manises i de poblacions properes els qui han gaudit de les accions formatives adaptades a les edats i habilitats dels participants. Amb el propòsit de donar a conèixer entre l'alumnat beneficiari, diferents tècniques de manipulació de l'argila a través d'activitats individuals o col·lectives.

La consolidació d'aquestes activitats ha animat l'associació a editar una magnífica publicació educativa *La Ceràmica Valenciana. ¡Descúbrela!*⁹⁴ en base a la qual s'ha anat gestant, partint de la idea bàsica d'ampliar la poca informació que podem trobar a les llibreries sobre la ceràmica valenciana a un nivell no professional. Y molt més

94 Sánchez, 2011.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

infreqüent la dirigida a xiquets i joves. Per tant es tracta d'una publicació orientada als més menuts, amb abundants il·lustracions i amb un llenguatge en els textos que no ofereix rebuig, tot al contrari (DD. AA. , 2011b: 6). Aquesta divertida i encertada història de la ceràmica valenciana i aquest interessant i anecdòtic recorregut per les tradicionals tècniques d'elaboració, han comtat amb l'orientació i assessorament de Jaume Coll Conesa i Josep Pérez Camps, directors del Museu Nacional de Ceràmica i del Museu de Ceràmica de Manises respectivament. Aquesta col·laboració i el resultat final de la publicació mostren la sensibilitat cap a l'educació escolar, que com quedarà patent en aquesta tesi, tenen generalment els responsables de museus de ceràmica valencians. Igualment ocorre, com també veurem, amb altres responsables d'aquests museus.

La intensa activitat educativa de l'Associació de Ceràmica en Manises, tot i que existeixen unes immillorables relacions amb el Museu, ha provocat que aquest últim no tinga (o no necessite) preocupar-se per desenvolupar una programació educativa, ja que té el complement i el soci idoni amb aquestes activitats i projectes a càrrec de l'associació de ceramistes. Però donant una ullada a l'enquesta contestada pel seu director Josep Pérez Camps⁹⁵ per a aquesta tesi, i a l'entrevista realitzada al mateix director, podem trobar les següents descripcions per entendre el seu posicionament front al fet educatiu en aquest museu:⁹⁶

Començant per l'enquesta, aquesta ens aporta poca informació ja que el mateix Pérez Camps sentència amb la seua primera resposta i com ja hem apuntat en els paràgrafs anteriors: *aquest museu no disposa de gabinet didàctic. En Manises s'ha establert una situació particular (una mica anòmala), ja que per falta d'espai específic i d'altre tipus de mitjans, el personal de la oficina de turisme és la que s'encarrega de fer gran part de les visites al museu i algun taller de ceràmica concret. Per altra part, AVEG-Gremio realitza en la seua seu tallers de mitja jornada per a escolars, en els quals els alumnes es familiaritzen amb la realització de les distintes fases d'un obra ceràmica.* No obstant tractarem d'extraure entre les respostes de l'enquesta algunes idees d'interès.

En opinió del director del museu, en el cas de Manises, probablement per no disposar de programa educatiu, de vegades els mestres sí que es posen en contacte amb el museu per preparar la visita, en aquests pocs casos és el propi director qui manté contacte amb ells per no disposar de personal especialitzat. Els mestres troben la motivació de la visita al museu en què, sobretot a través de les àrees de

⁹⁵ Josep Pérez Camps és el director del Museu des de l'any 1984 i en aquest cas no te experiència com a educador.

⁹⁶ Tant l'enquesta complimentada com l'anàlisi interpretatiu de l'entrevista les trobem als annexos.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

coneixement del medi i la plàstica, els continguts del museu es poden adaptar a les programacions de centre. Per altra banda, el fet que el museu siga de temàtica local interessa de forma especial als col·legis de l'entorn, del municipi, convertint-se en una eina atractiva per als docents tot hi que és poc utilitzada.

Pel que fa a les preguntes de l'enquesta sobre la formació del professorat, Pérez Camps considera que els mestres que visiten el museu amb els seus alumnes no disposen de la formació suficient per aprofitar les visites a museus. Als docents els resulta atractiva la visita però es creu que generalment no són aprofitats suficientment els continguts que ofereix el museu des del punt de vista educatiu. En aquest sentit consideraria interessant l'organització de cursos de formació per a docents.

Pel que fa a les possibles millores de futur per a l'educació en museus locals, el director reclamaria més mitjans per a la creació de gabinets didàctics en museus i un major coneixement dels recursos i possibilitats dels museus per part dels centres educatius. Tanmateix trobaria positiva la idea de crear un espai web de comunicació entre museus de ceràmica i mestres. L'entrevista també desvetlla algunes claus sobre la visió que aquest museu té de la funció educativa. A Manises, segons indica el mateix Josep Pérez Camps, es va dur endavant un nou projecte museogràfic i de reforma de l'edifici del museu entre els anys 1985 i 1987. Es va replantejar el museu per resoldre la problemàtica que tenien amb els abundants fons, de molt diverses temàtiques i tipologies. Calia especialitzar el museu en ceràmica per l'abundant col·lecció en aquesta matèria i per la demanda lògica de la cultura ceràmica de la localitat. Hui per hui, Manises té un museu gracies a una família de metges que va donar la seua casa al poble, amb la condició de que en ella es fera un museu. Junt a la casa van donar també multitud d'objectes diferents que configuraren els primers fons. Entre aquests objectes es podien trobar moltes ceràmiques. A partir d'aquí, el Museu de Ceràmica de Manises va anar creixent i dinamitzant-se a poc a poc, sobretot amb la incorporació de les restes arqueològiques de les excavacions que es duen a terme en la localitat, fins anar incorporant amb el temps algunes experiències educatives, tot i no haver gaudit mai de gabinet o departament educatiu propi.

Les escoles de primària de Manises, en major o menor grau, utilitzen el museu, però hi ha diferències entre unes i altres en la manera que enfoquen les visites. Depèn en gran mesura del mestre. *“Hi ha professors que, dintre de la seua especialitat o interès, fa eixides i utilitza el museu com a eina per estudiar la història de la ceràmica i en general la història de Manises”* (fent referència a un cas concret d'un professor de

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Manises que utilitza molt l'espai del Museu). A Manises, de forma genèrica, es pot afirmar que tots els escolars passen al menys una vegada pel museu, però es troba a faltar eixa utilització com a recurs pedagògic, segons Pérez Camps. *“Ens tenen com una visita obligada dins de l'assignatura. Igual que visiten el mercat o l'ajuntament, visiten el Museu”. A primària s'està molt lluny encara de treballar el tema d'una manera més intensa ja que el museu es pot utilitzar de moltes maneres. En el cas de secundària, com ha observat el director de Manises, tot i que el visiten menys, tenen les visites més plantejades. Per il·lustrar aquesta observació, ens conta un cas concret: “Els de batxillerat artístic utilitzen tots els anys el museu per dibuixar. Per conèixer les formes tan creatives que proporciona la ceràmica en les seues decoracions. Així després els alumnes poden fer les seues pròpies creacions inspirades en les ceràmiques visitades. Però cal un important grau d'implicació, demanen que siga el personal del museu qui els ensenye les peces, per tant cal que des del museu se interpreten les seues necessitats i el discurs se centre en posar l'accent en les coses que els poden interessar, en aquest cas en les grans possibilitats de la ceràmica per a aconseguir elements gràfics. Aquests treballs poden durar 2 o 3 dies en que els alumnes i els professors s'interrelacionen amb el museu. Però açò són casos concrets”.*

Pel que fa a les possibilitats que pot oferir el Museu, com a responsable, el director fa autocrítica. Els recursos disponibles no els permeten disposar de gabinet didàctic, ni de temps destinat a l'educació perquè això suposaria abandonar les altres funcions. *“Està clar que és una funció importantíssima el poder transmetre per mitjà dels objectes, però no tenim ni personal ni recursos econòmics. (...) La meua visió és que per al volum de treball que tenim, hi ha que centrar-se en lo bàsic, en la recuperació i la conservació del patrimoni. Ens ocupa tot el temps (...) tenim que coordinar totes les excavacions arqueològiques (del municipi), a una mitjana de dos o tres anuals que comporten un volum de materials immens. (...) solen ser excavacions d'urgència que no es poden planificar ja que ocorren als espais protegits de la localitat”.*

Això sí, quan cal fer alguna activitat es fa. Cal vincular els mestres de la localitat amb el museu, de fet, recorda Josep Pérez Camps, *“els escolars son de les visites més nombroses que té el museu”. “És una pena que el museu siga un lloc on s'entra per una porta i s'ix per l'altra, sense traure el rendiment que es podria traure”.* En un museu com el de Manises en particular i en museus locals en general, i així opinen tots els entrevistats en aquesta tesi, faria falta una persona dedicada en exclusiva a poder fer activitats i plantejaments per a oferir a les escoles. Per donar instruccions als mestres de quins són els recursos i com vincular-los en les assignatures de l'aula. També hi ha coincidència amb els altres museus respecte a l'opinió que

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

els ajuntaments, dels quals en depenen, no fan esforços en aquestes direccions, quedant-se sempre per a lo últim. Tot i que després, com s'ha vist en les altres entrevistes, queden molt satisfets dels resultats ja que donen molt bona premsa.

Hi ha museus que no tenen col·leccions tant abundants i significatives, això fa que puguen dedicar més temps a aquests qüestions educatives o a produir exposicions temporals i a fer activitats de promoció i difusió. Tot i això, i tornant a la vinculació entre les escoles i els museus, al menys a Manises i sempre segons el seu director, si s'aconsegueix que el professorat tinga interès el contacte es produeix d'immediat. Encara que no es tinguen els recursos econòmics o personals sempre que es puga orientar des del museu a un mestre totes les altres feines queden ajornades en eixe moment. Si es percep que no va a tractar-se de donar una simple volta per les vitrines sinó que el mestre vol transmetre conceptes als alumnes, si es veu un projecte concret, sens dubte *es tira una mà*. Però sempre farà falta en aquests museus una formació adequada al nivell adequat i uns recursos didàctics.

En un moment de l'entrevista, Josep Pérez Camps va fer un recorregut històric per alguns moments recents de la museologia valenciana on es va detectar un impuls i una dedicació important cap al fet educatiu en els museus: *"Va haver un moment en la història dels museus valencians, cap a l'any 85, que va haver una mena d'efervescència en eixe sentit: congressos, nombrosos gabinets en museus... I es va veure que era una cosa imprescindible, però on feia falta un suport en recursos humans per a poder dur-ho endavant. Només els grans museus, s'ho podien permetre"*. Segons Pérez Camps, hui en dia molts d'aquests grans museus tampoc tenen tan grans gabinets i moltes vegades recorren a serveis externs, fins i tot a voluntaris que fan aquesta tasca. L'educació és l'últim esglaió, mai normalitzat, al que mai s'arriba. Inclús en els museus grans, on de vegades es produeix d'una manera anòmala, no professional en projectes ni en etapes.

El director de Manises, durant l'entrevista també va introduir un nou tema per al debat, l'aparició de les empreses privades que ofereixen activitats en museus. En els darrers anys han aparegut empreses que utilitzant les instal·lacions dels museus, ofereixen a les escoles activitats programades per elles, elaborant les seues pròpies guies didàctiques sobre la visita i a les quals els museus faciliten el material documental que necessiten per aquestes elaboracions. Es tracta d'una manera diferent de promoure activitats a la que s'han agafat alguns museus que no tenen la capacitat de produir els seus programes educatius i que així cobreixen aquesta funció. *"Estic convençut que això dirigit des del museu i amb un contacte professional més directe amb els mestres, podria tindre una altra visió (...). No pot suplir mai al propi*

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

personal del museu. (...) Però al menys hi ha una sèrie de persones que tracten el tema, és interessant". Aquest sistema de les empreses subcontractades o simplement a les que es cedeixen les instal·lacions, normalment es veuen obligades a planificar la eixida no solament pensant en el museu sinó ocupant el temps en altres llocs per completar una excursió de tot un dia i fer-la més atractiva. Això fa que s'estiga molt pendent de complir amb uns temps que de vegades produeix una falta de profunditat en els continguts del museu.

Preguntat per allò que considera que haurien de millorar els mestres front a la visita a un museu, va destacar alguns aspectes:

- *"Que tinguen un major interès en que tot allò que es faça durant la visita i que aquesta tinga una finalitat educativa".*
- *"Un major estudi de les possibilitats que té el museu per veure si pot respondre als seus continguts"*
- *"Trobe a faltar la vinculació real entre l'ensenyament que se imparteix i el contingut del museu"*
- *"Les escoles de l'entorn haurien d'utilitzar el museu no fixant-se en les peses exposades sinó utilitzant tot el seu potencial com a font de documentació. (...) Les lectures que pot donar una peça són moltes, des de l'objecte artístic fins a la seua càrrega simbòlica"*

5.3.3. Museu de Ceràmica de l'Alcora.

L'any 1994 es va inaugurar el Museu de Ceràmica de l'Alcora, instal·lat en un immoble de 1907 que conserva notables revestiments de ceràmica aplicada. A la seua seu, ampliada recentment, exhibeix una bona col·lecció de ceràmica de l'Alcora amb algunes obres procedents de dipòsits del Museu de Ceràmica de Barcelona. També es mostra un recull petit però interessant de la producció històrica de la Reial Fabrica de Pisa i Porcellana de l'Alcora⁹⁷, així com obres guardonades en les distintes edicions del concurs internacional que convoca anualment l'ajuntament de la localitat, i per descomptat també realitzen exposicions temporals que organitza el centre museístic. Difon regularment els seus fons i instal·lacions en diversos fòrums, especialment CEVISAMA⁹⁸, al costat del museu d'Onda, mantenint

⁹⁷ En 1927 el Comte d'Aranda, Ministre de Carles III, va inaugurar a l'Alcora la Reial Fabrica de Pisa i Porcellana. La gran manufactura va estar en actiu fins ben entrat el segle XX, compaginant èpoques d'esplendor amb altres de menys afortunades. En tot cas sempre ha estat reconeguda aquesta ceràmica.

⁹⁸ Saló Internacional de Ceràmica per a Arquitectura, Equipament de Bany i Cuina, Matèries Primeres, Esmalts, Frites i Maquinària

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

vinculacions amb la indústria local. Ha iniciat des de fa molts anys investigacions arqueològiques i en arqueometria ceràmica.

El Museu de l'Alcora (Castelló) també és municipal, i es tracta d'un altre museu amb escàs personal dedicat a la funció educativa. El Museu ha estat tancat per l'ampliació de les seues sales durant l'any 2010 i gairebé tot el 2011, encara així, gràcies a l'entusiasme del seu personal, ha continuat amb el seu programa didàctic, ja que mentre no estava obert al públic es varen cedir uns locals per a emmagatzemar les col·leccions i seguir amb part de les activitats que habitualment realitza el Museu. Actualment, amb la nova reforma de l'edifici, el museu es distribueix en dos cossos arquitectònics intercomunicats amb dos altures destinats a l'exposició permanent de les seues col·leccions. Amb la nova ampliació se destinaran un total de 650 m² a aquestes exposicions de terrisseria popular, ceràmica artística contemporània i la excepcional pisa elaborada a la Reial Fàbrica. A banda, el Museu disposarà de sales d'exposició temporal, taller ceràmic, sala d'actes, biblioteca de consulta i fins i tot també l'oficina de turisme local.

Tota aquesta nova dinàmica del museu, com ocorre en els altres casos, està dotada de pocs recursos de personal. En el cas concret de l'Alcora⁹⁹ trobem de forma molt clarificadora aquesta corrent dels museus locals on el personal, sense una formació específica però amb una gran sensibilització i convicció per la funció educativa del museu, ha tingut que anar formant-se i desenvolupant-se en un terreny que li era desconegut, així com ha tingut que ocupar-se de fer tot tipus de feines que comporta un museu per la mancança de recursos econòmics i de personal. En aquest cas particular és admirable com han aconseguit consolidar un programa educatiu tant intens de producció pròpia, ja que fins fa molt poc temps al Museu només treballaven el seu director i un altra persona que va entrar com a personal eventual de l'Ajuntament per a obrir i tancar el Museu i com a atenció al públic, però que per les seues inquietuds poc a poc es va anar convertint en una experta en ceràmica i per què no en educació, sense deixar de desenvolupar tota l'altra infinitat d'activitats que requereix un museu com dèiem. *Amb tot, ha estat en si un projecte il·lusionant i, amb els recursos disponibles, creiem que s'ha aconseguit crear un museu per a l'educació i l'acció, que ofereix alguna cosa nova en el panorama dels museus de ceràmica.* (Artero, 2013: 11)

⁹⁹ He tingut l'ocasió de desenvolupar part de la meua trajectòria professional en aquesta institució i a més mantinc un relació directa amb el personal d'aquest Museu, de manera que em permet conèixer de primera mà la situació educativa en la qual es troba.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Després amb el temps va entrar a treballar un'altra persona, en aquest cas només exclusivament per a la oficina de turisme, instal·lada en el nou Museu i finalment també es va incorporar un altra persona per a funcions administratives però que en aquest cas sí que disposa d'una titulació específica ja que ha estat alumna del postgrau en Educació i Museus per la Universitat de València¹⁰⁰.

Donant una ullada a les respostes de l'enquesta ens adonem de la importància que donen a la didàctica. Ha estat contestada per Teresa Artero Gonell, la persona encarregada dels programes educatius. Té nou anys d'experiència educativa en el museu i junt al director va posar en marxa els programes educatius del Museu l'any 2004, però tot i aquesta experiència en tallers i visites a escolars no disposa de cap formació en educació. Ha desenvolupat les seues capacitats de forma autodidàctica recolzant-se en mestres amb experiència de la localitat. Per altra banda Teresa Artero disposa d'un gran i important bé que facilita molt aquesta feina didàctica, i és que té amplis coneixements ceràmics, és Tècnic Superior Ceràmic per l'Escola Superior de Ceràmica de l'Alcora que depèn de la Universitat Jaume I de Castelló de la Plana. *El disseny de la museografia i la museologia del Museu de Ceràmica de l'Alcora ha estat dissenyat al servei de l'activitat educativa, amb l'aportació de continguts pedagògics. Proposen un nou perfil d'educador per a museus de ceràmica, amb coneixements tècnics ceràmics.* (Artero, 2013: 11) Al seu entendre, *el fang no s'hauria de limitar a ser el substitutiu de la plastilina, que d'altra banda ja és molt utilitzada en els centres escolars des d'edats molt primerenques. En un museu de ceràmica s'hauria d'abordar tota la complexitat d'aquest material, aprofitant alhora tota la seva capacitat, ja que permet noves formes d'expressió, noves textures, els efectes estètics de les peces exposades, nous usos, etc.* (Artero, 2013: 39)

En el primer bloc de preguntes de l'enquesta es pretén definir el plantejament, equip i espais educatius del Museu que, amb la reforma que han sofert les seues instal·lacions s'ha dotat d'espais exclusius per desenvolupar la seua activitat educativa. Disposava de sala d'audiovisuals per a projeccions educatives produïdes pel propi museu i d'un taller preparat per a realitzar tallers ceràmics amb tot el necessari per desenvolupar distintes tècniques de modelatge i decoració. També compten amb forn propi per a la cocció de peces. Tot hi això, continua havent una sola persona vinculada a aquestes funcions amb un contracte de personal laboral interí a càrrec de l'Ajuntament de la localitat. Aquesta persona, Tere Artero, decideix tots els aspectes per dissenyar i elaborar cada taller o experiència proposada i

¹⁰⁰ Postgrau sobre el qual hem escrit al capítol 2 de la tesi.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

manifesta que, per dur endavant els seus programes ha estat necessari formar-se per anar adquirint coneixements en didàctica, història i tecnologia ceràmica, però sobretot en capacitat de connexió amb l'alumnat i interès pel seu treball.

Els programes educatius del Museu de l'Alcora tenen un caràcter permanent, fins ara s'ha anat programant una activitat distinta cada curs escolar, que han anat configurant un corpus de programes distints a disposició de les escoles de primària. En poques ocasions programen tallers específics per a exposicions temporals. Pel que fa al segon bloc, *l'organització de les visites al museu*, a l'Alcora pensen que els mestres que visiten el museu no sempre disposen de la formació suficient per desenvolupar adequadament aquest tipus d'activitats. Però també han observat que poc a poc els mestres sí es van planificant millor les visites al taller ceràmic, redundant en l'aprofitament i en la implicació dels alumnes. I en aquest sentit donen molta importància a la comunicació que s'estableix entre els mestres i el Museu ja que en el cas de l'Alcora, la pròpia educadora és la que té contacte directe i permanent amb els docents.

Coincideixen amb el museu de València i el de Manises en que els continguts del museu són els que motiven més els mestres, la ceràmica és molt atractiva per ser un element tan proper en lo social i en lo cultural i per la novetat plàstica i creativa que ofereix als alumnes. Però en el cas de l'Alcora a més, afegeixen una motivació extra que pensen està influenciant en els mestres que els visiten, és l'interès que els desperta els continguts de la programació didàctica. A la pregunta sobre si el museu necessita comptar habitualment amb visites de grups d'escolars, aquestes visites estan considerades com un objectiu prioritari des de que en 2003 es va posar en marxa l'embrió del taller didàctic. És prioritari fomentar aquestes activitats, que s'han convertit en un dels motors del museu Alcorí i la millor via d'interrelació amb la comunitat educativa, i per tant amb la societat. Entre 1.500 i 2.000 alumnes visiten cada curs el Museu (suposa un 25-30% del total de visitants), que tenint en compte les seues dimensions i el fet d'estar situat en una població de 6.000 habitants, fa que puguen considerar-se unes xifres realment destacables. A més molts grups repeteixen any rere any i no solament de la localitat sinó també de poblacions properes.

Tot i això encara són molt poques les vegades que els mestres visiten les exposicions abans de portar els alumnes. El contacte amb els mestres sol ser a través del telèfon i el correu electrònic, només en contades ocasions es reuneixen prèviament els mestres amb els responsables del museu per tal d'adaptar l'oferta a

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

les necessitats específiques del grup. En opinió dels responsables del Museu, el que consideren més problemàtic i difícil a l'hora d'organitzar les visites d'escolars, és distribuir el professorat i l'alumnat per les instal·lacions quan es tracta de grups nombrosos. *“El nostre taller te capacitat per a 25-30 alumnes, en el cas de grups nombrosos (un autobús complet, que és lo habitual en centres que provenen d'altres localitats) hem de dividir el grup i buscar alguna activitat complementària al taller. Normalment està relacionada amb el taller a realitzar: visita a una indústria ceràmica, a altres col·leccions del Museu, a visitar murals ceràmics de grans dimensions per la localitat...”*

Fig. 5.4: Elaboració d'un plafó ceràmic.

En el cas de l'Alcora, són els responsables del Museu els que sempre marquen els itineraris de les activitats, mai són els mestres perquè així ho prefereixen aquests últims. I tampoc en aquest cas elaboren cap material per a continuar la feina a l'aula. En tot cas el treball de seguiment es limita a exposicions en les aules dels treballs realitzats al Museu o la col·locació en les parets dels centres escolars quan es tracta de la realització de murals ceràmics. Però en definitiva, els responsables del Museu consideren que aquestes visites d'escolars poden ajudar a desenvolupar noves metodologies i recursos pedagògics a l'aula perquè permeten una participació molt activa, la ceràmica és un suport on els alumnes poden transformar la matèria. *“Al no utilitzar paper i llapis, fa que les activitats al Museu els separe física i conceptualment de l'aula i de la seua activitat escolar”.*

El bloc tres incideix en la visió que els docents tenen de les institucions museístiques, en aquest cas de ceràmica. En aquest sentit des de l'Alcora troben que el potencial dels museus com a recurs didàctic de primer ordre està infravalorat.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Si són “els grans museus, per capacitat logística i econòmica, i per estar situats en grans ciutats amb molt públic potencial”, els que ocupen els primers llocs entre els que mostren major predisposició per la didàctica, no és menys cert que “els museus locals, especialment els monogràfics o dedicats a un apartat destacat del patrimoni o la cultura local, també disposen d’un gran potencial per la proximitat humana amb els centres escolars de la seua població”. Per això, a poc a poc, almenys en aquest museu, la implicació dels docents ha evolucionat en els últims anys sobretot per la preparació prèvia de les visites, “que fa alguns anys pràcticament no existia”. Signe inequívoc de la influència en els mestres que exerceixen els temes locals que proposa el Museu de Ceràmica de l’Alcora. Temes que, a la vegada, es poden considerar universals en el cas de la ceràmica, no podent dissociar una idea de l’altra.

Pel que fa a alguns aspectes més metodològics en la relació que els mestres mantenen amb el museu de l’Alcora, cal assenyalar que aquest considera les guies per al professorat eines en ocasions massa carregades d’informació i continguts, cal que estiguen molt ben fetes per a ser realment útils, per això no solen gastar-ne. El mateix ocorre amb els quaderns per als alumnes. En opinió dels responsables del Museu consideren preferible, sempre que l’exposició ho permet, un taller participatiu en el que l’alumne treballa directament amb ceràmica. De fet, han detectat un cert avorriment dels alumnes en les sales d’exposició i una major diversió i implicació en els tallers pràctics.

En el quart bloc de preguntes es vol conèixer l’opinió dels museus sobre la formació del professorat en matèria d’educació de museus. En aquest sentint a l’Alcora creuen que encara no hi ha coneixement sobre l’aprofitament dels museus com a eines educatives entre la majoria dels mestres, ni tampoc sobre els recursos que ofereix concretament la ceràmica. Però també creuen que poden arribar a convertir-se en un element de primer ordre en la formació de l’alumnat de primària. “En el cas de l’Alcora, molts alumnes de secundària o últims cursos de primària han repetit visita durant 5, 6 i 7 cursos diferents, arribant a desenvolupar certes habilitats pràctiques i a conèixer vocabulari, tècniques i processos relacionats amb la ceràmica. Seria molt positiu doncs, que es pogueren organitzar cursos de formació del professorat en matèria d’educació de museus, així com de certs temes ceràmics per a mestres de l’entorn.

I per finalitzar amb l’enquesta, sobre el cinquè bloc de preguntes, el personal educatiu de l’Alcora considera que per millorar les visites a museus, primerament caldria abordar alguns aspectes organitzatius com una major preparació de la visita a l’aula o una millora dels contactes previs entres els museus i els docents. Per la

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

seua banda els museus deurien tenir un caràcter més obert i proper, deixar de ser centres distants. *“El museu ha de ser vist com un lloc pròxim, quotidià i útil. La didàctica té molt a dir en aquest sentit”*. I els centres educatius haurien de potenciar entre el professorat la utilització dels museus per trobar recolzament a quasi totes les matèries que s’imparteixen en el centre pel caràcter interdisciplinari que tenen els seus continguts. El professorat també hauria de comptar més amb el personal del museu per planificar la visita i adaptar-la a les especificitats de cada grup. Un altre element a millorar seria la de poder usar amb major eficàcia les TIC (Tecnologies de la Informació i la Comunicació) en la millora de la comunicació entre el museu i el centre escolar (tot i això els tècnics de l’Alcora continuen pensant que la base de la bona coordinació està en la visita física al Museu, per exemple *“les visites virtuals són un complement però mai una alternativa”*). I en aquest sentit de la comunicació, valorarien molt positivament la possibilitat que existira un espai web comú de contacte entre mestres i museu, concretament de ceràmica. *“Els museus deuríem plantejar-nos que tots els grups de tots els centres escolars valencians visitaren, al menys una vegada cada any, un museu de ceràmica, i a ser possible amb taller didàctic inclòs”*.

Però si dades i característiques educatives ens proporciona l’enquesta, també importants i reflexius són els comentaris provinents de les entrevistes. Pel museu de l’Alcora vam poder entrevistar a Eladi Grangel Nebot, director del Museu des de 1993, Llicenciat en Història i amb un postgrau en Educació de Museus per la Universitat de Saragossa, i la mateixa Teresa Artero Gonell, amb 9 anys d’experiència realitzant accions educatives, va ser contractada com a conserge per a obrir i tancar el museu i poc a poc, amb els anys, ha anat convertint-se en la responsable de l’àrea didàctica. Destaca la seua formació com a Tècnic Superior en Ceràmica. Com en els altres casos, l’entrevista es va convertir en una xerrada sobre les problemàtiques derivades de l’organització d’activitats educatives amb escolars, servint-nos les reflexions extretes de complement a les aportacions de les enquestes.

Els entrevistats ens van explicar que el Museu de Ceràmica de l’Alcora va començar a funcionar, sense col·lecció, per tant va caldre generar el cos del museu i donar-lo a conèixer amb l’objectiu, entre d’altres, d’investigar, conservar i difondre la ceràmica de la Reial Fàbrica de Pisa i Porcellana de l’Alcora. Aquesta primera etapa o fase d’execució, va tenir lloc durant la primera dècada de funcionament, quedant en un segon lloc en aquells moments la didàctica, sobretot per la falta de recursos. I no va ser fins l’any 2000 que, una vegada ja consolidat el projecte museístic, es va fer un primer quadern didàctic amb la col·laboració de l’EPA (Educació per a adults de l’Alcora). Aquest primer quadern va ser l’antecedent de la funció educativa que

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

avui promou el museu. El quadern era utilitzat per les escoles que ho desitjaven, comptant sempre amb l'assessorament del personal del museu.

Pel que fa als espais físics que el museu destina als tallers didàctics, no ha estat fins l'any 2012 amb la inauguració del nou edifici, que s'ha pogut destinar un espai concret i pensat i dissenyat per a aquesta tasca. Fins llavors, ha hagut sempre una carència d'espais, s'ha anat passant d'un lloc a un altre dintre del museu improvisant els tallers, fins i tot, al tenir un caràcter municipal, en ocasions els tallers s'han tingut que traslladar a altres dependències de l'ajuntament.

Fig. 5.5: Muntatge d'un plafò ceràmic.

En aquest sentit dels espais i la planificació d'activitats, sempre ha costat que l'ajuntament els consideri en els seus pressupostos, però al final els polítics sempre queden molt satisfets pels resultats, tenen una gran repercussió. Aquest és un problema per un costat en l'aspecte econòmic, i una virtut per un altre pel que fa a l'acceptació, amb que es troben molts museus locals. *"Tenim bastant autonomia de gestió però sempre sota la tutela de l'ajuntament"* (Eladi). Segons comenta Eladi Grangel, a partir de l'any 2003 el museu passa a proposar la seua visió de la ceràmica com a procés creatiu. La guia o quadern didàctic que hem comentat abans, va ser dissenyada per pedagogs, des del món de la pedagogia per a ser aplicada al museu. Que per a ser la primera experiència educativa no està gens

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

malament, de fet va ser dissenyada conjuntament amb Josep Miralls (responsable de la EPA) al que consideren *“el pedagog de capçalera del museu”*. També amb la seua col·laboració van començar les primeres experiències ara ja dirigides des del museu per Teresa Artero.

“En un principi estava contractada per a obrir i tancar la porta del museu, poc a poc vaig començar a acompanyar les visites i després a completar-les per a que els fos més interessant” (Teresa). Com a tema de debat, Eladi planteja les diferències que es poden trobar entre els museus grans amb departaments potents d'educació i els museus locals més menuts que no disposen de departaments. Els menuts no disposen de personal especialitzat en educació mentre que els grans sí però, per contra, probablement en els grans tenen una carència en quant al coneixement dels continguts del museu. Existeix una excessiva teorització pedagògica (que no hi ha que negar), amb un excés de paper (guies, quaderns, textos) i no dediquen esforços a altres mitjans, com ocorre amb el fang en el cas dels museus de ceràmica per exemple. També troba una falta de llibertat en les programacions ja que s'han de fer en molt de temps d'antelació (per qüestions d'organització i pressupostos) que es converteix en un treball més rígid. Els museus menuts, sempre contant amb la gran voluntarietat del seu poc personal, pot ser sigui més sensible a les necessitats de cada grup, dissenyant les activitats pràcticament a la carta. Variant en funció del que vol cada grup concret.

Referint-se en concret als museus de ceràmica, els entrevistats també apunten la facilitat amb que compten aquests a l'hora de dissenyar tallers, ja que el caràcter de manipulació que ofereix la ceràmica ja dona un plus de motivació, i més si està relacionat amb la temàtica de les exposicions. Compten el cas del primer taller que van organitzar, que va consistir en modelar una peça amb fang. El taller estava situat en mig de la sala d'exposicions que en aquest cas estava dedicada als últims terrissers de l'Alcora, de forma que mentre els alumnes feien la peça, també podien veure tot el procés dels terrissers al voltant seu. L'exposició de per si, ja estava muntada amb un sentit molt didàctic, per la qual cosa i en suma, es va convertir en una experiència molt educativa. Moltes escoles, sobretot de la localitat varen realitzar aquella primera visita i des de llavors, any rere any, les experiències que organitzen tenen molta acceptació entre les escoles de la localitat, i algunes de fora de l'Alcora, que repeteixen a cada edició. Moltes d'elles reserven abans d'estar programada l'activitat, sense saber que els van a oferir. *“Els dona igual el que fem, no cal anar a buscar les escoles, elles ja venen soles. Cada any tenim el calendari complet”* (Teresa).

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Cada any el Museu de l'Alcora programava una activitat diferent de forma que cada col·legi tornava any rere any al Museu per realitzar una activitat diferent cada cop. Així s'anaven cobrint els diferents processos de fabricació ceràmica al llarg de la història, fent un recorregut per l'evolució de la ceràmica. Fins el curs 2009-2010, que faltava plantejar l'elaboració de la ceràmica plana (el taulell). En aquest cas es va produir un fenomen diferent, ja que per a dissenyar l'activitat, el personal del museu es va aprofitar de la iniciativa d'un col·legi concret que els va demanar ajuda per fer un mural de grans dimensions per a col·locar en una façana del seu edifici. Aquesta iniciativa va solucionar d'una forma més interessant i creativa l'elaboració del programa sobre la ceràmica plana, deixant de banda la idea tradicional de tractar el taulell com a element repetitiu. El resultat del projecte va donar peu a una nova oferta educativa que es sumaria als tallers ja existents dels anys anteriors. D'aquesta manera, el plantejament de l'oferta educativa del museu de l'Alcora, amb la nova etapa recentment encetada amb les noves instal·lacions museístiques, ha canviat, ara ja no s'ofereix una activitat cada curs escolar, sinó que el museu disposa de vuit o nou programes diferents que han sorgit entre les activitats programades els darrers anys i entre els que pot elegir el grup d'escolars que visitarà el museu en funció dels seus interessos.

També manifesten que: *"No hi ha manuals de referència per a tirar mà a l'hora de programar tallers ceràmics, has d'anar experimentant, es va aprenent sobre la marxa i es va posant en pràctica"* (Eladi). Els mestres, que saben el que necessiten i coneixen de continguts i procediments, podrien aportar moltes coses en aquest sentit. *"Dintre de les escoles no s'exploten les capacitats artístiques, creatives i de capacitat de treball amb les mans"* (Teresa).

Respecte a la repercussió d'aquests tallers sobre la influència que exerceixen en l'alumnat, destaquen el següent exemple: *"Els mestres et diuen – a eixos dos ni se t'acudeixi donar-los res – (en referència al seu habitual mal comportament), però com que al museu no se'ls coneix amb profunditat, se'ls tracta a tots per igual, resultant que són els que més s'involucren (...) a les escoles es treballa poc amb les mans (...), la classe representa l'obligació, la eixida al museu és la diversió si participen"* (Teresa).

És a dir, la motivació extra amb que els alumnes s'enfronten amb la novetat del taller del museu fa que els alumnes, tots en general, dels diferents nivells que, es mostren especialment involucrats amb el consegüent aprofitament que això comporta.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Es per això que: *“El quadern del que parlàvem al principi està bé per a treballar-lo a l’escola per preparar la visita, però al museu no els dones això perquè sinó ja has acabat amb el grup. Al final vaig decidir passar a l’acció, això si amb una primera explicació de contextualització per a després passar al fang sempre recordant-los el que estan fent”* (Teresa). Novament amb el recolzament de l’EPA, a l’Alcora han conclòs que avui en dia a les escoles no es disposa del temps necessari per profunditzar en la visita, per tant aquests activitats dels museus tenen que centrar-se en un parell de conceptes solament però han de quedar clars.

Abans (referint-se als anys 1992-1993 quan Eladi estava realitzant el postgrau en educació de la Universitat de Saragossa) no es parlava de museus de ceràmica mai, la didàctica feia referència sobretot als museu de tècnica, de ciències. Els museus de ceràmica també són de tècnica però tenen l’avantatge de la interacció pel fet de treballar el fang en els seus tallers. Permet un enfocament tant tecnològic com artístic. *“La base teòrica fa falta saber-la per a poder botar-se-la”* (Eladi). En el cas de l’Alcora la formació com a Tècnic Superior en Ceràmica de Teresa permet realitzar activitats més complexes pels seus coneixements de la matèria. Per altra banda, no solament en allò tècnic i en allò artístic, també destaquen el caràcter interdisciplinari de la ceràmica en altres aspectes, conceptes artesanals, de disseny, històrics, de matemàtiques... Que permet a més connectar de forma molt directa amb la quotidianitat actual i l’entorn proper. Conseqüentment amb connexions amb els continguts i les competències curriculars.

Quan els vam preguntar pel que demanarien als mestres a l’hora de preparar una visita al museu, sorgeix una llarga llista de suggeriments:

- *“Que partiren de per què volen fer una visita, de vegades no es plantegen el potencial del que estan veient”* (Teresa).
- *“S’haurien de plantejar el que volen incloure en la visita i parlar directament amb nosaltres”* (Teresa).
- *“Preparar més els continguts de la visita”* (Eladi).
- *“Vindre amb coneixements previs sobre la ceràmica i què és un museu, què poden trobar en un museu”* (Eladi).
- *“Que veren el museu com un aula més, veure que els objectes són com un llibre més, amb molta informació, dels que utilitzen a classe”* (Eladi).
- *“Caldria insistir-los en el que són els museus locals i la cultura de base que desprenen (...) Encara no saben que un museu local és qui millor pot reflectir l’entorn d’un espai determinat”* (Eladi).

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

En aquest sentit, consideren que les escoles i els ajuntaments, a través dels seus Consells Escolars, haurien de ser més exigents els uns amb els altres i aprofitar millor les possibilitats que es desprenen des dels museus locals. Segons Eladi Grangel, els polítics desconeixen els continguts i el potencial dels museus locals, no s'aposta suficient. Tampoc entenen que el personal del museu tinga que anar fora (a les escoles per exemple) per exportar coneixements.

En una altre ordre de coses, un avantatge que detecten Eladi i Teresa respecte als museus grans, és que els museus locals tenen la possibilitat de plantejar les seues activitats no solament entre les parets del museu sinó també a l'exterior, recorrent, lligant i combinant el discurs en espais diferents de la localitat, enllaçant temàtiques. Cal apuntar que al museu de l'Alcora, en el moment de la entrevista, setembre de 2010, les activitats eren totalment gratuïtes, estaven totalment subvencionades. Ara amb el nou museu, sí que es pretén regular les activitats amb tarifes. El temps determinarà la pertinença o no de que aquestes activitats suposen un nou cost a les escoles.

Des d'aquell primer quadern educatiu, el museu de l'Alcora ha sofert una transformació en quant a la seua visió sobre l'educació. *"Jo mateixa he sofert una evolució interna de veure el museu des del punt de vista conservador d'obres cap una visió influenciada més per la funció educativa. El futur dels museus locals passa per la seua relació amb les escoles de l'entorn."* (Eladi). Tornant novament al tema de la comunicació dels continguts de les activitats, insisteixen en el tema de la falta de comunicació amb els mestres. En aquest sentit Internet i el treball en xarxa podria ser una bona solució. *"(...) seria una idea fantàstica. El problema segurament serà la falta de temps. La comunicació entres les escoles, els museus i els polítics s'oblida en general precisament per aquesta falta de temps, o per un excés d'oferta. A qui arribaria aquesta comunicació? Hem d'arribar tots al mateix lloc?"* (Eladi).

Eladi opina que el museu local ha de centrar-se en el seu entorn, la localitat, els voltants... Cada vegada té menys intensitat la informació quan més ens allunyem del nostre hàbitat natural. A l'Alcora es troben amb la circumstància que gaire bé tot el món treballa en alguna fàbrica de ceràmica, de taulells per ser més precisos, però no tots saben realment en que estan treballant, la seua influència històrica, artística, social... A la fi, segons Teresa Artero, els museus són un servei públic amb l'obligació d'atendre la demanda i es tindria que poder respondre sense cap tipus de pressió darrere (polítics). Els tallers del museu de l'Alcora han evolucionat perquè ho han demanat les escoles i quan han requerit alguna cosa nova s'ha incorporat. Els tallers s'enfoquen en funció de les persones que els visiten.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Tant a les enquestes com a les entrevistes, hem pogut observar importància i intensitat amb que els responsables del museu alcorí defensen la funció educativa del museu. El fet que ells mateixa produïsquen els seus propis tallers i desenvolupen tot el disseny i execució de les activitats, sumat a una forta implicació personal, ha permès un entorn educatiu consolidat amb les escoles del voltant, adaptant els continguts del Museu als curriculars dels centres de primària. A l'Alcora doncs, trobem una gran quantitat de propostes amb una estructura molt consolidada. Dels museus locals de ceràmica a la Comunitat Valenciana, veurem com junt al museu d'Onda (Castelló) i d'Agost (Alacant), són pioners en aquest sentit d'elaborar programes educatius de producció pròpia. Ben al contrari, ocorre en la resta dels museus que s'exposen en aquesta investigació, on l'activitat educativa està subcontractada a empreses externes o es inexistente. Als annexos podem trobar la caracterització concreta dels programes educatius que ofereixen.

5.3.4. Museu Municipal de Ceràmica de Paterna.

Creat el 1984 a partir dels fons del col·leccionista Rafael Alfonso Barberá, s'ocupa principalment de les actuacions urbanes d'urgència i de l'excavació dels antics terrissers medievals. El Museu aprofità una antiga casona del 1881 molt cèntrica per a ubicar-se, que abans havia tingut altres usos, concretament va ser l'antic ajuntament de Paterna. De fet, els primers anys del Museu tenia un altra ubicació més petita. Així que l'any noranta quan va ser traslladat a la ubicació actual va haver d'adaptar els seus recorreguts a l'edifici. Començà a funcionar com a centre de recerca especialitzat en l'excavació arqueològica de les terrisseries medievals i del centre històric municipal (Coll, 1999: 362). Després d'un període de remodelació¹⁰¹ es van començar a realitzar tasques de difusió, amb exposicions de notable atracció per al públic de l'entorn. El Museu té una línia editorial molt extensa, ja que va mantindre durant uns anys una estreta col·laboració en la investigació arqueomètrica conjuntament amb el Departament de Cristal·lografia de la Universitat de Barcelona (Coll, 1999). Però no ha estat fins fa poc temps que ha començat a preocupar-se per incorporar la vessant educativa per a grups d'escolars en la programació de les seues activitats habituals.

En l'actualitat i de nou amb escassetat de personal, el Museu de Paterna (València) té dues propostes educatives que estan gestionades per dos empreses

¹⁰¹ El Museu de Ceràmica de Paterna, igual que ocorre amb l'Alcora, Onda o Paiporta, també es va sumar a la tendència per part dels governs municipals de l'època de posar en valor els seus museus i impulsar les seues remodelacions o ampliacions. A finals dels anys noranta i principis del nou mil·lenni, va tenir lloc aquesta onada de forma genèrica en els museus locals de l'entorn valencià, però de manera específica en els museus de temàtica ceràmica.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

privades subcontractades, amb l'única exigència des del Museu que es realitze una visita guiada a les exposicions. Una de les empreses, després de la visita, té programat un taller que consisteix en un joc que recrea una excavació arqueològica i on els escolars han de trobar i dibuixar algunes peces claus. Està destinada als grups de primària. L'altra empresa destina la seua activitat a secundària i també per mitjà del joc i el dibuix copien decoracions de les peces ceràmiques de les sales. Aquest museu disposa de dues publicacions educatives que es van editar fa molts anys y que en l'actualitat quasi no s'utilitzen ja que no s'han reeditat i ara l'acció educativa està subcontractada a empreses externes que editen el seu propi material. Però ja són mostres pioneres significatives aquestes publicacions que van innovadores entre els museus de ceràmica valencians.

Fig. 5.6: Façana del Museu de Ceràmica de Paterna.

De 1992 data la primera d'aquestes publicacions que va editar l'Ajuntament de Paterna, *El Museu Municipal de Paterna* (DD. AA., 1992) i que consisteix en una narració que va explicant cada sala del Museu contextualitzant, com si fos un conte, les peces exposades amb els fets històrics més rellevant ocorreguts a la localitat. Està editada en format A4 en blanc i negre i acompanyen al text un gran nombre d'il·lustracions. Possiblement està molt carregada de text però sí que té un llenguatge molt clarificador servint de eina molt útil, no solament per a xiquets i xiquetes sinó també per a adults. Actualment podem dir que l'estètica és poc atractiva però el contingut, tot i que dens, recolza amb eficàcia les peces del museu. És simplement una guia i no disposa de propostes d'activitats per a realitzar per un suposat alumnat.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

L'altra publicació (Mesquida i Vandendorpe, 1999), també en format A4, en blanc i negre, guarda una estètica també molt poc atractiva, però en aquest cas ja amb la introducció de fotografies que combinen amb la resta d'il·lustracions gràfiques per a acompanyar els textos històrics. I en aquesta ocasió sí que proposa exercicis sobre aquests textos que per a ser complimentats per l'alumnat. La publicació, segueix l'estructura típica que s'observa quan es revisen publicacions d'activitats d'aquella època: amb exercicis amb respostes molt tancades, de reomplir buits, molt directament relacionades amb el text precedent, amb exercicis d'agrupar amb fletxes... És a dir, on hi ha molt poca opció a l'adquisició de coneixements mitjançant procediments deductius i constructius. Amb açò no vull fer una crítica, tot al contrari, hi ha que ser agraïts amb aquelles iniciatives tan pioneres, però que s'han convertit ja en antecedents a les noves corrents en matèria d'educació en museus i de les seues publicacions d'activitats. Aquesta publicació, amb referència també a la bibliografia d'aquesta tesi, es titula simplement: *Museu Municipal de Paterna Quadern d'activitats*.

En l'actualitat, a banda de les activitats i el taller de ceràmica que condueixen les empreses externes, el museu exerceix una acció puntual a l'octubre, també coordinada per una d'aquestes empreses i coincidint amb el Dia de la Comunitat Valenciana, en el què s'ofereix un recorregut didàctic pel Museu per mitjà d'un quadern amb exercicis. El material editat, per a aquestes activitats que he tingut l'ocasió d'analitzar (DD.AA, 2010c), concretament el fullet: *Terrisseries Medievals*, continua amb preguntes tancades i poc atractives des del punt de vista del desenvolupament d'aprenentatge de l'alumne però en aquesta ocasió, l'estètica és molt més atractiva i amb il·lustracions i format (de dimensions 15x15 cm.) més còmode i adequat a les necessitats actuals. A banda d'aquestes publicacions, a les entrevistes i les enquestes als responsables del museu de Paterna, vam tenir l'ocasió de retratar la visió amb què s'estan enfocant les seues activitats educatives.

Començant pel que ens va aportar l'enquesta, complimentada pel director del Museu Ernesto Manzanedo Llorente, en el primer bloc de preguntes vam poder saber el plantejament educatiu pel que fa a l'equip i l'espai físic dedicat. El Museu de Ceràmica de Paterna no disposa d'espai exclusiu per a les funcions educatives, tenen que utilitzar part de les sales de la col·lecció permanent i el pati central de la casona, que adapten amb taules i cadires cada vegada que realitzen alguna activitat. Dels tallers i la programació s'encarreguen dues persones (pertanyents a empresa privada externa) que tenen autonomia total per dissenyar i executar els tallers, decideixen els itineraris, els continguts i els procediments sense comptar

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

mai amb el professorat ni el personal del museu. Des de la direcció del museu es considera que per dur endavant aquestes tasques d'educador, cal al menys que tinga una formació d'Història, Art o Magisteri i que aquestes dues persones tenen.

Pel que fa a les preguntes destinades a conèixer l'organització de les visites al museu en el segon bloc, cal començar per explicar que en el cas de Paterna s'externalitza la totalitat dels serveis vinculats a l'educació. La mateixa empresa que ho gestiona es la que manté el contacte amb les escoles i l'encarregada de fer la difusió, que principalment es realitza mitjançant correu electrònic i enviaments de fullets informatius. No existeix personal del Museu dedicat a aquesta feina i tampoc no existeix cap col·laboració ni reunió prèvia a la visita amb els mestres per preparar-la. Segons Ernesto Manzanedo, l'aspecte que més costa en l'organització de visites d'escolars és convèncer els mestres de l'interès de les activitats. I llevat del ja comentat als paràgrafs anteriors, el Museu no disposant de cap material editat per a mestres o alumnes que reforce l'activitat. Per altra banda, per al volum de visitants que registra el Museu, aquest necessita de les visites d'escolars, però comparant amb els museus amb producció pròpia d'activitats, el nombre de grups és molt escàs, només compten amb una quinzena de visites d'escolars durant el curs.

I per últim, en aquest bloc de preguntes, el director considera que els mestres que visiten el Museu amb els seus alumnes no disposen de la formació suficient per desenvolupar adequadament aquest tipus de visites, és més, està convençut que després de realitzar la visita els alumnes no tracten el tema a l'aula, al menys de forma general. Tot i això considera que la motivació principal per a que un mestre visite un museu està en la necessitat que té aquest per ampliar els aspectes concrets del temari que segueix i en l'adequació al programa de centre. Pel que fa a l'alumnat opina que l'eixida de l'aula en si, atorga un major interès a l'activitat i els dota d'una motivació extra. Pel que fa a la relació que els mestres mantenen amb les institucions museístiques, tractat al tercer bloc de preguntes de l'enquesta, el director opina que els museus amb grans pressupostos són els que tenen possibilitat de desenvolupar tasques educatives entre les seues feines fonamentals, ocasionant un major reclam per als mestres a l'hora de portar els seus alumnes. Els museus menuts s'han de limitar a accions molt modestes de difusió entre les escoles dels voltants. Des del Museu, caldria millorar la relació i la comunicació amb els mestres amb programes de formació (xerrades prèvies, transmissió de quaderns d'informació, visites a les instal·lacions), així com millorar les instal·lacions destinades a l'educació, sobretot individualitzant-les de la resta del museu.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Habitualment alguns col·legis repeteixen la visita en anys consecutius, però els mestres sempre prefereixen que siguin monitors els que expliquen les exposicions sense implicar-se ells gairebé mai. Solen elegir la visita per la temàtica del Museu però sobretot per estar ubicat prop del seu centre. I el director es mostra molt contundent a la pregunta de si creu que en els últims anys, ha evolucionat la implicació del docent en les visites a museu: *“Amb el que jo conec, no. Es segueix realitzant la visita al mateix temps que els alumnes i de vegades, ni això”*, referint-se a no conèixer les instal·lacions ni els continguts del museu abans de la visita amb els seus alumnes.

Pel que fa a altres dades aportades en les respostes, el Museu de Ceràmica de Paterna té coneixement dels centres educatius que té a l'entorn, és coneixedor dels que el visiten i si repeteixen visita, considera que la temàtica local del Museu és un factor atractiu per al professorat i se calcula que entre un 30 i 40% del total de visitants correspon a visites d'escolars. També considera positives i convenientes les guies per a professorat i per a l'alumnat, així com troba que els alumnes tenen una actitud molt positiva quan realitzen les activitats del museu.

Sobre la formació del professorat en matèria d'educació de museus a que es refereixen les preguntes del quart bloc de l'enquesta, el director de Paterna considera que la majoria dels mestres sí tenen coneixement dels museus com a eines educatives, i en concret considera que la ceràmica els resulta especialment atractiva. No obstant això, creu que els docents no aprofiten les possibilitats educatives que en general ofereixen els museus quan els visiten amb els seus alumnes, ja que de ser aprofitades, els museus se podrien convertir-se en elements de primer ordre en la formació del seu alumnat, *“com a eina a utilitzar i no com a simple receptor de visitants, o lloc per realitzar una activitat integrada en el currículum o qualsevol altra que es programe des del centre educatiu”*. En aquest sentit consideraria interessant la possibilitat de realitzar cursos de formació per a mestres.

I en el cinquè bloc de preguntes, Manzanedo apunta algunes possibles millores en referència als futurs contactes entre educadors i museus. Per exemple es podria millorar realitzant cursos com els impartits tradicionalment per el CEFIRE; o en el cas del Museu de Paterna amb la creació d'una pàgina web. Per la seua banda i de forma més general, els museus haurien d'adaptar els espais per a realitzar activitats o tallers; i fer un seguiment posterior a l'aula dels conceptes adquirits durant la visita per part de l'alumnat; o establir algun tipus de “visita virtual” mitjançant Internet per a que es conega amb anterioritat a la visita el lloc que es va a visitar. Pel que es refereix als centres educatius, novament a pareix l'opinió

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

que tindrien que tenir *“una implicació més directa amb els tècnics del museu a l’hora de preparar i realitzar un seguiment de l’activitat, seria fonamental”*. En aquest bloc els responsables enquestats són preguntats també per l’aportació que poden fer les TIC en l’organització i aprofitament de les visites a museus: *“tenint en compte que la seua implantació és desigual, donades les característiques de cada entitat museística (pressupostàriament parlant) i de que es tracta d’un procés d’aplicació relativament recent, poden (si no ho són ja) convertir-se en eines essencials per a la transmissió de certs coneixements al visitant. Pensem que són més els beneficis que generen (recerca d’informació, peces virtuals, etc.) que els inconvenients del tipus costos i problemes d’utilització”*.

I per finalitzar l’enquesta, el director del Museu de Ceràmica de Paterna troba convenient que existís una web que posés en contacte als mestres i els museus, concretament els de ceràmica. *“Hui en dia ens pareix fonamental i un dels pilars bàsics en els que treballar anticipadament el desenvolupament no solament la visita sinó també les diferents propostes didàctiques que puguen oferir-se des de qualsevol museu.*

Cal mencionar que en aquest cas, com que al Museu de Paterna externalitzen tot el servei educatiu, a l’entrevista realitzada al director del museu es van sumar les dos persones responsables de l’empresa que gestiona els tallers i les activitats didàctiques, aportant la vessant de l’empresa privada. Així, els entrevistats van ser: Ernesto Manzanedo Llorente, director del Museu, que exerceix també com a Arqueòleg Municipal i no té anys d’experiència com a educador, i Mercedes Sanmartín Haro i Mª Victoria García Moret, llicenciades en Història de l’Art i Història (especialitat en prehistòria i arqueologia) respectivament, responsables de les activitats didàctiques a través de l’empresa externa “Arqueodidáctica”.

L’entrevista comença amb una petita evolució-resum del director de les actuacions educatives que s’han dut a terme al Museu de Ceràmica de Paterna. Començant als anys 90 quan es van iniciar uns primers contactes amb el món escolar. L’alumnat de Paterna participava en les excavacions arqueològiques de la localitat que estaven acompanyades de xerrades informatives sobre el treball que estaven realitzant i les seues conseqüències. Però es tractava d’actuacions puntuals, no estava sistematitzada aquesta dinàmica. Poc a poc va haver una gran parada d’activitats perquè la nova direcció del Museu va prioritzar altres feines i es va centrar en aspectes de l’arqueologia professional. Però entre els anys 2006 i 2007, amb el canvi de nou dels responsables de la direcció del Museu, es van reprendre aquelles primeres activitats centrant-se novament en tots els col·legis de Paterna però sense deixar d’obrir-les a altres localitats.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Però davant de la necessitat de donar a conèixer el museu entre la població, també es va creure oportú realitzar algun tipus d'activitats, en aquest cas començant pels més menuts, amb la intenció d'apropar el Museu a les escoles per a que conegueren que hi havia al Museu especialitzat en ceràmica de la població. *"(...) Què vingueren els col·legis a fer alguna cosa, donava igual el que fora, però que feren alguna cosa"* (Ernesto). Com que a Paterna es troben amb el problema de que disposaven de poca gent per a dur endavant aquesta feina d'educació, es va tindre que recórrer a externalitzar el servei. I es va contactar amb Mercedes i Mª Victoria de l'empresa *Arqueodidáctica* que van oferir uns tallers dirigits als xiquets de primària, secundària i batxillerat. Es van fer unes primeres experiències per conèixer la demanda i per veure l'impacte de sol·licituds. El resultat ha estat la continuïtat dels tallers, que continuen actius perquè ja s'ha creat una demanda entre el cos docent de la localitat. *"La gent de l'Ajuntament també, de vegades amb més intensitat i altres amb menys han anat acceptant aquestes activitats"* (Ernesto).

Com que es tracta d'un museu municipal, gestionat per l'Ajuntament, aquesta institució elabora pressupostos i decideix en última instància els projectes a dur endavant. Però normalment els recursos destinats son molt escassos. Per exemple, el Museu es nodreix de peces procedents de les excavacions arqueològiques de la localitat, no mai compren peces. Tornant al tema educatiu, Mercedes i Mª Victoria van començar i especialitzar la seua activitat educativa que ofereixen als museus quan es van donar compte que dintre dels museus locals en moltes ocasions, hi havia un espai no cobert que podia convertir-se en una oportunitat de treball, trobaven un forat i una carència en l'aspecte de donar a conèixer als col·legis els continguts d'aquests museus propers. Així van fundar l'empresa *Arqueodidáctica* per desenvolupar gabinets didàctics en museus. Principalment aquells en que hi ha un important pes específic pels aspectes de l'arqueologia i la història, degut a les característiques de la seua formació universitària.

Fig. 5.7: Moment del taller didàctic. Arxiu: Museu de Ceràmica de Paterna.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Segons les explicacions de Mercedes i Mª Victoria, el plantejament que segueixen sempre per a dissenyar les seues activitats, comença per realitzar una exhaustiva investigació de les sales del museu on treballaran, per crear després a partir d'aquesta investigació, un quadern didàctic amb el que puguen treballar amb els xiquets i xiquetes. Però no es tracta d'un quadern típic en el que es dona una xerrada als alumnes per a que després responguen a una sèrie de qüestions, més bé es tracta d'uns quaderns participatius, en que al moment que es van fent les explicacions per dintre de les sales, els alumnes han d'anar fent alguna cosa amb el quadern sobre les peces seleccionades on es detenen per dibuixar, descriure, debatre. *“Provoquem el parar-se davant de la peça, de les vitrines”*. *“Es tracta de quaderns oberts per que amb les nostres explicacions s'adapten als diferents nivells educatius”* (Mercedes).

Una vegada realitzat el quadern per les sales del museu es passa a realitzar un taller. En el cas de Paterna el taller *Arqueologia experimental*, que compren la dificultat de realitzar una peça elaborant tots els seus processos propis intentant reproduir la decoració d'alguna peça que s'ha vist durant la visita. Per a la qual cosa, al museu de Paterna s'ha hagut d'habilitar un espai (un pati interior cobert de l'edifici) que no estava previst per a taller. *“L'alumnat no fa manualitats, fa experimentació”* (Mª Victoria). *“En el museu fan coses que no poden fer en casa o a l'escola, ja que els materials utilitzats son molt aproximats als utilitzats en la realitat”* (Mª Victoria)

Pel que fa a les opinions que tenen de la resposta dels mestres a aquestes experiències:

- *“Ha costat molts anys que entenguen que no venen a passar-s'ho bé solament, també venen a aprendre”* (Mercedes).
- *“Ens consideren monitors de temps lliure, contacontes, vigilants... No està creada la figura de l'especialista que s'apropa a l'alumnat del museu, açò els professors no ho entenen, tampoc entenen el concepte del taller experimental ni de les explicacions a les sales. Ara, després de deu anys que portem fent activitats, veiem que els mestres comencen a entendre la figura de la didàctica dels museus i la seua funcionalitat”* (Mª Victoria).
- *“Als mestres els demanaria sobretot participació en la visita. Per a que tinga un major benefici per a l'alumnat caldria una posada en comú després a l'aula”* (Mercedes).
- *“El nostre interès és que s'ho passen bé però també que n'apreguen. Seria interessant que els professors ens acompanyaren i que preguntaren sobre les seues necessitats per a després respondre davant els alumnes i així servir-los de vincle per a les classes a l'aula”* (Mercedes).

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

- *“Seria fonamental que abans de venir al museu s’interessaren per l’activitat i què es va a fer i es preocuparen de llegir els fullets de publicitat que se’ls envia” (Mª Victoria).*

Així, les entrevistades reivindiquen un major tractament de l’activitat a l’aula. Detecten una falta de coneixements previs en els alumnes sobre el què van a fer i a realitzar i, en conseqüència, una falta de vinculació entre l’activitat i el funcionament continu a l’aula. Novament trobem al·lusions a la falta de comunicació i connexió entre els mestres i el seu temari i el museu i els seus continguts. En opinió de les mateixes entrevistades, així com en altres museus es dona una informació per al mestre amb activitats a realitzar en l’aula abans i després de la visita, per a elles no és un procediment operatiu, opinen que ha de ser el mestre qui treballa a la seua classe, amb els seus coneixements, ha de ser el mestre el que faça el context de lo que s’està veient al museu, en aquest cas ceràmica. En el cas del Museu de Paterna el quadern que proposen des d’*Arqueodidàctica*, és per a treballar-lo mentre se visita el museu, no es pot contestar si no s’està davant de les peces. A partir d’aquí el mestre s’hauria d’assessorar i com dèiem el mestre contextualitzaria aquesta feina amb els seus continguts del programa curricular, i no solament utilitzar el museu per complir amb l’expedient d’eixir de l’aula. El professor té la eina a la seua disposició (el museu i el seu assessorament) però no l’utilitza.

Però com ja s’ha vist també en la opinió dels altres museus, depèn molt del caràcter del mestre. També a Paterna tenen col·legis fidels que el visiten tots els anys on es percep un treball anterior i una dinàmica creada en que el mestre s’apropia de l’activitat per a complementar i desenvolupar el seu propi programa. En el mateix sentint, tant Mercedes com Mª Victoria també posen de relleu la importància de la visió que tenen els directors de museu. Que no sempre entenen aquest tipus d’activitats ni prioritzen la funció educativa. *“Encara hi ha molts directors de museu reticents a la funció educativa. L’objectiu del director del museu és el que es transmet en el discurs del propi museu i en el potencial de les visites. Un director obert a la didàctica marcarà una línia didàctica” (Mª Victoria).*

Tot seguit reproduiré una anècdota que expliquen en l’entrevista Mercedes i Mª Victoria per il·lustrar les dificultats en que es troben moltes vegades a l’hora de impulsar projectes educatius des de museus o institucions culturals. *“En 2001 vam muntar el Tren Arqueològic en Alacant, ens va costar molt esforç dur-lo endavant. Els professors no entenien com ens tenien que pagar 12 euros per xiquet per fer l’activitat des de les 10.00 del matí fins les 17.00 de la vesprada amb tren i museu inclòs quan per la*

mateixa quantitat podien anar a Terra Mítica a passar tot el dia. Eixe era el concepte del professor (...). Era molt fort que la nostra competència directa del tren fos Terra Mítica. Ara per contra, ja no, ara (2010) ja no tenim eixe problema, a poc a poc es va entenent una eixida d'aquest estil com el que plantejem" (Mercedes).

5.3.5. Museu de la Rajoleria de Paiporta.

En la dècada dels anys noranta l'Ajuntament de Paiporta (València) va adquirir i reformar l'antiga fàbrica de rajoles i teules "El Pilar" per convertir-la en un espai cultural de la ciutat. Uns anys després, al 2000, es va inaugurar el Museu de la Rajoleria de Paiporta per recuperar l'ofici de rajoler així com la memòria col·lectiva de localitat.¹⁰² Aquest museu està dedicat sobretot a la taulelleria de Paiporta, ja que disposa d'una sala permanent dedicada a l'etnologia de la localitat centrada en les rajoles i teules. Aquesta sala ha estat remodelada i concebuda novament en octubre de 2010 encara que disposa de sales d'exposicions temporals per a altres temàtiques etnològiques o artístiques de l'entorn local.¹⁰³ Per primera vegada, des de la inauguració de la nova sala permanent estan elaborant una programació educativa al voltant d'aquesta l'exposició permanent per oferir-la als centres educatius de la localitat o de les poblacions veïnes. Per a les exposicions temporals solen elaborar tallers de producció pròpia o per mitjà d'empreses privades en funció del temps i pressupost de què es dispose. Però en aquesta ocasió les exposicions temporals no tracten temes ceràmics necessàriament.

Independentment de la programació permanent d'activitats didàctiques, fent una ullada, per exemple a la programació d'activitats per al primer semestre de 2011, veiem com que per a cada exposició temporal, no necessàriament de ceràmica, es realitza un taller diferent, però a més també programen un taller amb ceràmica per a crear un mural col·lectiu que ja s'ha realitzat un altres edicions.¹⁰⁴

En el cas de Paiporta, tant l'enquesta com l'entrevistat va ser contestada per Eva Sanz Gisbert, amb 15 anys d'experiència educativa en el museu. Té el càrrec

¹⁰² La web de l'Ajuntament de Paiporta (Consulta feta el 20 de setembre de 2012). El Museu no té web pròpia.

¹⁰³ En Paiporta tornem a trobar un altre exemple de com a finals dels 90 i principis del nou mil·lenni van adquirir protagonisme les apostes pels centres museístics locals.

¹⁰⁴ En el capítol de les entrevistes als directors del museu es tracta amb profunditat la intenció i la programació d'aquestes activitats. Especialment de l'activitat a l'exposició permanent. Cal assenyalar que quan es va realitzar l'entrevista, en setembre de 2010, encara estaven realitzant les modificacions en la sala permanent i encara no estava concebuda del tot la programació educativa.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

de Tècnic del Museu i exerceix totes les tasques de direcció també. És llicenciada en Geografia e Història amb l'especialitat en Història de l'Art. Va gaudir d'una beca de didàctica al Museu d'Etnologia de València i a realitzat cursos de formació en museologia. Començant per l'enquesta amb preguntes sobre l'equip de treball i l'espai destinat a tallers amb que es plantegen l'educació al Museu de Paiporta, com en el cas de Paterna, aquest tampoc disposa d'espai exclusiu per a les funcions educatives, han d'adaptar altres espais i sales per a cada activitat. Eva Sanz manifesta que els resulta molt difícil distribuir al professorat i l'alumnat per les sales del museu quan es tracta de grups molt nombrosos. Ocorre igual amb tots els museus enquestats, com es tracten d'institucions locals, les seues instal·lacions i l'escàs personal no estan preparats per a assumir una càrrega molt elevada d'alumnes.

Fig. 5.8: Façana del Museu de la Rajoleria.

En el cas de Paiporta, tot l'equip del personal del museu està directament vinculat als tallers didàctics quan són de producció pròpia. Es tracta d'un equip de tres persones: una tècnica funcionària, una auxiliar administrativa amb contracte laboral i un conserge també laboral. Quan és l'equip del museu qui promou el taller, aquest té plena capacitat per decidir els aspectes que es tindran en compte per dissenyar i elaborar cada taller, ja que són les tres mateixes persones de l'equip

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

les que fan el plantejament i el seguiment. No obstant això, hi ha ocasions que s'externalitzen alguns serveis i contracten tallers complets a través del SARC (Servei d'assistència i recursos culturals de la Diputació de València). Pel que fa l'organització de les visites al museu, segon bloc de preguntes, a Paiporta discrepen amb la resta dels museus enquestats, ja que en aquest cas sí consideren que de forma genèrica, els mestres disposen de la suficient formació per desenvolupar adequadament aquests tipus de visites, i és precisament la utilització que en poden fer com a eines educatives, el que els motiva especialment. Però també estan motivats per l'adequació de les activitats al programa de curs, l'interès de les exposicions o simplement perquè habitualment solen repetir la visita tots els anys. Tot i això, segons Eva Sanz, encara costa molt convèncer alguns docents de l'interès de les activitats.

La Tècnic o l'Auxiliar Administrativa són les persones que, indistintament, estan en contacte amb els mestres, sobretot via telefònica. A banda també mantenen contacte per correu electrònic, fax o amb edició de fullets informatius. Com són les mateixes persones que després participaran com a educadores, els permet poder preparar la visita anticipadament amb els mestres i preparar-la tenint en compte les necessitats específiques de cada col·legi. Tot i això, encara queda pendent que els mestres s'animen a visitar el Museu abans de la visita. Hui per hui encara són elles mateixa les que marquen els itinerants per dintre del Museu, els mestres encara no decideixen aquestes coses. Igualment, els mestres prefereixen que siguen els educadors del museu els que expliquen les exposicions i no haver d'intervenir.

Pel que fa al seguiment a l'aula de l'experiència viscuda al museu, creuen que els alumnes tornen a tractar el tema després de la visita amb els seus mestres, però des del Museu no es prepara cap material per a l'alumnat per fer aquest seguiment del treball ni abans ni després de la visita, ja que no disposen de pressupost ni personal per editar aquests materials. Amb tot, estan molt satisfetes dels resultats que obtenen en les activitats que plantegen, atenent-se a l'actitud mostrada per la gran majoria de l'alumnat que els visita. Per a aquest museu són molt necessàries les visites d'escolars ja que suposen quasi el 80% del total de visitants. Però també professionalment compensa l'esforç amb el públic escolar i els mestres, és molt gratificant. I pensen que per als alumnes també, ja que solen presta especial atenció per la motivació que els proporciona la pròpia eixida de l'aula i el trobar-se en un espai poc habitual per a ells. Aprofitant aquesta motivació extra, Eva Sanz considera que les visites d'escolars a museus poden ajudar a desenvolupar noves metodologies i recursos pedagògics a l'aula.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

En les preguntes giren al voltant de la relació dels mestres amb els museus, Eva Sanz considera que els mestres no sempre reben informació adequada sobre l'oferta didàctica dels museus. Per millorar aquesta relació, els museus haurien d'invertir més en personal. La relació que manté el Museu de la Rajoleria amb les escoles ve determinada per la proximitat. Les escoles properes repeteixen habitualment la visita en anys consecutius degut sobretot a aquesta proximitat més que per la temàtica del Museu. És més, normalment els mestres prefereixen les exposicions temporals a les permanents. Per a Eva Sanz, contràriament amb la resta d'enquestes, la temàtica local no influència massa a l'hora d'organitzar una visita. Tot i això, la promoció d'activitats entre les escoles del voltant i un coneixement de les necessitats d'aquestes, sobretot les de la localitat (només el 30% de grups provenen d'altres poblacions), ha consolidat amb els anys una dinàmica d'eixides al Museu de la Rajoleria on s'ha notat una evolució i una major implicació del docent en els últims anys, que s'observa sobretot en la preparació de l'alumnat abans de fer la visita. Per finalitzar amb el bloc de preguntes, a Paiporta no utilitzen les TIC per a preparar les visites d'escolars, ni preparen sessions informatives per als mestres, *"simplement els informem amb els mitjans amb que contem i establim contacte amb ells sempre que canviem d'exposició o taller, que ve a ser una vegada al mes"*.

Les respostes al quart bloc de preguntes és en el que més coincidències ens mostren tots els museus enquestats. Està dedicat a la formació del professorat en matèria d'educació de museus. Així, també a Paiporta creuen que els mestres en general no tenen suficient coneixement sobre el potencial dels museus com a eines educatives, al temps que sí troben la ceràmica com un recurs molt atractiu per als docents. Però en concret, pel que fa al Museu de Paiporta, sí consideren que els mestres estan aprofitant les seues possibilitats educatives, encara que valoren positivament l'organització de cursos de formació per al professorat en matèria d'educació de museus, ja que els museus podrien convertir-se, segons la seua opinió, en elements de primer ordre en la formació d'alumnes.

El cinquè bloc està dedicat a les possibles millores en els futurs contactes entre les escoles i els museus. De forma general i en la línia dels altres museus, Eva Sanz és de l'opinió que s'hauria de potenciar que el museu fora considerat com un recurs més, com quelcom proper *"i no un lloc on no se puga córrer, ni parlar fort, ni tocar res. És una eina de treball i com a tal s'hauria de considerar"*. I les escoles haurien de traure major profit d'ells per incorporar els continguts que ofereix als seus plans de treball a les aules. Tot i que a Paiporta hem vist que no les utilitzen, en opinió de les tècniques, les TIC no s'haurien de deixar-se de costat perquè els xiquets d'ara

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

són “*xiquets tecnològics*”. Per últim, també considerarien important que existira una web destinada a posar en contacte els mestres i els museus de ceràmica valencians. Per una altra banda l’entrevista a Eva Sanz també ens aporta algunes consideracions interessants que tot seguit ressaltem: el Museu de la Rajoleria de Paiporta des dels seus començaments ha tingut vocació per desenvolupar activitats enfocades als grups d’escolars, que han estat considerats com un dels principals *clients potencials*. Per això, sempre ha procurat que les seues exposicions temporals estiguen acompanyades d’un taller enfocat a l’alumnat de les escoles de la localitat. Conforme es desprèn de l’entrevista, es tracta d’un museu molt vinculat amb el poble perquè està ubicat en una antiga fàbrica de rajoles que va ser un dels seus principals motors econòmics. D’aquí la importància de planificar accions que s’entronquen amb les activitats de les escoles, per conèixer l’entorn i el medi propers.

En els seus inicis el museu va tenir moltes visites massives per la curiositat de veure el que s’havia fet amb la remodelació de la fàbrica, però poc a poc, una vegada passat aquest primer impacte, calia fer alguna cosa per mantindre l’atenció i per continuar involucrant el poble, i la millor forma és a partir de l’organització d’activitats per als seus escolars. *“Es va començar pel disseny del logotip del museu, que naix de les mateixes escoles. Una vegada vam anar a explicar a les escoles el que era i en el que s’havia convertit el seu rajolar, es va obrir un concurs per que els escolars dissenyaren el nou logotip a partir de les seues interpretacions. Del guanyador resultant, un dissenyador gràfic va adequar aquest logotip donant peu al definitiu”*. Des d’aquella primera experiència s’ha treballat amb la idea de dissenyar activitats amb els alumnes, combinant la producció pròpia amb la contractació d’empreses externes. Sempre en funció dels pressupostos.

Concretament, el museu s’ha beneficiat en moltes ocasions de les propostes que es llançaven des del SARC (Servei de recursos culturals i artístics de la Diputació Valenciana). Per a cada temporada aquest servei oferta una sèrie de programacions educatives, que són demanades pel museu en quant veuen que per la seua temàtica, poden adaptar-se a la programació d’exposicions temporals. *“El SARC paga un tant per cent del pressupost de l’activitat en funció dels habitants del municipi i l’Ajuntament la resta. Surt prou rentable i econòmicament assequible per a un pressupost tant menut”*.

“Quan les activitats provenen del SARC, prèviament es parla amb ells per a que no es perga mai el contacte amb la gent del municipi, de forma que el tracte segueixi sent molt personal. És a dir, encara que desenvolupen ells el projecte, nosaltres participem per a que

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

no se perga el vincle que hi ha entre les escoles i el museu. És molt important". A Paiporta es programa semestralment. Els col·legis ja ho saben i ja sol·liciten de seguida els taller, inclús sense saber de que anirà, estan acostumats a les seues activitats i confien en el treball que es realitza. "S'ha creat una rutina entre ells i nosaltres".

Les visites a museus locals de ciutats menudes els resulta molt còmoda als mestres ja que no cal eixir del municipi, i en aquest cas les activitats són gratuïtes. A diferència de l'opinió d'altres experts, a Paiporta, segurament pel clima de vinculació creat amb els anys, opinen que majoritàriament el professorat amb que es troben està molt interessat en el que es fa al museu, i fins i tot troben en moltes ocasions una preparació de l'alumnat abans de la visita. *"També nosaltres procurem donar informació prèvia per que preparen els temes proposats, en un intent per mantenir un contacte molt directe i personal entre nosaltres i els mestres".*

La comunicació sol ser per via correu electrònic de forma mensual per remarcar i recordar les activitats. Normalment són els encarregats de cycle els que reben la informació per distribuir-la entre la resta de mestres de l'escola. S'envia la informació a tots però son els propis mestres els que trien anar al museu o no. En tot cas, sempre s'adapten els tallers a totes les edats demandades. On sí que es repeteix l'opinió coincidint amb els altres museus es en que els mestres de primària estan més vinculats que els de secundària. Aquests últims realitzen activitats més concretes que depenen del caràcter i l'enfocament particular del professor. Així com els de primària responen massivament, en el cas de secundària són molt menys les demandes d'activitats, convertint-se com comentava, en accions molt concretes per a professors concrets amb interessos concrets.

Quan els tallers estan dissenyats i programats pel personal del museu en una producció pròpia, sempre busquen traure partit del que hi ha exposat mitjançant temes que vinculen l'exposició amb els continguts curriculars. I sempre tenen un caràcter molt participatiu, col·lectiu i de posada en comú, aprofitant els recursos de que es disposa. *"Com que el nostre conserge va ser artista faller, i al museu tots els anys exposem els ninots indultats de les falles, realitzem tallers de ninots de falla amb paper reciclat".*

Al Museu de la Rajoleria no solament trobem exposicions de ceràmica, també hi ha exposicions de moltes altres temàtiques. La col·lecció permanent sí que està basada en la rajoleria de la localitat, però les exposicions temporals canvien de temàtiques en funció de la programació. El museu està catalogat com a etnològic

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

per la Conselleria ja que no hi ha categoria de ceràmica. Es tracta d'un museu municipal depenent de l'Ajuntament que és qui el dota de personal. El museu es gestiona amb xicotet pressupost i amb les subvencions que rep de la mateixa conselleria. Com ja he comentat, el lloc on es troben les seues instal·lacions va ser una antiga fàbrica de rajoles de la localitat. En el nou projecte del museu, previst per a 2010, es vol posar de relleu amb més intensitat la importància de la *indústria de la rajola* a la localitat i als voltants, amb una museografia dotada amb recursos audiovisuals, amb nous espais expositius amb referències a la producció, com una reproducció d'un forn antic per exemple. També contemplarà un taller permanent dedicat a la rajoleria. Del disseny gràfic i dels materials que s'utilitzaran en aquest taller s'encarrega una empresa especialitzada en recursos didàctics, però sempre sota les directrius dels tècnics del Museus que han dictat els continguts. El taller anirà acompanyat d'una visita guiada realitzada pel propi personal del museu. Per la seua banda, les exposicions temporals mantindran els tallers específics i també temporals com fins ara.

5.3.6. Museu de Cantereria d'Agost.

Va ser fundat en 1981 i està ubicat en un antiga cantereria. En els últims anys, l'edifici es troba en obres d'ampliació i restauració. Junt a l'edifici trobem el Centre Agost de recerca de cantereria que actualment alberga les oficines del personal del museu i ha estat adaptat per exposar part de les col·leccions i per realitzar les seues activitats fins la finalització de la reforma i ampliació. També està sofrint canvis organitzatius ja que està en procés la creació d'una Fundació que gestione el museu. Trobem interessant en aquest punt reproduir el que va escriure Coll Conesa en el seu article per al Boletín de la Sociedad Española de Cerámica y Vidrio l'any 1999 sobre aquest museu, ja que tot i que està sofrint un canvi important d'estructura organitzativa i d'espais, el Museu s'ha continuat amb una llavor pedagògica molt intensa que, com en el cas de l'Alcora i Onda, ja fa anys que està plenament consolidada i promoguda internament i en la seua totalitat pel propi Museu. Veurem com en 1999 ja apuntava Coll aquesta intensitat educativa, donant una ullada a la seua renovada pagina web dotze anys després, continua amb aquesta oferta educativa tant extensa.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Fig. 5.9: Espais del Museu d'Agost. Arxiu Museu de la Cantereria d'Agost.

Museu amb una gran activitat, propietat de la Sra Ilse Schütz. El fundador de la col·lecció va ser Facundo Senpau. Es troba instal·lat en una antiga cantereria al barri canterer creat al segle XIX. Es tracta en realitat d'un museu de lloc. Instal·lat en una terrisseria que manté fins i tot els forns, il·lustra els productes locals tradicionals, aspectes de la història local terrissaire i les tècniques i procediments de fabricació. Compta amb escàs personal (Directora, Ajudant i col·laboració ocasional de personal extern), desenvolupant sense això un ingent treball en les tasques bàsiques d'exposició, investigació i difusió. No té dependències especialitzades en conservació, però disposa d'un annex, el Centre Agost de Recerca Canterera, que és en realitat una fàbrica amb les instal·lacions completes, que s'ofereix amb un mòdic lloguer a aquelles persones o institucions que ho demanen. Disposava també d'apartaments de lloguer. En realitat ofereix una bona infraestructura per a aquells que desitgen reunir-se en sessions de treball per experimentar o intercanviar coneixements sobre la ceràmica. La seua investigació i la seua acció educativa és molt dinàmica. S'ha centrat especialment en la terrisseria local, la terrisseria femenina, la ceràmica de Biar, coincidint generalment amb exposicions i publicacions. Ha organitzat alguns seminaris i congressos nacionals i internacionals, així com cursos o activitats de formació de tots els nivells. (Coll, 1999: 364)

Avui el museu continua contant amb el mateix personal i veiem com en el text de 1999 ja se'ns indica com són persones particulars les que s'involucren en els projectes de museus locals. Tot i les voluntats dels darreres anys d'institucions i administracions per renovar i revivir les infraestructures, no ocorre igual amb el personal. Dur endavant iniciatives com la d'Agost necessita d'una càrrega de treball molt elevada i amb personal qualificat que no sempre acompanya a la renovació d'infraestructures. Respecte a la tasca educativa, en el cas d'Agost es disposa d'una extensa informació per al professorat, quelcom inèdit també en els museus de ceràmica valencians. Destacant també la pròpia producció d'activitats en aquest

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

sentit. I un altra vegada com ocorre també al Museu de l'Alcora, continuem trobant que el personal educatiu és molt escàs i les persones encarregades tampoc tenen una formació específica en educació, ni una dedicació exclusiva a aquestes activitats, però sí una sensibilitat i ganes d'aprenentatge que permeten dur endavant aquestes iniciatives educatives. També disposa d'un dossier educatiu molt extens i complet que pot ser cap altre museu de ceràmica en terres valencianes té plantejat com a document. El museu canterer utilitza les TIC per a preparar les visites d'escolars. A la pàgina web del Museu es pot trobar un apartat dedicat als serveis educatius que ofereix el museu. Allí trobem per una banda tota l'oferta d'activitats i per altra un extens dossier per a consulta dels docents a l'hora d'organitzar la visita. Però des del començament el Museu obre la porta a intervenir sobre les activitats fent canvis o programant altres opcions en funció de les necessitats de cada grup.

Fig. 5.10: Detall del taller de ceràmica. Arxiu del Museu de la Cantereria d'Agost.

L'enquesta contestada per la responsable del Museu per a aquesta tesi, Maria José Manzanque, ens ofereix suficients pistes sobre l'extraordinari esforç educatiu que segueixen al museu d'Agost. Pel que fa a l'equip i espai de treball en el seu plantejament educatiu, primer bloc de preguntes de l'enquesta, en aquests cas sí disposen d'espai exclusiu i adequat per a tallers didàctics, concretament tallers de ceràmica. Com ocorre a Paiporta, tot l'equip del museu, dues persones, estan vinculades als tallers, són "*multifunció*". Els dos són personal contractat laboral, i tot i que desenvolupen altres feines en el Museu, ells mateixa són els que decideixen els aspectes a tenir en compte en el disseny i elaboració de cada

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

taller i experiència a proposar, així com els executors de les activitats. L'activitat educativa d'aquest museu ja està consolidada i a ple rendiment des de fa temps, amb el pas dels anys els dos treballadors han anat adquirint una experiència que ara troben imprescindible per dur endavant els seus programes educatius. Junt a l'Alcora i Onda, és el tercer cas on no s'externalitza cap servei educatiu, tots els programes són de producció pròpia. Novament ens trobem davant l'opinió que els mestres que porten els seus alumnes al museu no disposen de la suficient formació per desenvolupar adequadament les visites. Davant d'això, en el segon bloc de preguntes vorem com es plantegen l'organització d'aquestes visites des del propi Museu.

El contacte amb els mestres el fan indistintament els dos integrants de l'equip del Museu perquè els dos tenen capacitat per dur endavant les activitats i per comunicar-se doncs amb els mestres interessats. A Agost han detectat que els mestres trien la visita al Museu de Cantereria perquè poden fer un aprofitament de la visita per complementar el seu programa educatiu. Tot i això, el tema no es sol tractar amb profunditat entre el personal del Museu i el mestre de torn, de fet, poques són les vegades que el mestre visita les instal·lacions museístiques prèviament a portar els seus alumnes. També com el cas d'Onda i l'Alcora reben gran quantitat de grups escolars amb una mitjana de 3000 alumnes per curs, dels quals com que Agost és una localitat menuda, el 80 o 90% provenen d'altres poblacions veïnes. Grups que es convoquen per fullets informatius, correu electrònic i web pròpia a Internet. Però sempre hi ha una atenció personalitzada, via telèfon, per preparar la visita i fer la reserva, com que qui fa la reserva del grup serà el mateix que els farà de guia o educador durant la visita, s'intenta sempre tenir aquest contacte previ entre les dues parts per adequar la visita les necessitats específiques que l'escola els traslladarà. En poques ocasions es dona el cas de realitzar reunions entre els mestres i els responsables del museu per planificar accions.

Una vegada concertada la visita, els responsables d'Agost consideren com a aspecte més costos en l'organització d'aquestes visites, la distribució del professorat i l'alumnat per les instal·lacions en el cas de ser grups molt nombrosos. Tornem a trobar-nos en la desproporció en el cas dels grups de primària, ja que en moltes ocasions viatgen amb tot el cicle sencer perquè els surt més a compte pel cost dels autobusos, i a l'altra banda els espera l'escàs personal del museu per a atendre'ls o les reduïdes dimensions dels espais. Els itineraris, tant físics com conceptuals, són sempre suggerits pel Museu però en el cas d'Agost: *"en coordinació amb qui reserva la visita els adaptem. Normalment sol dependre del número d'alumnes i del temps disponible"*.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

I com la majoria els enquestats, també considera que la visita al museu com a complement a l'aula, podria ajudar a desenvolupar noves metodologies i recursos pedagògics, ja que la motivació amb que els alumnes surten de les aules fa que pensin que un museu, i més local, podria contribuir de manera protagonista a canalitzar aquestes noves estratègies. En el cas d'Agost estan veient que aspectes com descobrir un ofici artesanal, manipular el fang i comprovar la seua transformació en un producte funcional, així com la comparació de les peces resultants amb altres peces realitzades en altres materials, està resultant molt interessant tant per als alumnes com per als mestres.

Finalment els educadors del Museu d'Agost consideren molt enriquidor treballar amb grups d'escolars, els compensa el sobre esforç que comporta per a museus tant menuts el promoure i dur endavant activitats amb públic escolar. Troben en els xiquets i xiquetes una actitud molt positiva quan visiten el Museu, en la que es mostren molt receptius a l'hora de participar en el discurs del guia i sobretot per la possibilitat de manipular i experimentar amb els materials que els ofereixen.

Però també a Agost troben mancances pel que fa a la relació que els mestres mantenen amb els museus, al bloc tres de preguntes podem observar, segons les seues opinions, aquestes mancances. Per començar creuen que els mestres no reben sempre la informació adequada sobre l'oferta didàctica dels museus. La primera comunicació que fan al museu d'Agost és mitjançant carta i correu electrònic. A partir d'aquí, si hi ha interès del mestre, ja es posen en contacte per telèfon o, en molt poques ocasions, hi ha comunicació de forma personal, i en tot cas ha de ser mitjançant sol·licitud prèvia. Però fent autocrítica veuen necessari ampliar la informació sobre la seua oferta educativa i crear més materials per treballar a l'aula i així millorar les visites dels escolars. Tot i això, un bon indicador de la feina ben feta el troben en que ells també reben moltes escoles que repeteixen la visita any rere any. I quan els preguntem per la conveniència de repartir un quadern de l'alumne per visitar les exposicions, contesten que: *"depèn de molts factors, però nosaltres pensem que hem d'oferir activitats que complementen la visita"* (referint-se, deduïm, a tallers de manipulació ceràmica). Un altre aspecte a millorar seria una major participació dels mestres, a juí dels educadors del Museu s'enriquieren molt les visites. Però per ara, els mestres encara prefereixen que siga el guia qui els faça la visita, i molt pocs són els casos en que vol intervenir el professor.

La temàtica del Museu d'Agost, ceràmica artesanal i local, és un tema que atrau molt els docents de l'entorn. La responsable del Museu, Maria José Manzaneque,

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

creu que els mestres trien visitar el seu museu precisament per aquesta temàtica, tot i que influencia molt la proximitat del museu. La prova està en que normalment els mestres prefereixen treballar les col·leccions permanents abans que les exposicions temporals. A Agost no disposen d'un material pedagògic elaborat per a que l'alumnat pugua prosseguir a l'aula amb el treball de la visita, no obstant en els casos en que se'ls sol·licita no tenen cap inconvenient en preparar-lo ja que disposen de molt material educatiu fruit del gran nombre de propostes que amb els anys han dissenyat. Però sí disposen d'un dossier educatiu amb unitats didàctiques i fixes, així com dues maletes didàctiques per a orientar els professors. Normalment, Maria José Manzaneque, és de l'opinió que els mestres, de forma general, no solen tractar el tema a classe ni abans ni amb posterioritat a la visita. Solament en alguns casos s'han realitzat tallers temàtics consensuats amb els mestres. Tot i això, en els últims anys, molt a poc a poc si es va detectant un augment de l'interès pel discurs de la visita i intenten traure-li més profit a classe.

El quart bloc de preguntes de nou trobem l'opinió que la majoria de mestres no tenen coneixement sobre l'aprofitament dels museus com a eina educativa. Ja que les possibilitats que aquests ofereixen, al menys en el cas d'Agost, no estan suficientment explotades i això que la ceràmica és considerada un element molt atractiu també per als docents. *"Falta molt treball en aquest tema, per part del professorat i dels museus". "Crec que poden traure (els escolars) bastant profit dels museus que tractant un ofici local, com és per exemple la terrisseria d'Agost, es poden extraure conclusions globals, com l'ús de la ceràmica en la vida quotidiana"*. En definitiva, resultaria molt positiu poder organitzar cursos de formació del professorat en matèria d'educació i museus.

Pel que fa a les possibles millores en els futurs contactes entre els educadors i els museus, i reprenent les conclusions del bloc anterior, caldria *"realitzar cursos informatius en els museus per a professors al inici del curs que serviren per a l'ús dels nostres recursos en les seues classes"*. Permetrien un major apropament i l'elaboració de materials didàctics en col·laboració amb el professorat. Al temps que els mestres podrien preparar les seues matèries comptant amb els recursos que els ofereixen els museus. Així com un major desenvolupament pel que fa a les TIC, que podrien ajudar en tots els nivells de l'organització i aprofitament de les visites, s'han de convertir en un dels pilars per elaborar l'oferta educativa dels museus. Com també estarien d'acord en la creació d'un espai web per posar en contacte els mestres i els museus de ceràmica valencians, *"sempre i quant siguera de fàcil accés i efectiva. Un espai on els museus puguem informar de les nostres activitats i ofertes educatives i on ens puguem posar en contacte directament amb el professorat"*.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Com ocorre en els altres casos, l'entrevista als responsables del museu d'Agost també ens aporten algunes reflexions interessants, coincidents amb els altres museus en moltes ocasions. En aquest cas els entrevistats han estat: Mª José Rodríguez-Manzaneque Escribano, la mateixa que va omplir l'enquesta, és llicenciada en Història i desenvolupa les tasques educatives al Museu des de fa 11 anys, també desenvolupa les funcions de directora; i Pau Vicedo Moyá, auxiliar del Museu des de 2005, desenvolupa tot tipus de funcions incloent també l'educativa. Mª José i Pau van començar l'entrevista manifestant que són molt poc personal al museu, només dos persones que fan de tot. També programar i executar les accions educatives. I en tot moment mostren un gran entusiasme pel que estan contant.

Al seu museu aquesta acció educativa comença amb la fundadora del Museu, Ilse Schütz, que era mestra i ja donava una importància molt gran al fet didàctic d'aquell primer museu que comptava amb una exposició permanent amb sales temàtiques molt didàctiques, recolzant-s'hi en les experiències de vida d'aquells ceramistes de la localitat que li van proporcionar tota la informació necessària per a elaborar els discursos històrics, temàtics, processuals... Donava ja en aquell temps, a principis dels vuitanta, una gran importància pel contacte amb la gent de l'entorn, que proporciona tota la saviesa popular necessària per entendre l'evolució ceràmica local. També a ella se li deu la continuïtat d'algunes de les activitats iniciades en aquells principis, com és l'activitat per antonomàsia del museu, *El Rally Alfarero*, que consisteix en una sèrie de proves i treballs per tot el poble d'Agost. Destinada als últims cursos de primària, té una durada de tot un dia, on els alumnes, per equips, tenen l'oportunitat de conèixer i treballar alguns indrets de la localitat sempre relacionats amb la cantereria, permetent-los fins i tot, la possibilitat d'interactuar amb la gent del poble per tal de poder donar solució a les proves plantejades. Es tracta doncs d'una activitat realitzada fora del museu. *"Descobrint i reflexionant, ells són els que contaquestn les preguntes"* (Mª José). *"Han de descobrir per si mateixos"* (Pau)

Per altra banda, al Museu disposen de tallers de manipulació del fang per lo que sí que disposen d'espai adaptat, també per la visió d'Ilse Schütz, que va aprofitar el taller d'una antiga fàbrica, però sempre han tingut que anar adaptant els espais en funció de les necessitats, amb caràcter *"multifuncional"* en funció del tipus d'activitats, tallers, xerrades, conferències, presentacions. Mª José i Pau troben a faltar major implicació dels mestres en les visites als museus. De fet, de forma genèrica, consideren dos tipus de visites, les que els mestres van amb els seus alumnes i concerten la visita directament, i les visites contractades per empreses

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

de monitors amb qui han contactat els mestres. En el primer cas troben una major implicació dels mestres degut al contacte directe amb el personal del museu que permet una major coordinació de continguts. En el segon cas, els monitors estan més preocupats per *“complir horaris”*. Els mestres desapareixen i *“se’n van al bar a fer el cafè”*. *“Els que venen pel seu compte aprofiten més la visita, tenen més interès (...). Se’ls pot oferir tota la oferta didàctica”* (Mª José). *“Normalment a les empreses sols els interessa la visita guiada”* (Pau)

Tot i això, tant en un cas com en l’altre, molts repeteixen l’experiència en successius anys i van sabent com aprofitar millor la visita, és una qüestió de prioritats també pel que fa al tractament a les aules. *“Nosaltres intentem donar tota la informació que tenim però no sempre l’aprofitem”* (Mª José). *“Quan es tracta d’empreses subcontractades, ells mateixa adopten algunes de les nostres activitats. El que no saben es que nosaltres fem que toquen diferents fangs per veure les diferències, per exemple, entre el fang industrial i el fang artesanal, o les diferències entre distintes peces ceràmiques. També poden veure al moment el procés, disposem d’un forn de llenya, per mostrar la transformació de la peça. M’agrada molt treballar tots els sentits”* (Mª José). Tot i que donen gran importància a l’aspecte de la manipulació del fang, no conceben el taller sense l’explicació didàctica de les exposicions. És fonamental que els alumnes contextualitzen el treball manual amb els aspectes històrics i socials de la ceràmica i en particular de la ceràmica local.

En to irònic: *“per desgràcia per a nosaltres la imatge amb la que es queden els alumnes del nostre museu és el treball amb el torn”* (Pau). Les experiències amb allò desconegut per als escolars pel desús actual també té gran importància per als visitants, d’aquí la necessitat de conservar els estris i els espais dels antics tallers terrissers per poder traslladar conceptes, i fins i tot sensacions, del passat. Per altra banda, els entrevistats manifesten la intencionalitat de que els seus recorreguts educatius i les experiències programades, no estan basades directament en cap peça concreta del museu sinó que allò important està en reflexionar sobre el que passa al voltant d’eixes peces. Allò social, el procés, allò històric. *“Les exposicions del nou museu mai tindran vitrines, quan tu pots tocar una peça no la toques i quan no la pots tocar la toques. A més, el fet de no tenir vitrines permet agafar una peça amb les mans per a explicar-la millor i cridar l’atenció de l’alumnat, et fan més cas que si la peça està dintre d’una vitrina”* (Mª José).

Durant la visita guiada s’ha de tenir un grau molt important d’interpretació, poder agafar les peces i fer gestos amb elles et permet una interrelació més intensa

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

amb els alumnes. Amb recursos molt econòmics “trossos de fang dins d’un cabàs” et permet una comunicació molt directa ja que es poden tocar les peces. Novament l’atenció sobre els sentits, la vista, el tacte, el soroll, els olors, i fins i tot, amb molta cura, el gust. “Ningú se’n va de la visita sense veure del botijò. Si expliquem que servia per mantenir l’aigua freda, és necessari comprovar-ho per ells mateixa. Permet una major interrelació, produint-se escenes d’allò més divertides ja que no tots saben beure. Aquest fet permet també una major connexió amb l’experiència viscuda. Hi ha alumnes que mai abans han begut d’un botijò” (Pau). Durant la conversa els entrevistats mostren total acord amb mi en que cada museu de ceràmica planteja coses distintes com a tècniques educatives però mantenen molts fonaments comuns. Caldria posar en contacte aquesta informació per compartir-la i estar informats del que es fa en altres museus de temàtica comuna. Ja que en el cas del museu d’Agost, tant Mª José com Pau, han anat adquirint els conceptes educatius amb el temps, cap dels dos havia tingut cap tipus de formació en aquesta matèria abans d’entrar a treballar al museu. La pràctica ha anat fent que se’ls despertés l’interès per fer bé i cada vegada millor les visites. Així, aprenent de cada visita i preguntant a mestres i buscant assessorament, han anat adquirint tècniques educatives i adquirint major sensibilitat cap a aquesta funció dintre del museu que ha anat adquirint cada vegada més protagonisme.

“Som tot-terrenys, tenim que enfrontar-nos amb tot tipus de grups” (Pau). La majoria de grups que reben són grups de primària, els de secundària són més anecdòtics però estan enfocats cap a temes més concrets, amb recursos audiovisuals preparats expressament per a cada activitat. Les activitats no tenen una estructura tan estàndard com a primària. Això requereix una major interacció amb els professors per tractar les temàtiques i els continguts. “Nosaltres mateixa contestem el telèfon i ja preguntem el que necessiten, oferint tot el que tenim al nostre abast, no és com als museus grans que la comunicació no és tan directa i personal” (Mª José)

En quant a l’organització dels grups i el tràfic per les instal·lacions, a Agost solen programar una visita guiada, que la troben fonamental i imprescindible per entendre la vida preindustrial, més un taller de ceràmica realitzant peces que couen en el moment, i a més una fan la visita a una cantereria. En funció de la quantitat de gent, van fent divisions en grups més reduïts de forma que els poden guiar pels distintes espais d’una forma còmoda. Però hi ha coses que no se poden controlar: “les visites dels alumnes als banys”, els grups tan nombrosos que de vegades fan impossible el bon aprofitament del recorregut, el transport dels autobusos amb els seus horaris rígids, o com ja han posat de manifest abans, els grups que venen amb

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

monitors d'empreses externes que treballen els temes pel seu conter. Tot això, quan ocorre, impossibilita el bon funcionament de les activitats. Caldria millorar alguns aspectes en aquest sentit. Igual que les ocasions en que es troben que els mestres no treballen la visita i fins i tot desapareixen i no estan presents durant el recorregut, "diria que és una falta de respecte" segons Pau. "Quan s'ha treballat la visita abans, els alumnes venen més motivats, més incentivats".

El Museu de la Cantereria d'Agost prové d'una iniciativa privada però per falta de recolzament de les institucions va tindre que tancar. Cap a l'any 1999 l'Ajuntament junt a la Diputació de València van començar els tràmits per crear una Fundació, encara sense consolidar, de forma que l'Ajuntament es fera càrrec de l'edifici, mentre que la Diputació aportaria recursos econòmics a la Fundació. Fins el moment de l'entrevista, l'edifici, ja de titularitat municipal, es trobava en procés d'ampliació mentre que el personal del museu el proporciona una associació, l'Associació de Ceramologia, amb recursos provinents de la Diputació de València.

En aquest sentint va aparèixer en la conversa una característica molt comuna als museus locals, es tracta de que aquests museus gaudeixen de moments àlgids perquè surten d'iniciatives de gent privada i particular que els impulsa pels seus propis interessos personals. En quant aquestes persones abandonen el projecte pel transcurs del temps, el testimoni natural el recullen les administracions locals, tradicionalment perdent aquesta empenta impulsiva i quedant en l'oblit moltes vegades (Santacana i Llonch, 2008) . En els museus de ceràmica valencians, al contrari, en els últims anys les administracions locals han realitzat esforços per ampliar aquests museus, com en el cas del mateix Agost, a l'Alcora, a Onda o les remodelacions de Paterna, Paiporta o fins i tot Manises, o amb el projecte de museu que es planteja a Potries, o la creació recent del nou museu de Benetússer. De manera més discutible o menys però els últims anys les administracions locals han apostat per aquests museus.

"No hauríem de donar les gràcies a les visites d'escolars? La gent del poble no valora el museu en si mateix, però si que vinguen autobusos pel poble" (Mª José). A la pregunta de si es cobren les visites, en aquest museu sí que ho fan, *cal al menys cobrir els costos que ocasiona el material per a les activitats*. En quant a la formació del professorat, Mª José i Pau consideren que falta formació entre el professorat per preparar les visites als museus. Ells, a través del CEFIRE¹⁰⁵ d'Alacant han tingut algunes experiències

105 Servei de Formació del Professorat depenent de la Conselleria d'Educació, Formació i Ocupació de la Generalitat Valenciana.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

de contactes amb mestres per explicar-los i formar-los en les activitats que ells produeixen. També amb la Universitat han fet alguns cursos per a arqueòlegs i alumnes de magisteri, que els va permetre un intercanvi d'impressions per a adaptar millor les activitats al currículum, convertint-se així en experiències molt enriquidores.

Igualment, un treball en xarxa a través d'Internet entre museus i universitat, i sobretot entre museus de tipologies similars, seria un avenç molt importat en aquesta matèria educativa ja que ens permetria intercanvi d'impressions entre els professionals de distints àmbits però de finalitats comunes, i permetria un major acostament dels mestres interessats cap a les ofertes educatives dels museus. Les propostes que presenten abracen un ampli espectre de possibilitats en quant a continguts i nivells escolars sempre emmarcades en les àrees de coneixement més properes que marquen els currículums escolars. Aquesta oferta per a escolars es completa amb altres propostes més familiars de forma que poden dotar-se d'un panorama educatiu molt contundent sobretot si establim una comparativa amb els altres museus valencians de ceràmica¹⁰⁶.

5.3.7. Museu Lladró.

Aquest museu disposa de finançament privat, pertany a l'empresa Lladró que comercialitza figures de ceràmica de producció pròpia. La seua seu està a Tavernes Blanques (València) en les mateixes instal·lacions on es troba la fàbrica. El Museu té dos sales d'exposició diferenciades, una dedicada a l'evolució dels models de ceràmica de l'empresa que amb els anys han anat aconseguint nivells de prestigi internacional, i una altra sala dedicada a la col·lecció particular de pintures de la família Lladró. *“Així doncs, la presència al museu serà molt perseguida i àmpliament publicitada per Lladró amb la finalitat de consolidar i acostar cada vegada més a l'anhelada posició de l'art en majúscules. Aquesta estratègia de posicionament s'articula a través de dues vies diferents i complementàries. D'una banda obtenir la presència de les peces Lladró en museus de reconegut prestigi i de l'altra la configuració i establiment d'un museu propi, en què les obres de Lladró convisquen i cohabiten en un mateix espai sacralitzador, amb obres pictòriques clarament reconegudes i etiquetades sota la categoria d'artístiques”.* (Ramón, 2012: 66)

¹⁰⁶ Als annexos trobem la caracterització dels programes educatius del Museu d'Agost. Tota la relació d'activitats i documentació s'extrau de la pàgina web del Museu: www.museoagost.com (Consulta realitzada el 19 de setembre de 2012).

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

El Museu oferta un recorregut didàctic abans de les exposicions en què per mitjà d'audiovisuals, es va documentant l'evolució de l'empresa i la biografia dels tres germans fundadors i copropietaris. Seguidament a aquest recorregut històric, mostren el procés d'elaboració de les figures de ceràmica visitant una cadena de producció en actiu, dissenyada per a les visites de grups. Finalment es visiten les exposicions del Museu.

Tot aquest recorregut, no obstant, no s'ofereix als grups d'escolars ja que els continguts són prou densos i no adaptats, té un caràcter més bé publicitari per contribuir al prestigi de la marca. *L'objectiu de la col·lecció, de la seua exhibició pública a través de la creació de aquest museu, no és altre que el de l'adquisició d'un valor social de prestigi, prestigi d'imatge, cap als propietaris de les obres i la pròpia empresa (...).* (Ramón, 2012: 81)

Tot i aquestes pretensions del Museu Lladró, per a la comunitat d'escolars, es comptava amb uns tallers de ceràmica en la casa natal dels tres germans Lladró, en aquest cas situada a Almàssera (València). El taller didàctic contemplava un àrea de modelatge i una altra de la decoració, entre les dos àrees els alumnes podien realitzar peces pròpies i conèixer el procés de producció prenent com a referència les figures i dissenys típics de l'empresa Lladró. Aquest servei estava coordinat amb l'Ajuntament d'Almàssera per tal de que poguera ser aprofitat per l'alumnat d'aquesta població. Actualment ja no realitzen aquests tallers, de fet ja no plantegen cap activitat per a escolars. El Museu Lladró en l'actualitat no demostra cap interès per la vessant educativa. De fet, recordem que des del Museu Lladró van declinar respondre les enquestes per la nul·la prestació educativa que oferia, i per tant no tenien capacitat per respondre a les preguntes. Conseqüentment no se'ls va fer cap entrevista.

Fig. 5.11: Moment dels antics tallers a la casa natal dels germans Lladró.
Arxiu del Museu Lladró.

5.3.8. Col·lecció Museogràfica de Potries.

Potries amb la seua producció terrissera ha deixat la seua empremta pels pobles de la Safor i d'altres comarques veïnes al llarg dels últims segles. Uns productes i uns artesans, han estat els artífexs de la presència de Potries als mercats dels nostres pobles, així com de la realitat d'una economia tradicional avui pràcticament desapareguda. L'Ajuntament de Potries és, ara per ara, dipositari de tot aquest patrimoni cultural, amb una important col·lecció representativa d'allò que els artesans del fang de Potries van modelar al llarg dels segles. A més, treballem perquè en poc temps, la Safor gaudi d'un singular i nou referent cultural i patrimonial. Així, hem iniciat un ambiciós projecte per rehabilitar i fer de la cassoleria d'Àngel Domínguez la seu del Museu Etnològic de Potries.¹⁰⁷

Mentrestant la col·lecció permanent de ceràmica, base d'aquest projecte es pot visitar en una sala d'exposicions a l'ajuntament de la localitat. En l'article de Coll (1999) ja mencionava aquesta col·lecció com a inici d'un futur projecte de museu i centre cultural de la localitat com també s'indica en la web de l'Ajuntament on trobem la cita anterior. I en un article publicat al diari *Las Provincias* el 18 d'agost de 2010, es publicava la següent informació, que mostra novament el auge per posar en valor, mitjançant la creació de museus, l'important patrimoni ceràmic d'alguns pobles valencians com en aquest cas Potries: *La tradició ceràmica de Potries es reunirà a la Casa Museu d'Àngel Domínguez. Aquest recinte acollirà 200 peces, algunes d'elles mil·lenàries, que han anat apareixent en el poble durant els últims anys en diferents excavacions o han estat donades per veïns de la localitat. El lloc escollit per ubicar el museu és la casa d'Àngel Domínguez, «l'últim Terrisser». (...) Així doncs després de gairebé una dècada de treball, aquesta casa museu veurà la llum a principis de 2011. Han estat necessàries moltes actuacions dins de la casa. (...) El fons que ja exposa l'Ajuntament de Potries va ser declarat d'Interès Patrimonial per la Conselleria de Cultura l'any 1992 i des de llavors es treballa per crear el museu.* (De la Dueña, 2010)

En la sala d'exposicions on actualment es troben les peces només s'oferien visites amb cita prèvia. Però s'està elaborant una interessant programació educativa per al futur museu tant per a grups d'escolars com per a visitants d'altres tipologies. En setembre de 2010, segons fonts de l'Ajuntament de Potries, ja s'havien encarregat alguns primers informes i projectes educatius per començar a perfilar una aproximació a la programació didàctica. De fet, a la bibliografia es fa referència

¹⁰⁷ <http://www.potries.org/i-castellano/coleccio.php> (Consulta realitzada el 5 d'octubre de 2012).

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

a un primer esborrany, no publicat, del projecte educatiu per a aquest museu.¹⁰⁸ El que sí que hi ha posat en marxa des de l'àrea de cultura del seu ajuntament és una sèrie de recorreguts per la població amb algunes activitats didàctiques durant aquests recorreguts. Una d'aquestes activitats consisteix en la visita a la col·lecció museogràfica de ceràmica. Es tracta del projecte *Tries Potries? Proposta jornada lúdica i formativa per a Centres d'Educació Infantil i Primària*.¹⁰⁹ *Amb aquesta proposta pretenem que els nostres xiquets i xiquetes puguen conèixer i gaudir del patrimoni cultural d'un poble, el nostre poble, Potries. I per extensió del patrimoni cultural dels saforencs i valencians. Oferim al món escolar una jornada amb excursions, tallers, jocs i sorpreses, que ens permetrà, d'una manera lúdica i divertida, presentar el món rural dels valencians, el nostre paisatge heretat, els nostres costums i tradicions o l'ús responsable de l'aigua. Per això, descobrirem, entre altres coses, els nostres carrers i edificis singulars, la xarxa històrica de l'aigua a la Safor, l'art mil·lenari de la ceràmica a una antiga terrisseria o el territori saforenc des del turó de l'ermita.*

*Tant la proposta d'activitats com els horaris indicats estan destinats per a grups de 20 alumnes com a màxim. Aquests grups comptaran amb un monitor que els acompanyarà al llarg de tot el dia i amb el que realitzaran totes les activitats indicades.*¹¹⁰ En el cas de Potries no s'ha realitzat entrevista per no tenir en funcionament el museu encara, però sí varen contestar l'enquesta per l'experiència educativa que han adquirit amb les activitats descrites en la cita anterior. En aquest cas, com que no es disposa ni de gabinet didàctic ni personal concret dedicat a les activitats educatives, l'enquesta la complimenta el Tècnic de Patrimoni de l'Ajuntament de Potries, Alberto Vázquez Blanco, sense experiència professional anterior en educació de museus, i que ha realitzat el Postgrau en Educació Artística i Gestió de Museus de la Universitat de València. També és llicenciat en Geografia i Història, especialitat en Història de l'Art. Moltes de les respostes del qüestionari, al no disposar de dades objectives per la inexistència d'un museu amb activitat educativa, estan contestades des de la perspectiva que es voldrà donar en el futur projecte.

Així pel que fa al primer bloc de preguntes referents al plantejament educatiu del museu, el seu equip de treball i l'espai destinat, a Potries no es disposa de cap

¹⁰⁸ L'esborrany del projecte el trobem als annexos. Cal mencionar que, a principis de 2012, el projecte educatiu estava una mica aturat perquè des de l'àrea de cultura de l'Ajuntament de Potries estaven centrats en eixe moment en el disseny de projecte museogràfic per a les noves instal·lacions.

¹⁰⁹ Als annexos trobem aquesta proposta.

¹¹⁰ La cita s'extrau de la unitat didàctica del projecte. Annexos.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

espai concret per a activitats educatives, en el nou projecte es pretén destinar un espai en el futur edifici que coincidirà amb la ubicació d'una sala d'audiovisuals. En l'actualitat la col·lecció de ceràmica està exposada en la cambra d'una casa tradicional de la localitat i no té espais individualitzats, tota la sala està destinada a exposició. Per a les activitats educatives que s'organitzen, només es compta amb dues persones, que elaboren i decideixen els aspectes a tenir en compte per dissenyar cada experiència. Aquestes persones mantenen contracte amb l'Ajuntament de Potries del tipus eventual de confiança i personal contractat, en ocasions compten també amb becaris en el cas dels tallers als que s'exigeix tindre formació en coneixement de dinàmiques de grup, animació sociocultural i/o ceràmica. Però com dèiem, l'equip es forma per a projectes puntuals ja que no hi ha un programa format, integrat i en ple funcionament. En el projecte futur sí que es vol consolidar un equip educatiu per al nou museu. En l'actualitat no subcontracten cap servei per a les activitats puntuals que realitzen, però no descarten externalitzar les visites guiades en un futur.

Pel que fa a l'organització de les visites a la col·lecció de ceràmica, en el segon bloc de preguntes, Alberto considera que els mestres no disposen de suficient formació per a desenvolupar adequadament aquest tipus de visites. Ell mateixa, com a tècnic de l'àrea de cultura és l'encarregada de mantenir el contacte amb els mestres interessats, tant de la petita localitat com de les dels voltants. Tampoc aquí els mestres visiten les instal·lacions abans de la visita amb els seus alumnes. En el cas de Potries són poques les visites que reben d'escolars durant el curs, entre vuit i dotze grups, i molts d'ells habitualment solen anar de forma regular a visitar la col·lecció, donant a entendre una certa motivació en els mestres, que a juí del Tècnic es *"suposa que ho consideren didàctic i divertit per als alumnes, i si els serveix per complir amb els continguts curriculars de la programació escolar..."*. En tot cas la col·lecció de Potries necessita comptar amb la visita de grups d'escolars.

Normalment des de l'Ajuntament es fomenten aquestes activitats, i com en els casos generals de museus locals, també aquí la comunicació és directa entre el museu i els mestres, però per contra, tampoc no existeix cap col·laboració personal amb els mestres ni cap reunió prèvia, només ocasionalment, depèn del docent. Per suposat el personal de l'Ajuntament és qui marca els itineraris i continguts, no hi ha cap preferència per part dels mestres en ser ells qui els marquen. Ocasionalment sí preparen algun material per a l'alumne, però no disposen de cap informació per a saber i al tornar a l'aula els escolars tornen a tractar el tema a classe, ni tenen suficient experiència per detectar quins són els aspectes que més els interessin

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

als alumnes en la visita al museu. Alberto Vázquez és de l'opinió que les visites d'escolars a museus poden ajudar a desenvolupar metodologies i recursos pedagògics en l'aula, i que l'esforç de realitzar activitats educatives per a escolars sempre recompensa.

Pel que fa a la relació de les escoles amb les institucions museístiques, tractada al tercer bloc de preguntes de l'enquesta, coincideix en que els mestres no reben la informació adequada sobre l'oferta didàctica dels museus. A Potries el contacte amb els mestres es fa exclusivament mitjançant trucada telefònica o via email, tampoc aquí es manté cap reunió prèvia amb els docents. És per això que caldria potenciar des del museu la comunicació mitjançant la planificació conjunta d'activitats i oferint més material didàctic. De moment els mestres continuen preferint que les explicacions de les exposicions les facen els monitors del museu, ja que en opinió d'Alberto Vázquez, els docents trien visitar la col·lecció de Potries únicament per la *proximitat i perquè toca*, tot hi que és de suposar que també influeix la dedicació a un tema local (en el cas de Potries, al tractar-se d'una població molt menuda, aproximadament el 90% de grups d'escolars provenen de poblacions veïnes). *“Les nostres visites es concentren en una festivitat concreta, el porrat de Sant Blai; de fet es programa des de fa anys una setmana escolar amb tallers, visites guiades, teatre, etc., a la qual acudeixen per inèrcia infinitat de grups escolars de la comarca”*. Fet que indica la visita del centre propers en anys consecutius, i que ha propiciat al mateix temps una evolució en la implicació dels docents en aquestes visites en la mesura en que cada any s'intenta millorar l'oferta.

Pel que fa als materials didàctics per orientar les visites, només ocasionalment preparen documentació per a que els mestres preparen la visita amb antelació. Ho consideren convenient tot i que no sempre es prepara, igual opinió tenen sobre els quaderns per a l'alumnat. Aquí les TIC només s'utilitzen per informar d'activitats i de les col·leccions a través de la web municipal, la web turística i el facebook (amics Activitats de Potries).

Finalment consideren que l'alumnat mostra, quan realitza les activitats, una actitud de *respecte, descobriment, admiració i identificació* pel que estan veient i treballant. En matèria de formació del professorat, pel que fa a l'educació de museus, tornen a coincidir en que els docents no tenen coneixement de l'aprofitament que pot esdevenir la utilització dels museus com a eina educativa, que podria convertir-se en element de primer ordre en la formació dels seus alumnes. I concretament pel que fa a la ceràmica en l'entorn característic de Potries, és considerada molt

atractiva pels docents. Raons per les quals, seria positiu que s'organitzaren cursos de formació per al professorat en matèria d'educació en museus.

Quan els preguntem en el cinquè bloc de l'enquesta per les possibles millores en futurs contactes entre educadors i museus, consideren necessari aprofundir i invertir en els gabinets o àrees didàctiques per una millor interpretació de les col·leccions i dels continguts del museu i així millorar també la relació entre les administracions públiques i els centres educatius. Així, poder oferir activitats i tallers amb adaptacions reals als continguts curriculars. Pel que fa al que podrien potenciar aquests centres educatius, en aquest cas no saben o no contesten, ens indica també un cert desconeixement de les carències que les escoles tenen en aquesta matèria, desconeixement fruit de la incomunicació segurament. Igualment pel que respecta a les possibles millores que podrien aportar les TIC, tampoc contesten. Tot i que, a l'última pregunta del qüestionari, responen que seria convenient la creació d'una pàgina web que posara en contacte els mestres i els museus i en particular amb els museus de ceràmica valencians.

5.3.9. El nou Museu Municipal de Benetússer.

Des del 25 de juny de 2012, la Comunitat Valenciana compta amb un nou museu dedicat a la ceràmica. A Benetússer (València) el Museu Municipal ha ampliat les seues instal·lacions per exhibir les peces trobades a la localitat en varies excavacions arqueològiques i datades entre el segle I i el XVII. El museu s'ha instal·lat a la planta baixa d'un molí emblemàtic de la localitat i s'ha distribuït en tres estances: La sala d'exposicions temporals, que amb motiu de la inauguració dels nous espais estava dedicada a la ceràmica culinària romana, una segona dependència del Museu recrea l'aspecte d'una excavació amb elements d'època islàmica i cristiana. I per últim, una tercera sala pretén ser un reflex de la ceràmica local en època califal i de la seua posterior evolució cap al Cristianisme. En definitiva, un exemple més de la proliferació de col·leccions ceràmiques a tota la Comunitat Valenciana. Moltes d'elles mostrades a molts museus municipals. Les informacions consultades, sobre aquest museu de nova creació, no mostren cap indicació encara en relació a la realització d'activitats educatives per a escolars.

5.3.10. Els casos de Ribesalbes i Castelló.

Els museus de Ribesalbes i Castelló de la Plana són casos particulars ja que no són museus específics de ceràmica, ben al contrari del que ocorre amb els

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

assenyalats amb anterioritat. Però trobe interessant mencionar-los ací ja que sí que disposen de col·leccions importants de ceràmica i perquè en algun moment han realitzat o dissenyat alguna activitat didàctica sobre aquestes col·leccions. A més, en molts museus municipals segurament ocorre el mateix que en aquests casos, és molt habitual que aquests tinguen col·leccions molt diverses i en gran nombre d'aquests, a la Comunitat Valenciana, trobarem col·leccions de ceràmica.

Tant Ribesalbes com Castelló han estat tradicionalment centres productors de ceràmica i per això tenen especial importància les peces ceràmiques que custodien els seus museus. Però aquests tenen característiques molt distintes que tot seguit vorem. El Museu de Belles Arts de Castelló es va inaugurar l'any 2001 amb la creació d'un nou contenidor i amb el contingut de l'antic Museu provincial de Belles Arts. Deu anys més tard continua tenint caràcter provincial però la seua gestió depèn directament d'un gran patronat, Castelló Cultural, del que formen part altres institucions culturals com l'Auditori de Castelló, l'EACC (Espai d'Art Contemporani de Castelló), o l'Auditori de Peníscola entre altres.

Té tres seccions ben diferenciades: arqueologia i etnologia, pintura i escultura, i ceràmica, que dedica un extens recorregut per la ceràmica tradicional valenciana i en especial amb peces pertanyents a la província castellonenca. Cada any va renovant els seus tallers educatius que engloben aquestes àrees. Està especialitzat en tallers de gravat i en certes ocasions han desenvolupat visites guiades teatralitzades. El departament de didàctica està format per una persona sola, això sí, amb dedicació exclusiva, que de vegades rep ajuda d'algun becari o voluntari. Té una formació en Belles Arts, però no en té cap específica en educació. Tot i això ha anat adquirint amb el temps experiència i coneixements convertint-se en un educador apassionat¹¹¹. En moltes ocasions externalitzen les activitats i tot i ser un museu bastant gran i amb un pressupost elevat, destina una partida molt reduïda a educació.¹¹² Dedicuen algun taller i visita guiada a la col·lecció de ceràmica, sobretot dissabtes al matí, però només destinada a públic adult i en ocasions a xiquets i xiquetes. Aquests tallers estan enfocats a la decoració de peces ceràmiques tradicionals típiques de les poblacions ceramistes de la província de Castelló.

¹¹¹ Ja hem comentat en el transcurs de la tesi que ens coneixem molts dels educadors dels museus mencionats en l'àmbit professional.

¹¹² Aquesta valoració és fruit de les converses mantingudes amb el responsable educatiu d'aquest museu.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Per la seua banda, el museu de Ribesalbes anomenat Museu de la Baronia, és un museu local que obre les seues portes en maig de 1999, té també distintes seccions: antiguitats (etnologia); paleontologia i ceràmica. La col·lecció ceràmica recull una important representació de la ceràmica decorativa que comença a fer-se a la localitat al segle XVIII. També disposa d'un espai destinat a la ceràmica del prestigiós taller centenari de la família Figàs, fins fa pocs anys en actiu i de reconegut prestigi internacional.

Educativament ha realitzat, i realitza, algunes activitats amb els escolars de la localitat. Sempre amb la visita guiada al museu i els tallers de ceràmica concertats amb els cinc tallers artesanals que encara perviuen a la localitat per tal de mantenir viva aquesta tradició. Però sense cap altra intenció més que aquesta. Són activitats prèviament no dissenyades com a programa educatiu però aprofitades per els alumnes de la localitat. Al tractar-se d'una població menuda la relació que s'estableix entre els mestres de l'únic centre educatiu de primària i el personal del museu és molt directa i personal sí esporàdicament sorgeix alguna iniciativa conjunta per ambdues parts. Per tant no té una oferta educativa com a tal però sí que en ocasions es realitzen algunes experiències esporàdiques.

5.4. Altres casos de museus de ceràmica fora de l'àmbit valencià.

A continuació exposarem l'activitat educativa d'alguns museus de ceràmica tant nacionals com d'altres països. Veurem distints casos amb distintes problemàtiques. S'han triat alguns museus per tenir programacions educatives rellevants, altres amb especial dedicació a l'educació artística, i altres amb poca activitat o amb activitat nul·la. També alguns són grans museus en grans ciutats i altres museus menuts en ciutats menudes, d'àmbit local. S'ha acotat a museus d'occident per tenir enfocaments museològics comuns als que tenim a la Comunitat Valenciana. La informació en aquest cas s'extrau d'Internet. Ens dóna a conèixer propostes educatives en altres indrets que aporten idees i/o elements comparatius i ens ensenya alguns exemples i models diferents d'afrontar la qüestió.

El Museu de Ceràmica de Barcelona.

Disposa de pàgina web pròpia i de programacions educatives explicades en aquesta mateixa pàgina web ¹¹³. Es tracta d'un museu amb una activitat educativa

113 <http://www.museuceramica.bcn.es> (consultada el 15 de setembre de 2012)

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

molt intensa. És un museu gran en comparació als que tenim a la Comunitat Valenciana, està situat en una gran ciutat fet pel qual té un públic escolar potencial molt quantiós. *Les activitats estan dirigides al públic en general: adult, escolar, especialitzat i no especialitzat i tenen per objectiu facilitar una mirada complementària a l'exposició permanent i aprofundir en el coneixement de la col·lecció.*

La seua activitat educativa contempla tres apartats diferenciats: 1. *Cursos, conferències, tertúlies i tallers*, 2. *Visites-taller escolars* i 3. *Visites comentades*. Ens centrarem en les *Visites-taller per a escolars* on disposa d'una àmplia oferta d'activitats. Per a grups d'escolars es programen visites i tallers diferents cada curs. Com a exemple, per al curs 2011 – 2012¹¹⁴ les visites i tallers es van focalitzar en l'apropament dels alumnes al patrimoni de la ciutat de Barcelona i aprofundir en el coneixement de la seua *cultura*. Aquesta activitat disposa de visites guiades "a la carta", que s'adapta a les col·leccions permanents i a les exposicions temporals per cobrir les necessitats dels estudiants de qualsevol nivell pedagògic. També disposa d'un servei d'assessorament personalitzat per als educadors. Per tal d'ampliar l'activitat a l'aula, els educadors poden rebre assessorament per correu electrònic o concertar una cita amb l'equip de monitors.

Aquestes visites i tallers també estan diferenciades per edats: Taller de 3 a 5 anys: *Ceràmica: formes i costums. La ceràmica per modelar els objectes que necessitem*. A la pregunta, és possible que d'un tros de fang ixca tot el que es troba al museu? es tracta de buscar una resposta comprovant que el fang ha estat molt important per a la creació d'objectes quotidians ja que es troba, fàcilment, al nostre entorn. Al taller, utilitzant les tècniques bàsiques, es modelen alguns petits objectes que son comuns per a l'alumne a l'escola o a casa.

Taller de 6 a 12 anys. Per a aquest col·lectiu disposen de dues activitats: *Ceràmica i rituals. Importància de la ceràmica en la creació dels estris per als rituals, a les societats antigues*. Taller relacionat amb l'exposició temporal *Terracotes de l'antiguitat*. La humanitat ha creat, al llarg del temps, objectes pels seus rituals i els ha ornamentat amb escenes quotidianes. Al taller, utilitzant les tècniques bàsiques relacionades amb el fang, es crea un objecte útil per al que es podria considerar un ritual contemporani. I l'altra activitat, *Formes existents i nous usos. Estar atents al que tenim i coneixem, ens pot facilitar trobar solucions insospitades davant les nostres necessitats*. Taller relacionat amb l'exposició temporal *Tradició i Disseny*. Els objectes exposats

¹¹⁴ A la pàgina web també podem trobar les activitats que s'han ofert en cursos anteriors. Aquí només es ressenyen els del curs 2011-2012.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

al museu posen en evidència l'habilitat dels homes i dones en crear els instruments necessaris per sobreviure. Al taller, utilitzant les tècniques bàsiques, s'intenta crear un objecte inspirat en els que s'han vist exposats, però que tinguen dos usos ben diferents.

Tallers per a ESO i batxillerat. Per a aquests col·lectius disposen de dues activitats també: *Ceràmica i mites. L'objecte ceràmic il·lustratiu de l'imaginari de les societats antigues*. Taller relacionat amb l'exposició temporal *Terracotes de l'antiguitat*. Tota societat necessita expressar les seues emocions i, a l'antiguitat, s'aconseguia projectant en els objectes quotidians no només l'art del saber fer, sinó també, els dubtes existencials i la saviesa. L'objecte ceràmic dels pobles antics i la iconografia que els acompanya és una bona font primària per a apropar-nos al seu pensament. Al taller, amb el fang, s'elabora una escultura d'inspiració lliure que sigui una manifestació de l'estat d'ànim personal. I l'activitat: *Redissenya la tradició. A la nostra societat consumista, els objectes tradicionals es marginen o s'assimilen?* Taller relacionat amb l'exposició temporal *Tradició i Disseny*. La cultura del reciclatge i la capacitat creadora pot ajudar a innovar certs objectes per a donar-los nous usos. S'estableix un petit debat sobre aquest tema durant la visita a les exposicions del museu. Després de la visita i sobre un objecte de l'exposició que ens hagi cridat l'atenció, s'ha de pensar en una possible intervenció que li faci canviar el seu ús. Dibuint la idea i, tot seguit, fer un apunt amb el fang.

Tallers per a adolescents entre 16 i 18 anys: *Espais de creació*, es tracta d'un programa destinat sobretot, a apropar els futurs artistes a la institució. Per això, s'ha obert un espai de creació destinat a l'alumnat dels ensenyaments artístics de grau mitjà, que en aquest moment estan iniciant la seua formació professional. Es tracta de diferents recorreguts establint diàlegs conceptuals i artístics entre les obres de ceràmica antigues i les contemporànies.

El Museu del Càntir d'Argentona (Barcelona).

Aquest museu disposa d'una extensa programació educativa, es tracta d'un museu local que podria comparar-se en dimensions amb els valencians que estem definint en aquesta tesi.¹¹⁵ A la seua web trobem un apartat d'*Activitats* on hi ha una ampla oferta, també apareixen remarcades de forma molt notable en la pàgina d'inici de la web, denotant la gran importància que aquest Museu atorga a

¹¹⁵ Informació extreta de la web: <http://www.museucantir.org> (Consultada el 15 de setembre de 2012).

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

la seua programació educativa. Entre les activitats que trobem hi ha celebracions d'aniversaris, activitats familiars, tallers de ceràmica per a tots els públics, tallers inicials i de perfeccionament o intensius de tècniques ceràmiques... i per suposat activitats dirigides a grups d'escolars:

- *Activitats pedagògiques per a les escoles:* El Museu del Càntir ofereix als centres educatius un conjunt d'activitats pedagògiques que els permetrà endinsar-se en el meravellós univers dels atuells d'aigua, la terrissa, la ceràmica artística a través d'un suggerent recorregut per les renovades sales d'exposicions del museu i participar activament en el procés de creació de peces al torn en el nostre taller de ceràmica. Estan especialment dissenyades per treure el màxim rendiment pedagògic de la visita al museu, alhora que permet a alumnes i professors passar una bona estona coneixent els diferents aspectes del món dels càntirs: formes i funcions, història, fabricació del càntir, etc. Es fan amb monitors especialitzats, tant pel que fa al treball a les sales del museu com al taller de ceràmica al torn, i sovint s'acompanyen de projeccions àudio visuals i fitxes de treball per als alumnes. També es disposa de material preparatori per als professors. Tot plegat, fa de la visita escolar al Museu del Càntir d'Argentera una experiència pedagògica magnífica avalada per les moltes escoles que les han realitzades en els darrers anys i que han valorat de forma molt positiva la seua experiència. A la pàgina web es poden descarregar els models d'activitats i dossiers per a professors.

- *Descobreix el museu. Visita guiada al museu del càntir:* Nivells als que s'adequa: Educació Primària: cicle inicial, mitjà i superior, ESO i Batxillerat. Contingut de l'activitat: Estimular l'alumne a aprendre el procés ceràmic mitjançant explicacions i amb la projecció d'un vídeo. Per els més petits es projecta un capítol de "Les Tres Bessones" on es parla sobre la importància de l'aigua per a la vida a la Terra i per als més grans un vídeo sobre l'elaboració de ceràmica a La Bisbal i realització de qüestionaris.

- *Enfanga't al torn. Visita al museu del càntir i taller de ceràmica al torn:* Nivells als que s'adequa: Educació Infantil (P3, P4, P5), Educació Primària: cicle inicial, mitjà i superior, ESO i Batxillerat. Contingut de l'activitat: Estimular l'alumne a aprendre el procés ceràmic mitjançant la visita i la realització d'una peça de fang al torn al taller de ceràmica. També es projecten els vídeos abans esmentats.

- *Picasso per un dia. Visita guiada a l'espai Picasso i decoració d'un càntir:* Nivells als que s'adequa: Educació Infantil (P3, P4, P5), Educació Primària: cicle inicial, mitjà

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

i superior, ESO i Batxillerat. Contingut de l'activitat: introduir l'alumne en l'obra ceràmica de Picasso. Elaboració d'una fitxa durant la visita i decoració d'un cànir de ceràmica a l'estil picassià.

- *Visita guiada a l'exposició temàtica cànirs bestials*: Nivells als que s'adequa: Educació Primària: cicle inicial, mitjà i superior, ESO i Batxillerat. Continguts de l'activitat: aquesta exposició té l'objectiu de mostrar una col·lecció de cànirs d'una determinada temàtica, que habitualment es troben a la sala de reserva o a altres col·leccions públiques o privades, és a dir, es tracta de visitar l'exposició temporal del moment. Durant el curs escolar 2009-2010 l'exposició que es va presentar va ser la de "Cànirs Bestials".

- *Taller de realització d'un cànir en forma zoomòrfica*: Nivells als que s'adequa: Educació Primària: cicle inicial, mitjà i superior, ESO i Batxillerat. Continguts de l'activitat: es tracta de realitzar una visita prèvia a l'exposició "Cànirs Bestials" i durant la visita treballar unes fitxes. En acabar es realitza un cànir en forma d'animal mitjançant xurros de fang. També ofereixen cursos de ceràmica inicial per a escoles que es poden realitzar tant al taller de ceràmica a les mateixes escoles. La primera opció requereix del desplaçament de l'escola al centre museístic, la segona opció el personal de l'escola de ceràmica es trasllada a l'escola amb tot el material necessari. I, per últim, també ofereixen tallers monogràfics de tècniques ceràmiques molt específiques durant tot l'any.

El Museo Internazionale delle Ceramiche (Faenza, Itàlia).

En el cas del museu italià ens estendrem una mica més en qüestions més conceptuals i no tant en l'enumeració de les activitats que promouen, perquè tenen un projecte educatiu molt interessant i molt arrelat des de la visió de l'Educació Artística. Partint de les teories de Bruno Munari¹¹⁶, tenen una activitat molt intensa de col·legis i amb uns continguts educatius en quant a la manipulació de la ceràmica enfocats de forma molt decidida cap a la creativitat artística.¹¹⁷

116 http://ca.wikipedia.org/wiki/Bruno_Munari. (17 de setembre de 2012) Bruno Munari va participar en el disseny dels primers tallers del MIC: *Va ser un artista i dissenyador italià, que va contribuir en molts fonaments de les arts visuals (pintura, escultura, cine), arts no visuals (literatura, poesia i didàctica amb la investigació del joc del subjecte, la infància i la creativitat). Els passos de la seua metodologia pareixen vigents més de dues dècades després de ser escrits i és ací on es fonamenta la base teòrica dels futurs treballs d'aclarir el procés de disseny més enllà que una simple forma d'inspiració, sinó de treball quotidià d'un científic artista o d'un artista científic.*

117 A l'any 2008 vaig poder assistir a un taller pràctic anomenat *Giocare con l'arte* organitzat per l'Espai Europeu d'Educació Superior a la Universitat de València, dirigit per la professora Amparo Fosati d'aquesta Universitat i impartit per responsables de didàctica del MIC on vaig poder viure en directe les sensacions que pretenen transmetre en els seus projectes educatius.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

L'ensenyament al Museo Internazionale de Ceramiche (MIC) es proposa com una eina per al diàleg amb les escoles i les famílies. Les activitats que ofereix el museu es duen a terme al taller *giocare con l'Arte*, a través d'activitats pràctiques en què els participants entren en contacte amb la matèria ceràmica, i en les sales del museu on s'actua a través de visites educatives en l'observació i la comprensió de la història per transmetre les tradicions de la pròpia gent envers la ceràmica. I també amb la intenció de crear una relació permanent amb el públic que els visita.

El museu ofereix serveis educatius generals i serveis educatius diferenciats per edat que construeixen la singularitat de cada situació concreta i de cada escola. Difondre el coneixement del món de la ceràmica és una gran oportunitat per al creixement, la formació i el descobriment. Però també són conscients que ha d'haver una col·laboració molt important amb els mestres perquè s'establisca una coherència de les seues activitats amb els programes d'estudi a les escoles. La recerca de noves propostes educatives s'ajusten a cada nivell, cada grup d'edat té unes necessitats essencials per a transmetre la cultura multidisciplinària i per a mirar la realitat amb ulls oberts i curiosos. *"Junts anem a ser els protagonistes de les activitats: tenim ulls per veure, la ment per pensar, les mans per fer i desfer, és important observar, fer preguntes, donar respostes, el resultat obtingut serà una experiència cultural única i singular."*¹¹⁸

El MIC organitza molts cursos i tallers tant per a adults, com per a xiquets, com per a famílies i per a grups d'escolars, sempre emmarcats en les teories i la filosofia d'aquest *Laboratorio giocare con l'Arte* que marca la metodologia i els procediments de tots aquests programes. En la web del MIC podem trobar tota una extensa proposta de cursos i programes en aquest sentit.

El concepte del "Laboratorio giocare con l'Arte".

Es tracta de que la manipulació de la ceràmica es faça d'una manera poc convencional, però sempre encaminada cap a uns propòsits ben definits, utilitzant tots els recursos tècnics disponibles, tot passa pel filtre del joc. Tots els jocs tenen regles i en aquest cas es pren com a referència les suggerides per Bruno Munari. Es tracta d'investigar amb els límits que ofereixen les forces materials de la ceràmica i de trobar el sentit a les necessitats que els mateixos jugadors estan buscant en les experiències que fan. A través de l'obra d'art, s'enseny a ser flexibles per canviar el punt d'observació i per posar a prova diverses hipòtesis. En els seus llibres, Munari

¹¹⁸ Informació i cita estreta de: <http://www.micfaenza.org/didattica> (Consultada el 17 de setembre de 2012).

el que ens indica és que la força del seu mètode és que mai és estàtic, sempre obert a un major desenvolupament, on s'indica la manera de procedir en silenci, gairebé sense dir per on començar i on s'ha d'arribar, cada participant ens ho dirà, el joc és gratuït i obert, però sempre atent a la posada en comú d'experiències, l'intercanvi, la responsabilitat personal i del grup. Munari considera que la importància del seu mètode està sobretot en que permet que el nen descobreixi a través del joc el que necessita saber, i ha de fomentar que "l'interès i el plaer de provar és més important que el resultat final". Sovint el que falta, tant en el nen com en l'adult, és la possibilitat de desenvolupar diversos tipus d'experiències, per falta d'espai i temps, quan en realitat el instrument bàsic per a ser lliure, crític i autocrític, és el coneixement de les coses. Munari, diu "... un nen creatiu és un nen feliç ..." i en l'experiència adquirida al laboratori del Museu de la Ceràmica es pot confirmar aquesta premissa.¹¹⁹

Història del taller Giocare com l'Arte.

El taller per a nens al museu va sorgir d'una idea del director Gian Carlo Bojani, que va decidir després d'examinar diverses possibilitats, confiar en Bruno Munari per a la posada en marxa de l'acció educativa. I així va néixer el *Taller per a nens a Faenza, giocare con l'Arte - ceramica*. La fase de disseny es va iniciar el 1978, i va incloure a l'equip de Milà *giocare con l'arte* coordinat per Munari, i alguns professors i estudiants del *Istituto Statale d'Arte per la Ceramica "Ballardini" di Faenza*. Aquest equip divers va començar amb l'experimentació amb les escoles obrint el taller al novembre de 1979 fins al juny de 1980.

Quan va arribar al Museu de la Ceràmica, Munari va passar gran part del seu temps en el seu taller de treball amb els nens i la gent que els atenia. També va ser un temps per a un intercanvi d'idees i opinions. En els dos anys següents, Elisabetta Lanzoni i Cynthia Lliga, després d'haver participat com a alumnes en l'any anterior, van animar el taller treballant amb les escoles i el llançament d'una sèrie d'activitats ara consolidades, com els cursos d'actualització per a professors, assessorament i projectes de nous tallers, la participació en exposicions i conferències, producció de materials didàctics...

En els quinze anys posteriors que van des de 1982 fins 1997, Ivana Anconelli coordina el laboratori, que introdueix una sistemàtica ja ben caracteritzada amb

¹¹⁹ Aquests paràgrafs son una traducció interpretativa de la informació que apareix en la web oficial del MIC.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

aspectes pedagògics i didàctics específics aportats als elements més experimentals dels primers anys. Va començar a publicar "llibres" del taller educatiu, que documenten les principals activitats del Museu en l'educació i són utilitzats pels docents com a eines de treball. Durant aquests anys l'activitat comença a introduir molts aspectes fonamentals per a la trajectòria del laboratori: la participació d'artistes i ceramistes presentant el seu treball d'art als nens del taller i oferint els seus jocs i experiments d'acord amb la metodologia del laboratori, enriquint les idees creatives i aportant noves tècniques i aplicacions.

Des de 1997, el laboratori està dirigit per Dario Valli i Mary Grace Gordini (i coordinat per Marielle Muheim entre 2001 i 2006), que operen amb la intenció de romandre fermament en el camí traçat a partir de Munari i els seus col·laboradors, amb una experimentació contínua amb materials ceràmics i l'experimentació en la vida quotidiana que està a càrrec dels nens i els artistes que participen al laboratori. Des de l'any escolar 2010-2011 substitueix Gordini la ceramista Lorena Cabal López, després d'anys de col·laboració externa dedicada principalment a projectes especials, com ara les activitats d'estiu per a famílies, els diumenges al museu o la col·laboració en esdeveniments organitzats amb l'Ajuntament de Faenza i altres institucions locals.¹²⁰

El Museu Nacional do Azulejo (Lisboa, Portugal).

En el cas d'aquest museu, trobem a la seua web, de forma ben diferenciada, un apartat dedicat al Servei Educatiu, això sí, dintre de l'apartat genèric dedicat a *Exposicions i Activitats*. Novament ens trobem davant d'un museu gran en una ciutat gran, amb el consegüent augment de recursos i públic potencial. Els diferents projectes educatius estan presentats d'una forma ben estructurada en una oferta molt completa i diversa (activitats familiars, tallers per a adults, celebracions, visites guiades...) enumerarem només aquelles que fan referència a grups d'escolars¹²¹:

- *Programes per a escoles*: les escoles són el cor de les activitats del Servei Educatiu. El museu ofereix diverses activitats per als estudiants de tots els nivells de l'educació.

¹²⁰ Textos també traduïts de la informació que apareix en la web oficial del MIC.

¹²¹ <http://mnazulejo.imc-ip.pt/pt-PT/ExposAct/ContentList.aspx> (Consultada el 16 de setembre de 2012). Informació extreta de la web oficial del museu portugués.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Per a infantil: programes d'alta interactivitat, que estan especialment dissenyats per estimular la seua imaginació i curiositat. Els ofereix:

- *Visites temàtiques*: a les col·leccions del museu i als diferents espais que busquen estimular la curiositat, cultivar l'estètica i l'augment de la concentració.
- *Els animals als taulells*: Joc d'observació i descobriment. Els xiquets han de trobar els plafons exposats al llarg del recorregut que continguen animals i que apareixen en una fitxa lliurada pel Servei Educatiu.
- *Històries de les quadrícules*: L'observació i l'explotació. En alguns plafons s'il·lustren històries que envien missatges. A partir de l'observació, als alumnes se'ls conten aquestes històries, demanant també la seua cooperació.
- *Tallers*: Els tallers són tallers de modelatge i pintura de taulells d'argila que es poden realitzar sols o en combinació amb una visita a les exposicions del museu. Es tracta d'una dinàmica de gran interactivitat per estimular la creativitat dels nens i la concentració, proporcionant al mateix temps, moments molt divertits.
- *Concerts de piano comentats*: Aprofitant l'Església del Monestir de la Mare de Déu que hi ha junt al Museu, s'organitzen concerts de piano acompanyats de breus comentaris per a grups d'estudiants. Aquesta és una introducció a la música clàssica que permet als nens gaudir de l'espai del museu, al temps que es millora la seua sensibilitat per les arts i el seu poder de concentració. Per a l'ensenyança bàsica de 1r Cicle el museu ofereix diversos programes per als estudiants del primer curs dissenyats per explorar els sentits mentre recorren les distintes col·leccions. Segueixen la mateixa estructura que per a infantil:
- *Visites temàtiques, Tallers i Concerts de piano comentats*, en aquest cas adaptats al nivell. Però introdueixen una activitat més en el conjunt de visites temàtiques:
- *Els cinc sentits al Museu*: L'observació i el descobriment son els protagonistes. Prenent com a punt de partida el plafó de l'església on estan representats els cinc sentits, els nens es divideixen en grups, i cada grup s'identifica amb el seu propi sentit. El grup va recorrent el Museu descobrint els plafons que fan referència amb els seus dibuixos als diferents sentits.

Per a l'ensenyança bàsica 2n i 3r cicle: Els estudiants d'aquests nivells estan convidats a aprendre les diferents tècniques de fabricació de taulells i la seua evolució al llarg de la història. També tindran l'oportunitat d'explorar l'edifici per tal de comprendre el seu valor patrimonial. En aquest cas ja no s'ofereix l'activitat del piano i es continua amb el mateix propòsit en el taller, sumant la intencionalitat

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

de promoure l'interès dels estudiants cap a una forma d'expressió artística diferenciadora de la cultura portuguesa: *el taulell*. Els canvis més substancials els trobem en l'ampli conjunt de possibilitats que s'ofereix en les *visites temàtiques*:

- *Històries i Personatges del Convent de la Mare de Déu*: guiats pels espais del convent, els alumnes es fixen en els principals fets de la història d'aquest convent des de la seua fundació el 1509 fins a la seua dissolució en 1871. Recorregut pels personatges històrics de l'Ordre de Santa Clara i els seus estils artístics.
- *Tècniques de fabricació de taulells al llarg dels segles*: explicació de les diferents tècniques de fabricació de la peça, a partir de les tècniques arcaiques i acabant en la tècnica de la pisa o majòlica i els processos de posar al forn. Vista de diversos exemples il·lustratius de cada tècnica.
- *Cinc obres, cinc segles*: A través de l'observació de cinc plafons ceràmics de diferents èpoques (del segle XVI al XX), els estudiants fan un recorregut per la història dels taulells portuguesos, passant pels principals períodes artístics i dades històriques.
- *Geometries en Taulells. Els patrons* (2n cicle únicament): estudi de les plantilles estàndards per a l'elaboració de taulells: motius, colors i beneficis del seu ús. Des de l'època clàssica al modernisme.
- *Ambients del segle XVIII. Usos i costums* (3r cicle únicament): Estudi de la influència francesa d'estil barroc en les arts decoratives (Plafó daurat de l'Església de la Mare de Déu). Hàbits de vida (roba, pentinats, música, dansa, caça, transport). L'increment de la Indústria Nacional (Real Fàbrica do Rato).

Per a l'ensenyament secundari: a través de visites guiades i tallers de ceràmica i taulells, el Museu ofereix als estudiants de secundària un coneixement més profund sobre les seues col·leccions i el seu edifici. Es mantenen els mateixos *tallers de ceràmica* i les mateixes *visites temàtiques* però adaptats al nivell educatiu, en aquest cas incorporen una nova visita temàtica:

- *El taulell portuguès. Trobada de cultures*: durant diverses èpoques els taulells portuguesos han estat marcats per les influències de l'exterior. Les produccions àrabs, els motius italo-flamencs, les "novetats" d'orient, la supremacia holandesa i les modes franceses.
- *Exposicions itinerants*: El Museu pot contactar amb les escoles per a deixar-les una exposició temporal sobre la història del taulell. Els estudiants que no poden anar al museu d'aquesta manera poden arribar a conèixer l'evolució

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

de l'expressió artística en el territori portuguès. *L'art del taulell a Portugal* és una exposició itinerant organitzada per Museu i pot ser sol·licitada per diverses institucions educatives per presentar-la a la seua escola. Es tracta d'un conjunt de panells informatius amb text i imatge que vol fer un recorregut a través de l'evolució del territori portuguès al llarg de la història, mitjançant la visualització d'imatges de taulells.

- Recursos per a professors: des de la pàgina web es pot descarregar material per a mestres per a que puguin preparar la visita. Es tracta de quaderns d'activitats adaptats a les distintes edats de l'alumnat

El Musée National de Ceramique (Sèvres, França).

El Museu Nacional de Ceràmica francès està situat en un espai manufacturer de Sèvres, un suburbi de París. Va ser creat a principis del segle XIX per Alexandre Brongniart, director de la Manufactura Nacional de Sèvres, amb l'objectiu de reunir i estudiar la ceràmica fina de tots els orígens. Es va donar a conèixer el seu primer catàleg en 1845, i es va convertir en independent de la fàbrica el 1927. En l'actualitat el Museu conté col·leccions de terrisseria de fang, pisa, porcellana i ceràmica de tot el món, que data dels temps més remots fins al present. Conté uns 50.000 objectes, dels quals 5.000 van ser fabricats per Sèvres.¹²² La web del Museu disposa d'un apartat dedicat exclusivament a les activitats educatives.

*Les activitats educatives:*¹²³ El 2004, la Manufactura Nacional de Sèvres va encarregar un nou programa educatiu per a escolars que estigués encaminat cap a la sensibilització de la ceràmica, en estreta col·laboració amb *l'Inspection académique des Hauts-de-Seine* i de la *Direction régionale des affaires culturelles d'Ile-de-France*. Des de 2006, els programes amb caràcter anual, es succeeixen de conformitat amb els principis educatius del Museu: que parlen sobre la matèria de la ceràmica, amb la preservació de l'espontaneïtat del gest dels estudiants i el respecte a les reaccions del material. Aquest enfocament permet l'accés universal al coneixement, des de l'estudiant amb més dificultats a l'estudiant amb més habilitats. És a dir, d'alguna manera, s'està en contra de només donar peu a les teories que busquen la perfecció en la tècnica del procés d'elaboració de la ceràmica de Sèvres.

¹²² http://en.wikipedia.org/wiki/Mus%C3%A9_national_de_C%C3%A9ramique-S%C3%A8vres (Consultada 18 de setembre de 2012)

¹²³ La informació que a continuació s'exposa s'extrau de la web del museu francès (Consultada el 18 de setembre de 2012): <http://www.sevrescitceramique.fr>. Que presenta les seves propostes educatives per temàtiques anuals. A la web també es poden trobar els dossiers de premsa de cadascuna d'aquestes propostes amb informació de major profunditat.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

Des de 2004, els tallers no solament estan oberts a grups d'escolars sinó també a grups de discapacitats que ho sol·liciten.

L'equip pedagògic del Museu treballa varies sessions amb els alumnes, a un ritme d'una sessió per setmana, que s'emmarquen dintre del projecte anual que combina el camp de la producció ceràmica amb el descobriment i la comprensió d'un lloc i una història determinada. El procés d'elaboració plàstica sempre està enfocat cap al treball col·lectiu i en equip. De manera que al finalitzar tot el projecte, cada estudiant haurà realitzat una mitjana de quatre sessions diferenciades. Aquests programes educatius es desenvolupen per dos directors de projectes: Joëlle Gits, consultor en educació Visual i Serge Marrel, professor d'Art. Estan acompanyats en Sèvres pels tècnics d'Art Joubert Muriel i Monique Le Goff, a càrrec de la part tècnica en els tallers. I per a cada ocasió, cada any, un artista diferent actua com a mediador amb els alumnes de primària.

Per exemple, l'acció artística del programa educatiu per al curs 2006 - 2007 *Carrefour des cultures* va consistir en la creació de taulells de ceràmica de Sèvres per a les passarel·les de l'hort del Museu d'Albert-Kahn de Boulogne i la creació d'un mural de ceràmica per a un mur de l'escola de Ferdinand Buisson de Meudon. Marie-Ange Guillemot i Creta Johan, van ser les artistes convidades en l'elaboració d'aquests dos projectes.¹²⁴

Per al curs 2007–2008, es va realitzar un projecte col·lectiu anomenat *Mille et un palais*, i tractava amb l'arquitectura i la ceràmica. Al llarg de l'any, en un taller especialment equipat per treballar tècniques de modelatge de la ceràmica per a fer petites edificacions amb aquest material, cada grup va dissenyar i desenvolupar un palau petit que formaria part d'una ampla ciutat imaginària, que es va muntar a l'estiu d'aquell curs a l'espai que configuren les bases d'aigua d'un jardí en Carpes du Domaine de Saint-Cloud. L'artista Pucci de Rossi, que en eixe moment estava duent a terme una recerca personal en Sèvres al voltant de l'emblemàtica *Vase Medicis*, va ser el mediador d'aquesta proposta arquitectònica.

Al curs 2008–2009, s'implanta un nou experiment de llarga durada anomenat *Un jardin, un sentiment*. Aquest projecte es desenvolupa durant 5 anys, un any per a cada sentit, es va començar per l'olfacte, un dels primers sentits que s'activa al naixer. Acollint-se als principis del volum, els alumnes van treballar amb ceràmica

¹²⁴ La web del museu disposa de fotografies del resultat d'aquests projectes que il·lustren perfectament tot el procés.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

models de caixes o contenidors per a perfums. Desenvolupant les relacions entre els comportaments del fang, els colors i els propis perfums, es van produir artefactes colorits, preciosos i sofisticats d'acord amb la fragància que havien de contenir. Les investigacions prèvies realitzades sobre els olors en la natura, van servir de font per a la imaginació i la creativitat d'aquests recipients decoratius: flors, fruites, plantes aromàtiques... Francis Kurkdjian, dissenyador, i creador de perfums, en particular creador de la rosa de porcellana cuita produïda per al 250 aniversari de la fundació de la fàbrica de Sèvres, va ser l'artista d'aquest projecte.

El projecte del curs 2009–2010, continuant amb el projecte dels sentits, es basa en el tema del gust i es titula *À la table des princes*, amb l'objectiu de realitzar una vaixela de taula basant-se en l'evolució que han sofert les vaixelles des del segle XVIII i amb la noció de jardí: plats i fonts en forma de plantes verdures i fruites, però també d'animals. O elements específics de les vaixelles que han desaparegut (xocolatera, sobretauls...). Els elements resultats d'aquest servei de taula es van presentar al Domaine de Saint-Cloud. El treball es va fer en aquest cas amb la mediació de Stéphane Bureaux, cuiner de disseny. El projecte educatiu del curs 2010–2011 es va basar en el tema de la vista, dirigit per l'artista José Lévy autor de *Points de vue* (Punts de vista). El treball resultant es va presentar també amb una coreografia pensada per Julie Desprairies autora de "Uni-verts" sobre el sentit de la vista.

El tema del curs escolar 2011 – 2012 en el marc d'un jardí també, va ser el sentit del tacte, amb la mediació de Christian Astuguevieille. Aquest artista està fascinat pel fet que el contacte entre materials allunya aquests de les seues funcions primitives i principals. El projecte *A portée de mains*, dona lloc a una ambiciosa participació col·lectiva, i es centra en l'aplicació de sis sensacions tàctils al voltant de sis elements diferenciats, que es dona a conèixer en una presentació pública i massiva per complir amb el retrobament de les escoles, les Arts, la Cultura i el territori... En aquesta ocasió es tracta que els estudiants inciten al públic participant a tocar i identificar els objectes i les sensacions que ofereixen al seu parèixer, tot en una gran *posada en escena*. Però aquest es el resultat final de tot un llarg i complex procés previ de treball i experimentació.

Altres casos del món occidental. Museus de ceràmica sense activitat educativa a la xarxa.

En aquest punt he optat per nomenar tres museus de ceràmica que tot i tenir una pàgina web pròpia, almenys fent la recerca a través d'Internet, no mostren

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

cap indicatiu sobre la realització de tasca educativa. Es tracta d'un museu petit alemany específic de taulells, i de dos museus ja de major entitat sud-americans, un d'Uruguai i l'altre de Paraguai: El Erstes Deuttsches Fliesenmuseum (Boizenbourg – Alemanya), Museo del Azulejo (Montevideo, Uruguai) i el Museo del Barro (Paraguai)- La gestió de cadascun d'aquests tres exemples està marcada per les seues prioritats, però a l'igual que ocorre amb la majoria de museus espanyols de ceràmica, per petits o grans que siguen, encara no s'observa una aposta clara i decidida per la funció educativa que poden exercir, encara que fos referint-se a un àmbit reduït local.

El desig és que aquests exemples que s'han esmentat, tant en l'àmbit valencià, com en l'espanyol, com en l'internacional, que no disposen d'informació i/o programació educativa opten per assolir aquesta responsabilitat tan necessària i justificada, fixant-se en el mirall que hem trobat en aquells museus de ceràmica que sí valoritzen la seua funció educativa. Hem vist que no té grans costos econòmics però sí es fa necessària la presència de personal preparat per dur-la endavant.

Per altra banda, aquest passeig per la xarxa ens ha servit per observar la carència generalitzada que existeix en quant a comunicació d'accions educatives que trobem a la xarxa pel que respecta a museus de ceràmica en general així com la dificultat trobada per realitzar una recerca ràpida i còmoda. Segurament aquest fet és extensible a altres tipologies de museus. Seria doncs necessari una vegada més, insistim, la creació d'espais comuns a la xarxa que assumiren o oferiren la possibilitat de comunicar i interactuar amb els professionals de l'educació amb interès per utilitzar la eina educativa del museu.

Comparativa entre els museus de ceràmica de la Comunitat Valenciana i els de la regió d'Umbría (Itàlia).

En l'onzena edició del Diploma de Postgrau "Educació artística i gestió de museus", del qual sóc professor, es va presentar un treball final de curs que proposava una comparativa entre l'educació en museus de ceràmica de la Comunitat Valenciana i els de la regió d'Umbría en Itàlia. Després d'haver impartir les meues classes en aquest diploma, on vaig presentar algunes propostes plantejades en aquesta tesi i la peculiaritat del cas valencià i els seus museus de ceràmica, una de les alumnes, Eleonora Mei, va trobar moltes similituds amb la seua regió natal d'Itàlia, Umbría. Allà també ocorre com aquí, es tracta d'una regió de gran tradició ceràmica que continua en l'actualitat i amb alguns museus sobre aquesta temàtica.

5. MUSEUS DE CERÀMICA I ACTIVITAT EDUCATIVA.

El seu treball inclou un anàlisi de l'activitat educativa de dos museus de ceràmica valencians, el Museu Nacional de Ceràmica "González Martí" de València (on l'autora va realitzar les pràctiques del Postgrau) i el Museu del Taulell d'Onda (que va conèixer a través meu). Els compara amb dos museus de ceràmica d'aquella regió, el Museo Internazionale delle Ceramiche (Faenza, Itàlia), i l'aportació d'un altre museu amb activitat educativa, però com en el cas de la majoria dels valencians, tractant l'educació de forma residual o en forma d'apèndix a la resta d'activitats, segurament per falta també de recursos, es tracta del Museo Regionale della ceramica de Deruta.

El treball d'Eleonora proposa anar més enllà i establir vincles a través d'Internet entre uns i altres de forma que aquesta connexió pugui servir com a espai de debat entre problemàtiques similars de dos països diferents, en aquest cas Espanya i Itàlia. La feina educativa que es desprèn en els dos casos, amb elements tan comuns en moltes ocasions, pot contribuir a expandir els paràmetres d'actuació que proposen aquests museus des de l'òptica de la ceràmica com a recurs en educació artística per a mestres i escoles d'entorns tan determinats. tal i com apunta Eleonora Mei en el seu treball.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

El Museu del Taulell "Manolo Safont", des de la inauguració de les seves noves instal·lacions en 2004 ha tingut una clara vocació educativa. Per això, sempre ha tingut una especial preocupació per facilitar l'accés a les seues activitats tant al públic en general com, sobretot, al col·lectiu escolar. Amb l'objectiu de donar a conèixer la *cultura del taulell* entre els seus visitants. I per això ofereix també assessorament a tot aquell que vullga interessar-se per la tasca formativa dels programes que desenvolupa. Oferint un ampli ventall de possibilitats a través dels seus tallers, accions i experiències didàctiques.

Està situa a Onda (Castelló), una ciutat de llarga tradició taulellera on dècada rere dècada s'ha anat consolidant una *cultura* envers el taulell que el propi Museu promociona i promou. Començant pels grups escolars de primària, el Museu està desenvolupat una programació educatiu per contribuir a la formació i realització del personal que el visita.

Aquesta *cultura del taulell*, des del punt de vista didàctic, es pot enfocar des de moltes perspectives diferents. El Museu ha desenvolupat diferents programes amb el propòsit de posar en valor i de sensibilitzar el seu públic, en especial l'escolar, cap al respecte i el coneixement del patrimoni heretat per l'evolució de la fabricació de taulells. Des de l'artesanal a l'artístic, des del taller a la indústria, des del passat al present, des de les tècniques per fer taulells, des del patrimoni material i immaterial generat...

6.1. El cas particular d'Onda i el seu Museu del Taulell "Manolo Safont."¹²⁵

El Museu del Taulell "Manolo Safont" es troba a una població de 25.000 habitants, geogràficament, es troba situada al sud de la província de Castelló, en l'epicentre de la major zona productora de taulells a nivell estatal. La llarga tradició ceramista de la ciutat ha propiciat generació rere generació el desenvolupament d'un sector industrial que sempre ha estat pioner, des que fa ja més de dos-cents cinquanta anys, van aparèixer les primeres fàbriques de taulells industrials o seriatos. La ceràmica i en especial la fabricació de taulells, han marcat l'entorn econòmic, social i cultural de la ciutat. Avui, la indústria del taulell ha assolit unes quotes d'internacionalització de les que pocs sectors poden gaudir i que encara, com en el passat, defineixen un entorn que impregna tots els ciutadans sense excepció. Així, s'ha anat consolidant el caràcter i la forma de vida de la gent d'Onda, desenvolupant un entorn característic que cal estudiar i donar a conèixer.

En les últimes dècades les poblacions pròximes s'han afegit a aquesta tradició ceràmica consolidant el sector i promovent el seu engrandiment. Començant pels més petits, aquesta missió és comú amb els centres educatius d'Onda a l'aula. El Museu per tant, s'ha de convertir en un complement des de la visió no reglada, on a través del joc, els tallers experimentals, les visites guiades,... es trenque amb la monotonia de l'alumnat, fomentant un aprenentatge significatiu (Facundo: 1999). És a dir, que l'alumne obtinga coneixements mitjançant els seus propis descobriments i així, adquirisca els valors que ens transmet l'acostament a l'evolució de l'entorn més proper.

Però els valors que es transmeten des dels continguts del Museu no només es limiten a aquesta població i a aquests nivells educatius, cal que amb el temps el Museu es vaja ocupant de la gran diversitat de públics. La seva adaptabilitat a les necessitats de cada visitant ha de servir perquè l'experiència viscuda durant la visita, exersisca una influència d'aprenentatge per a l'individu

El Museu del Taulell es va crear l'any 1968 quan un grup de joves entusiastes de la localitat, encapçalats pel pintor ceramista Manolo Safont, es van començar a interessar per preservar el patrimoni ceràmic i arqueològic de la ciutat. L'artista ceràmic va ser nomenat el seu primer director. Més endavant amb la consolidació del projecte, aquest primerenc Museu Històric Municipal, que és com es va

¹²⁵ La major part del text d'aquest apartat, s'extrau dels dossiers i informes que el Director del Museu, Vicent Estall i Poles, ha elaborat durant anys per a diferents usos de comunicació del Museu.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

anomenar, va dividir les seves col·leccions separant la ceràmica i taulells per un costat, i els materials arqueològics per altre. De manera que es van crear: el nou Museu d'Història i Arqueologia d'Onda, ubicant-se en el Castell de la localitat, i el Museu de Ceràmica Valenciana que més tard passaria a denominar-se Museu del Taulell. Va ser inevitable aquesta divisió per la rellevant història ceràmica de la localitat de la que es coneixen indicis des del segle X, fent necessària aquesta especialització. La principal orientació es va centrar en la recuperació del patrimoni ceràmic immediat que estava en vies de desaparèixer degut als canvis urbanístics, així com en la documentació de les indústries locals que subsistien amb mitjans tradicionals.

Poc a poc es va anar configurant una important recopilació de peces, destacant les magnífiques col·leccions de taulelleria local que van permetre la seva especialització en ceràmica arquitectònica. Gràcies a les bones polítiques d'adquisició i catalogació de peces, així com un recolzament institucional important i de les empreses del sector tauleller de la localitat, es va elaborar un projecte museològic, museogràfic i arquitectònic per a la nova seu que li permetés regularitzar la seva activitat, juntament amb un projecte de valoració de l'entorn industrial.

I així va ser com l'any 2004 es varen inaugurar les noves instal·lacions en un edifici de nova planta. Actualment, Onda disposa d'un nou museu específic dedicat al taulell, que compta entre els seus fons amb unes interessants mostres de taulelleria i ceràmica. Els fons d'aquest museu sobrepassen les 25.000 peces entre taulells, objectes ceràmics, fotografies, documents, eines de treball,... configurant un ventall històric que va des de l'època romana fins l'actualitat.

En els últims anys, la nova seu ha permès impulsar la projecció internacional d'aquest centre. Amb l'objectiu de posar en valor i potenciar al màxim el patrimoni cultural, històric-artístic, etnològic i industrial que custodia. Per això es va crear també la Fundació del Museu del Taulell "Manolo Safont" que s'encarregava de la seva gestió i comptava entre els seus patrons amb la participació d'institucions públiques i diverses entitats privades relacionades amb la ceràmica i la societat en general.

Al 2011 es va aconseguir un dels reptes més importants que es va fixar la institució des dels seus començaments: l'ampliació de les instal·lacions museístiques amb la construcció de la segona fase de l'edifici permetent augmentar la superfície d'exposicions dels 1.500 metres quadrats inicials als actuals 4.500 metres i que doten de major capacitat per a la promoció d'activitats i esdeveniments.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

El gruix de la col·lecció museogràfica el configura les excel·lents peces de taulells onders del segle XIX i primer terç del segle XX, tot i que també hi figuren lloses ceràmiques romanes, peces paleocristianes i paviments medievals. Així mateix, la didàctica museística d'aquest centre permet al visitant comprendre la taulelleria i el seu context històric, tècnic, social i econòmic, a través d'audiovisuals i panells informatius, així com elements d'història industrial, com maquinàries i eines de treball.

Al marge de l'exposició de les col·leccions permanents, aquest museu manté constants col·laboracions i projectes conjunts amb altres institucions tant espanyoles com estrangeres, amb l'objectiu de difondre el patrimoni ceràmic castellanenc, servint d'eina promocional per a tot el sector de la indústria ceràmica. La seva ubicació, en l'epicentre d'una de les principals zones de producció i comercialització de taulells del món no és una simple casualitat, sinó que és una causalitat. És a dir, el Museu és important tant per les col·leccions que el constitueixen com pel fet que aquestes existeixen en l'actualitat perquè hi va haver un passat que les va fer possibles al mateix espai geogràfic. Sense aquest temps passat no hi hauria col·leccions i sense aquestes tampoc tindríem el Museu.

El Museu del Taulell té la seva raó de ser en la conservació, investigació i difusió del ric patrimoni històric-artístic que custodia¹²⁶, però està concebut com un centre cultural idoni per a la realització d'esdeveniments i com a centre de formació per albergar congressos, conferències, jornades, cursos i seminaris. S'ha consolidat com a lloc de trobada empresarial, d'artistes i artesans on mostrar els projectes científics i culturals que es desenvolupen al seu entorn. També consolidat trobem el seu Programa Educatiu, amb constants activitats didàctiques i tallers per a escolars i públic en general. Amb el propòsit d'apropar el patrimoni tauleller a tots els públics de forma seriosa al temps que divertida. En les seves instal·lacions es troba també l'Escola Municipal de Ceràmica per a adults, on es transmeten les tècniques més tradicionals i les més actuals en la decoració de taulells i la ceràmica en general..

Aquesta intencionalitat, s'ha vist truncada per les circumstàncies econòmiques dels últims anys, sobretot amb la crisi generalitzada i iniciada a l'any 2008, que ha paralitzat l'empenta inicial del gran projecte. Ara hi ha més dificultat a l'hora de comptar amb recursos per fer possible que l'edifici i les seves instal·lacions generen activitat de forma autònoma. També s'ha paralitzat la contractació de personal

¹²⁶ A la web del Museu trobem caracteritzades les seues exposicions permanents i ampla informació sobre els programes d'exposicions temporals. www.museoazulejo.org

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

qualificat. Al 2011, el Museu comptava amb sis treballadors per desenvolupar totes les seves tasques: El Director¹²⁷ i cinc tècnics més, dels quals només un, jo, era el responsable de dissenyar i executar els programes educatius, que compaginava amb altres tasques dintre del Museu, com la de secretari de la Fundació del Museu del Taulell, la de tresorer, tasques administratives, muntatge i desmuntatge d'exposicions, consergeria... Aquesta situació, que podria ser considerada com ideal per molts museus petits i locals, ben al contrari, no es suficient en el dia a dia, el volum de feina que genera una instal·lació tan gran i amb unes col·leccions tan extenses necessita d'uns recursos econòmics i de personal més elevats. Doncs és més, durant l'any 2012 es va tenir que prescindir de dos treballadors. Es va reduir el personal a 3 tècnics i es va incorporar un conserge, és a dir, quedant-se 4 treballadors més el Director, que mereix menció especial perquè tot hi que continua exercint aquest càrrec, a efectes pràctics les seves funcions han estat radicalment reduïdes, fins el punt que el seu despatx ha estat traslladat fora del Museu, concretament a l'edifici de l'Ajuntament. I no acaba aquí, durant el 2013 ha tingut lloc una nova reducció de plantilla amb l'acomiadament d'un altre dels tècnics, provocant la viabilitat incerta per al futur i amb un conseqüent augment de la càrrega de feina entre els treballadors. El resultat és un Museu amb unes infraestructures excel·lents i amb una intencionalitat "supralocal", però amb una gestió molt deficient en recursos i molt local a la vegada.

Amb aquests últims paràgrafs només pretenem descriure una situació que afecta directament als plantejaments educatius del Museu del Taulell, però com hem comprovat amb els altres museus de ceràmica, aquesta situació no és un cas únic. Tan en els museus més grans com en els més menuts, ens trobe davant panorames complexos per poder potenciar accions educatives. I ens serveix per contextualitzar la gestió i l'ambient amb que es programa l'educació del Museu del Taulell que més avant caracteritzarem.

6.1.1. La seva gestió. La Fundació del Museu del Taulell.

A l'any 2004, coincidint amb la inauguració del nou edifici del Museu del Taulell, es va crear també un nou òrgan de govern per gestionar el nou projecte que s'encetava. En aquell moment es va triar el format de fundació que aglutinaria a

¹²⁷ El Director del Museu, Vicent Estall i Poles, es el responsable del projecte des dels seus inicis i a ell cal atribuir-li en gran mesura la consolidació i execució del gran projecte del Museu del Taulell, per l'esforç que ha fet i continua fent en l'elaboració del projecte museològic, museogràfic i arquitectònic. A més de dotar al Museu de la visió educativa i per facilitar i recolzar les activitats proposades pels responsables de les activitats didàctiques.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

totes les institucions i empreses que tingueren representació en el sector industrial tauleller de la província de Castelló. Així, es va constituir el Patronat de la Fundació Museu del Taulell "Manolo Safont" de la Comunitat Valenciana.

La Fundació del Museu del Taulell es constitueix com a òrgan gestor necessari per potenciar un gran Museu específic i monogràfic de taulells com a referent històric d'una societat i instrument de prestigi cultural per a les institucions, associacions i empreses relacionades amb el sector ceràmic. El seu objectiu global era la valoració i potenciació del Museu del Taulell "Manolo Safont" mitjançant el desenvolupament de les missions fonamentals d'aquest i dur a terme totes aquelles accions relacionades amb aquestes funcions. El Patronat de la Fundació ha comptat entre els seus membres amb empreses, institucions i organismes oficials, fins un total de 44 patrons¹²⁸, amb la intenció d'unir esforços en la important tasca de la conservació, la investigació i la difusió dels béns culturals que en el passat, en el present i en el futur ens està llegant aquesta la tradició industrial ceràmica.

Els patrons aportaven a *fons perdut*, els recursos econòmics per gestionar els pressupostos i les accions que anualment es realitzaven en la institució museística. L'Ajuntament d'Onda és qui aportava la quantitat econòmica major. Per altra banda, les empreses i altres institucions, en forma de subvencions, aportaven la resta de recursos per poder realitzar les distintes activitats programades.

Entre els pressupostos del Museu, habitualment no es contemplaven partides específiques per a programes educatius, s'englobaven en la partida genèrica d'activitats, en tot cas sempre es varen destinar molt pocs recursos. Però això sí, existia gran independència en la gestió d'activitats i una certa llibertat i agilitat de maniobra per dur endavant projectes. Va ser una època molt dinàmica amb, dintre de les possibilitats, gran proliferació de projectes educatius.¹²⁹

128 Han format part del Patronat de la Fundació: L'Ajuntament d'Onda (Tots els partits polítics amb representació), La Direcció General de Patrimoni de la Generalitat Valenciana, l'Institut de Promoció Ceràmica de la Diputació de Castelló, La Universitat Jaume I de Castelló, La Càmera de Comerç de Castelló, SECV (Societat Espanyola de Ceràmica i Vidre), ASCER (Associació de fabricants de ceràmica), ASEBEC (Associació de fabricants de maquinària per a la ceràmica), ANFFEC (Associació de fabricants de colors, frites i esmalts), ATC (Associació espanyola de tècnics ceràmics), AICE (Associació d'investigadors de ceràmica), dues entitats Bancàries, la resta són empreses relacionades amb el sector.

129 Als annexos trobem un exemple de pressupostos de la Fundació amb un anàlisi de la despesa que originava l'activitat educativa.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

La desaparició d'un model, extinció de la Fundació

Aquesta fórmula il·lusionant, va quedar paralyzada a principis de 2012, quan el Patronat de la Fundació va prendre la decisió de dissoldre aquest model de gestió. Els canvis polítics produïts a l'Ajuntament d'Onda en les eleccions municipals de l'any anterior, i justificant-se en uns moments de crisi econòmica global, van provocar una nova forma d'entendre el museu, és va posar fi a la Fundació Museu del Taulell "Manolo Safont" i es va tornar a la dependència de la gestió municipal. Es van produir els acomiadaments descrits i es va passar a planificar les accions sota la dependència i el control dels càrrecs polítics. A principis de 2013 el Museu del Taulell viu un moment de transició en la gestió que no s'escapa de certa indeterminació cap al futur proper, aquesta nova situació està provocant això sí, d'una banda el canvi substancial en la línia programàtica d'exposicions i projectes d'investigació, i d'un altra banda, en una reconversió dels espais museogràfics i recorreguts permanents. Pel que fa a l'activitat educativa, s'ha produït una paralyzació pel que fa a la incorporació de nous programes, però s'estan potenciant aquells que ja estaven consolidats.

6.2. Intenció i marc d'actuació dels seus programes educatius.

La ceràmica per ella mateixa, proporciona una gran riquesa de continguts pel que fa a la imatge i la manipulació, convertint-se en una porta oberta per fomentar activitats que motiven extraordinàriament els alumnes. Aquestes oportunitats com a material plàstic s'han d'aprofitar, però també aquelles que tenen a veure amb el desenvolupament creatiu, amb el desenvolupament social i la construcció de valors, és a dir, la socialització d'individus, que garanteixen un millor funcionament educatiu de cara al desenvolupament íntegre com a persones.

Al Museu del Taulell les seves accions es basen en els conceptes de l'Educació Artística: en la idea global d'educació en valors, que enllaça molts camps interdisciplinaris lligats entre si i on té lloc tot *el cultural*. Per la seva vinculació amb el grup de recerca *CREATIVA*, estudia i treballa a partir d'aquests conceptes i sobre les eines de què disposa el col·lectiu docent en la visita amb els seus escolars, i així també poder investigar per esbrinar el nivell d'implicació que els mestres tenen, amb l'objectiu de replantejar el paper de l'educador en l'àmbit dels museus i l'actuació pel que fa a la formació dels mestres.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Amb la descripció concreta que ara farem dels plantejaments didàctics del Museu del Taulell, pretenem mostrar un model educatiu sustentat en la disciplina de l'Educació Artística.

El Museu del Taulell, naix amb una clara vocació educativa que pretén vincular-se d'una forma molt directa amb el seu entorn més pròxim i en especial amb la població en edat escolar. Onda té una població de 25.000 habitants amb 6 col·legis de primària, 4 públics i 2 concertats, amb un número aproximat que volta els 1600 alumnes de primària. Per a ells vol establir una dinàmica educativa que s'involucre en les programacions dels centres. Fins al moment el Museu ha desenvolupat diverses accions amb esta intenció, unes vegades amb la col·laboració de l'Ajuntament i altres vegades realitzant produccions pròpies derivades de l'autonomia que li atorgava la Fundació. Des de que es van inaugurar les noves instal·lacions per a albergar les seues importants col·leccions, no s'han deixat d'obrir les seues portes per a realitzar activitats didàctiques que no sols han sigut aprofitades pels centres escolars de la localitat sinó que també han sigut oferides i aprofitades per alumnes d'altres poblacions.

Les exposicions permanents del Museu proposen un recorregut per l'evolució del taulell des del punt de vista històric, etnològic i artístic, oferint així un passeig molt didàctic i una sèrie de continguts perfectament aprofitables pels centres escolars. Generació rere generació, la indústria del taulell de la província de Castelló s'ha consolidat com a sector punter i necessitava un espai per a preservar aquest important patrimoni com es mereix i així poder difondre'l entre el públic general i entre els escolars en particular. Una de les missions fonamentals del Museu és difondre el patrimoni i la cultura que envolta un element tan quotidià com el taulell i per això, la Fundació del Museu ha anat programant una sèrie d'accions didàctiques amb l'objectiu comú de transmetre aquesta *cultura del taulell*.

Des de fa ja molts anys aquests centres educatius d'Onda, amb la coordinació del seu l'ajuntament, han sabut gestionar i desenvolupar una sèrie de programacions conjunts per a oferir als seus alumnes activitats *extraescolars*. Aquesta xarxa de comunicació ja existent, ha facilitat al Museu del Taulell la relació directa amb els mestres en l'intent inicial de realitzar una programació conjunta, en aquest cas *no reglada*, on és fonamental la predisposició dels docents. Fins al moment aquesta activitat conjunta s'ha aconseguit per a l'etapa de primària però amb la mateixa intenció queda pendent el repte per a infantil i secundària.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Per això el Museu no repara esforços en programar activitats que connecten als xiquets amb aquells trets culturals que els impliquen, en aquest cas, centrats en la influència que ha exercit i exercix la fabricació de taulells i la ceràmica en general. D'aquesta manera el Museu vol contribuir a socialitzar i a desenvolupar la consciència pel respecte al patrimoni cultural i social. Els col·legis de la localitat ja deuen realitzar aquesta funció, per tant les activitats que han d'eixir del Museu s'han de convertir en un complement per a l'educació dels col·legis i mai voler substituir-los, ha de ser una eina més de treball per als docents.

6.3. La didàctica aplicada.

Aquest apartat pretén fer una descripció de la situació concreta que actualment caracteritza l'ambient educatiu que s'ha posat en marxa en el Museu del Taulell, necessari per a conèixer el marc en què es desenvolupa aquesta investigació i interessant per a conèixer el seu caràcter educatiu.

El Museu del Taulell compta amb una sola persona encarregada de les programacions educatives. Realitza aquesta tasca entre moltes altres, és a dir, no té una dedicació exclusiva. Al mateix temps que programa les activitats educatives, també les executa, ell mateixa ha de fer de monitor i guia de totes i cada una de les accions i de totes i cada una de les visites, això sí, de vegades amb ajuda dels companys, sobretot en les visites guiades. Així el Departament Educatiu absorbeix un gran volum de treball que unit a uns recursos econòmics limitats i a un establiment de prioritats moltes vegades improvisat i canviant, o fins i tot imposat, deixen un marge de maniobra molt estret a l'hora de confeccionar activitats que responguen de forma coherent i ben estructurada als objectius plantejats pel Museu.

No obstant, s'ha aconseguit consolidat una programació didàctica que any rere any va generant una expectativa cada vegada més gran entre la població del seu entorn. Amb l'horitzó de créixer i evolucionar paulatinament, el personal dedicat a la didàctica és conscient que aquestes programacions han de ser canviants.

Això ha estat possible, i així cal mencionar-ho, perquè a més del tècnic responsable de les programacions educatives, es pot contar amb altres agents externs que possibiliten un treball en equip per desenvolupar els seus projectes. Per exemple, dels tallers ceràmics s'encarrega una de les professores del l'Escola Municipal de Ceràmica d'Onda, a la qual es subcontracta en funció de la necessitat de

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

programació. I de suport també es compta amb dos voluntaris, dos mestres jubilats de la localitat que durant anys i de forma totalment altruista, han ajudat en tot allò que se'ls ha requerit. Un des de la vessant més conceptual en la creació i ideari de les activitats, l'altre voluntari en feines de suport en els tallers ceràmics aportant la seva experiència en el tractament amb els alumnes. Els dos han esdevingut pilars essencials en la configuració i consolidació de les activitats del Museu ja que tots dos durant la seva vida professional, han desenvolupat tasques de direcció en els seus centres de primària i han estat molt vinculats i reconeguts en la vida cultural i educativa de la ciutat, per la qual cosa ara en el Museu poden realitzar una tasca importantíssima com a connectors amb els continguts curriculars i com a enllaços amb la comunitat de mestres de la localitat. Degut al pes específic que és reconegut en la ciutat, la figura d'aquests voluntaris ha estalviat molta feina prèvia en la presentació dels projectes a docents i als responsables de l'àrea d'educació de l'Ajuntament d'Onda. El voluntariat de persones consagrades en l'educació de la ciutat i pensant sempre en l'àmbit de museus locals, pot ajudar a desenvolupar projectes de molta qualitat i poden aportar aquest valor afegit de l'experiència, no vist des del punt de vista de l'execució pura i dura, sinó des de la concepció de la idea dels projectes.

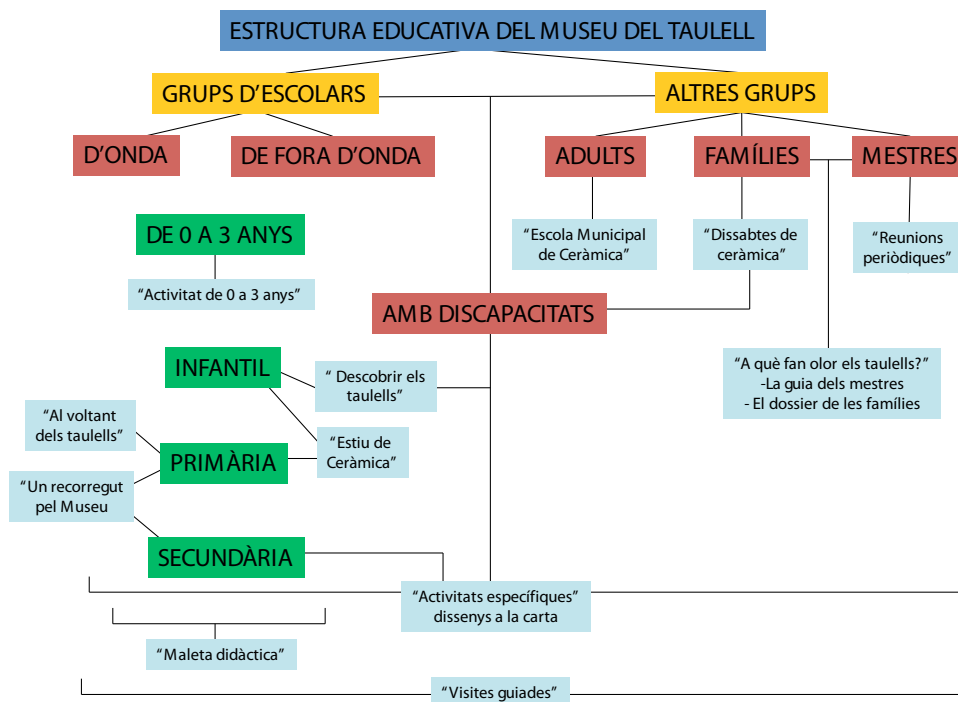
La visió amb la que s'estructuren les activitats del Museu, és la de deixar sempre la porta oberta a l'adaptació de cadascuna d'aquestes activitats a les necessitats pròpies i específiques de cada grup que les sol·licite. Deixant marge de maniobra tant en horaris, com en continguts, com en mobilitat, com en intervenció dels docents. Sempre dintre de les possibilitats es clar, però sobretot, a l'hora d'incloure o excloure elements del programa base que puguen enriquir-lo i adaptar-lo millor al grup de visitants. En tot cas, és necessària una forta implicació del mestre i una bona comunicació amb l'educador del museu.

6.3.1. Estructura educativa del Museu del Taulell.

Amb els anys el Museu ha anat teixint una sèrie d'activitats intentant arribar al màxim nombre de col·lectius possible, configurant així un corpus educatiu amb el que respondre a aquests col·lectius. L'estructura educativa del Museu del Taulell es podria resumir seguint el següent esquema:¹³⁰

¹³⁰ Arbre conceptual dels distints programes educatius programats pel Museu del Taulell.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

A l'arbre conceptual podem veure com els programes educatius, que apareixen en blau clar, i que el Museu té estructurats i definits, es van adaptant a cadascuna de les tipologies de visitants, però a més en cada cas concret, s'intenta estudiar de quina manera l'activitat pot refer-se i adaptar-se a les necessitats i característiques pròpies de cada grup. La intenció és estructurar les activitats de forma que s'amplie al màxim el ventall d'oportunitats al màxim nombre i tipus de visitants amb una oferta diversa i de qualitat.

Però aquesta estructura educativa no és fruit d'un dia, els entrebancs burocràtics, econòmics, i de sensibilització de les autoritats, fan que la feina de dissenyar una programació educativa el més completa possible, siga un sobreesforç per tothom. És fruit del treball diari que ha anat suscitant necessitats, creant a poc a poc els diferents programes. És a dir, en un museu local com és el cas del Museu del Taulell, a diferència de les grans poblacions amb un públic potencial molt extens i variat, no és fàcil difondre i donar a conèixer les possibilitats educatives entre escoles d'altres localitats. Els canals de comunicació no sempre arriben com u desitja i menys quan no són controlables al cent per cent pel personal del Museu, es depèn de l'administració local. Però amb ganes i entusiasme, i quelcom molt important, amb actitud, poc a poc es van aconseguint èxits, també fracassos, però a la fi configurant un sistema d'accions i activitats que en aquest cas concret s'ha consolidat amb bons resultats.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Però, en quina mesura això dependrà de les persones que hi haja al capdavant? En quina mesura és una estructura rígida que s'aguantarà si canvien les persones implicades? No se sap. Però sí que ens aventurariem a pronosticar que si no millora la voluntat dels dirigents polítics, la seva sensibilització cap a aquests temes, pot quedar tot en intents vàlids a curt termini però inútils a llarg temps. Quan parlem de la voluntat del dirigents mer referisc a la incorporació personal qualificat i que ajude a la pervivència d'aquesta funció. Cal indicar també, que si mostrem aquesta visió tant negativa en aquest aspecte, també declarem, que s'ha pogut observar en els últims anys un considerable augment per la sensibilitat educativa dels museus per part dels dirigents polítics, però encara que da molt per fer.

6.3.2. Evolució programàtica del Museu del Taulell.

Ara pretenem fer un repàs del recorregut que ha seguit el Museu del Taulell fins a arribar a estructurar el seu projecte educatiu. Que s'ha anat creant amb el pas del temps i la seqüència d'experiències concretes i fins i tot improvisades en el dia a dia, però reconduïdes sempre cap a un sentit unitari i una visió global de la funció que el Museu té compromesa amb l'educació. Les transformacions que sofreixen cadascun del programes educatius, ha de servir per anar transformant un projecte obert capaç d'adaptar-se a les demandes que exigeix la societat i en particular la comunitat educativa.

Les noves instal·lacions del Museu del Taulell "Manolo Safont" es van inaugurar el 27 de novembre del 2004, i des de ben aviat van començar les activitats didàctiques. Per al que restava del curs 2004 – 2005 i per al curs 2005 – 2006 es va programar l'activitat *Descobrir els taulells* dirigida a grups d'escolars de primària i secundària, tant de dintre de la localitat com de fora d'Onda. Per a l'estiu de 2005 es va programar ja l'activitat *Un estiu de ceràmica* que amb el format d'*escola d'estiu* es va dirigir als xiquets i xiquetes d'Onda amb edat compresa entre els 4 i els 12 anys. Aquesta activitat es desenvolupava durant mes d'agost. Després, per als mesos de novembre i desembre del mateix any es va programar *Dissabtes de ceràmica* també per a xiquets i xiquetes de la mateixa edat, que després amb el temps s'aniria oferint com a activitat puntual també per a famílies, fent-la coincidir amb les temàtiques d'algunes exposicions temporals o alguns esdeveniments assenyalats com el Dia Internacional dels Museus. Per al curs 2006 – 2007 es van renovar les activitats per a grups d'escolars aprofitant que per al 18 de maig del 2006, i amb motiu de la celebració del Dia Internacional dels Museus, l'ICOM va triar el lema: *Els museus i els joves*. La renovació va consistir en la posada en marxa del programa *Al voltant*

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

dels taulells dissenyat a partir de les necessitats i les aportacions que van sortir d'un estudi que es va realitzar entre els mestres que van realitzar amb els seus alumnes l'activitat "Descobrir els taulells". A partir d'aquell moment "Al voltant dels taulells" seria l'activitat destinada als alumnes de primària d'Onda, mentre que "Descobrim els taulells" seria readaptada per a infantil, primària de fora d'Onda i secundària. Aquests programes, poc a poc van anar configurat la base inicial amb que es va començar l'estructura i pla estratègic d'activitats del Museu, sobretot enfocada en aquells inicis cap al col·lectiu escolar, que de forma ininterrompuda i fins l'actualitat s'han anat desenvolupant en les seves distintes edicions anuals.

Des de llavors, també es van anar creant altres programes, ja amb caràcters més concrets, sorgits de les necessitats puntuals que demandaven grups amb unes característiques particulars. Així, es van anar dissenyant i oferint en els anys posteriors, fins l'any 2010, programes específics que amb el temps van passar a formar part també de l'oferta educativa permanent del Museu. Programes com: *Un recorregut pel Museu*, *La maleta didàctica*, *Activitats de 0 a 3 anys*, *La memòria dels objectes o les Activitats adaptades a persones amb diversitat funcional*, així com la renovació d'aquella primera *Descobrim els taulells* en el que es va anomenar *Activitats especials*, que dotava a l'activitat d'una major obertura i flexibilitat suficient per poder ser adaptada als continguts específics que demanés el mestre, i que tenen lloc quan hi ha grups que demanden uns continguts determinats per lligar la visita amb el treball de l'aula, en aquest cas es fa necessària una programació conjunta amb el professorat o al menys aquest ha d'adoptar un paper protagonista per tal d'abordar aquests continguts concrets. En els últims anys estan proliferant aquests tipus d'activitats sobretot en grups de secundària.

Per altra banda i de forma paral·lela, també durant aquests anys es van anar incorporant a l'estructura educativa altres projectes externs al Museu, però que aquest va adoptar per integrar-los al projecte global i així obrir el ventall de possibilitats. Parlem de projectes com *L'Escola Municipal de Ceràmica* que té les seves instal·lacions al propi Museu i va destinada a adults, les *Visites guiades al Museu* que des del començament es venien realitzant, per a grups de tot tipus, adaptant el llenguatge i la interpretació al caràcter dels visitants, o el projecte *La nostra història* que durant molts anys abans de la reconversió del Museu ja organitzava l'àrea d'educació de l'Ajuntament d'Onda per als escolars de 6è de primària de la localitat. Consisteix en la visita guiada al Centre Històric i Castell d'Onda seguint un dossier de propostes d'activitats durant la visita. Ara és el propi Museu el promotor d'aquesta activitat que l'ha integrada i readaptada al programa "Al voltant dels taulells".

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

En el mateix sentit i amb caràcter d'assessorament, es celebren les *reunions amb docents*, també integrades en el mateix programa realitzant trobades periòdiques amb els cap d'estudis i tutors de les escoles i grups participants per programar les visites dels seus alumnes. Les reunions també es celebren de forma puntual amb aquells docents que ho sol·liciten per preparar projectes especials, amb unes necessitats particulars, com ocorre amb els mestres i professors que volen preparar les seues "Activitats especials".

Per últim, a principis de l'any 2011, cal destacar que la Fundació del Museu va editar dues publicacions educatives per la necessitat d'oferir un altra via de possibilitats, en aquest cas, per treballar els continguts del Museu en altres àmbits distints a l'edifici museístic. Aquestes publicacions sota el paraigua del programa - projecte *A què fan olor els taulells?*, consisteixen en: per una banda una *guia del mestre*, i per altra, en un *dossier per a famílies*. Tant una publicació com l'altra es van repartir de forma gratuïta entre el professorat i l'alumnat de l'últim cicle de primària de la localitat i està a disposició dels visitants en la botiga del Museu o en la seua pàgina web. I per últim, també caldria mencionar en aquest ràpid recorregut, altre tipus *d'actuacions particulars* que tenen lloc de forma regular i que acompanyen a altres activitats que programa el Museu i que no tenen necessàriament un caràcter educatiu, en aquest cas fan la funció de complement com a activitat didàctica temporal, com per exemple ocorre tots els anys amb la celebració del Dia Internacional del Museu, o com ocorre amb peticions concretes de grups que celebren o commemoren alguna festivitat com ara el 9 d'octubre, Nadal o Setmana Santa; o com ocorre amb alguna exposició temporal programada pel Museu que queda així recolzada amb alguna activitat familiar.

Com a accions futures i per continuar amb aquesta expansió, el Museu té pendent el repte d'endinsar-se amb més profunditat en accions inclusives amb grups que normalment no tenen contacte amb el Museu, i per suposat, endinsar-se també en programes per a la gent gran. Reptes per altra banda, comuns a tota la societat¹³¹.

6.4. Programes educatius. Descripció i caracterització.

Els programes educatius del Museu del Taulell, sobretot per als escolars, tenen un caràcter interdisciplinari, és a dir, consisteixen en una primera aproximació a la

¹³¹ Als annexos podem trobar alguns documents que analitzen algunes dades de visitants i de participants a les activitats educatives del Museu del Taulell.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

cultura del taulell on cada mestre amb els seus alumnes, pot enfocar les activitats de la visita des de diversos punts de vista o disciplines en funció de les seues necessitats.

La tècnica o tècniques ceràmiques, a part de la perspectiva purament de la destresa manual, també ens pot proporcionar treballar des d'un vessant més social amb conceptes com: *l'artesanal, l'artístic o l'industrial*. El mateix ocorre si s'observa des del punt de vista evolutiu, des *del passat, el present i el futur*. I sempre amb la premissa d'entendre les realitats properes a l'alumne amb l'element taulell com a fil connector d'aquestes realitats. Es tracta d'element quotidià present de forma notable en el nostre entorn més pròxim.

En les activitats del Museu es troben tots estos conceptes que al mateix temps es componen d'infinitat de continguts i valors que l'educador del museu ha de saber interpretar i adequar a les característiques concretes de cada grup, amb els seus interessos i necessitats particulars. Per això, ha de ser a través de l'educador del museu i el mestre, que s'establisca el contacte necessari per que se produisca el coneixement d'ambdues parts dels continguts a assolir durant la visita pels alumnes i així que se garantisca, com ja s'ha apuntat repetidament en aquesta tesi, la *funció educativa* de que són responsables els uns i els altres. Convertint-se aquesta comunicació en la clau perquè la visita al museu tinga una influència en l'entorn educatiu de l'alumnat (Ribera, 2006).

Però com també s'ha dit ja, el Museu del Taulell no sols programa per a grups d'escolars, per això també ha d'oferir activitats amb altres formats i per a altres públics on l'educador també ha de conèixer i saber transmetre estos continguts a totes les tipologies de participants. Per això cadascun dels programes que a continuació es descriuen, tenen abans una feina d'investigació i de recerca d'informació que marca i condiona el disseny del programa i la seva posterior execució. I això, només es pot aconseguir amb un contacte directe amb els docents i educadors, coneixedors de la realitat de cada grup participant.

En la descripció de les activitats podem observar i intuir com, a través dels continguts de les propostes, els educadors van desenvolupant procediments que faran possible la comunicació entre el Museu i el públic participant, sempre amb el rerefons de la complicitat dels docents que han decidit comptar amb la *ferramenta museu* com a canal de transmissió de coneixements al seu alumnat.¹³²

¹³² Als annexos podem trobar algunes de les unitats didàctiques que té elaborades el Museu del Taulell.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Programa: "Descobrir els taulells".

Destinat a grups d'escolars de qualsevol nivell educatiu que vinga de fora de la localitat, la programació d'aquesta activitat consta de dues fases d'execució, la primera consisteix en una visita guiada adaptada a les diferents edats dels nens i nenes, i la segona en tallers pràctics de fang o decoració de taulells, també adaptats a les diferents edats on la temàtica principal a tractar és l'aproximació al taulell, tant des de la seva evolució tecnològica com des de la seva evolució decorativa¹³³.

Des de fa ja algun temps el taulell s'ha convertit, sense adonar-nos, en un objecte utilitzat per tots nosaltres durant molts moments de la nostra vida quotidiana, però no només en l'actualitat, durant segles moltes civilitzacions han utilitzat la ceràmica per revestir les parets i els sòls dels seus habitatges. Així, a través de l'evolució que ha sofert el taulell es poden observar els diferents estils de decoració que s'han succeït en els nostres habitatges. Però el taulell no només té aquesta funció decorativa, les seves característiques tècniques han proporcionat des de sempre una sèrie de possibilitats funcionals i d'ubicació molt especials que han fet d'aquest producte un material singular i protagonista per al benestar de la nostra societat.

Fig. 6.1: Moment de la visita guiada a l'exposició de taulells.
L'educador del museu explica als alumnes l'activitat.

¹³³ Per a realitzar totes les activitats de tallers de ceràmica que promou el Museu, normalment es contracta a una ceramista externa però involucrada en les programacions. Es tracta de la ceramista Joana Segura Ruiz, d'Onda, que a més és professora de l'Escola Municipal d'Onda. La comunicació és constant i la disposició d'aquesta ceramista està molt lligada a la programació habitual del Museu.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

D'altra banda, el seu procés d'elaboració, si més no, és un procediment molt atractiu pels diferents moments de transformació que es produeixen en el transcurs de la cadena de fabricació, els nostres avantpassats han sabut interpretar i millorar aquest procediment adquirint una alta gamma de coneixements gràcies al seu treball constant que hem heretat les generacions posteriors.

Onda en particular i la província de Castelló en general, s'han convertit en veritables centres geogràfics de referència en la fabricació de taulells a nivell mundial. Conèixer aquesta tradició i entendre que ha suposat per a nosaltres en l'actualitat és l'objectiu principal d'aquesta activitat.

La visita guiada vol ser el primer contacte dels alumnes amb la tradició del taulell, adaptant el discurs a les diferents edats dels nens i nenes i guiats per les necessitats dels seus mestres per tal de lligar continguts amb els de l'aula, es pretén que conega la importància de la influència del taulell en el seu entorn més proper. El dibuix, el joc, el diàleg amb els participants, la interpretació d'obres, les preguntes obertes i una certa teatralització, són els recursos utilitzats per analitzar dins de la visita alguns dels estadis més destacats de l'evolució del taulell en la seva decoració i en el seu procés de fabricació, així com la seua influència en les nostres vides. Establint comparatives entre les diferents èpoques¹³⁴.

El taller pràctic comporta la vessant més experimental, els nens i nenes poden realitzar creacions pròpies que serviran per entendre diverses tècniques de tractament de l'argila com l'estampació, les plantilles i el motlle. Amb elements tan senzills com els que ens envolten en la vida quotidiana, ja siguin naturals o artificials com fulles de plantes, pinces, culleres, petxines de mar, paper arrugat..., es poden crear infinitats de textures decoratives sobre la superfície del taulell. Mitjançant aquesta nova tècnica plàstica per a molts d'ells, cada alumne podrà descobrir en aquesta activitat, d'una manera divertida i creativa, diferents processos de decoració per incisió o relleus, realitzant els seus propis taulells que podran acabar de decorar amb colors a l'aula un cop el fang estiga sec.

En aquest cas, se'ls explica als alumnes que realment no estan realitzant un taulell de veritat, ja que aquest tindria que passar per un procés de cocció per després ser decorat amb esmalts i tornar a passar un altra vegada pel forn. Com que aquest és un procés molt lent i costos, treballen amb un fang que no fa falta coure, així cada

¹³⁴ Als annexos figuren els models de fixes didàctiques que es poden emprar en aquesta activitat.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

alumne se'l pot endur a casa o decorar-lo de tornada a l'aula. En el cas d'alumnes de secundària, també es dona el cas d'adaptar l'activitat i de realitzar decoracions de taulells mitjançant la tècnica de la *trepa*, tècnica antiga de decoració de taulells que necessita d'un procés més complex tècnicament i que necessita d'una destresa prou acurada. En aquest cas sí que es realitza la cocció i uns dies més tard poden passar a recollir les obres acabades.

Com dèiem l'activitat s'adapta a cada nivell i a cada necessitat del mestre o professor. Els continguts a treballar en la visita guiada o les decoracions que realitzen els alumnes poden anar en consonància amb els continguts que estan treballant a l'aula. Per posar un exemple més visual: si a classe estan treballant els ecosistemes, les plantes, els animals o les formes geomètriques, durant la visita ens podem fixar en, la transformació d'ecosistemes que comporta la fabricació de taulells, en les plantes realistes o inventades que trobem representades en distintes èpoques, en la classificació del bestiar que trobem també als taulells o les distintes formes geomètriques que apareixen en les decoracions de taulells creant sanefes i representacions abstractes. I després al taller els alumnes poden decorar els seus taulells també amb aquestes temàtiques. I per posar un exemple més conceptual, si a classe treballen el canvi climàtic, podem analitzar la influència de les fàbriques de taulells en la contaminació i com han evolucionat els processos productius per a afavorir o no aquesta contaminació.

Fig. 6.2: Alumnes en el taller realitzant els seus propis taulells.

Programa: "Un estiu de ceràmica".

El Museu del Taulell té dissenyades una sèrie d'activitats que compleixen la seva missió educativa sota el format d'escola d'estiu. Amb això, es dona resposta a la demanda dels pares que tenen horari laboral a l'estiu i que els puga ajudar en les seves responsabilitats d'atenció i educació cap als fills.

A través del joc, tallers experimentals, excursions, visites guiades, etc., i sota la premissa de l'aprenentatge significatiu i constructivista, és a dir, que l'alumne adquireix coneixements a través dels seus propis descobriments i deduccions, el Museu per als mesos de juliol i agost, programa unes activitats educatives relacionades entre sí i que configuren el programa "Un Estiu de Ceràmica".

El programa es desenvolupa en tres torns, el primer durant l'última quinzena de juliol, el segon durant la primera quinzena d'agost i l'últim a la segona quinzena d'aquest mes. Està destinat a nens entre 4 i 12 anys que dintre d'un mateix torn, s'agrupen per edats per realitzar les distintes activitats. Cada matí del seu torn, els alumnes acudeixen al Museu on al costat dels educadors realitzen i posen en marxa els tallers didàctics.

Les Escoles per a xiquets i xiquetes organitzades durant l'estiu, de moda en els últims anys, consisteixen en una sèrie d'activitats lúdiques que programa una institució, pública o privada, perquè en el temps d'oci dels xiquets i xiquetes i mentre els pares treballen, se'ls puga oferir una educació no reglada, per tant, mai substitueixen la funció del col·legi però sí que gaudeixen de certa continuïtat, almenys en el temps. Tenen lloc durant l'estiu (període de major duració de vacances escolars) i solen constar de diversos dies en què entre activitats culturals, esportives, manuals,... l'alumne aprèn uns valors determinats en funció de les activitats programades. Es diferencien dels campaments infantils en què en les Escoles d'Estiu no es pernocta. La màxima és que l'alumne s'ho ha de passar bé. Actualment estan molt de moda com deia sobretot entre els ajuntaments.

Normalment aquestes escoles tenen programada, entre les seves activitats, la visita a algun centre cultural. Doncs bé, en aquest cas el centre cultural (el Museu del Taulell) va voler crear la seua pròpia Escola d'Estiu, per a garantir eixa continuïtat en l'anàlisi de l'entorn particular de la cultura d'Onda. L'Ajuntament de la localitat ja programa la seva pròpia Escola Municipal d'Estiu però solament durant el mes de juliol. Tots els alumnes d'aquesta escola, els primers anys tenien programada la

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

visita al Museu, així durant aquest més passaven més de 500 alumnes pel Museu per realitzar l'activitat "Descobrir els taulells". Per això el Museu es va plantejar crear la seva pròpia escola d'estiu, però en aquest cas per al més d'agost que era el període en que hi havia una carència d'oferta d'aquest tipus a la localitat. Amb el temps l'Escola Municipal, per qüestions econòmiques i de transport, va deixar de visitar el Museu per lo que aquest també va agafar el més de juliol, ara lliure, per a ampliar els torns de l'estiu.

Aquest concepte d'Escola d'Estiu, modesta definició configurada a partir de la mera observació, va ser el triat pel Museu del Taulell per a posar en pràctica una sèrie d'activitats educatives, *informals*, que sobretot pel factor temps, permeten establir eixa continuïtat necessària que crees vincles entre els alumnes i el seu entorn cultural, molt concret a través de la influència exercida pel patrimoni heretat de la tradició ceràmica d'Onda. Qui més o qui menys, en Onda, té un fort vincle familiar amb la indústria del taulell i per això es feia necessari donar aquest enfocament.

Objectius generals:

- Acostar a l'alumne al món de la ceràmica.
- Potenciar el respecte i l'estima pel patrimoni cultural en general i el d'Onda en particular.
- Analitzar i entendre la història i l'entorn més pròxim a l'alumne.
- Desenvolupar el sentit crític de l'alumne.
- Desenvolupar la capacitat creadora de l'alumne.
- Conèixer la importància i les funcions del Museu.
- Divertir-se i gaudir amb les distintes activitats programades.
- Potenciar el treball individual i col·lectiu.

Objectius específics:

- Analitzar l'evolució que ha sofert la fabricació i la decoració de taulells en Onda.
- Comprendre el procés de fabricació i decoració de taulells.
- Descobrir les distintes aplicacions que proposa el taulell i la seua funcionalitat.
- Reflexionar sobre el llegat cultural i industrial heretat generació rere generació de treballadors onders.
- Conèixer les possibilitats funcionals que oferta la ceràmica en general, les passades, les actuals i les propostes de futur.
- Treballar els conceptes de decoració, artesanía, art,... a través de creacions pròpies i en equip.
- Conviure amb el medi físic i cultural d'Onda i amb la seua indústria.

Estructura de l'activitat

Les activitats programades es porten a terme de dilluns a divendres tots els matins. Les que precisen d'un espai tancat es desenvolupen en el mateix Museu, en un lloc habilitat per a tallers de ceràmica pertanyent a l'Escola Municipal de Ceràmica d'Onda, o bé, com que estem a l'estiu, a l'aire lliure traient taules als patis que envolten el Museu. Les que precisen d'un espai obert, es desenvolupen en llocs distints segons les necessitats.

Es van definir uns marcs base que respongueren als objectius generals i una sèrie d'activitats que reflectiren els objectius específics. Una vegada configurades es van distribuir en el calendari per a tindre sempre controlat els temps.

Si en les primeres edicions eren dos persones les encarregades de guiar las activitats, un tècnic del Museu (especialista en educació artística, però no dedicat a aquesta tasca exclusivament en el Museu) i una especialista en el modelatge i la decoració de ceràmica, en les darreres edicions, amb els successius augments d'alumnes i torns, aquestes persones reben el suport d'un altre tècnic del Museu i d'un monitor de temps lliure contractat específicament per a aquesta activitats. Per tant 4 persones son les encarregades de dur endavant tot el programa.

Les activitats programades s'estructuren de la següent manera, tot i que l'ordre de les activitats pot anar variant en funció de les necessitats, de forma que es poden entrelleçar entre elles. Cada dia es realitzen dos activitats, la primera entre les nou i les deu quaranta-cinc i la segona entre les onze i quart i la una del migdia aproximadament, per a descansar mitja hora entre una i una altra per a l'esmorzar i realitzar jocs diversos d'entreteniment (normalment a elecció dels alumnes). La programació no obstant, intenta ser dinàmica i atractiva de continguts variats i amb un caràcter flexible a l'hora de canvis demandats pels alumnes en moments de monotonia i repetició. Hi ha activitats que tenen una sola sessió, mentre que altres poden tenir fins a 4 sessions distintes.

Programació per quinzenes i mòduls d'activitats:

- Setmana 1: Mòdul: LA FABRICACIÓ I LA DECORACIÓ DEL TAULELL
- Activitats: · Taller de fabricació i decoració de taulells.
- Excursió a una fàbrica moderna de taulells.
- Activitat sanefa humana (joc d'anàlisi de sanefes).

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

- Setmana 2: Mòdul: LA CANTERERIA I LA CERÀMICA DE FORMA
- Activitats:
- Tallers de terrissa i ceràmica de forma (decoració i elaboració tècniques).
 - Visita al taller d'un artesà.
- Setmana 1 i 2: Mòdul transversal: CONÉIXER L'ENTORN
- Activitats:
- Visita guiada al Museu amb l'activitat didàctica
 - Visita a les dependències del Museu: restauració, biblioteca, magatzems...
 - *Tour fotogràfic* pels llocs més representatius de la cultura del taulell d'Onda (fàbriques antigues, centre històric, polígons industrials ...)
 - Activitat *Museus i Memòria. Imaginar i crear.*
 - Visita al Centre Històric i el seu Castell amb l'activitat *Descobrir la nostra història.*
 - Sessions de vídeos sobre la història i evolució de la ceràmica.
 - Mural gegant de tècniques mixtes (a l'estil de Manolo Safont)
 - Excursió a l'assut de Tales i altres llocs del municipi (ruta de canalització d'aigües fins a les fàbriques de taulells d'Onda).
 - Elaboració de cartells (tècnica collage) sobre la visió que els nens tenen de la seva població.
 - Jocs i activitats de lleure diverses.

Descripció de les activitats: objectius i procediments

- Activitat: *Taller de fabricació i decoració de taulells.*

Objectius:

- Experimentar i entendre el procés de fabricació del taulell tradicional.
- Experimentar i entendre el procés de decoració del taulell tradicional.
- Observar i analitzar el procés de fabricació actual. Comparativa amb el procés tradicional.
- Experimentar i entendre el procés de decoració del taulell tradicional.
- Comparar amb les tècniques actuals.

Procediment de l'activitat: La primera part d'aquest taller vol experimentar els distints processos de fabricació i decoració del taulell artesanal, des del modelatge fins a l'experimentació amb textures i el procés de cocció i de decoració mitjançant la utilització de la "trepça" i l'estergit. L'activitat potenciarà les infinites possibilitats que ofereix l'estampació en la decoració del taulell, per a la qual cosa serà necessari realitzar una troballa d'objectes susceptibles de ser gravats en l'argila una vegada estiga modelada a la manera tradicional.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Es tracta, per tant, d'una experiència directa amb la manipulació de l'argila a l'hora que creativa en quant a la decoració per textures i colors amb el teló de fons de la ceràmica plana d'aplicació arquitectònica, el taulell. Els alumnes podran crear les seves composicions decoratives utilitzant aquestes tècniques.

La segona part de l'activitat està protagonitzada per la visita a una planta de fabricació de taulells actuals que juntament amb el taller i les exposicions del museu servirà per entendre l'evolució productiva del taulell.

Fig. 6.3: Procés de decoració de taulells.

Fig. 6.4: Procés de fabricació de taulells.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

- Activitat: *Visita guiada al Museu.*

Objectius:

- Conèixer els diferents espais del museu i entendre totes les activitats que es desenvolupen en un centre museològic.
- Entendre la importància de la tasca desenvolupada al museu.
- Observar i analitzar les exposicions que presenta el museu. Concebre la història, evolució i fabricació del taulell.

Procediment de l'activitat: La primera fase consisteix en una visita a totes les dependències del museu per conèixer les activitats que es desenvolupen: biblioteca, investigació, magatzem, muntatge exposicions, tenda, seguretat, catalogació, difusió del patrimoni, etc., per tal d'entendre la importància que suposa recuperar i estudiar les arrels i el desenvolupament de la societat més propera al nostre entorn.

La segona fase es tracta de fer un recorregut per les distintes exposicions, utilitzant el full didàctic "Descobrir els taulells" que pretén potenciar l'observació de les distintes exposicions a través del dibuix i el diàleg, i així poder entendre el procés mental que es desprèn a l'hora de dissenyar i fabricar taulells. Una segona versió d'aquesta activitat consisteix a realitzar la visita al temps que s'escolta música de les distintes èpoques que coincideixen amb l'estructura cronològica de l'exposició de taulells. Permet realitzar la comparativa entre l'evolució de la música i l'evolució de la decoració de taulells.

Fig. 6.5: Moment d'escoltar música durant la visita a l'exposició de taulells.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.6: Moment de la visita guiada a l'exposició de taulells.

· Activitat *Tour fotogràfic*.

Objectius: Analitzar i conèixer el que queda de les fàbriques antigues.

Procediment de l'activitat: L'observació del nostre entorn es el millor aparador per a analitzar les distintes transformacions que al llarg de la història i en el present, ens proporciona la distribució urbanística condicionada, en aquest cas, per la ubicació de les fàbriques. En un entorn tan vinculat al taulell existeixen molts de llocs que han utilitzat les fàbriques per a les seves ubicacions i que han marcat el paisatge urbà. També podem trobar molts tipus de taulells realitzant tasques distintes i funcions molt variades: taulells religiosos, números de cases, noms de carrer, "sitios de bando", sotabalcons... Mitjançant la plasmació en fotografia d'aquests llocs i taulells es pot estudiar aquesta evolució i fins i tot plantejar propostes de futur. Adaptant-se al nivell de l'alumnat, aquesta activitat consisteix en un tur fotogràfic per la ciutat d'Onda que després es plasmarà en diferents murals segons les tipologies d'aplicació de taulells, llocs de fàbriques detectades, o altres llocs d'interès relacionats amb les fàbriques o taulells. També es proposa en esta activitat que no sols retraten fàbriques d'exterior sinó també d'interiors.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.7: Alumnes fotografiant taulells de la ciutat i fàbriques de taulells abandonades.

Fig. 6.8: Classificació de les fotografies per tipologia de taulells i ubicació de fàbriques.

· Activitat *Sanefa humana*.

Objectius:

- Divertir-se a través del joc, creant sanefes humanes.
- Descobrir el caràcter repetitiu i continu de les sanefes.
- Analitzar aquests elements decoratius.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Procediment de l'activitat: les sanefes són elements imprescindibles per entendre la decoració de taulells al llarg de la seva història. L'activitat *Sanefa humana* serveix d'introducció per a la resta de les activitats que tracten la decoració del taulell. Consisteix en un joc que permeta als alumnes descobrir el caràcter repetitiu i continu de les sanefes. La forma de treballar-ho, en aquest cas, és a través de sanefes gegants realitzades a partir de cintes de colors que van composant una estructura repetitiva i on els alumnes hauran de construir les seues sanefes. Tot després d'haver realitzat un treball en equip de recerca i anàlisi d'algunes sanefes que trobem a les exposicions.

Fig. 6.9: Moment de construcció d'una sanefa humana.

Fig. 6.10: Anàlisi i elecció sanefes.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

- Activitat *Visita al taller d'un artesà.*

Objectius: Conèixer i observar in situ com treballa i sobre tot com decora un artesà professional de la ceràmica.

Procediment de l'activitat: Excursió a un taller professional d'artesania ceràmica.

Fig. 6.11: Visita al taller d'un artesà amb demostració.

- Activitat *Taller de terrisseria i ceràmica de forma.*

Objectius: Treballar el fang en tres dimensions.

Procediment de l'activitat: En els mòduls anteriors s'ha treballat el fang de forma plana. Per contra, aquesta activitat vol experimentar l'elaboració de peces de forma en tres dimensions. Tot i que a Onda se la coneix principalment per la fabricació de taulells, en temps passats també ha segut una ciutat molt activa en quant a la producció de ceràmica de forma decorativa i la terrisseria. Es tracta per tant d'un taller on els alumnes aprenen tècniques de manipulació del fang per a fer peses de forma amb la seva decoració.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.12: Alumnes decorant les seves peces de ceràmica.

Fig. 6.13: Realització de peces ceràmiques amb la tècnica del torn.

- Activitat *Mural gegant de Pintura a l'estil de Manolo Safont*.

Objectius:

- Desenvolupar i potenciar la visió d'un tot creant un mural de gran format.
- Donar a conèixer la figura i l'obra de l'artista Manolo Safont

Procediment de l'activitat: es tracta de triar una temàtica per a elaborar un mural pintat. És una activitat en equip on s'estudiarà la manera de compondre en superfícies amples igual que ocorre en els grans murals de ceràmica que podem trobar al museu, tant antics com contemporanis. Aquesta part de l'activitat es realitza amb pintura de dits sobre paper continu. També en aquesta activitat hi ha una fase de realització de murals ceràmics mitjançant la tècnica d'aplicació de

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

l'esmalt sobre taulells de forma similar a com ho feia Manolo Safont. Prèviament a aquestes activitats plàstiques es reuneix a tots els alumnes per visualitzar l'obra del pintor que té el Museu i per establir una dinàmica de debat i anàlisi tant de l'obra com d'alguns aspectes de la seva vida mentre es visualitza una projecció d'imatges relacionades amb el pintor. L'educador del museu es l'encarregat de dirigir aquesta sessió fomentant la participació, les preguntes, les temàtiques, i ajudant els alumnes i conduint el debat i la discussió cap a la concepció i la formulació d'idees per a les obres plàstiques posteriors.

Fig. 6.14: Mural acabat sobre l'artista Manolo Safont.

Fig. 6.15: Elaboració del mural sobre paper.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.16: Moment d'elaboració del mural.

6.17: Elaboració de mural sobre en ceràmica.

· Activitat *Visita al Centre Històric i Castell d'Onda.*

Objectius:

- Visitar alguns dels indrets naturals i artificials del nostre entorn i gaudir dels seus paisatges.
- Estimular el respecte per el patrimoni natural i artificial.
- Apropar l'alumne a un millor coneixement de l'entorn i la història propera.

Procediment de l'activitat: es tracta de realitzar una excursió guiada al Centre Històric d'Onda i al seu Castell, on es visita el Museu d'Arqueologia que te les seves dependències al Castell. Durant el recorregut es realitza l'activitat didàctica

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

"Conèixer la nostra Història", on es van situant en el plano d'Onda aquells llocs d'interès per a l'activitat i que guarden alguna connexió amb la cultura del taulell i amb el patrimoni de la ciutat.

Fig. 6.18: Visita al centre històric i Castell d'Onda.

- Activitat *Visita a l'Assut de Tales*.

Objectius:

- Conèixer l'entorn.
- Gaudir del paisatge.
- Entendre el recorregut de l'aigua que es canalitzava cap a les fàbriques de taulells.

Procediment de l'activitat: realitzar una excursió a un punt de la localitat en contacte amb el medi natural i on es pot observar la geografia urbana de la ciutat. Seguint el recorregut de l'aigua que es canalitzava cap a la ciutat i com aquesta es distribuïa a les fàbriques. Dintre de la localitat el recorregut de l'aigua s'observa i s'analitza en l'activitat *Tour fotogràfic*. Els alumnes poden observar també algunes tradicions i formes de vida tradicionals al voltant del camp.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.19: Rentador d'Artesa (barriada d'Onda).

Fig. 6.20: Moment de l'excursió, descans en una de les canalitzacions d'aigua de l'assut de Tales.

- Activitat *Visita a una fàbrica moderna de taulells.*

Objectius:

- Conèixer el procés de fabricació de taulells in situ.
- Realitzar la comparativa amb el procés antic que hi ha exposat al Museu.
- Analitzar les diferències entre un procés i l'altre per veure els avantatges i desavantatges.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Procediment de l'activitat: amb aquesta visita els alumnes tenen l'oportunitat de descobrir els processos actuals de fabricació que introdueixen tecnologies molt mecàniques respecte a èpoques passades. Com que el Museu te exposat el procés antic, es pot establir un debat sobre les millores introduïdes amb el temps, però també sobre els desavantatges que ens a portat la industrialització i els canvis d'hàbits i de formes d'entendre el treball. La robòtica que utilitzen algunes empreses de tecnologia avançada han canviat totalment el procés manual antic i això crida molt l'atenció de l'alumnat.

Fig. 6.21: Visita a la fàbrica de taulells.

- Activitat *Elaboració de cartells.*

Objectius:

- Expressar-se amb llenguatges de comunicació poc habituals.
- Desenvolupar la capacitat creativa i la destresa manual i plàstica.
- Reflexionar sobre les tradicions i costums de la nostra ciutat.
- Desenvolupar el sentit crític.

Procediment de l'activitat: es tracta en aquest cas de realitzar cartells mitjançant la tècnica del "collage" sobre la visió que tenen els xiquets de la ciutat d'Onda. Amb diaris, revistes, fullets informatius, etc., els alumnes, per equips, han de pensar, dissenyar i elaborar cartells mitjançant retalls d'imatges. Buscant una temàtica amb la que li explicarien a gent de fora d'Onda com és la seua ciutat o com els agradaria que fos. Després sempre hi ha un temps per a l'anàlisi i el debat dels treballs realitzats.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.22: Posada en comú per analitzar els cartells realitzats pels alumnes.

En les excursions per la localitat els cartells es penjen en aquells llocs amb tauler d'anuncis i amb gran afluència de gent, com: l'Ajuntament, la biblioteca, la casa de la cultura o l'oficina de turisme. En aquesta activitat també es dissenyen postals sobre la mateixa temàtica que els alumnes enviaran a familiars o amics seus que viuen fora de la localitat.

· Altres activitats: *Jocs, reunions, temps lliure...*

Fig. 6.23: Reunió per començar el dia. Explicació de les activitats a desenvolupar i Jocs de presentació.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.27: Improvisant teatre i cançons.

Fig. 6.28: Descans després d'una excursió calorosa.

Fig. 6.24: Jocs tradicionals com les curses de sacs.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.25 (dalt), fig. 6.26 (baix): Jocs tradicionals com el mocadoret.

Fig. 6.29: Exposició final de treballs amb la visita del pares.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

*Reflexions i conclusions del programa "Estiu de ceràmica".*¹³⁵

En esta experiència didàctica tan duradora, s'intenta programar unes activitats que incorporaren un clar factor cultural articulat a partir d'un eix principal, l'acostament al món de la ceràmica en general i al taulell en particular, eix que s'extrau d'un entorn social tan característic com el d'Onda. Es configuren uns objectius en funció d'uns continguts i es realitza una estructuració temporal molt elaborada. Es tracta de continguts molt flexibles capaços de ser adaptats a distintes edats, pensant en una implicació molt activa en la que els alumnes puguin participar d'una manera interactiva entre ells, que els més majors ajudaren als més xicotets a superar les dificultats. Aspecte aquest que no sempre funciona com és d'esperar, però sí que puc afirmar que es crea un clima molt afable i divertit entre tots, monitors, alumnes xicotets i alumnes majors. Tot i això, la camaraderia entre ells a l'hora de realitzar els tallers no sempre s'aconsegueix, detectant-s'hi un cert entorn d'egoisme que amb el pas dels dies es va depurant poc a poc. Aquest fenomen es detecta sobretot en els més majors, un cert egoisme amb els seus utensilis de treball i en la poca ajuda que es prestava als menys manyosos. Encara que els tallers més pràctics s'enfoquen a no premiar el més bonic o el de més qualitat artística sinó que es potencia el descobriment i la superació de reptes i el respecte per la pròpia obra i per la dels altres.

Potser açò ve propiciat per una mala gestió d'esta situació per part dels monitors. Cal dir que amb el pas de les edicions del programa s'ha anat adquirint experiència de forma que açò que cridava tant l'atenció al principi ara es controla amb més serenitat des del començament. En aquests moments és quan es troba a faltar la figura de l'educador de museus com a animador i dedicat en exclusiva a aquesta tasca.

D'altra banda, algunes de les activitats com el *Tour* fotogràfic o la Sanefa humana tenen gran èxit entre els participants, potser per ser innovadores per als alumnes, en estes sí que s'aconsegueix una plenitud en l'abast dels objectius ja que aquí sí que trobem un enteniment molt agradable entre tots, pot ser també perquè són activitats amb molt de moviment entre l'alumnat que no està darrere d'una taula com en les altres. Al mateix temps també hem detectat que en els dies posteriors a estes activitats tan dinàmiques, contínuament eixien referències a temes culturals apreses durant el procés.

¹³⁵ Aquest programa va ser presentant en forma de comunicació al I Congrés de Museus i Educació Artística celebrat a València l'any 2006. Sobre les conclusions de llavors he afegit les impressions actuals ja que les valoracions en comú que fem els responsables estan servint de petites investigacions per tal de millorar la nostra tasca.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Entre les activitats programades, com hem vist, també es fa molta referència a la manipulació, sobretot del material ceràmic i a la pintura i el dibuix, pot ser de vegades massa. Encara que en general també són activitats molt ben valorades, és veritat que solen cansar ràpidament els alumnes, tal vegada perquè són experiències que ja han tingut en altres ambients com pot ser el col·legi. El que els pareix més atractiu, i s'observa en tots els nivells d'edat, és quan es tracten temes nous per a ells com l'abstracció en el cas de les activitats sobre el ceramista Manolo Safont.

També ens sorprèn molt l'interès dels alumnes per les funcions i tasques que realitza el museu, on també solem tindre comentaris indicatius d'aprenentatge durant el període del programa. Així com també ho hem detectat, pel que fa a les distintes visites i excursions que realitzem, són moltes les mostres de satisfacció rebudes per part dels alumnes durant i amb posterioritat a estes visites.

Però l'indicatiu més clar de l'èxit de "Un estiu de ceràmica" queda reflectit en el gran número d'alumnes que ja han repetit experiències en les altres activitats programades pel Museu. Fins al punt que es va fer un intent de realitzar una campanya d'arreglada de firmes per part dels pares perquè es repetís l'experiència de l'estiu durant l'hivern. D'ahí, tot i a al fi no hi va haver recollida de firmes, es va posar en marxa l'activitat didàctica "Dissabtes de ceràmica" de característiques semblants en alguns aspectes. I un altre indicatiu clar és que cada edició podem comptar entre un 30 i un 40 % d'alumnes matriculats que repeteixen. Si considerem que cada any augmenta el número total d'inscrits, ens indica de lo considerat que està el programa que, puc assegurar per les converses amb els pares, que ha passat d'haver una demanda dels pares per poder portar els seus fills a algun lloc mentre treballaven, a ser una demanda dels propis alumnes que volen vindre al Museu. Aquest fet està animant el personal del Museu a seguir treballant en aquesta línia educativa preferent, que a propiciat l'ampliació continua de l'oferta educativa del Museu. Ja s'han posat en marxa campanyes per a atraure a altres zones geogràfiques.

Per a acabar amb aquesta activitat m'he permès redactar una anècdota que reflexa la idea o l'esperit que es pretén: Mateo, un xiquet de quatre anys que va realitzar l'experiència "Un estiu de ceràmica" l'any 2006, es va matricular després en l'activitat "Dissabtes de ceràmica". El primer dia que començava la segona activitat em va dir: *saps Marc, l'altre dia vaig anar d'excursió amb mon pare per la muntanya i em vaig trobar un taulellet (cara de satisfacció) i vaig anar corrent el vaig*

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

ensenyar a mon pare, el vaig voler portar al museu però mon pare no em va deixar perquè pesava molt i em va dir que el deixés on l'havia trobat. Per a ell, els taulells ja són importants.

Penso que estes activitats de llarga duració involucren molt més al museu amb la societat i els beneficiaris es vinculen molt més amb el museu. És una possibilitat més i molt interessant per a establir eixe diàleg cultural entre museu i visitant com pretenen molts museus en l'actualitat.

L'activitat sempre acaba amb una exposició final de treballs que poden visitar els pares de manera que es produeix un moment màgic on pares alumnes i monitors intercanvien impressions. Aprenem molt en aquestes experiències.

Programa: "Dissabtes de ceràmica" (familiar).

Continuant amb una de les funcions principals del Museu, la difusió i educació entre els més petits, en ocasions es programen activitats didàctiques per a tota la família. Normalment els dissabtes al matí. Es tracta de tallers de ceràmica creativa, que de forma general, coincideixen amb la temàtica de les exposició temporal del moment.

La ceràmica no s'utilitza únicament per a la fabricació de recipients purament funcionals. Tothom des de molt petita edat pot conèixer les diferents tècniques que s'utilitzen per a modelar l'argila, cadascuna d'elles proporciona sensacions molt diferents. Les combinacions i variacions infinites juntament amb el fet que l'argila pot treballar-s'hi a diferents consistències, fan possible una visió molt personal de les formes ceràmiques. Amb un nombre molt reduït d'eines, un tros d'argila i les pròpies mans, cada membre de la família pot experimentar i aconseguir ràpidament l'habilitat en la utilització de l'argila, convertint-se en un mètode més d'expressió que estimula i desenvolupa la seva capacitat creadora. Normalment per a aquest programa, les activitats es dissenyen d'acord amb la temàtica de les exposicions temporals, consisteixen d'una banda, en l'elaboració de ceràmica plana (taulells) mitjançant diferents tècniques de fabricació i decoració com l'estergit, la "tropa", difuminats, impressió, esgrafiats, decoració lliure, etc. I d'altra banda, l'elaboració de ceràmica de forma mitjançant el modelatge manual, la reproducció amb motlle, la tècnica del colat o "barbotina", introducció al torn i diferents tècniques d'aplicació d'esmalts i decoració de peces. I per descomptat sempre es compta amb una visita guiada a l'exposició temporal. Però sempre adaptant, de manera personalitzada, cada activitat a les diferents edats de tots els membres familiars i on l'objectiu és

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

gaudir d'un dissabte amb la família al temps que s'aprenen tècniques de decoració tradicional pròpies de la cultura del taulell en el marc incomparable del Museu del Taulell.

Estructura habitual de l'activitat: En aquesta ocasió l'activitat va dirigida per tant a nens, pares, mares o avis de totes les edats i interessats en conèixer i compartir tècniques de decoració i elaboració ceràmica. Els tallers tenen lloc a les instal·lacions del Museu i es realitzen els dissabtes al matí. Es pot matricular cada grup familiar en qualsevol d'aquests dies fins a un nombre màxim de 20 persones per cada dissabte.

Cal indicar que aquests tallers no es realitzen tots els dissabtes de l'any, les dates de funcionament estan subjectes a la programació de les exposicions temporals ja que aquests tallers es dissenyen en funció de la temàtica d'aquestes exposicions. Així que per a cada ocasió i depenent dels continguts i els procediments de l'activitat, cada bloc de sessions en dissabte s'ofereix amb la suficient antelació.

Fig. 6.30 (dalt) i fig. 6.31 (baix): Moments del taller de *Dissabtes de ceràmica*. En concret taller al voltant de l'exposició temporal *Taulells d'animals, animals en taulells*.

Programa: "Al voltant dels taulells".

L'Ajuntament d'Onda i la Fundació del Museu del Taulell, conjuntament i des de 2006, tenen programades una sèrie d'activitats amb el denominador comú de donar a conèixer, entre l'alumnat de primària d'aquesta localitat, algunes pautes per entendre i relacionar-s'hi amb alguns aspectes tradicionals del seu entorn més proper.

El projecte va ser ideat amb la premissa de respondre a les necessitats detectades en unes enquestes que va realitzar el Museu als mestres que van visitar amb els seus alumnes el curs anterior i van gaudir de l'activitat *Descobrir els taulells*¹³⁶. Per dissenyar aquest nou programa que havia de fer front a aquestes necessitats es va crear un equip coordinat des del Museu que abordés les carències pròpies dels col·legis, en aquest cas d'Onda, des del seu entorn més característic i el seu àmbit d'actuació i tant des del punt de vista conceptual, social, com geogràfic.

L'equip de treball estava format pel Director del Museu en la vessant de l'organització dels espais físics del Museu, l'educador del Museu com a coordinador de l'activitat, una professora de l'Escola Municipal de Ceràmica per als aspectes tècnics dels tallers, representants de l'Àrea d'Educació de l'Ajuntament per a coordinar els aspectes econòmics i l'organització i comunicació amb els centres educatius, i per un voluntari del Museu, mestre jubilat que durant molts anys ha estat director de centre i gran coneixedor de la realitat de les escoles d'Onda. Així, es pretenia tenir una visió el més ampla possible per a abordar el màxim ventall de punts de vista en tots els aspectes estructurals i d'organització de les activitats. Però la feina no hagués estat possible sense la participació activa i molt receptiva tant dels Cap d'estudis dels centres com dels tutors dels alumnes implicats. Amb tots ells es varen mantenir reunions periòdiques per explicar el projecte i coordinar les visites i tasques a realitzar, així com la recollida d'aportacions i d'idees. Va ser primordial començar per el intercanvi de conceptes entre tots per determinar les estratègies d'actuació. A la fi, el resultat va estar, una vegada finalitzada aquesta primera experiència, la consolidació d'un programa educatiu cíclic que any darrere any intervindrà, pensem que d'una manera molt profitosa, en l'evolució educativa dels alumnes de primària d'Onda i que amb els anys posarà en relleu la *cultura del taulell* a través d'una educació en valors.¹³⁷

136 Aquestes enquestes específiques, varen servir per a confeccionar el meu treball d'investigació previ a aquesta tesi.

137 Aquesta experiència i la investigació anterior va ser presentada en forma de comunicació en el II *Congrés d'Educació de les Arts Visuals* celebrat a Barcelona l'any 2007.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

La programació *Al voltant dels taulells* es divideix en tres activitats, una per cada trimestre i destinada a l'últim curs de cada cicle, és a dir, per a segon, quart i sisè de primària. Desenvolupant les activitats tant a l'aula com al Museu, de manera que, curs rere curs, s'estableixi una cadena a llarg termini on tots els alumnes de primària es puguin beneficiar de les tres experiències que combinaran l'educació regulada de l'aula amb l'educació no regulada del Museu durant aquesta etapa de la seva formació escolar. És per això, que es va plantejar el tema des de la insistència en la idea que el Museu ha de convertir-se en un complement de gran importància per a l'aprenentatge de l'alumne, que els continguts que ofereix tenen una vinculació molt directa amb el currículum escolar i la col·laboració entre els mestres i els educadors del Museu ha de ser la ferramenta ideal per oferir l'alumnat una educació de qualitat. L'aprenentatge en valors, en aquest cas, encaminat cap al respecte per la cultura, la tradició i el patrimoni més proper, ha de ser el nexa de treball que apropi les escoles d'Onda al Museu del Taulell, de manera que la unió d'esforços faciliti la tasca de complir amb les programacions educatives destinades a cobrir aquest espai del currículum escolar. Per la tipologia del Museu, l'observació i la manipulació de la ceràmica es converteix en el procediment protagonista per a desenvolupar les tres activitats que tot seguit caracteritzaré. La importància de la tradició ceràmica és patent a Onda, i com no podia ser d'un altra manera, es convertirà en l'element d'enllaç amb les altres tradicions de la localitat que es proposa estudiar per tal que el projecte pugui abraçar distintes àrees del currículum.¹³⁸

Activitat 1: Els fruits de la tardor (primer cicle)

- Tema transversal: la tardor.
- Destinataris: tots els alumnes d'Onda que cursen 2n de primària.
- Dates: primer trimestre.
- Objectiu general: conèixer dues vessants concretes de l'entorn tradicional d'Onda: la seva ceràmica i la seva flora de tardor.
- Vinculació amb el currículum escolar: coneixements del medi i plàstica.

¹³⁸ Aquesta reflexió s'extrau de l'anàlisi de les enquestes que van servir per confeccionar aquest programa. En aquest capítol en l'apartat d'investigació educativa en el Museu vorem quins han estat els resultats d'aquesta investigació i aprofundirem en aquests i altres aspectes dels resultats de l'anàlisi de les enquestes. Ara en aquest punt es tracta només d'explicar l'activitat i els seus procediments.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

- Metodologia: l'activitat consta de dues fases diferenciades que combinen el treball manual de la plàstica i el treball més reflexiu de coneixements del medi. L'estructura serà sempre combinant activitats de l'aula abans i després de les activitats que realitzaran a la sortida al Museu, i sempre també, activitats vinculades al currículum. L'activitat es dividirà en quatre processos entrelaçats que es desenvoluparan en dos espais diferents, l'aula i el Museu. Prèviament a la posada en marxa de l'activitat, el Museu convocarà els tutors per intercanviar impressions, rebre suggeriments i elaborar i coordinar els temps de l'activitat.

Fig. 6.30: : Reunió trimestral amb els tutors dels alumnes que realitzaran les activitats.

- Procediment: l'activitat es dividirà en quatre processos entrelaçats que es desenvoluparan en dos espais diferents.

A l'aula: els alumnes hauran d'elaborar una recollida d'informació sobre la fauna típica d'Onda en l'època de tardor, com la garrofa, el margalló, l'arboç, la taronja, la magrana, etc. Amb fotografies, comentaris, plànols, tires històriques, fitxes comparatives... Tot per conèixer aquells productes típics d'Onda: com es recollien, perquè s'utilitzaven, com s'utilitzen ara, etc. (El Museu prepararà una documentació base a partir de la qual els docents podran treballar el tema. La documentació, bàsicament constarà de fotografies amb imatges de fruits de tardor i de taulells amb fruits de tardor).¹³⁹ La informació recollida la poden dissenyar i elaborar per equips, individualment o tota la classe en conjunt, i es recomana treballar formats grans.

¹³⁹ Als annexos trobem les imatges dels dossiers que s'entreguen als mestres i les fitxes que s'utilitzen durant tot aquest programa.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Al Museu: mentre es va treballant a l'aula, els alumnes visitaran l'exposició permanent de taulells on, juntament amb l'educador del Museu, podran analitzar com al llarg de l'evolució del taulell, aquest, ha utilitzat els elements de la naturalesa per a la seva decoració i com aquests dissenys han variat depenent de l'època en què es trobaven. Aquesta visita, mitjançant els exercicis proposats en el propi Museu, ha de servir per recollir informació que completi la que ja s'ha estudiat a classe. Els exercicis consisteixen en anar buscant pel Museu els taulells amb fruits proposats en una fitxa¹⁴⁰ que s'ha entregat a cada alumne, per tal de fer la seua catalogació, feina fonamental en un museu. Descobrint quins fruits hi ha en eixos taulells, de quina estació de l'any són, en quina època de l'any es cullen o es planten, de quina època són els taulells... Creant un diàleg entre alumnes i educadors.

Després, al taller de l'Escola de Ceràmica del Museu realitzaran les seves pròpies peces ceràmiques, individualment realitzaran centres de taula en fang, amb fruits de la tardor que després decoraran a l'aula.

Una altra vegada a l'aula, i un cop estigui sec el fang, podran pintar les seves produccions. A més, hauran de traslladar la recopilació d'informació recollida en el Museu al conjunt de la qual ja havien elaborat a classe.

Una altra vegada al Museu: Per acabar l'activitat, el personal del Museu i els mestres organitzaran una exposició en les dependències museístiques amb tots els treballs i documentació utilitzada tant a l'aula com al Museu.

Fig. 6.31: Catalogant taulells decorats amb fruits

¹⁴⁰ Als annexos trobem les fitxes que s'utilitzen en aquest programa.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.32: Al taller realitzant els centres de taula amb fruits.

Fig. 6.33: Muntatge de l'exposició *Els fruits de la tardor*.

Fig. 6.34: Moment de la inauguració de l'exposició *Els fruits de la tardor*.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Activitat 2: Els oficis (segon cicle)

- Tema transversal: els oficis.
- Destinatari: tots els alumnes d'Onda que cursen 4t de primària.
- Dates: segon trimestre.
- Objectiu general: conèixer i aprofundir en dues vessants concretes de l'entorn tradicional de la societat d'Onda: la seva ceràmica i els oficis tradicionals.
- Vinculació amb el currículum escolar: coneixements del medi, plàstica i llengua.

• Metodologia: l'activitat consta de dues fases diferenciades que combinen el treball manual de la plàstica i el treball més reflexiu de coneixements del medi. L'estructura serà sempre combinant activitats de l'aula abans i després de les activitats que realitzaran a la sortida al Museu i sempre també, activitats vinculades al currículum escolar de primària. L'activitat es dividirà en quatre processos entrelaçats que es desenvoluparan en dos espais diferents. Prèviament a la posada en marxa de l'activitat, el Museu convocarà els tutors per intercanviar impressions, rebre suggeriments i elaborar i coordinar els temps de l'activitat.

• Procediment: l'activitat es dividirà en quatre processos entrelaçats que es desenvoluparan en dos espais diferents.

A l'aula: els alumnes hauran d'elaborar una recollida d'informació sobre oficis tradicionals d'Onda, del passat i de l'actualitat. Amb fotografies, comentaris, entrevistes, tires històriques, fitxes comparatives... Tot per conèixer la influència d'aquells oficis típics d'Onda i com han evolucionat en l'actualitat. (El Museu prepararà una documentació a base de fotografies d'oficis i de taulells amb oficis, a partir de la qual els docents podran treballar el tema. La informació recollida la poden dissenyar i elaborar per equips, individualment o tota la classe en conjunt, i es recomana treballar formats grans i els oficis dels pares).

Al Museu: mentre es va treballant la diferent informació, els alumnes visitaran les exposicions permanents del Museu, i juntament amb el seu educador, podran analitzar com al llarg de l'evolució del taulell s'han anat succeint diferents oficis per a la seva que han variat depenent de l'època en què es trobaven responnent a les necessitats. Aquesta visita ha de servir per recollir informació que completi la ja recollida: quins oficis feien els homes, quins les dones, perquè eren diferent, si treballaven els xiquets o no, si hi havia molts accidents, com eren estos treballs... També es prestarà atenció especial a l'exposició de l'etnologia Industrial del taulell,

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

per aprofundir en els oficis vinculats a la indústria d'aquest element i per establir, mitjançant una fixa preparada, una comparativa entre els oficis antics i els moderns. La indústria del taulell és molt important per a la societat passada i actual d'Onda ja que moltes famílies depenen d'aquest sector.

Després de la visita a les exposicions, els alumnes, al taller de l'Escola de Ceràmica del Museu, rebran una explicació de les tècniques a utilitzar per a decorar els seus propis taulells, igual que ho feia l'ofici artesà de pintor ceràmica. Realitzaran les seues pròpies peces ceràmiques basant-se en els oficis dels seus pares i que estan treballant a l'aula, les peces consistiran en els dissenys d'oficis o dissenys d'auques que elaboren els propis alumnes a classe. Les auques les dissenyaran per equips que triaran els temes coordinats pels mestres de forma que poden introduir l'àrea de la llengua.

Fig. 6.35: Explicació del procés antic de fabricació de taulells. Comparativa amb el procés actual.

Una altra vegada a l'aula: els alumnes hauran de dissenyar i elaborar el material necessari per decorar taulells ajustant-se a les explicacions del Museu, és a dir, hauran d'elaborar els seus propis "estergits"¹⁴¹. A més, hauran de traslladar la recopilació d'informació al conjunt de la ja recollida.

Una altra vegada al Museu: per acabar, els alumnes decoraran els seus propis rajoles a partir dels estergits realitzats, i un cop acabats, el personal del Museu i els mestres organitzaran una exposició en les dependències museístiques amb tots els treballs i documentació utilitzada.

¹⁴¹ Tècnica tradicional per a decorat taulells.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.36: Alumna pintant el seu taulell amb l'ofici dissenyat prèviament.

Fig. 6.36: Exposició *Els Oficis*, amb tots els taulells de tots els alumnes de 4t de primària.

Activitat 3: "Els sotabalcones" (tercer cicle).

- Tema transversal: taulells al Centre Històric d'Onda.
- Destinatari: tots els alumnes d'Onda que cursen 6è de primària.
- Dates: tercer trimestre.
- Objectiu general: Estudiar la utilització dels taulells en l'arquitectura d'exteriors, tant per la seva decoració com per la seva utilitat als carrers del Centre Històric d'Onda.
- Vinculació amb el currículum escolar: coneixements del medi i plàstica.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

- Metodologia: L'activitat consta de dues fases diferenciades que combinen el treball manual de la plàstica i el treball més reflexiu de coneixements del medi. L'estructura serà sempre combinant activitats de l'aula abans i després de les activitats que realitzaran a la sortida al Museu, i sempre també, activitats vinculades al currículum escolar de primària. L'activitat es dividirà en quatre processos entrelaçats que es desenvoluparan en tres espais diferents. Prèviament a la posada en marxa de l'activitat, el Museu convocarà els tutors per intercanviar impressions, rebre suggeriments i elaborar i coordinar els temps de l'activitat.

- Procediment: L'activitat es dividirà en quatre processos entrelaçats que es desenvoluparan en tres espais diferents.

Visita al centre històric d'Onda: aprofitant la visita que cada any es programa per a tots els sisens de primària, els alumnes, prèvia instrucció del guia, hauran de fixar-se en els taulells que es troben als carrers amb especial atenció als "sotabalcons" per fer un petit inventari al temps que es va explicant l'evolució urbanística i històrica de la ciutat.

A l'aula: per equips, els alumnes hauran de dissenyar els esbossos per a la posterior decoració de taulells a la manera dels "sotabalcons". El personal del Museu es traslladarà als centres educatius per explicar les tècniques que han d'utilitzar per elaborar els dissenys dels "sotabalcons". Els alumnes per equips dissenyaran els seus propis "sotabalcons" i elaboraran el material necessari per reproduir-los en taulells creant les seves pròpies peces (el Museu prepararà una documentació fotogràfica base a partir de la qual els docents podran treballar el tema).

Al museu: al taller de l'Escola de Ceràmica, els alumnes traslladaran, els esbossos de seva "sotabalcons" treballats a l'aula, a les rajoles mitjançant la tècnica de l'estergit. Per al que utilitzaran esmalts per a la seva posterior cocció. Es procedirà també a realitzar una visita a les exposicions permanents per conèixer més motius de la decoració contínua en taulells.

Una altra vegada al Museu: Per acabar l'activitat, el personal del Museu i els mestres organitzaran una exposició en les dependències museístiques amb tots els treballs i documentació utilitzada.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.37: Exposició *Els Sotabalcons*.

Programa: "Un recorregut pel museu".

Amb una estructura molt semblant a l'activitat "Descobrir els taulells" es programava cada any per al mes de juliol per als alumnes que venien de l'Escola Municipal d'Estiu d'Onda que tots els anys tenien una visita programada al Museu. Consisteix en uns tallers destinats als alumnes que ja han passat en diverses ocasions pel Museu durant el curs, ja no es fa tant èmfasi en l'aproximació al taulell i la ceràmica de forma, sinó que l'activitat es fa cap a l'aproximació a la importància del Museu i a les tasques que realitza. Com que ara ja no venen els grups de l'Escola Municipal d'Estiu, ha passat a formar part de l'oferta permanent del Museu per a grups d'escolars d'Onda que volen realitzar alguna activitat diferent a la programada de forma sistemàtica pel Museu i l'Ajuntament d'Onda, és a dir, diferent a *Al voltant dels taulells*. En algunes ocasions també l'han realitzada escoles de fora d'Onda que ja havien vingut a fer alguna activitat però que ara volen aprofundir.

D'aquesta manera, mitjançant unes fitxes predeterminades¹⁴², els alumnes, per grups, pensen i dibuixen la seva pròpia exposició en unes vinyetes on també cataloguen les peces seleccionades i raonen aquesta elecció, sempre guiats per l'educador. L'elecció de les peces procedeix de les diferents col·leccions exposades a les sales del Museu. Els alumnes passen per totes les instal·lacions i fan la funció de comissaris d'exposicions triant les seves peces i el seu discurs. És un treball en equip.

¹⁴² Als annexos podem trobar el model de fitxa utilitzada, com es pot comprovar en aquesta i les fitxes d'altres activitats, el material és molt auster, gràficament parlant, per tal d'economitzar al màxim en despeses ja que no es disposa d'un pressupost específic per a educació.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Aquest procés, té la intenció de que els nens pensin i amb això, valorin la importància de preservar el patrimoni que ens ha d'ajudar a analitzar i estudiar la nostra història, així com valorar la dificultat de catalogació que comporta la recuperació d'aquest patrimoni.

Una vegada els grups han acabat de pensar la seva exposició, es fa una posada en comú per a que cada grup defensi el seu projecte. Ara l'educador fa el paper de crític d'exposicions que amb un to constructiu comenta i valora, fent participant i preguntant molt els alumnes, els projectes presentats. Valora, el títol seleccionat, la temàtica, les peces triades, si la catalogació està més completa o no, el dibuix de les peces... sempre buscant el perquè de les eleccions dels participants. El paper de crític s'entrellaça amb el de director d'una institució que ha de comprar un projecte entre els presentats, i tot i que a la fi no en compra cap, sí que fa també una valoració del treball com a equip intentant fer la simulació del que podria ser un cas real. Per donar més dinamisme a l'activitat, cada grup té un temps limitat per a fer el seu projecte.

A la fi, els alumnes també tenen l'oportunitat de realitzar les seves creacions en ceràmica que hauran d'introduir-s'hi al seu recorregut, en aquest cas fent el paper d'autor d'obra per a una exposició. Per tant ha d'ajustar-s'hi al tema de la seva exposició.

Fig. 6.38: Alumnat dibuixant les peces per al seu projecte d'exposició

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

6.39: Alumnes buscant les peces per al seu projecte d'exposició

Programa: "La memòria dels objectes."

Aquesta activitat va nàixer com a una activitat familiar per celebrar el Dia Internacional dels Museus al maig de 2011, però que amb el temps s'ha anat consolidant com a programa permanent havent-s'hi realitzat algunes experiències amb famílies, alumnes de primària i sobretot amb grups d'alumnes amb alguna disfunció psíquica.

Per al 18 de maig de 2011 i com cada any, l'ICOM (Consell Internacional de Museus), va proposar un tema on emmarcar les accions per commemorar aquest dia, el tema generalment inspirat en les tendències d'actualitat, serveix d'argument motor de celebració en tot el món. En aquesta edició el tema escollit va ser "Museus i memòria".

ICOM Espanya, va preparar un *kit didàctic* per a grups d'escolars pensat per a aprofundir en la capacitat d'evocació dels objectes i el valor de la mirada sobre ells. L'objectiu era ensenyar a indagar sobre la història dels objectes i fomentar l'esperit crític i la capacitat creativa a partir de modificar peces procedents del nostre entorn més quotidià. Al temps que pretenia difondre la missió humanista del museu al conjunt de la societat.

El Museu del Taulell es va acollir a aquesta proposta per a dissenyar una activitat pròpia adequada a les seves instal·lacions, a la seua temàtica i a un públic més general.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

El lema "Museus i memòria" té sentit en quant que es proposa establir paral·lelismes entre els objectes del museu i els objectes quotidians. Els objectes del museu generalment estan fora del seu context natural, per això la memòria és un element decisiu i un pont imprescindible per una correcta interpretació dels objectes.

L'activitat es centra en dos aspectes sobre la memòria fonamentalment:

- La memòria de la que fa ús l'espectador quan interpreta un objecte.
- La memòria com a testimoni d'un llegat que evoca el propi objecte.

Tant en un cas com en l'altre, estem donant vies de construcció de significat individual o col·lectiu.

El ICOM plantejava doncs, una activitat en la que es suggereix relacionar objectes amb la cultura a la que pertanyen i a la vegada fomentar una mirada capaç de transformar-los en altres usos distints, o simplement en objectes creatius.

Proposta d'activitat elaborada pel Museu del Taulell. Procediment:¹⁴³

La proposta es divideix en varies fases d'actuació:

- Fase 1: a casa o al centre educatiu: selecció d'un xicotet objecte relacionat amb la quotidianitat pròpia que sigui utilitzat freqüentment sense que tingui un valor especial en si mateix. (Per exemple: un got d'aigua)
- Fase 2: al Museu: posada en comú (descripció dels objectes aportats, materials de que es componen, textures, relació que tenim amb ells, per a què serveixen...)
- Fase 3: a les exposicions del Museu: visita a l'exposició de taulells per relacionar i crear narratives entre els nostres objectes i els taulells que trobem a l'exposició. Es tracta d'anar buscant, entre les imatges que ens proporcionen els taulells, elements que puguin tenir alguna relació amb els objectes aportats. Ens servirà per explicar la història de les peces exposades i per inventar les nostres pròpies. (Aquesta fase requereix d'un alt grau d'interpretació, imaginació i inventiva de l'educador per conduir el diàleg amb els participants per tal de trobar connexions entre els objectes aportats i les imatges dels taulells).
- Fase 4: al taller: finalment transformarem els objectes quotidians de forma

¹⁴³ Als annexos trobem la unitat didàctica de l'activitat que es va desenvolupar per a l'ocasió, en aquell cas amb caràcter familiar, un dissabte de matí 21 de maig de 2011. També trobem la imatge promocional del ICOM de la seva proposta.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

efímera en altres objectes inventats que ens contaran noves històries. Utilitzarem el fang com a element modelable per a transformar el nostre objecte afegint-li noves incorporacions a l'objecte de forma que el transformen en un nou objecte.

· Fase 5: posada en comú un altra vegada sobre el procés i les interpretacions que hem fet dels nous objectes.

Quan sigui possible, tot el procés seria interessant que quedés filmat i fotografiat per a que el Museu el custodies com a document material. Passant així a formar part de la memòria col·lectiva que genera el Museu amb les seues accions sobre els fons que genera i custodia.

Intencionalitat de la proposta:

Es treballarà per tant en tres plans com definia la proposta del ICOM:

- Les narratives històriques i col·lectives dels objectes del Museu del Taulell.
- Les narratives individuals i quotidianes dels objectes seleccionats.
- Les noves narratives inventades a través de les noves creacions artístiques.

Els tres plans es connectaran entre si a través de les interpretacions que fem a l'hora de relacionar uns objectes amb els altres. Aquestes interpretacions surten en funció del coneixement que tinguem de cadascun del objectes, coneixement com no, que estarà condicionat per la nostra memòria individual i col·lectiva, pels nostres records.

Objectius:

- Relacionar memòria individual i col·lectiva.
- Fomentar la capacitat de veure els objectes/artefactes en distintes funcions, usos i situacions temporals.
 - Recrear un objecte variant el seu aspecte i us.
 - Indagar en les relacions personals dels objectes creant diàlegs que ens vinculen amb ells.
 - Crear nous objectes efímers, amb narratives noves a partir de la manipulació i la descontextualització d'un objecte inicial.

Temporalització de les accions:

Recepció al Museu: 5 min.

Posada en comú dels objectes seleccionats: 10 min.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Visita a l'exposició: 30 min.

Taller: 30 min.

Posada en comú final: 10 min.

Total: 1 hora i 25 minuts.

Aquesta temporalització s'adequa perfectament quan té caràcter familiar i el grup total de persones és reduït. Per a grups més nombrosos o amb característiques especials, la temporalització varia en coordinació amb els responsables dels grups.

Fig. 6.43: Moment de buscar elements relacionats amb els objectes personals aportats.

Fig. 6.44: Alumne transformant els seus objectes.

Programa: "Activitats adaptades a persones amb diversitat funcional"

El Museu del Taulell també organitza programes d'activitats per a persones amb algun tipus de discapacitat. Des de visites guiades fins a tallers, sempre adaptant-se a les característiques especials dels grups i amb l'assessorament i en coordinació amb els cuidadors d'aquests grups.

En aquest sentit són freqüents les visites per a cecs i l'activitat "Descobrir els taulells" ha estat adaptada en moltes ocasions per a persones amb discapacitats físiques o psíquiques on la manipulació del fang es converteix en una teràpia de sensacions amb gran acceptació pels participants i per seus educadors.

Actualment s'està estenent entre els museus el corrent de programar activitats inclusives per a aquest tipus de grups. Per a això és necessària una estreta coordinació amb els centres o associacions d'origen d'aquestes visites ja que es requereix gairebé sempre una adaptació especial per cada grup diferent.

En aquests moments el Museu no té sistematitzat cap programa específic per a algun tipus de discapacitat determinada, més ve al contrari, depenent del grup el Museu es va adaptant en coordinació com deia, amb els educadors del grup. El mateix ocorre amb grups d'exclusió social no necessàriament amb alguna deficiència funcional, a poc a poc i amb l'experiència adquirida, és un repte per al Museu del Taulell anar incorporant de forma sistemàtica aquestes activitats, que fins ara solen ser adaptacions de les ja concebudes com *Descobrir els taulells*, *Al voltant dels taulells* o *La memòria dels objectes*.

Però precisament, per aquests trets diferencials que van adquirint aquests programes i que els transformen, el Museu té la vocació d'assimilar aquests canvis per anar profunditzant en aquests temes inclusius.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.40: Visita guiada amb grups amb movilitat reduïda.

Fig. 6.41: Experiències amb cecs.

Fig. 6.42: Experiències amb grups amb alguna diversitat funcional.

Programa: "De 0 a 3 anys".

Recentment s'han introduït activitats per als més petits amb tallers de ceràmica, on s'emfatitza en accions dirigides al primer contacte amb el material fang, i amb visites interpretatives dels taulells adaptant-se al llenguatge d'aquest públic tan especial.

Aquest programa es reinventa per a cada grup ja que és necessari comptar amb la col·laboració dels professionals que porten a aquests alumnes ja que són ells els que marquen les necessitats i les temàtiques en funció del que treballen als centres. En aquest cas els educadors del Museu es posen al seu servei interpretant les seves indicacions i lligant-les amb els continguts del Museu.

Aquí adquireixen gran protagonisme la teatralització i les cançons per a la visita guiada, ferramentes molt eficaces per a la captació de l'atenció dels alumnes i per tant per a l'adquisició de continguts, insisteixo, amb molta comunicació amb els seus mestres. També el joc d'anar buscant elements: animals, flors, plantes... O el conte i les històries que trobem als plafons de taulells, són recursos per a la transmissió.

Els mestres de xiquets de 0 a 3 anys, per lo general, i per l'experiència viscuda, mostren una predisposició més elevada a col·laborar i participar del disseny i execució de les activitats. Convertint-s'hi aquestes, i cadascuna d'aquestes, en vertaders laboratoris d'experiències que en molts casos es converteixen en recursos per altres públics.

També és important en aquests grups la bona coordinació per als moviments per les exposicions.

Destaca també en aquests grups l'accentuació del joc i el dinamisme que s'ha d'adquirir en el taller de ceràmica. I cal destacar en aquest aspecte algunes experiències que s'estan duent a terme en el Museu per grups de 0 a 3 anys on també intervenen els pares, convertint-s'hi en experiències molt entranyables per les relacions que s'estableixen entre tots: xiquets, pares, mestres i educadors.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.44: Visita guiada amb alumnes i famílies de 0 a 3 anys.

Fig. 6.45 (dalt), fig. 6.46 (baix): Taller amb alumnes i famílies de 0 a 3 anys.

Programa: "Maleta didàctica".

El Museu també posa a disposició, sobretot dels docents, alguns materials ceràmics, fitxes i projeccions explicatives relacionades amb diferents temàtiques sobre els taulells. Moltes vegades s'estudia i es prepara aquest material didàctic en exclusivitat per a l'ocasió concreta, per si els propis docents volen fer ells mateixos alguna activitat a la seva aula o bé per preparar la visita al Museu o per realitzar alguna acció amb posterioritat.

També en ocasions el personal del Museu es pot desplaçar al centre educatiu si així ho requereix el programa dissenyat conjuntament amb el professor o mestre, ja que en aquest cas es pretén que el docent adquireixi un paper protagonista en l'elaboració del projecte i així adaptar-lo a les necessitats del seu grup perquè s'adquireixi un influència més gran en l'aprenentatge del seu alumnat. Per tant, no és un programa sistematitzat però sí que s'ofereix aquesta possibilitat d'entrega de material o de desplaçament del personal del Museu. L'experiència d'intervenció dels educadors del Museu ja es realitza de forma regular com a acció en altres programes, per això es fàcil adaptar-s'hi a altres expectatives que es puguin demandar. A més, pensem que una persona externa entre a un aula per fer algun tipus d'explicació, normalment per la novetat, troba molt bona rebuda entre l'alumnat i es sol convertir en una experiència molt enriquidora per a totes les parts. Fins el moment s'han elaborat 5 projeccions en format *Power Point* per a 5 activitats diferents que han passat a formar part del material didàctic del Museu susceptibles de ser utilitzats per a altres desplaçaments. Les projeccions son:

- *Evolució del taulell a través del motiu de la rosa.*
- *Els escuts als taulells.*
- *Manolo Safont.*
- *Elaboració de sotabalcons.*
- *La trepa. Utilització i restauració.*

El Museu està situat just enfront de l'Institut de secundària IES Serra d'Espadà, açò ha permès una constant col·laboració entre les dos institucions educatives. En aquest sentit el Museu ha proporcionat material educatiu en aquest format de projecció, de forma continua a aquest Institut. També a altres instituts de fora de la localitat. Però en especial s'ha desplaçat a centres de secundària per realitzar la decoració de taulells amb la tècnica de la *trepa* per la qual cosa necessita no solament

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

desplaçar materials sinó també al personal encarregat de fer les explicacions. Amb centres de primària també ha hagut algunes experiències en aquest sentit però en menor mesura.

Fig. 6.47: Explicacions de la ceramista del Museu a un grup d'alumnes en les aules d'una escola d'Onda.

Programa: "Escola de ceràmica".

A les instal·lacions del Museu es troba l'Escola Municipal de Ceràmica d'Onda. Aquí la didàctica pel que fa a les tècniques de decoració ceràmica la trobem enfocada als adults, que realitzen les següents activitats formatives:

Pintura sobre esmalt cru, iniciació:

Iniciar-se en la tècnica de la pintura sobre esmalt cru, coneixements de materials, etc. Objectiu: Desenvolupar activitats artístiques i creatives dins el món de la ceràmica.

Pintura sobre esmalt cru, perfeccionament:

Desenvolupament d'activitats artístiques i creatives dins el món de la ceràmica. Perfeccionar la tècnica de pintura sobre esmalt cru.

Tècniques de decoració ceràmica:

Desenvolupar activitats artístiques i creatives mitjançant tècniques de ceràmica decorativa. Cada participant, mitjançant les diferents fases d'elaboració, anirà introduint-se en el coneixement de les diferents tècniques de la ceràmica artística i decorativa, adquirint al final del curs autonomia en la decoració de tot tipus de peces.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Curs de Ceràmica Creativa:

Iniciar-se en el coneixement de les diferents tècniques que es poden utilitzar amb un element base tan pobre, tan abundant i tan noble com el l'argila. Únicament amb un tros d'argila i amb les mans cada participant podrà adquirir amb rapidesa l'habilitat de la manipulació d'argila, donant-li sempre un enfocament personal a cada peça.

A part d'aquestes activitats estables, durant l'any, també es desenvolupen variats cursos i seminaris monogràfics sobre diferents tècniques ceràmiques específiques i que es van programant amb el transcurs de l'any.

Cal destacar que les programacions de l'Escola Municipal de Ceràmica no son controlades per el Museu del Taulell. Es l'Ajuntament d'Onda, des de la seua àrea d'Educació, qui s'encarrega de dur endavant la seua gestió, ja que tot hi trobar-s'hi en les instal·lacions que alberguen al Museu, l'Escola es responsabilitat de l'Ajuntament. Però en tot cas, ajuda a complementar la funció formativa del Museu pel que fa als adults. Això si, en aquest cas de manera individual i no com a grup. Per aquest motiu el Museu del Taulell no centra els seus esforços en l'educació per als adults, tot hi que existeix la demanda per alguns sectors de que l'Escola i el Museu deurien d'estar coordinats per poder assolir una coherència programàtica, però de moment no es el cas.

Fig. 6.48: Alumnes de l'Escola Municipal de Ceràmica d'Onda pintant taulells.

Programa "La nostra història".

Consisteix en una activitat transversal al Museu, ja que no es realitza a les seves instal·lacions. Es tracta de realitzar una visita didàctica al Centre Històric d'Onda i al seu Castell. Per això, els participants van seguint una sèrie d'indicacions i d'exercicis que els proposen els guies i sobretot, uns fullets editats per a l'ocasió¹⁴⁴.

Amb tot, es pretén que els participants es sensibilitzin amb el patrimoni històric-artístic de la localitat de forma genèrica. Durant el recorregut trobem gran quantitat de taulells que ens mostren els diferents usos i funcions que tenen, i això ens ajuda a complementar els continguts del propi Museu. Podem trobar taulells religiosos (plafons), números de cases, nom de carrers i llocs d'interès, taulells de "manzana", de decoració de portes i finestres, els de casa assegurada, decorant testos, escales, "sotabalcones" ... Fins i tot utilitzats com a passos de zebra i una infinitat de curiositats.

Tradicionalment aquesta activitat era promoguda per l'Ajuntament d'Onda per donar a conèixer entre l'alumnat de 6è de primària de la localitat la seua història, el seu Centre Històric, el seu Castell i la seua evolució urbanística. Des de l'any 2006, amb la programació de *Al voltant dels taulells*, el Museu ha assumit la realització d'aquesta activitat, integrant-la en la fase dels *Sotabalcones* d'aquest programa. D'aquesta forma es canalitza la cultura del taulell, transversalment, cap a la vinculació amb la història general de la localitat. Es disposa d'uns fullets amb preguntes i exercicis per acompanyar la visita, sent decisió del mestre treballar-lo a l'aula o amb els pares segons el seu interès o el seu criteri.¹⁴⁵ L'activitat *La nostra història* també s'ofereix a grups d'escolars de fora d'Onda que volen complementar la visita al Museu amb la visita al Castell i Centre Històric.

Fig. 6.49: Durant la visita al Centre Històric. Autor: Museu del Taulell "Manolo Safont.

¹⁴⁴ Aquests fullets didàctics van ser dissenyats pel Director del Museu del Taulell, Vicent Estall i Poles, que a més fa les funcions de director del Castell d'Onda i del seu museu arqueològic, i d'arqueòleg municipal. El que organitzés aquesta activitat, dona constància de la preocupació que tenia, i per suposat continua tenint, per la funció educativa del Museu. I aquest és el motiu pel que es continua utilitzant el fullet didàctic en la visita. Al meu parèixer però, els exercicis que proposa són, en general, una mica elevats de nivell per als alumnes als que va destinat i el model que presenten també queda una mica antiquat. En tot cas s'ha de reconèixer la iniciativa pel moment en que es va fer i pel seu caràcter globalitzador al estar destinats a tot l'alumnat de 6è de primària de la localitat.

¹⁴⁵ Als annexos podem trobar els fullets didàctics de *La nostra història*.

Programa "Visites guiades al Museu".

Des del primer moment el Museu va començar a oferir visites guiades per a grups de tot tipus. Com que es compta amb molt poc personal, tots fan de tot, per tant tots els treballadors fan visites guiades, però no s'ha pogut mai sistematitzar una formació del personal pel que fa al desenvolupament d'aquestes visites. És a dir, fins el moment, cadascú, sent més o menys especialista per la seva formació, s'ha confeccionat la seva pròpia manera o estil de fer la visita. Això vol dir que hi ha una carència de coordinació a l'hora triar i transmetre els continguts del Museu. Per altra banda cada grup te unes característiques determinades i en funció d'aquestes característiques i de la disponibilitat en cada moment de cada treballador, se fa càrrec u o altre de fer la visita, i així, poder respondre el millor possible a les exigències del grup. Això si, el grup que ho sol·licite, sempre rebrà garanties per la persona que els acompanyarà pel Museu. Cèrtament, no ha estat mai una prioritat la formació del personal per a fer visites guiades amb connotacions didàctiques, però no deixa de ser un servei educatiu que ofereix el Museu.

Fig. 6.50: Visita guiada a l'exposició Etnologia del taulell.

Programa-projecte "A què fan olor els taulells?".¹⁴⁶

La Fundació del Museu del Taulell, continuant amb la seva vocació educativa, va posar en marxa el projecte *A què fan olor Els taulells?*¹⁴⁷ en abril de 2011.

Cal recordar que el Museu del Taulell "Manolo Safont", a través de la seva Fundació, té com a missions principals conservar, investigar i difondre el patrimoni que custodia i entre els seus objectius trobem, a més, la funció educativa. Que com estem veient es configura mitjançant una sèrie d'activitats i propostes amb el denominador comú de donar a conèixer pautes per entendre i relacionar-se amb la *cultura del taulell*.

Però, ens hem plantejat alguna vegada... Cóm es fan els taulells? Per a què serveixen? Per què en tenim a casa? Per què els taulells són quadrats? Ens hem preguntat alguna vegada ¿A què fan olor els taulells? Trobem que la reflexió sobre un element tan arrelat a les nostres vides dóna resposta a un dels objectius elementals de qualsevol procés educatiu: entendre millor el nostre entorn físic i social. Per això, en aquest cas fixant-se en els més petits, el Museu del Taulell es va decidir a editar dues publicacions de propostes educatives, una guia per a mestres i un dossier per a famílies. Les dues publicacions estan encaminades a compartir experiències amb els nens i nenes en edat escolar de Primària, i amb la clara intenció d'assolir aquest objectiu elemental¹⁴⁸.

La intenció d'aquest projecte és posar a l'abast dels docents i les famílies propostes i eines de treball dirigides a introduir als més petits en la cultura del taulell i apropar-los al Museu. Per als docents, amb activitats per realitzar en l'àmbit escolar i al Museu. Per a les famílies, amb experiències per compartir i gaudir tots els seus membres.

El projecte consisteix en l'edició d'una guia per a mestres i en un dossier per a famílies, de manera que per tirar endavant aquest projecte l'entitat bancària CatalunyaCaixa, va col·laborar amb la Fundació del Museu per poder repartir de

146 En aquest cas es tracta no tant d'un programa, sinó més bé d'un projecte educatiu, ja que es presenta en forma de publicació amb propostes d'activitats per a realitzar per un costat els mestres amb els seus alumnes, i per altre costat per les famílies.

147 L'autor de les dues publicacions de que es compona aquest projecte sóc jo mateix.

148 Aquest projecte *A què fan olor els taulells?* es va presentar en format de comunicació al Congrés *Arte, maestros y museos* celebrat a València en 2010.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

forma gratuïta 601 dossiers de les famílies entre tot l'alumnat de 5è i 6è de primària de la localitat i 213 guies dels mestres per a tot el professorat de totes les escoles d'Onda, als quals també es farà arribar els dossiers familiars. Quedant a disposició de la Fundació la resta d'exemplars editats per la seva difusió entre mestres i famílies de les poblacions veïnes. L'Ajuntament d'Onda també va participar en el patrocini del projecte mitjançant el conveni de col·laboració amb la Fundació del Museu del Taulell.

Així, la primera de les dues publicacions, *A què fan olor Els taulells? La guia del mestre* es tracta d'una publicació que pretén ser una guia explicativa de la visió educativa del Museu del Taulell, amb propostes concretes d'activitats per realitzar a l'escola i al Museu, amb el taulell com a nexa i protagonista. Amb la visió del treball per projectes i el treball de camp, les activitats s'adapten al currículum escolar i a les competències bàsiques, sempre amb un marcat caràcter obert i interdisciplinari. L'objectiu és servir de guia a mestres de primària per a realitzar projectes.

Fig. 6.51: Portada de la guia dels mestres. Imatge proporcionada pel Museu del Taulell "Manolo Safont".

Per altra banda, en la segona publicació, *A què fan olor Els taulells? El dossier de les Famílies*, el taulell l'objecte protagonista, a través del qual i pel seu caràcter quotidià, es pot observar el propi entorn, la casa, el carrer, el barri, el centre històric ... Els pares, mares i els familiars en general tenen la influència més directa en l'educació dels nens. Mitjançant el dossier, tots els membres de la família interactuen i poden compartir experiències educatives, produint un intercanvi d'impressions que no solament serà enriquidor per als nens i nenes, sinó també per a tots els que hi participen. El joc, la investigació, els descobriments i la recopilació d'informació

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

donaran respostes per confeccionar els dossiers de camp familiars que, finalment, aproximaran als participants al món dels taulells, al coneixement de la seva cultura més pròxima i, en definitiva, al respecte pel patrimoni.

Encara que el dossier i la guia estan pensats per a la franja d'edat dels últims cursos de primària, les propostes són prou obertes com perquè el mestre/a en un cas, i el guia familiar en l'altre, els puguin adaptar a diferents edats segons les seves necessitats¹⁴⁹.

Fig. 6.52: Portada del dossier de les famílies. Imatge proporcionada ple Museu del Taulell "Manolo Safont".

A què fan olor els taulells? té l'objectiu general, com ja s'ha dit, d'apropar i descobrir la "cultura dels taulells" als més menuts des d'una vessant artística i històrica.

Els beneficiaris d'aquest projecte no sols són els xiquets de Primària, també els seus mestres i els pares o familiars en la mesura en que s'impliquen. Trobem taulells a la nostra casa, al nostre barri, al nostre centre històric, a l'escola, i com no, al Museu. I fent-nos preguntes sobre aquest element tant quotidià ens durà a reflexionar sobre el nostre entorn més proper, el nostre patrimoni i sobre nosaltres mateixos, tot contribuint al nostre enriquiment personal.

¹⁴⁹ Als annexos podem trobar el dossier i la guia complets.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Les dues publicacions proposen una sèrie d'activitats amb la finalitat d'anar guiant els seus usuaris per un recorregut d'incògnites, que amb un marcat caràcter vivencial, provocaran l'interès per seguir descobrint i per voler conèixer, per voler analitzar el que està passant al seu voltant. Taulells en podem veure col·locats en molts espais diferents i realitzant moltes funcions diferents, la seua observació i el seu estudi ens permet radiografiar i reflexionar sobre el nostre entorn. Ens permet ser més crítics.

Metodològicament, les propostes educatives que es plantegen es basen en el format de dossier de camp, és a dir en la recerca, recollida, i anàlisi de dades de diferents espais; el Museu del Taulell, els carrers, l'escola, el centre històric..., dades que aniran omplint el dossier en la mesura en què es contesten les qüestions plantejades. El suport físic base està format per fitxes de format Din A4 horitzontal que proposen les diferents activitats, a les quals es podran incorporar diferents materials que ajuden a complementar les respostes; fotografies, dibuixos, escrits, materials en textures, etc. mitjançant el sistema de carpeta d'anells. Donarà com a resultat final un llibre físic, individual o col·lectiu de vistositat molt potent, contenidor d'abundant informació subjectiva de vegades, i altres més objectiva al voltant dels taulells i fruit de la investigació i la creació dels propis participants.

Tot mitjançant el joc i la investigació de les textures, els colors, els materials, els estils, el disseny, l'estudi de les èpoques i de les diferents funcions que poden adquirir els taulells, però també analitzant la influència d'aquests en les nostres vides i com condicionen i han condicionat les societats passades i les actuals.

I sempre amb una vinculació directa familiar o de l'escola ja que, com hem explicat, el caràcter ideològic de les publicacions té el seu marc d'actuació determinat per l'adaptació de les seues propostes a les competències bàsiques i al currículum escolar de Primària de la Comunitat Valenciana. Basant-se en l'aprenentatge significatiu i en el model educatiu constructivista. El desenvolupament dels dossiers pretén fomentar aspectes com la creativitat i les relacions interpersonals, la relació amb l'entorn arquitectònic i amb l'entorn cultural proper o el respecte i la valoració pel patrimoni, entre altres.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Als annexos podem trobar els arbres conceptuals que defineixen el projecte.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Instruccions i utilització de la Guia dels mestres.

- El dossier del mestre és una guia de propostes del Museu del Taulell d'activitats per realitzar a l'aula (en alguns casos a fora).
- El mestre ha de fer servir els elements que més l'interessen del dossier. Es recomana donar un primer cop d'ull a tot el dossier abans de començar.
- Les activitats son independents però tenen, entre totes, un sentit global.
- El mestre ha de modelar aquestes propostes en funció de les seves necessitats, adaptant-les al seu propi projecte.
- La resolució de les qüestions que plantegen les activitats ha de ser democràtic i assembleari.
- S'ha de fomentar un caràcter participatiu, en equip.
- S'ha de fomentar el debat, la reflexió i la crítica.
- S'ha de fomentar la lliure interpretació en cada activitat, tot respectant el intercanvi d'impressions i els diferents punts de vista en el resultat conjunt.
- Les activitats s'han de realitzar sota el format de dossier de camp, es a dir la recollida i arxiu d'informació, uns coneixements ens porten a altres coneixements a través del propi descobriment.
- En les activitats te un paper protagonista l'observació d'allò físic i allò immaterial que ens envolta , però també l'experimentació amb sentiments, la manipulació plàstica i la reflexió sobre allò treballat.
- El mestre triarà si els dossiers de camp són individuals, per equips, o col·lectius a tota la classe.
- En la mesura que sigui possible s'han d'utilitzar formats grans per a les realitzacions plàstiques.
- Es recomana utilitzar el sistema d'anelles per a configurar el dossier on poder adjuntar tots els treballs que es van realitzant. Permet mesclar formats grans amb petits. No obstant també es poden utilitzar altres sistemes per a emmagatzemar la informació: caixes, carpetes, fundes, murals grans...
- La part plàstica de les activitats ha de ser molt oberta, fomentant la creativitat de l'alumne.
- Durant tot el projecte, tota la documentació recopilada servirà per fer una exposició final a l'escola.
- L'ordre de les activitats es realitzarà d'acord amb les necessitats organitzatives del mestre, no cal seguir l'ordre proposat ni fer totes les activitats com si fos una cursa, més val recrear-se i realitzar una tasca ben feta i completa.
- Els mestres destinaran les sessions que consideren oportú per a cada activitat.
- El dossier és una ferramenta, el mestre es qui dissenya el projecte. En la visita

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

al museu s'ha de preparar conjuntament entre els mestres i els educadors del museu en funció de les necessitat que plantegi el mestre.

- El mestre té el paper de guia en l'organització del grup i del treball com a acompanyant en tot el procés dels alumnes, podent suggerir i marcant els aspectes de major interès i posant a l'abast dels xiquets les ferramentes necessàries per a dur endavant la investigació.

Instruccions i utilització del Dossier de les famílies.

- El dossier no sols el farà en nen o nena, els pares o altres familiars també han de participar. El treball en equip segur que dona bons resultats.
- Les opinions de tots els que ajuden en investigació són molt importats, s'han de tenir en compte totes per respondre a tots els problemes que sorgiran. Generalment no hi ha una sola resposta per a cada pregunta, poden haver moltes respostes i s'haurà de triar entre tots la que es cregui més interessant.
- Tota la família haurà d'escriure, dibuixar, pintar, fer fotografies, retallar, apegar... Entre tots es faran les creacions per intentar trobar respostes als problemes que plantege el dossier.
- El dossier no es per llegir, és per crear. En ell es poden enganxar fotografies, retalls de diari o de revistes, escriure pensaments i sensacions, dibuixar... Així cada dossier serà únic, no hi haurà un altre igual, serà el dossier de cada família i de les investigacions realitzades sobre els taulells. A més d'afegir nous fulls al dossier també es pot utilitzar la part de darrere dels fulls que ja té el dossier si és necessari.
- Tot i que les activitats estan numerades, no cal seguir aquest ordre. S'ha de seguir l'ordre es tingui ganes o vingui millor en cada moment. I no s'ha de tindre presa en acabar el dossier, s'ha de destinar el temps que es necessiti per a cada activitat.
- En el dossier es plantegen una sèrie d'activitats però es pot incorporar qualsevol altra que s'acudeixi si es creu necessari.
- Les activitats són molt obertes, és un dossier per a experimentar, per tant tot el procés és molt important. Si hi ha equivocacions en alguna resposta o dibuix, no s'ha de llançar, es pot afegir al final del dossier, així una vegada acabat es podrà observar tota l'evolució del projecte.
- Aquest dossier és un treball de camp, és a dir, per a completar-lo, s'ha d'anar buscant informació i afegir-la a la investigació. És un procés continu i evolutiu, d'experiències en diferents llocs on s'haurà de desplaçar-se.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

- Les activitats es divideixen en distints blocs que corresponen als diferents llocs que s'hauran de visitar: a casa, a l'oficina de turisme, al carrer, al barri, al Museu del Taulell "Manolo Safont" i al centres històrics més propers.
- El material que farà falta i que es pot utilitzar: fulls, llapis, colors i pintures, màquina perforadora de fulls, tisores, retalls de diaris, retalls de revistes, tubs de pegament, càmera de fotos, Internet... És a dir, podeu utilitzar tot el que vulgueu i necessiteu. Però no cal comprar res, s'ha d'utilitzar el que es té per casa.

Procediment en les activitats de la Guia dels mestres.

Les propostes d'activitats de la guia, poden ser independents unes de les altres, però en conjunt configuren un tot que dona sentit al desenvolupament educatiu que promouen.

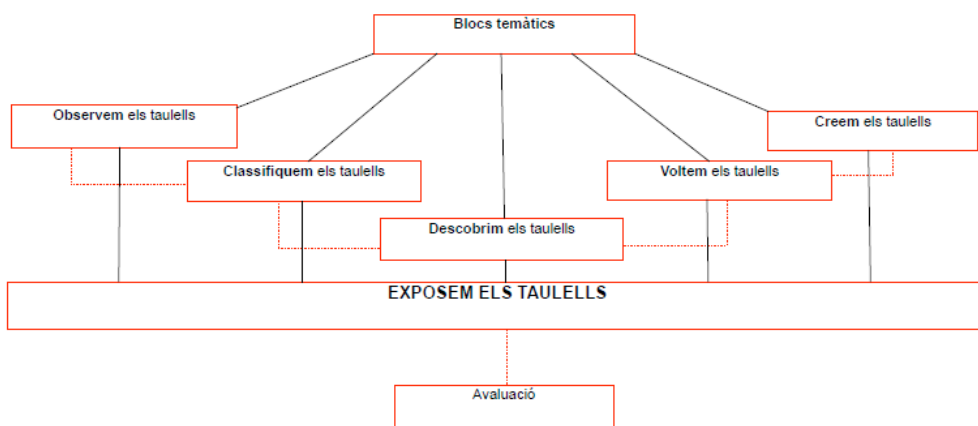
Les activitats estan dividides en 6 grans blocs temàtics que es van lligant entre si conforme s'avança en el projecte, passant per aspectes històrics, socials, plàstics... on l'element taulell serveix per anar lligant i relacionant aquests aspectes entre els diferents blocs, l'últim consisteix a muntar una exposició a l'escola amb tot el material generat en els altres blocs. Tot, basant-se en els objectius, continguts i procediments estrets del currículum escolar.

De manera general, l'ordre de les activitats i els blocs temàtics, pot ser variable en funció de la programació del mestre, i les activitats proposades es deuen alterar en funció de les necessitats de l'aula i els interessos o possibilitats del mestre, però s'ha de procurar no perdre de vista el sentit evolutiu de l'aprenentatge segons els descobriments, la investigació del recorregut, que es converteix en un camí que anirà adquirint forma en el transcurs del procés.

En tots els blocs es pretén que els alumnes vagin generant i adquirint informació i materials per a crear aquest dossier documental del procés. I per a aconseguir aquesta finalitat i per donar resposta als plantejaments de les activitats proposades, el Museu pot proporcionar, dintre de les seues possibilitats, aquells recursos gràfics, escrits, orals, audiovisuals i personals necessaris per a cada moment i que puguen sol·licitar els mestres per una millor comprensió durant aquesta troballa de respostes. També hi ha altres ferraments que poden proporcionar informacions sobre taulells: Internet, revistes, llibres, diaris, catàlegs, fullets propagandístics, anuncis...

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Per tal de poder fer una avaluació final, es suggereix als mestres que a la fi del projecte reprenguin les qüestions primeres per veure si s'ha adquirit aquesta evolució cap a la consciència i coneixement de l'entorn d'u mateix, i per tant la seua posada en valor cap al respecte pel patrimoni proper.¹⁵¹

Procediment en les activitats del Dossier de les famílies

Els taulells estan presents d'infinites formes i colors en el nostre paisatge quotidià, a casa, al carrer, al barri, a la ciutat... De vegades ens els trobem a les parets, altres al terra o fins i tot a la part de baix dels balcons, hi ha de més antics, i hi ha de més moderns, però sempre complint alguna funció que condiciona la nostra forma de viure. Serveixen per a decorar, per a protegir les parets de les humitats, altres fan una funció higiènica, en ocasions en forma de plafons ens contenen històries, i fins i tot, hi ha que s'utilitzen com a senyals de tràfic. En definitiva, desenvolupen un entorn característic que cal estudiar i donar a conèixer.

En aquest context, el Museu del Taulell "Manolo Safont", s'ha adaptat a molts públics diferenciats a l'hora de programar les seves activitats educatives, i per suposat, també ho ha hagut de fer amb les famílies. Amb aquest dossier es vol posar especial èmfasi en continguts amb la intencionalitat de sensibilitzar i influenciar els que hi participen en la valoració pel patrimoni ceràmic, convertint-se per tant en un complement de gran importància per a l'aprenentatge individual i per a la socialització col·lectiva en general, en aquest cas mitjançant els grups familiars.

¹⁵¹ Als annexos podem trobar la Guia dels mestres amb la descripció i objectius de cada activitat proposada.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

En un museu de taulells pareix obvi que l'observació i la manipulació de la ceràmica es converteix en un procediment educatiu protagonista. Però la importància de la tradició ceràmica és patent en molts àmbits de la vida i com no podia ser d'un altra manera, cal també posar de manifest les seves vessants històriques i socials.

A més, la influència del taulell no solament la trobem allà on es fabrica, a tot arreu trobem mostres de com aquest element ceràmic forma part del nostre quefer diari, però... ens em preguntat alguna vegada, *A què fan olor els taulells?* La reflexió sobre un element tant arrelat a les nostres vides, respon a un dels objectius elementals de qualsevol procés educatiu: *entendre millor el nostre entorn físic i social*. I amb aquesta intenció el Museu del Taulell s'ha decidit en aquesta ocasió, a editar aquest dossier de propostes educatives per a les familiars. Propostes encaminades a compartir experiències entre tots els membres de la família mentre es reflexiona sobre tots aquells aspectes dels taulells que ens influencien directament i que mai ens havíem plantejat.

La proposta està plantejada per a xiquets amb edat escolar dels últims cursos de primària, la desenvolupen ells però no obstant, la implicació de la família serà fonamental ja que els majors coneixen els seus fills i poden adaptar-la en funció de les seues necessitats. No s'ha d'oblidar mai que els menuts han de ser els protagonistes del procés i que els majors han d'explicar i acompanyar en tot allò que necessiten.

En definitiva, es tracta d'una proposta d'activitat familiar on interactuar amb els fills per gaudir d'experiències, per compartir aprenentatges i coneixements, per crear i jugar conjuntament. És una proposta per viure i compartir amb reptes i plantejaments, per passar-ho be a l'hora que s'educa, a l'hora que es transmeten valors, a l'hora que ens sensibilitzem i respectem la cultura més propera i el paisatge urbà.

Conclusions del projecte

Durant el procés d'elaboració d'aquest projecte i en la seva fase de desenvolupament, sempre ens hem plantejat fins a quin punt aquests dossiers realment seran utilitzats per mestres i encara més per pares i mares. Les experiències i els sondejos i seguiments realitzats pel Museu del Taulell, així com investigacions puntuals durant el desenvolupament dels diferents programes educatius que

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

ofereix, ens conviden i ens animen a ser optimistes ja que hem detectant una creixent demanda i fins i tot una necessitat, tant en mestres com en pares i mares, per treballar conjuntament amb el Museu. El que és segur és que si no hi ha propostes d'aquest tipus no hi ha cap possibilitat d'usar-s'hi, per això creiem que institucions com els museus hem d'oferir eines, com la que descrivim en aquest apartat, en les que creiem perquè ens han funcionat ja per a altres formats d'activitats.

Segurament ha estat un projecte massa ambiciós, ja que es podria haver començat per editar fragments més menuts i no tant densos. De forma que probablement sigues més accessible o si més no, més còmode. Segurament estem veient que els alumnes a qui va dirigit, els que van a passar a secundària, ja no estan per la llavor d'aquestes experiències. Però ha estat la primera publicació educativa del Museu del Taulell i a partir d'aquí ja hi ha un camí recorregut molt gran per continuar observant i perfeccionant el model educatiu que vol plantejar. En continu moviment.

Al final el que es pretén amb aquests projectes, és la intencionalitat i la possibilitat de desmitificar els espais tancats dels museus (locals) com quelcom estàtic i curiós sense més. Es pretén reivindicar el seu paper educatiu, la seva connexió amb la societat, amb la seva societat, que avança amb ella i que pot ser un espai de primer ordre i realment influent en la formació i socialització de la població en llocs determinats, partint del concret i del local, cap a allò general i universal. És sabut i estudiat que els museus locals en general, els seus directors, estan en sintonia amb aquesta idea d'obertura del museu però, no obstant això, encara no es desenvolupen activitats en aquest sentit amb la freqüència desitjada.

També cal assenyalar en aquest moment, que el projecte *A què fan olor els taulells?* naix de la necessitat que tenia el Museu del Taulell en tenir una publicació escrita que recollís i que ordenés les idees i els plantejaments amb que la institució treballa i va obrint-s'hi camí amb la funció educativa que li es innata. La guia i el dossier s'han configurat amb la recopilació i redefinició dels diferents programes educatius que proposa el Museu. Les dues publicacions es converteixen així en el suport on estan aglutinades totes aquestes propostes, plantejaments i continguts educatius.

6.5. Dos exemples de programació conjunta entre el Museu i els centres educatius.

Ara explicarem dues experiències concretes per exemplificar la intencionalitat que tenim al Museu del Taulell quan ens referim a adaptar-nos a les necessitats i continguts dels projectes que porten endavant els mestres o professors a les seves aules i que s'han interessat en comptar amb la ferramenta del Museu per a complementar aquest projectes, o a l'inrevés, han organitzat tot un projecte a partir de la visita al Museu.

Hi ha molts més exemples que han generat una "programació a la carta", però hem triat aquestes dues perquè exemplifiquen la iniciativa presa en aquest cas pel docent i no tant pel Museu. La tendència i intencionalitat és la d'oferir al docent la predisposició dels educadors per adaptar-se a les seves necessitats, oferint-li eines de treball per complementar el seu projecte. En els exemples que ara mostrarem, els docents marquen les directrius al museu per buscar solucions per dur endavant el seu projecte. Ací no és el Museu qui proposa, sinó que és el docent.

Aquesta manera de treballar consisteix en un model que exigeix del mestre o professor una implicació màxima i una exigència major en la programació. Però amb una bona coordinació amb els educadors d'un museu, no té perquè ser de major càrrega de treball. El treball en equip i la diversificació de feines comporten un major enriquiment per a tots, en especial per a l'alumnat.

En el primer cas es tracta d'una experiència que varem dur a terme a l'octubre de 2011 quan una escola d'Onda, el CEIP Baltasar Rull, ens va proposar de realitzar alguna activitat relacionada amb la festivitat del 9 d'Octubre, Dia del País Valencià.

El segon cas es tracta d'un projecte conjunt amb l'IES San Blas d'Alacant, en que un professor de matemàtiques d'aquest institut es va posar en contacte amb el Museu del Taulell per treballar un projecte de composició de dissenys de taulells mitjançant la tècnica de la GeoGebra. No és un cas de primària però és vàlid per exemplificar una visió educativa aplicable a qualsevol nivell educatiu.

Experiència "La festivitat del 9 d'octubre". CEIP Baltasar Rull d'Onda.

El CEIP Baltasar Rull d'Onda realitza permanentment l'activitat educativa *Al voltant dels taulells* (descrita en l'apartat anterior) programada pel Museu del Taulell per a tots els centres de primària de la localitat. Són coneixedors ja de la forma de treballar del Museu. Però en aquest cas a més, van contactar novament amb el Museu per realitzar algun projecte per celebrar la festivitat del 9 d'octubre, Dia del País Valencià que commemora la reconquesta d'aquestes terres per la corona Cataloano-aragonesa, i així donar resposta a l'exigència del seu projecte de centre.

Després de les pertinents reunions amb els responsables del centre per decidir els continguts, els objectius i els procediments de les activitats a realitzar, i amb un caràcter experimental per ser la primera vegada que es realitzava, es va decidir utilitzar com a fil connector les imatges d'escuts heràldics que apareixen en els taulells de l'època medieval exposades al Museu. De manera que s'evoluciona cap a la reflexió sobre imatges que per la seua simbologia, engloben o representen a un grup determinat de persones amb unes característiques específiques i comunes. És a dir, com que el fet a commemorar va tenir lloc durant l'època medieval, es va voler treballar l'evolució d'aquelles marques d'identitat que proporcionaven els escuts heràldics, fins arribar a les actuals marques corporatives o logotips d'empreses i institucions.

Per qüestions organitzatives del centre educatiu, de calendari i d'adaptació de continguts, es va considerar experimentar aquest projecte amb els alumnes de 5è de primària.

Al Museu del Taulell trobem molts exemples d'escuts de poblacions, heràldics, gremis... que apareixen representats com era costum, en els taulells de l'època medieval, i sobretot en els taulells gòtics. També al centre històric d'Onda trobem representacions visuals d'aquest tipus, com els escuts gravats al sostre, entre les bigues de fusta, de l'Església de la Sang, pertanyents a les primeres famílies que varen repoblar la ciutat amb la conquesta del Rei Jaume I. I així es podrien enumerar infinitat d'exemples d'escuts que podem trobar en el nostre entorn, cadascun amb distintes simbologies representades per les imatges que els componen.

Però aquests elements visuals provinents de l'edat mitjana no han estat alienes als canvis socials, així aquelles marques poblacionals, heràldiques o gremials, han experimentat transformacions amb el temps fins arribar al logotip o símbol. L'escut

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

d'Onda sense anar més lluny, s'ha transformat des del temps de la *carta pobla* que data de l'any 1248. Ha anat afegint o llevant elements en funció de la moda i la necessitat de l'època fins arribar en l'actualitat, a convertir-se en una marca de disseny senzill i concís conforme a les últimes tendències.

Avui en dia trobem marques i logotips a tot arreu, a la roba, a les tendes, als restaurants, als cotxes, als equips esportius, a les administracions, etc. Sempre destacant els elements que els caracteritzen i generalment identificant el seu grup d'usuaris. A Onda és molt habitual veure en les façanes de les fàbriques de taulells imatges molt potents amb aquests elements visuals, que també han sofert aquests canvis en les seves marques des de l'escut al logotip.

El projecte va tindre tres fases d'actuació:

- Primera fase: visita de l'educador del Museu al centre educatiu, on mitjançant imatges dels taulells medievals, escuts que trobem per Onda, logotips, etc., es va mantindre una xerrada amb els alumnes per reflexionar sobre aquests canvis i la influència dels escuts i els logotips en les nostres vides, deixant preguntes a l'aire com: per que l'escut de l'ajuntament d'Onda té tres roses? Quina simbologia té l'escut del Col·legi Baltasar Rull? On podem trobar escuts? (roba, cotxes, equips de futbol...) Els vostres cognoms tenen escuts? Quin significat trobeu? Coneixeu cases d'Onda amb escuts? Se'n poden trobar?...¹⁵²

- Segona fase: va consistir en l'elaboració en paper i per equips de quatre persones, d'esbossos d'escuts. Escuts inventats, l'escut del centre educatiu, de l'ajuntament, de la Generalitat Valenciana... Els grups es van sortejar aquests temes de forma que van tenir que elaborar el disseny dels seus escuts en equips, realitzant una composició conjunta que emmarqués l'esbós en una superfície de 40 x 40 cm. que és el resultat d'unir en forma de plafó, 4 taulells de 20 x 20 cm.

- Tercera fase: visita a la col·lecció de taulells medievals i elaboració dels escuts en taulells. Mitjançant la tècnica de decoració amb canya i recolzant-se en cavallets, tècnica molt tradicional entre els antics ceramistes d'Onda per a decorar taulells, cada equip va traslladar a ma alçada els seus esbossos als taulells per a la seva posterior cocció per a ser entregades les obres finals als autors.

¹⁵² Als Annexos trobem les imatges de la projecció que es va mostrar durant la visita al centre i que va servir per elaborar el discurs i el debat amb els alumnes.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.53: Moment de traslladar l'esbós als taulells.

Fig. 6.54: Moment de perfilar el dibuix amb la tècnica de la canya.

Fig. 6.55: Decoració dels escuts amb els diferents colors.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Aquest procediment també va sortir de la necessitat o intencionalitat de l'equip directiu per elaborar l'escut del centre en taulells per a poder ser col·locat posteriorment en les parets de la seva recepció.

L'activitat la van realitzar al voltant de setanta cinc alumnes repartits en tres grups. Van mostrar una gran predisposició i destresa en tot el projecte, donant com a resultat unes creacions molt vistoses i en alguns casos plenes d'enginy i tècnica depurada tenint en compte la dificultat que els ofereix una tècnica tant nova per a ells. En altres activitats del Museu ja es familiaritzen amb altres tècniques decoratives, però a aquesta era la primera vegada que s'enfrontaven.

L'actuació dels tres mestres tutors, del cap d'estudis i de la directora, també va ser exemplar per la predisposició, implicació i facilitats. També pel treball anterior i posterior de l'aula ja que es va convertir en un projecte a major escala entroncant diferents àrees com la plàstica, coneixements del medi, sobretot en temes històrics i socials, i en certa manera, també en llengua. Només cal remarcar que de forma espontània i voluntària, gairebé tots els alumnes varen buscar l'escut dels seus cognoms a Internet i varen estudiar la seva simbologia. I ens consta que en molts casos el tema es va tractar també a casa amb les famílies. Però sobretot, cal remarcar que tot el procés, des de la idea inicial fins al resultat final, va ser fruit de les reunions i el contacte constant entre els mestres i l'educador del Museu.

Experiència "La GeoGebra i els taulells". IES San Blas d'Alacant

En aquest ocasió s'exposa l'experiència de l'IES San Blas d'Alacant en el disseny de taulells simètrics amb GeoGebra en les seues classes de matemàtiques i com la coordinació amb el Museu del Taulell ha possibilitat als alumnes desenvolupar un projecte molt atractiu per a ells al crear les seves pròpies obres ceràmiques.¹⁵³

El projecte va consistir en plantejar problemes matemàtics en les classes de 2n i 4t d'ESO per a ser resolts amb GeoGebra¹⁵⁴. La figura inicial del treball va

¹⁵³ En aquest apartat, pràcticament tot el text s'extrau de la web del professor José Antonio Mora, ideari de l'experiència. La web està indicada a l'apartat de bibliografia i narra tot el procés del projecte.

¹⁵⁴ GeoGebra és un programari informàtic lliure i interactiu que combina geometria, àlgebra i càlcul. El seu ús és primordialment l'educatiu tant a l'escola primària com a la secundària o a la universitat. GeoGebra és un programari de geometria dinàmica. Les construccions fetes amb punts, vectors, segments, rectes, polígons, seccions còniques, funcions i altres objectes es poden canviar dinàmicament després. Els elements es poden introduir i modificar directament a la pantalla, o mitjançant la línia de comandes. Té la capacitat d'utilitzar les variables per als nombres, els vectors o els punts, pot calcular derivades i integrals de funcions de forma simbòlica i té incorporat un avançat i complert conjunt de comandaments matemàtics i estadístics. Pot ser utilitzat no sols de la forma clàssica per realitzar construccions o dibuixar gràfiques sinó també per fer conjectures i realitzar investigacions.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

ser el quadrat, en ell es van introduir dissenys per estudiar els polígons, els seus elements i relacions. Es van plantejar problemes matemàtics adaptats als diferents nivells dels estudiants de Secundària, que van derivar en una investigació sobre la simetria en els taulells quadrats per crear nous dissenys de taulells i així aprofundir en els moviments necessaris per a la col·locació d'aquests. Una vegada resolta la investigació, les noves creacions van ser traslladades a taulells mitjançant la tècnica de l'estergit (tècnica molt antiga de decoració de taulells), que van realitzar al taller de ceràmica del Museu del Taulell d'Onda.

Cadascun dels cursos de secundària va seguir la seva pròpia línia de treball:

A partir d'un problema de geometria elemental, a 2n d'ESO es va enfocar cap a la reflexió sobre elements geomètrics i les relacions entre els polígons per arribar a la simetria com a eina que permet saltar d'un taulell a un altre contigu per formar un mosaic. D'altra banda, l'objectiu central de 4t consistia en l'aprofundiment en les idees de simetria que havien adquirit en cursos anteriors. Els primers problemes es deriven de la construcció de gelosies a partir de la repetició de taulells quadrats. Es van dedicar a col·locar dissenys simètrics dins d'un quadrat, i analitzar l'efecte produït per cada moviment per construir mosaics.

Aquests dos enfocaments van anar confluint en un treball comú de construcció de mosaics amb GeoGebra que van portar a la pràctica en una visita escolar al Museu del Taulell. El resultat final va proporcionar distints mosaics ceràmics dissenyats i elaborats pels propis alumnes que van servir per decorar l'Institut.

A les aules del Institut San Blas.

En síntesis, els alumnes dels dos cursos van utilitzar GeoGebra des de principi de curs per al seu treball habitual de classe, tant per als dissenys geomètrics com per a l'estudi de funcions o per analitzar els conceptes d'altres temes del curs amb arxius preparats pel professor o seleccionats d'Internet. Com a únic treball introductori al programari es van dissenyar dues sessions preparatòries a principi de curs en què el professor va presentar les diferents eines prestant una atenció especial a la possibilitat de construir objectes relacionats amb altres realitzats prèviament. Alguns alumnes, que l'havien utilitzat en cursos anteriors, van fer de tutors als seus companys.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Tots van instal·lar GeoGebra als seus ordinadors de casa i el van utilitzar en tasques de matemàtiques que es proposaven d'un dia per l'altre en la programació habitual de l'assignatura. La revisió d'aquests tipus de treballs, dissenys amb formes geomètriques sota les normes del programa informàtic, es feia amb un ordinador a l'aula connectat al canó de projecció i un ratolí sense fil que podia desplaçar-se per tota la classe. A més, els alumnes de 4t van disposar d'un aula amb ordinadors portàtils una o dues sessions setmanals i una pissarra digital permanent connectada a un ordinador.

Fig. 6.56: Treballs de disseny de taulells a l'aula amb GeoGebra. Autor: José Antonio Mora

El treball dels alumnes va fer aparèixer diverses desenes de procediments. La tasca del professor va consistir a coordinar la classe perquè els alumnes aportaren les seves solucions i que oferiren models als seus companys que els ajudaren a trobar-ne de noves. El més difícil va ser provocar aquestes interaccions entre els alumnes i que no es produïren massa aviat per donar l'oportunitat a cada un a fer el seu propi treball, ni massa tard per no mantenir a molts alumnes bloquejats sense orientació. La idea general va consistir en que, quan una solució apareixia dos, tres o quatre vegades, un dels alumnes la dibuixava a la pissarra o la mostrava amb l'ordinador, la descrivia i exposava els motius pels quals s'havia de tenir en compte per la resta de la classe.

Amb els resultats obtinguts es va passar a una fase d'investigació per a esbrinar el que passaria en aplicar les simetries als taulells per aconseguir mosaics. També es va realitzar una visita (virtual) a l'Alhambra guiada amb una col·lecció de fotografies del professor José Antonio Mora, que van servir com a inspiració i observació de casos reals per al següent treball cap a l'obtenció de taulells amb l'ajuda de l'experiència obtinguda durant la investigació.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Col·laboració amb el Museu del Taulell.

Una part de tot el projecte dissenyat i elaborat pel professor Mora i els seus alumnes va tenir com a protagonista alguns exemples de taulells que podem trobar en les col·leccions del Museu del Taulell d'Onda. L'estudi, en aquest sentit, es va iniciar amb l'anàlisi de les diferents formes de moure una figura de manera que el resultat la faça coincidir amb l'original, és a dir, l'anàlisi de les seves simetries. Per això van resultar de gran interès els taulells de sèrie del segle XIX del Museu. A partir d'ací, la classe es va dedicar a analitzar les possibles simetries en el quadrat, també a analitzar les diferents possibilitats per introduir un disseny en un quadrat i la forma de col·locar molts taulells iguals de manera que la composició tinguera continuïtat en completar el mosaic i no quedaren figures aïllades.

Amb l'experiència adquirida, es va realitzar un treball lliure de disseny de taulells, els alumnes van crear els seus propis dissenys amb una certa simetria i havien de triar del moviment adequat per generar el mosaic.

Per a tot aquest procés, el professor de matemàtiques i el personal del Museu varen estar en contacte per a proporcionar imatges, per a explicar tècniques de decoració antigues o per a coordinar i preparar la visita que realitzarien per a traslladar a taulells reals els dissenys realitzats a l'aula i per a veure *in situ* els taulells antics que havien fet servir com a referència.

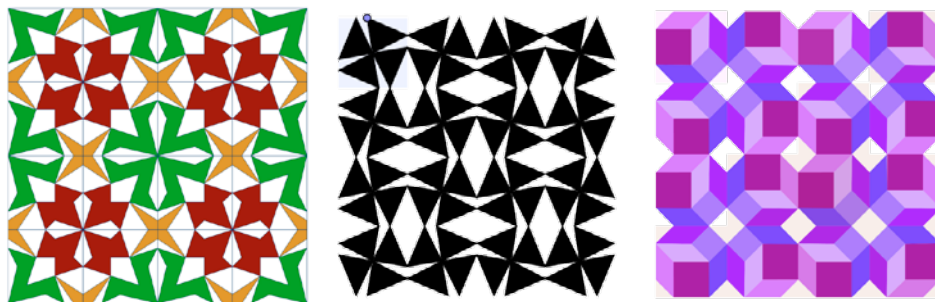

Fig. 6.57 (esquerra), fig. 6.58 (enmig), fig. 6.59 (dreta): Alguns exemples dels dissenys de taulells creats amb GeoGebra. Autors: Alumnes del IES San Blas.

Al Museu del Taulell "Manolo Safont".

Amb la visita al Museu s'introduïa un nou component al projecte, ja no solament contemplava l'àrea de matemàtiques sinó que s'ampliava a altres àrees com la història i la plàstica.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Prèviament, des del Museu, se'ls va enviar una presentació en la qual es mostrava com altres grups havien participat en les activitats del Museu que els va servir de guia per preparar a l'aula els materials necessaris, les plantilles o *estergits*, per a la decoració de taulells segons les tècniques tradicionals i més antigues. Al llarg del curs va seguir el contacte de forma habitual entre el Museu i el Institut per anar resolvent dubtes i per ultimar l'organització dels detalls de la visita: dates, horaris, tasques a realitzar pels alumnes, etc. I a les aules es van anar preparant els *estergits* en funció dels models dels seus propis dissenys.

L'*estergit* serveix per traslladar un disseny previ al taulell, es tracta d'una plantilla en paper vegetal que s'aconsegueix realitzant petits forats per les línies marcades que s'han calcat prèviament del disseny original. Així, la primera tasca ja al museu va consistir a estendre amb una esponja una pols negra de carbó perquè deixes marques sobre el taulell en travessar els orificis realitzats al paper vegetal, d'aquesta manera es generen línies que serviran de guia per pintar.

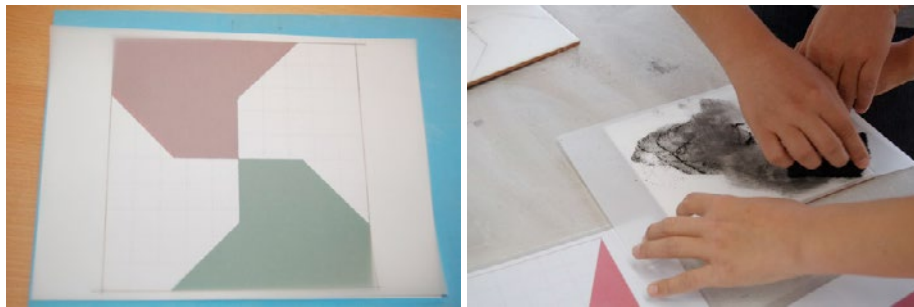

Fig. 6.60 (esquerra): Calcant el disseny al paper vegetal; fig. 6.61 (dreta): escampant el carbó per l'estergit sobre el taulell, Autor: José Antonio Mora

Fig. 6.62: al taller del Museu del Taulell traslladant els dissenys als mosaics de taulells. Autor: José Antonio Mora

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Una vegada el dibuix està marcat sobre el taulell, es van donar les indicacions oportunes per pintar els taulells amb esmalts. Aquests taulells una vegada acabats necessiten d'una cocció per produir l'efecte desitjat de aspecte vidriós.

Durant la visita al Museu, els alumnes es van dividir en dos grups i mentre uns realitzaven les seves creacions ceràmiques al taller, els altres visitaven les exposicions de taulells i se'ls va fer una visita guiada per la evolució històrica del taulell valencià i el seu procés de fabricació.

Fig. 6.63: alumnes del IES San Blas pintant els seus taulells amb esmalts. Autor: José Antonio Mora.

Un altra vegada a les aules del Institut.

Els taulells pintats van quedar al museu per al procés final de cocció al forn i al cap d'uns dies van arribar a l'institut. *"Les classes han pogut viure l'experiència des de que només era un enunciat a l'aula de matemàtiques. El treball dels alumnes va fer que es transformés ràpidament en una investigació i la possibilitat d'acabar el procés en el Museu va ser un al·licient per a tots. El programari matemàtic GeoGebra també va suposar una gran ajuda tant per plasmar les idees dels estudiants com per a suggerir-ne de noves. (...) El procés ha donat una dimensió afectiva a les idees de polígon, àrea o simetria i també a les de treball en equip o recerca matemàtica.¹⁵⁵"*

Per acabar el projecte, el centre va emmarcar quatre dels panells construïts per decorar la seva l'entrada. L'objectiu va ser aconseguir que els alumnes sentin l'institut com una cosa pròpia i aquests mosaics s'uneixen a altres obres ja presents en el centre fruit del treball de cursos anteriors.

¹⁵⁵ Paraules textual del professor organitzador de l'activitat José Antonio Mora en la web del projecte <http://jmora7.com/Onda/index.htm>

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Fig. 6.6: Entrada del IES San Blas amb els plafons de taulells realitzats pels alumnes. Autor: José Antonio Mora.

Cal mencionar que el professor Mora va exposat aquesta experiència en varis congressos de matemàtiques celebrats a València i Salamanca durant l'any 2010, tenint una gran acollida entre els presents. En aquest últim a més, l'experiència va estar premiada amb el primer premi nacional que entreguen els Instituts GeoGebra d'Espanya:

El jurat dels premis GeoGebra convocats amb motiu del Dia GeoGebra celebrats a la Hospedería Fonseca de Salamanca durant el dia nou de setembre de 2010, després d'examinar i debatre sobre les diferents propostes presentades, tenint en compte l'originalitat, l'ús eficaç de GeoGebra, la bona presentació i la bona resposta dels alumnes ha acordat: CONCEDIR el PRIMER PREMI en la categoria Experiències d'Aula amb GeoGebra a: "Taulells al Museu de Ceràmica d'Onda amb GeoGebra" de D. José Antonio Mora de l'IES Sant Blai d'Alacant.¹⁵⁶

6.6. La investigació educativa en el Museu del Taulell.

El Museu del Taulell té participació activa en fòrums de debat com congressos i seminaris i en la publicació d'articles d'investigació sobre la tasca educativa que desenvolupa a les seves instal·lacions. Mostrant així una forta implicació pel coneixement i vinculació amb el col·lectiu docent, especialment de primària, i per aprofundir en la utilització que fan dels museus com a eines de treball. Per a altres ocasions queda pendent encetar altres vies com puga ser l'estudi de l'alumnat i el seu comportament, els temes inclusius, l'estudi d'altres nivells educatius o

¹⁵⁶ Extracte de l'acta de resolució del premi mencionat.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

l'estudi del que passa amb altres tipologies de grups, estudis de públic, anàlisis de processos i continguts educatius...

Era precís conèixer i establir les necessitats que requereixen els mestres de primària per poder donar resposta a les seves expectatives i així contribuir amb major eficàcia a les seves programacions de centre. Les recerques han servit per establir aquestes necessitats i consegüentment per a programar al Museu en funció d'aquestes necessitats. Les investigacions dutes a terme al Museu del Taulell sempre han estat vinculades a la Universitat de València, al grup *CREATIVA*, i han servit a més, per enllestir el treball d'investigació previ a aquesta tesi, així com per presentar projectes en diversos congressos i jornades sobre educació. També ha anat sortint la necessitat de poder relacionar aquestes investigacions amb les accions educatives d'altres museus de ceràmica; cal conèixer la situació que ens envolta per reflexionar i avançar en la seua millora i per això era precís fixar-nos en aquelles situacions que puguen tindre semblances. Fruit d'aquesta inquietud per conèixer l'educació en museus de l'entorn i de la mateixa tipologia naix aquesta tesi.

Les investigacions pròpies i internes del Museu del Taulell, bàsicament, han servit com per poder definir els paràmetres en que els mestres afronten les visites a aquest Museu en particular i per extensió aplicables als altres museus de ceràmica valencians.

La metodologia emprada en les investigacions del Museu del Taulell és l'anàlisi d'enquestes a mestres, que juntament amb les dades derivades de la mera observació en les experiències acumulades, ens aporten resultats i reflexions per a les futures programacions educatives.

Aquí enunciem dues accions d'investigació concretes per exemplificar el treball investigador del Museu:¹⁵⁷

El primer es va desenvolupar durant l'any 2006. Es va realitzar l'anàlisi d'enquestes a mestres que van realitzar l'activitat educativa del Museu descrita amb anterioritat: *Descobrir els taulells*¹⁵⁸. A aquests mestres es va demanar que

¹⁵⁷ Als annexos podem trobar amb més profunditat els anàlisis d'aquests exemples concrets i els models d'enquesta.

¹⁵⁸ Aquest anàlisi va servir per desenvolupar el meu treball d'investigació per obtenir la suficiència investigadora en els estudis de tercer cicle a la Universitat de València. El títol del treball va ser: *Estrategias de los maestros en el museo. Experiencias didácticas en el Museo del Azulejo "Manolo Safont"*.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

complimentaren dues enquestes, una primera general que pretenia conèixer les seves vinculacions amb els museus i com gestionen l'enfrontament d'una visita amb els seus alumnes, i una segona enquesta específica amb la intenció de valorar la pròpia activitat concreta del Museu del Taulell. Els resultats finals ens van servir per definir els paràmetres en que basar-nos per a programar altres activitats del Museu. Concretament per dissenyar l'activitat *Al voltant dels taulells*. Els destinataris van ser mestres tant d'Onda com d'altres localitats properes.

Per un altre costat, el segon exemple consisteix en exposar els resultats d'un altra enquesta realitzada l'any 2009, en aquest cas a mestres que van realitzar l'activitat *Al voltant dels taulells*. Ens va servir per avaluar aquesta actuació concreta donant com a resultat la modificació d'alguns aspectes per a les edicions que es van programar amb posterioritat.

Cal recordar que a banda d'aquestes dades obtingudes mitjançant les enquestes, també es van obtenir gran quantitat d'elements per a l'anàlisi des de la observació en la pròpia experiència del dia a dia. Moltes vegades s'obté una informació intangible però de gran vàlua per contrastar els resultats més objectius de les enquestes. De fet, la publicació del projecte, *A què fan olor els taulells?* no deixa de ser una proposta d'activitats dissenyades a partir del recull d'experiències educatives al Museu¹⁵⁹.

Investigació sobre l'activitat "Descobrir els taulells". L'enquesta específica.

Es va tractar d'un treball de recerca resultat de l'estudi d'un cas concret. En la recerca es va analitzar el comportament dels mestres que van realitzar l'activitat amb els seus alumnes. Les conclusions resultants permeten als mestres i als museus definir estratègies futures per a què aquestes activitats tinguin un aprofitament més efectiu en quant a l'aprenentatge de l'alumnat. Les estratègies resultants s'han dut ja a la pràctica al mateix Museu en posteriors programacions.

La investigació va partir amb la hipòtesi, que compartim en aquesta tesi, de que en general, als museus de ceràmica es solen programar visites escolars amb la mateixa estructura: visita guiada a les exposicions més un taller de ceràmica, i aquestes sempre estan programades des del museu amb continguts propis, sense comptar amb els mestres. Són activitats molt acceptades ja que trenquen la monotonia de l'aula, però no sabem la repercussió que tenen en l'aprenentatge

¹⁵⁹ Les dues publicacions completes del projecte *A què fan olor els taulells?* les trobem als Annexos.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

dels alumnes, la falta de comunicació entre els mestres i els museus impedeix, en moltes ocasions, contrastar els resultats d'aquestes visites i fins i tot conèixer si estan ben programades o no.¹⁶⁰

Així, l'objectiu principal del treball d'investigació va ser el d'analitzar la vinculació dels mestres de primària amb les activitats didàctiques del Museu, amb el propòsit de crear a Onda un entorn educatiu entre el Museu i els col·legis de primària de la localitat que fomentés la introducció del Museu en la planificació dels centres al mateix temps que els centres s'involucraren en la planificació del Museu.

La metodologia emprada va començar per radiografiar l'actitud dels mestres front les activitats programades mitjançant l'anàlisi d'enquestes realitzades als mestres que durant el curs 2005-06 van visitar, amb els seus alumnes el taller didàctic *Descobrir els Taulells*, programat de forma permanent per als grups d'escolars. Els docents, van haver de contestar dues enquestes, la de caràcter més general sobre la utilització que els mestres fan del museus en les seves programacions va estar dissenyada i per tant avalada pel grup de recerca *CREATIVA* de la Universitat de València, i l'enquesta més específica aplicada directament a l'experiència concreta realitzada al Museu va ser dissenyada pel propi Museu a partir d'un model d'enquesta que es va utilitzar al Patronat Martínez Garricabeitia¹⁶¹ de la Universitat de València per a l'exposició *l'Art de la Guerra*. Cal mencionar que el taller didàctic realitzat al Museu del Taulell sobre el que actuaven les enquestes respon a una estructura típica d'activitat, visita guiada més taller de ceràmica.

En definitiva les dues enquestes en conjunt, havien de perfilar al mestre que visita el Museu del Taulell "Manolo Safont" per entendre les seves necessitats i cobrir-les en les programacions didàctiques futures.

Amb tot, els resultats i les conclusions de la investigació van posar de manifest una clara demanda dels docents per utilitzar la ferramenta del museu com a eina de treball i es van mostrar especialment receptius a participar en sistemes de comunicació per a desenvolupar les programacions educatives del museu.

160 Aquest projecte d'investigació es va presentar en forma de comunicació al *II Congrés d'Educació de les Arts Visuals* de Barcelona en 2007 i apareix publicat en les seues actes. Els textos d'aquest apartat s'extrauen d'aquest article presentat per mi mateix.

161 El Patronat Martínez Garricabeitia pertany a la Universitat de València, es un espai d'Art contemporani que treballa les seves exposicions des d'una vinculació molt directa amb la didàctica i la seva investigació. Al menys quan es va realitzar aquesta investigació sent director d'aquest Patronat el professor Ricard Huerta.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

La demanda no era exclusiva dels mestres d'Onda ja que més de la meitat de les enquestes foren contestades per mestres que pertanyen a centres d'altres localitats. Per tant, el cas concret del Museu del Taulell podria ser aplicable en altres àmbits o entorns locals de similars característiques.

Aquí ens interessa l'anàlisi de l'enquesta específica perquè és la que fa referència a les peculiaritats específiques del Museu d'Onda.

Anàlisi de resultats de l'enquesta específica

El nombre d'enquestats va ser de 16 mestres. La meitat aproximadament eren d'Onda i l'altra meitat de poblacions properes.

Podríem resumir els resultats, en conseqüència amb les respostes, de la següent manera: el Museu del Taulell "Manolo Safont" es troba situat en una zona de fàcil accés, per tant còmode, i l'activitat didàctica que realitza té una bona acceptació on destaca la part més pràctica de l'activitat, el taller. A més van considerar encertada la informació rebuda sobre l'activitat i es van mostrar amb molta predisposició a incorporar en les seves programacions anuals aquest tipus de visites. D'altra banda, van considerar poc recomanable realitzar grans despeses en editar tríptics informatius, moltes vegades els mestres busquen un altre tipus de comunicacions: Internet, e-mails, trucades telefòniques...

Es va poder observar també que la majoria dels docents estan d'acord en el marc i continguts generals tant pel que es refereix a l'activitat com pel que es refereix als espais expositius. Potser van destacar les respostes relatives al temps dedicat a l'activitat, on alguns mestres detectaren desacord en la temporalització. Altre problema és el nombre de visitants. S'ha comentat ja en algun altre capítol, una problemàtica que trobem a molts museus locals, que passa sobretot amb les escoles de fora de la localitat, on per temes organitzatius i econòmics necessiten programar les seves visites per tot el cicle sencer i no per a una classe sola. Això suposa una gran aflluència de visitants de cop per una sola activitat, el Museu no sempre és capaç d'absorbir una càrrega tant forta de participants, i encara fent sobreesforços per a atendre a tots, sempre es produeixen retards en els processos i costa molt poder transmetre els continguts d'una forma encertada i ben canalitzada.

Pel que fa al material didàctic el van considerar adequat al temari proposat, potser també caldria estudiar millorar aquest aspecte. Igual que els ítems referents

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

a la ubicació i distribució de les exposicions, encara que estan molt ben valorats cal que per millorar les activitats didàctiques el Museu es plantege les seves exposicions des d'aspectes més educatius.

D'altra banda, encara que no apareix reflectit en el qüestionari, el personal del Museu es va adonar que l'activitat didàctica *Descobrir els taulells* era molt intensa pel que fa a continguts, ja que oferia un recorregut massa extens per tot el Museu. D'aquests resultats es va despendre la conclusió de que ja què gairebé tots els escolars d'Onda coneixien les instal·lacions del Museu i els seus continguts, era el moment de canviar d'activitat per centrar-se en aspectes més concrets, més fàcilment tractables per les seves mestres i deixar l'activitat *Descobrir els taulells* per als col·legis d'altres poblacions. Aquests segurament visitaran el Museu una sola vegada i no solen estar tan familiaritzats amb la ceràmica. Ells si necessiten i demandaven encara aquests aspectes més generals de l'activitat.

L'última part del qüestionari, simplement feia referència als suggeriments que plantejarien els docents enquestats per millorar les activitats didàctiques. Aquest punt no va tenir massa èxit ja que en comptes de suggeriments per millorar, es va convertir en un seguit d'elogis. Un parell de persones sí que van demanar una mica més de temps per les activitats i amb un tractament més tranquil. Es va demandar també, potenciar la part pràctica i que fos una cosa més interactiva a les exposicions. En un altre ordre de coses, sorprèn, d'acord amb la predisposició mostrada en l'enquesta general, que ningú fes referència a la demanda de material elaborat pel museu per a que el docent pogués preparar la visita a l'aula.

Tots els suggeriments i dades es van recollir per a la millora de futures experiències, en concret van servir per dissenyar l'activitat destinada als centres educatius d'Onda de primària, *Al voltant dels taulells*.

Investigació sobre l'activitat *Al voltant dels taulells*¹⁶². Anàlisi d'enquestes.

Com s'està posant de relleu en tot aquest apartat de la tesi, entre les diverses programacions d'activitats per als a diferents públics, les destinades als escolars de primària han estat dissenyades pels educadors del Museu del Taulell a partir de les conclusions i els resultats dels treballs d'investigació realitzats pel propi Museu. Concretament i de forma destacada, l'activitat *Al voltant dels taulells*, es

¹⁶² Activitat descrita en els apartats anteriors.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

va programar com explicàvem, des de les conclusions i resultats de les enquestes complimentades pels mestres que van vindre al Museu amb els seus alumnes per realitzar l'activitat *Descobrir els taulells*.

Els resultats obtinguts en aquella investigació van possibilitar des del Museu una programació educativa amb caràcter cíclic per als distints cursos de primària de la localitat amb una sèrie d'activitats adaptades a les necessitats d'organització, conceptuals i curriculars dels centres educatius, vinculant els continguts del Museu amb els de l'aula. Tot aquest treball es va fer sempre des del punt de vista de la comunicació directa entre el binomi mestre-educador, possibilitant la consolidació de les bones relacions entre el Museu, els col·legis i el propi Ajuntament d'Onda.

Així una vegada es va posar en marxa el programa resultant de les necessitats reflectides en les enquestes, es va trobar necessari refermar l'encert de la programació per veure si s'havia aconseguit fer front a les demandes dels mestres. Ja es tenien moltes dades perquè precisament aquesta activitat d'*Al voltant dels taulells* contempla reunions periòdiques amb els mestres que la realitzaran. Així, per al curs 2008 – 2009 es va elaborar un qüestionari i es va demanar els mestres implicats que el contestaren per conèixer la valoració d'una manera més objectiva. Cal avançar que els resultats d'aquest qüestionari ens van servir també per modificar alguns aspectes de la programació que fluïxaven.

El qüestionari¹⁶³, per suposat, era anònim i anava destinat als directors, cap d'estudis i tutors participants en el programa educatiu. Té moltes similituds amb l'enquesta específica mencionada anteriorment ja que fou dissenyada en base a aquesta.

Conclusions comentades del qüestionari. Interpretació.

Analitzant els resultats de les preguntes, es va poder observar que normalment i com sembla natural, el qüestionaris es van omplir conjuntament amb els companys de cicle en cada escola, ja que les enquestes complimentades venien amb respostes duplicades cada 2 qüestionaris, així que si en aquest sentit es va perdre en la valoració personal, per altra banda es va guanyar en la valoració conjunta com a treball en equip, fet que s'ha d'enfocar des d'un prisma positiu i molt vàlid, ja que la tipologia de l'activitat, coordinada des de l'Ajuntament d'Onda de manera

¹⁶³ Podem trobar el model de qüestionari als annexos, en l'arxiu que analitza amb profunditat aquestes investigacions educatives del Museu del Taulell.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

global amb tots els centres educatius, va voler sempre impulsar aquest esperit de treball en equip.

La primera part del qüestionari consistia en respondre a distints epígrafs d'un quadre valoratiu que pretenia radiografiar de forma general la impressió que els mestres s'havien endut de l'activitat i com aquesta havia influenciat en l'aprenentatge dels seus alumnes. Així cal destacar de forma positiva el gran nombre de respostes referides a estar d'acord o totalment d'acord en tots els aspectes pels que se'ls preguntava.

En general l'activitat es va considerar:

- *Positiva, interessant i apropiada, amb participació activa de l'alumnat, material didàctic adequat, cobreix les expectatives dels mestres.*
- *En alguns casos es considera que no s'ha dedicat suficient temps.*
- *En alguns casos es treballa abans i després la visita a l'aula però de forma generalitzada es realitza una simple reunió o redacció.*

Des del Museu ens agradaria i es va fomentar que es treballés per "projectes", considerem que ha de ser funció del mestre relacionar la visita amb altres assignatures. No sempre surt, aquí depèn molt de l'actitud del mestre.

- *En general compensa l'esforç realitzat segons els mestres perquè troben especial satisfacció en els alumnes pel treball realitzat.*
- *Als alumnes els interessa més la part del taller de ceràmica, la part de manipulació per la novetat que els comporta.*

Aquesta reacció es molt comprensible ja que és l'aspecte que més s'allunya de les seues activitats quotidianes a l'escola, tot i que la visita guiada sempre és molt dinàmica. No obstant, és en la visita on es van afegint de forma transversal continguts relacionats amb el currículum escolar, i com que ens consta l'elevat grau de satisfacció que comporta en els alumnes també, nosaltres des del Museu pensem que hem d'insistir en aquesta part més teòrica o conceptual.

- *Una majoria considera adequada l'oferta didàctica del Museu.*

Quan els mestres van ser preguntats per quines coses haurien de ser millorades pel Museu, van aparèixer moltes respostes i suggeriments, es va prendre nota i

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

amb el pas de les edicions s'ha intentat atendre aquests suggeriments. També es van produir bastants respostes a la pregunta sobre el que haurien de potenciar els centres educatius per millorar les visites al Museu. Els mestres són conscients de la importància que poden adquirir els museus si son ben treballats. Altres també es van mostrar molt escèptics. Però en general:

- *Es considera el Museu una bona ferramenta educativa; l'educació artística i l'educació de museus no està suficientment tractada en el currículum escolar. S'estaria disposat a assistir a cursos sobre educació artística i de museus.*

Aquest tipus de respostes estan bastant generalitzades en tots els estudis que es fan, denotant la predisposició dels mestres per abordar aquests temes de l'educació en museus. És cert que tenen poques oportunitats per assabentar-se d'aquests temes i no es descarta realitzar accions formatives des del Museu del Taulell. Fins ara es procura fer aquesta tasca en les reunions periòdiques que es mantenen amb els mestres tutors.

I per últim, es van realitzar altres suggeriments però en la mateixa línia que altres de les respostes aportades, si més no, cal destacar la següent suggeriment:

- *A final de curs s'hauria d'informar els professors de les activitats programades i informar dels objectius de les visites per a que els tutors es pogueren organitzar millor el treball.*

Aquesta proposta va ser recollida no solament per a aquesta activitat sinó també per a la que s'ofereix als centres de fora d'Onda. Al projecte *Al voltant dels taulells*, en les primeres edicions, va caldre un gran esforç de comunicació amb els mestres per explicar la programació. Avui, ja consolidat és un procés que funciona sol ja que les escoles l'han fet seu i la comunicació és molt fluida entre tots. És més, quan ens trobem davant d'algun mestre que és la primera vegada que el durà a terme perquè està de pas per l'escola o perquè és nou i acaba d'arribar, hem observat que a les reunions informatives ja ve molt informat pels seus companys de cicle o per la direcció del centre.

Cal insistir, que els suggeriments de les enquestes o altres que van arribant per altres vies són contemplats i serveixen per millorar les activitats. En tot cas han estat sempre petites variacions, és una activitat molt acceptada.

6.7 Algunes conclusions dels programes educatius.

Com s'ha pogut comprovar, en el Museu del Taulell hi ha una àmplia oferta d'activitats educatives. En totes elles, la tecnologia ceràmica és un element molt destacable, les tècniques ceràmiques tenen un component sensitiu que permet una motivació extra per als alumnes quant a la funció educativa i açò proporciona una major accessibilitat cap als components més socials i cap als valors culturals de la nostra societat.

En el Museu, a través d'aquestes experiències, s'està aconseguint, sobretot entre els més menuts, que vaja influenciant cada vegada més la cultura ceràmica en la gent d'Onda. Tot açò queda demostrat per la gran acollida que estan tenint les seues activitats educatives, sobretot entre el col·lectiu docent.

També està ocorrent, amb una tendència positiva, el fenomen de *repetició*, és a dir, cada vegada són més els xiquets que repeteixen les activitats i que arrosseguen tant als seus pares com als seus companys. El *boca a boca* està servint com l'estratègia més fiable de comunicació d'aquestes vivències entre els ciutadans, però el més interessant es produeix en el *boca a boca* entre els alumnes, no sols hi ha demanda dels adults sinó que són els xiquets els que demanden. Al Museu del Taulell li consta que aquest efecte es produeix, per les converses mantingudes amb pares, mestres i alumnes, però també de forma més objectiva per les petites indagacions que s'han fet al Museu¹⁶⁴.

Un altre fenomen interessant que sorgeix de forma espontània i que s'ha pogut observar amb bastant freqüència, és la implicació i motivació de forma generalitzada que existeix entre aquests alumnes que repeteixen visita al Museu, és molt satisfactori notar el "feed back" que es produeix entre alumnes i educadors del museu.

Els programes del Museu del Taulells se centren i prenen protagonisme especial, en els xiquets i sobretot els grups d'escolars, perquè a ells estan destinades la majoria de les activitats, però a poc a poc, i animats per la resposta obtinguda, s'han anat introduint experiències per a altres segments de població com hem vist descrit en els apartats anteriors, amb la intenció de continuar l'èxit en l'aproximació i valoració del patrimoni que ens proporciona la *cultura del taulell*. Però tot aquest

164 Als annexos podem trobar descrites algunes d'aquestes investigacions.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

panorama necessita d'un suport institucional que recolze, i per això és d'agrair l'esforç de l'Ajuntament i els centres educatius de la localitat, i com no, la implicació de la direcció del Museu que considera com prioritàries aquestes experiències dins de tot el ventall de funcions que programa per a cada exercici.

El Museu ha consolidant una estructura i un entorn educatiu, que es fonamenta en gran part per l'interès que sempre ha mostrat per mantenir una comunicació el més propera possible amb els mestres. Aquest és el cas de l'activitat *Al voltant dels taulells*, que com s'ha explicat sistematitza reunions amb els cap d'estudis del centres escolars i amb els tutors dels cursos implicats. Però també en les activitats per a grups amb algun tipus de necessitat especial on es troba a més una resposta molt activa dels seus educadors per mantenir aquest contacte i així garantir el millor transvasament de continguts, com és el cas de grups amb algun tipus de discapacitat o grups amb alumnes de 0 a 3 anys. També estem trobant una resposta molt activa en aquest sentit per part de mestres de secundària. Tot i que per a aquest nivell educatiu el Museu no contempla encara una programació rígida des del punt de vista estructural, sí que s'ha detectat un cert grau d'implicació del professorat per conèixer i comunicar-se amb el Museu i per programar conjuntament les activitats. Això sí, normalment es tracta dels professors d'artística. En casos esporàdics s'interessen els d'història o, en el cas d'Onda els dels mòduls de ceràmica que contemplen els dos instituts que hi ha a la localitat.

També per a l'activitat *Descobrir els taulells*, és a dir la destinada a col·legis de fora d'Onda, s'intenta aquesta comunicació, primer amb un enviament massiu de la publicitat de l'activitat a tots els centres educatius de la Comunitat Valenciana, i després amb contactes més esporàdics en aquest cas mitjançant trucada telefònica a aquells que han mostrat interès. Aquí la implicació del mestre és la que dictamina el grau de comunicació. De forma generalitzada *es conformen* amb el que ofereix el Museu, només en alguns casos són els mestres més interessats els que busquen una major implicació.

Cal destacar que el comportament, atenció, expectativa i participació de l'alumnat en les activitats del Museu, és més fluid i més interactiu quan hi ha hagut una treball previ de comunicació i de programació conjunta entre mestres i educadors del Museu. Aquesta afirmació és incontestable, almenys des de l'experiència acumulada.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

També trobem un millor aprofitament i influència en l'alumnat, d'aquesta eina en aquelles programacions que són de llarga durada o que disposen de varies fases procedimentals, tant al Museu com a l'aula. Avalen aquesta teoria les petites investigacions que s'han fet al mateix Museu i que trobem alguns exemples als annexos, i sobretot les converses personals mantingudes amb els mestres participants de les que se desprèn aquesta conclusió.

Altre aspecte destacable en quant al desenvolupament de les activitats, i aquest és un aspecte molt subjectiu però no exempt d'importància, que per cert el trobem en tots els àmbits de la vida, és la disposició en la conducció de les activitats tant del mestre com de l'educador, és a dir, la inspiració que uns i altres puguen tindre per a eixe dia. En el cas del Museu del Taulell ens trobem tres factors a destacar que al nostre entendre influencien en aquest sentit. Aquests factors no estan estudiats però si constatats per la experiència i cal tenir-ho en compte¹⁶⁵: un d'aquests factors és que les activitats estan dissenyades amb un caràcter molt obert de continguts que requereix d'un grau molt elevat d'interpretació i teatralització per part de l'educador a l'hora d'interactuar amb l'alumnat i on el caràcter més o menys involucrat del mestre esdevé de gran ajuda. Un segon factor el trobem en la sobrecàrrega de grups. Hi ha setmanes de l'any on s'acumulen un gran nombre de grups escolars i no hi ha dies de descans, hui per hui, per l'autoexigència interna, però també externa (polítics) del nombre de visitants, un museu local com el del taulell no es pot permetre renunciar a grups. I un tercer factor el trobem en la característica específica de cada grup, en aquest cas tornem a observar una relació molt directa amb la predisposició del mestre. M'estic referint a l'actitud de cada grup, si està més o menys treballat el seu comportament en espais que li són estranys al seu quefer diari i escolar com és la visita a un museu. En els casos en que no s'aconsegueix una bona sintonia amb els alumnes també suposa un major esforç que també contribueix en la influència sobre l'alumnat.

A la fi, tot plegat, no deixa de ser un aprenentatge personal per a futures programacions i on u es planteja si fa bé o no la seva feina, si té prou recursos... Quan no s'aconsegueix l'èxit desitjat, trobe que hi ha un marge ampli d'elements i conseqüències a analitzar per a definir les següents accions alhora que et fan créixer com a professional. I aquí tornem a la necessitat de la professionalització d'educadors o la introducció de l'especialista en educació artística a les escoles.

¹⁶⁵ Recordem que el Departament Educatiu del Museu del Taulell es compon d'un sol educador que no es dedica exclusivament el seu temps a aquesta feina, d'una ceramista contractada per a cada ocasió, i un parell de voluntaris que no sempre tenen la mateixa disponibilitat, també es compta amb la resta de personal del Museu que ajuda en quant els és possible.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

Per altra banda, cadascuna de les activitats programades i descrites amb anterioritat, en algun moment, han sofert canvis, tant conceptuals com procedimentals. Bé en el mateix instant, de forma improvisada per ajustar-se a les necessitats del grup, bé perquè així ho ha exigint l'experiència acumulada. Per exemple moltes de les activitats durant un temps es van acompanyar de visualització de vídeos introductoris que, al no estar adaptats a xiquets es va decidir eliminar de les programacions. És molt costós adaptar-los.

Pensem que les activitats han de tenir un marge de maniobra per a la transformació, han de ser dinàmiques i estar subjectes als canvis oportuns en cada moment. O fins i tot traure-les de la programació si ja no compleixen la seva funció. L'autocrítica ha de ser la ferramenta determinant per a abordar aquests canvis.

Una altra conclusió a extraure de les activitats, és l'economia de recursos amb què es pot treballar. Avui els xiquets estan molt motivats per imatges, audiovisuals, noves tecnologies, grans impactes... Tot i això, amb molt pocs recursos ens podem apropar a ells sense la necessitat d'aquests grans mitjans. Estem d'acord en que les noves TIC (Tecnologies de la informació i Comunicació) esdevenen una gran potencial com a eina de treball i educativa en els temps actuals, però per a un museu local possiblement encara estan lluny del seu abast per qüestions econòmiques. Almenys aquest és el cas del Museu del Taulell, per això i per a no perdre el factor *cridar l'atenció de l'alumnat*, cal insistir una i altra vegada en tractar continguts que a més de l'impacte visual els suppose un impacte emocional. En el cas del museu de ceràmica ho tenim relativament fàcil en aquest sentit ja que disposem dels elements visuals propis de les peces, dels elements emocionals de que disposen per la influència històrica i actual en les nostres vides quotidianes, i com no, del recurs plàstic com a element educatiu de la mateixa manipulació i transformació de la ceràmica.

A grans trets, aquestes conclusions generals venen a simbolitzar la voluntat del Museu del Taulell per contribuir de forma activa i dinàmica a la socialització col·lectiva a través de la revisió i de l'apropament als ciutadans del patrimoni que custodia. A aquesta intenció educativa destinada als més menuts, s'han de sumar altres projectes com *El patrimoni immaterial*, amb entrevistes i xerrades amb gent gran, el programa consolidat de *Donacions al Museu*, o el servei d'*atenció personalitzada* per part del personal del Museu a les visites, ja siguin grups o individuals.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

A la fi, el que es pretén amb aquests projectes, és la intencionalitat i la possibilitat de desmitificar els espais tancats dels museus locals com quelcom estètic i curiós sense més. Es pretén reivindicar el seu paper educatiu i la seva connexió amb la societat, amb la seva societat, que avança amb ella i que pot ser un espai de primer ordre i realment influent en la formació de la població en llocs determinats.

Per últim, i com a sentiment personal, volem expressar la sensació de satisfacció que comporta ser educador de museus. És una professió molt gratificant, gens rutinària, on s'aprenen coses tots els dies, on la interacció amb el públic, en aquest cas generalment xiquets, és molt enriquidora i on et pots sentir molt valorat. A més, a diferència del mestres, hui per hui, al menys conforme estem treballant en gairebé tots els museus estatals, els educadors no ens hem de preocupar ni de posar una nota a final de curs als alumnes, ni de fer-los un seguiment durant tot el curs del seu aprenentatge, ni de valorar el seu ambient familiar, no ens hem de preocupar de posar exàmens ni de posar expedients disciplinaris, ni de respondre a unes exigències curriculars, ni de reunions de claustre, ni de quadrar horaris amb l'autobús, ni de tindre el mateix grup tots els dies a l'aula...

Tenim altres problemàtiques però sens dubte podem treballar amb grups d'escolars amb una predisposició i una certa llibertat de càrregues burocràtiques que ens permet aprofundir en l'experiència educativa de la visita amb gran càrrega d'intensitat i nivell d'implicació.

6. LA PROPOSTA DEL MUSEU DEL TAULELL "MANOLO SAFONT".

7. CONCLUSIONS.

Mitjançant tot allò que ens han proporcionat les enquestes i les entrevistes, les dades aportades en l'estudi descriptiu dels museus de ceràmica, la informació recopilada i els aspectes derivats de les experiències al Museu del Taulell "Manolo Safont", contestant a les preguntes que ens havíem plantejat inicialment, hem elaborat una proposta de futur que podria millorar la situació actual de l'educació als museus de ceràmica valencians.

S'han assolit els objectius que ens havíem marcat inicialment:

- Analitzar la vinculació i actitud dels mestres amb les activitats educatives que actualment promouen els museus de ceràmica valencians.
- Determinar els paràmetres en què es basen els museus per fer les seues programacions educatives.
- Utilitzar adequadament metodologies qualitatives per establir connexions, paral·lelismes i divergències entre la documentació consultada i les dades de les enquestes i les entrevistes.
- Aprofundir en els plantejaments educatius dels museus de ceràmica, estudiant les necessitats dels mestres i dels museus de ceràmica valencians pel que fa a la programació d'activitats educatives.
- Proposar un sistema d'actuació que permet que mestres i educadors de museus fomenten un entorn educatiu de manera que el centre museístic es converteix en un element realment important per a l'educació de l'alumne.
- Observar directament exemples d'actuació en museus de ceràmica que podrien aportar elements de millora en el terreny educatiu.
- Implicar la nostra experiència personal al Museu del Taulell "Manolo Safont" com a exemple útil per tal d'incorporar-lo al conjunt de la proposta .
- Reforçar el paper professional de l'educador de museus i la seua necessitat en les institucions d'estudi i difusió del patrimoni.

7. CONCLUSIONS

Es desprèn dels resultats del treball que no tots els museus de ceràmica valencians programen activitats educatives, i quan ho fan, aquestes no tenen suficient repercussió en la programació a l'aula i en el procés d'aprenentatge de l'alumnat de primària que les realitza. Verifiquem en la tesi que no hi ha la suficient vinculació entre els mestres de primària i els museus de ceràmica valencians per fomentar una bona comunicació a l'hora de programar les visites amb escolars.

El fet de descobrir què està passant en la relació entre col·legi i el museu i entre el mestre i l'educador de museu ens aporta una informació valuosíssima per a la present tesi. La situació laboral i personal d'aquests col·lectius està determinada per la deixadesa de les administracions a l'hora d'invertir en aspectes educatius als museus locals. A la Comunitat Valenciana les subvencions públiques resulten insuficients quan es tracta del terreny educatiu. Els museus locals de ceràmica són institucions amb escassa capacitat econòmica, gestionats en base a polítiques culturals enfocades exclusivament a exposicions temporals i grans actes de caràcter efímer que generen una gran despesa econòmica.

Comprovem que l'organització de les activitats educatives dels museus estudiats està sotmesa a la resta de les funcions de cada organització. El perfil dels responsables i directius dels museus està vinculat a àrees com l'arqueologia, la història o l'etnologia. No obstant, cada vegada hi ha més museus preocupats i sensibilitzats per l'apartat educatiu. Per tal que els museus locals resulten atractius per als docents, calen idees i accions més atrevides, que s'aproximen, això sí, a les seues expectatives. Resulta necessària per tant la col·laboració entre els docents i els museus. Els recursos i les estratègies de dinamització són molt diversos i entenem que és possible dur endavant accions educatives totalment eficaces.

A l'educació primària no hi ha mestre especialista en educació artística. Les últimes tendències en matèria d'educació en arts visuals (i més concretament la vinculada a museus com a eina de treball) encara no han estat incorporades. Entre el professorat es detecta una manca de formació en matèria artística, si bé hi ha un grup minoritari de mestres molt conscient de la importància que adquireix l'art en la formació integral de les persones. El mateix currículum escolar de primària promulga una *voluntat integradora* de conjunt que ofereix entre totes les demés àrees l'àrea d'artística.

Les relacions entre els mestres de primària i els educadors de museus a la Comunitat Valenciana, és inexistent a l'hora de projectar experiències educatives

7. CONCLUSIONS

conjunctes. El docent busca simplement una ruptura amb la rutina diària, per això, es demanda molta pràctica en tallers i no tanta implicació en els continguts. Caldria una major participació del mestre per vincular els continguts del museu amb l'entorn de l'aula. D'aquesta vinculació dependrà en gran mesura l'èxit educatiu de la visita. El fet de que a les escoles no existeix la figura del mestre especialista en artística i que no està reconeguda encara la professionalització de l'educador de museus, dificulta la comunicació entre l'escola i el museu.

Un altre fet important que està influenciant aquesta relació és la proliferació d'empreses privades que ofereixen activitats educatives a les escoles a través dels museus. Amb aquests intermediaris es perd el contacte directe entre mestre i museu. En conseqüència es pot perdre influència de la visita sobre l'alumnat. No obstant, observem una tendència creixent de l'interès dels mestres per integrar aquestes visites en els seus projectes.

Les visites de grups d'escolars als museus de ceràmica valencians segueixen patrons molt estandarditzats: els alumnes amb els seus mestres arriben al museu on el seu personal els ofereix una visita guiada i un taller de ceràmica. Els museus d'Onda, l'Alcora i Agost, amb una experiència educativa consolidada, tenen major comunicació amb els mestres perquè les programacions són de producció pròpia i s'adapten més a les necessitats dels docents. Els museus de Manises, Paterna, Paiporta o València, amb menys experiència educativa aposten per subcontractar o delegar aquesta funció en empreses o associacions externes. El desenvolupament d'activitats educatives en els primers casos, està vinculada a l'actitud, l'entusiasme i l'esforç dels educadors de museus, que creuen fermament en el paper educatiu del museu, i en conseqüència generen una inèrcia que no trobem en els museus que externalitzen aquests serveis.

Detectem que els mestres no aprofiten suficientment les possibilitats que ofereixen els museus de ceràmica, no solament durant la visita sinó també a l'aula. Amb aquestes sortides compleixen amb l'expedient que marca el currículum de conèixer llocs emblemàtics de la localitat o de l'entorn proper, però no hi ha seguiment multidisciplinari amb altres activitats del centre. Sospitem doncs que la visita no té la repercussió en l'alumnat que exigim en aquesta tesi.

Els mestres, però, demanden una adequació major per part dels museus a les seues necessitats. En el millor dels casos el museu prepara materials o directrius didàctiques perquè els mestres puguin treballar amb els seus alumnes la visita

7. CONCLUSIONS

abans d'accedir al museu i amb posterioritat. O és el mateix mestre el que es prepara aquests materials en un intent de vincular la visita amb els continguts habituals de la seua programació. Una bona comunicació pot facilitar que les activitats del museu tinguen la capacitat de canviar i adaptar-se a un grup concret amb necessitats específiques, així com que el mestre pugui lligar aquestes activitats amb altres àrees i buscar un major aprofitament utilitzant el museu com una vertadera eina educativa integrada en la seua planificació docent.

És necessària per tant, una major i millor formació en matèria d'educació de museus, tant per als docents com per als professionals dels museus. La manca de formació comporta la carència en la comunicació entre les dues parts i que trobem imprescindible per al fet educatiu. *Per tractar sobre la qüestió de la relació entre els docents de l'educació formal i els museus, el primer que em va venir al cap és que hi havia poc a dir, ja que, pel que he detectat entre col·legues de la universitat i dels museus, sembla que aquesta relació és gairebé inexistent, més enllà dels contactes esporàdics*" (Aguirre, 2012: 71).

En ocasions els museus de ceràmica són massa estàtics quan no haurien de ser-ho, ja que per la seua condició de museus locals haurien de tenir una gran capacitat de transformació i d'improvisació, necessària per a dur endavant projectes educatius canviants i adaptables a les necessitats docents. Una bona comunicació, facilita el treball de totes les parts implicades, aportant-nos tots els beneficis del treball en equip i ens encamina cap a la personalització de les activitats

Els museus i escoles en l'àmbit de la Comunitat Valenciana disposen d'escassos recursos per realitzar activitats educatives conjuntes. Dur endavant projectes conjunts depèn de la voluntat de mestres o personal de museus implicats. No es disposa de departaments educatius ni projectes sistematitzats que garantisquen una continuïtat en el temps. Tot i que hem vist exemples en alguns museus de ceràmica, de projectes efectius sense grans recursos econòmics.

Els museus de ceràmica valencians tenen gran dependència de les administracions. Normalment les voluntats polítiques afavoreix aquestes activitats ja que d'elles trauen una rendibilitat política pel ressò mediàtic que generen. Però aquest ressò quasi mai ve acompanya de recursos econòmics o de personal.

És necessari un replantejament de les estratègies utilitzades pels mestres de primària en les visites a museus de ceràmica en l'àmbit de la Comunitat Valenciana,

7. CONCLUSIONS

així com un replantejament de la situació educativa que aquests museus ofereixen. Per fer front al panorama descrit, proposem una sèrie d'accions que oscil·len des de conceptes més amplis i genèrics a aspectes més concrets:

- Advoquem per la reivindicació històrica de la incorporació del mestre especialista en educació artística en els centres educatius de primària a la Comunitat Valenciana. La legislació actual no contempla aquesta possibilitat i l'horari lectiu actual destina un espai insuficient a aquesta àrea. Tampoc ens augura grans canvis la proposta que fa la nova llei educativa LOMQUE¹⁶⁶ impulsada pel Govern Espanyol des de 2011.

- És necessària una professionalització de la figura de l'educador de museus.¹⁶⁷ *En el nostre imaginari col·lectiu no hi ha la possibilitat de dedicar-se de forma permanent, segura i professional a ser educadora de museus. Més aviat les educadores de museus se'ns mostren com aquestes persones auxiliars que ens expliquen, ens guien, ens entretenen, ens donen informació (que suposem apresada d'algun catàleg), que normalment són joves i que molts no saben com tractar ni on ubicar* (López, 2012: 53).

- Cal aprofundir en la formació dels futurs docents en matèria d'educació artística i educació de museus. Seguint les iniciatives de la Universitat de València, els museus de ceràmica també poden fer un gran tasca en aquest sentit contactant amb els centres educatius del seu voltant, barri, localitat..., per fer possible una interacció i una col·laboració més activa entre mestres i educadors. També els actuals CEFIRES, podrien implicar-se més en aquest sentit, buscant sinèrgies. En una situació formativa com l'actual *no podem exigir que tot el professorat d'infantil i primària siga expert en art. És per això que cal mimar aquells mestres que mostren una certa sensibilitat per les qüestions artístiques i afavorir el seu procés de formació en arts visuals.* (Huerta, 2012: 29)

- És necessària la formació dels educadors de museus en educació artística. *La major part dels que es dediquen a la gestió, disseny i implementació de programes educatius en museus són aprenents constants i autodidactes. Això vol dir que es formen ja en la*

¹⁶⁶ LOMQUE (Llei Orgànica per a la millora de la Qualitat Educativa). Es tracta d'una proposta de llei per reformar la actual Llei Orgànica d'Educació (LOE).

¹⁶⁷ Interessants, en aquest tema, són les investigacions i reflexions de l'autora Eneritz López Martínez (doctora en Educació Artística per la Universitat de Barcelona i llicenciada en Història de l'Art per la Universitat del País Basc), centrades en en la formació, situació i professionalització de les educadores de museus, tema en el que està profundament implicada personal i laboralment.

7. CONCLUSIONS

pràctica i la seua formació contínua és limitada, la qual cosa produeix certa desorientació i manca de cohesió en els seus plantejaments (López, 2012: 63). Tot i això, estariem d'acord en la visió que també apunta Eneritz López sobre com hauria de ser el perfil de l'Educador: *és bastant inapropiat concretar d'entrada un perfil d'educadora de museus estàndard, ja que en la seua vida professional transiten entre terrenys molt diferents. A més, no tindria sentit acotar un perfil tancat al qual totes s'hagen d'ajustar quan hi ha múltiples maneres de concebre la pràctica educativa en els museus.* (López, 2012: 58) A València, exceptuant les iniciatives de la Universitat de València¹⁶⁸ en temes formatius, trobem a faltar iniciatives a les altres universitats valencianes. Com és el cas la Facultat de Belles Arts de la Universitat Politècnica que, per estrany que sembla, no contempla en els seus plans ensenyances o programes de sobre educació artística¹⁶⁹. La conscienciació dels seus alumnes per aquesta matèria contribuiria a una major sensibilització en el terreny professional futur.

- Considerem molt importat convèncer als poders polítics dels beneficis socials i de l'interès general que comporta l'educació informal que plantegen els museus, sempre al servei i en coordinació amb l'educació formal. I més quan es tracta d'una matèria tant arrelada al territori com la ceràmica. La demanda dels docents existeix i és obligació de les institucions museístiques, generalment de titularitat pública, fer front. Però per convèncer aquests poders calen, primerament, molts esforços des de l'execució d'accions en els propis museus per fer visible els beneficis socials que comporten per a la població de la localitat.

- Caldria buscar fórmules que permeteren una major agilitat administrativa a l'hora de començar nous projectes. La rigidesa i exigència procedimental de les administracions locals, dificulta moltes vegades començar nous projectes (contractació de personal, ordenances de preus, retencions de crèdit per a compra de materials, informes dels interventors...). Caldria trobar fórmules que permeteren una major agilitat administrativa. Hem vist l'exemple que ens proporcionava la fórmula de la Fundació del Museu del Taulell d'Onda.

168 Com a exemple d'interès i la implicació, i seguint amb la tendència encetada ja fa més d'una dècada, al novembre de 2012 a València, es van celebrar les jornades sobre patrimoni, cultura visual, museus i educació artística titulades *Patrimonios migrantes*. Es van convertir en lloc de debat, amb ponents de referència al panorama actual a l'estat panyol i internacional com Manuel Hernández, Ricard Ramón, Rene Rickenmann, Sergi Domenico, Noelia Antúnez, Maria Delgado, Chiara Pancirolli, Amparo Alonso, German Navarro, Alejandro Giménez, Joan Vallés, Roser Calaf...

169 Interessant reflexió del professor Romà de la Calle sobre aquest fet al ser entrevistat per Ricard Huerta (Huerta, 2013: 82-84).

7. CONCLUSIONS

- Creació de plataformes per a docents i museus que ajudaren a combatre la denúncia de falta de comunicació i col·laboració entre aquests dos col·lectius. Avui en dia l'àmbit de la comunicació passa per la creació de xarxes o plataformes a Internet. Seria especialment significatiu un espai web de debat i de comunicació per a museus i docents que a la Comunitat Valenciana no existeix. Des del grup de recerca *CREATIVA* hi ha en marxa el projecte *museosymaestros.com* que està fent aquest intent però encara es troba en una fase molt incipient. La tipologia de museu de ceràmica que trobem en aquest territori, reuneix les condicions idònies per a coordinar-se i sumar-se a aquestes xarxes. Els permetria conèixer, no solament les necessitats dels docents, sinó també conèixer-se entre ells i aportar les seues iniciatives, i poder aprofitar les virtuts d'uns museus front a les debilitats dels altres per lluitar en la millora de la comunicació de continguts. També ajudaria als docents, que els permetria ser sabedors de les possibilitats educatives que els ofereixen els museus.

- Concretant més, caldria que els museus de ceràmica valencians desenvoluparen més programacions específiques per a grups d'escolars de la seua localitat. On s'aprofitaren els rics recursos patrimonials que envolten aquests museus. La motivació extraordinària que proporciona el tractament de recursos propers a l'alumnat cal ser utilitzada per la influència que exerceix en el seu aprenentatge. Aquestes programacions de caràcter local, ens permeten dissenyar propostes de llarga durada on el treball directe amb els mestres esdevé un fet que profunditza en la resolució de problemàtiques concretes i properes en cada entorn particular. La proximitat també ens facilita l'organització de reunions periòdiques amb els mestres de cara a la comunicació i coordinació per concretar les necessitats de programació que inevitablement, entrarien en consonància amb els projectes del centre educatiu. *Convé articular i potenciar el teixit formatiu i la xarxa de relacions entre els diferents col·lectius d'educadors: els educadors dels museus, els professionals dels centres educatius i els docents investigadors dels centres de recerca. Amb aquesta coordinació ens podríem plantejar un major foment de l'harmonia que cal instaurar entre les escoles i els museus. Si promovem una sòlida integració d'interessos propiciarem una millor formació estètica dels públics escolars.*" (Huerta, 2012: 30)

- A les programacions que desenvolupen els museus locals, faltaria també dotar-les d'un caràcter més compromès amb la investigació. La falta de recursos mencionada tantes vegades, impossibilita fer els pertinents anàlisis de resultats de les activitats desenvolupades per tal d'extraure conclusions i propostes de millora. Es fa més necessari el treball conjunt entre diferents agents educatius. La

7. CONCLUSIONS

consolidació d'un treball en equip i interdisciplinari farà més factible desenvolupar propostes d'avaluació.

- Proposem també que els museus de ceràmica valencians realitzen esforços en la producció pròpia de programes educatius. Ja hem vist exemples factibles. A la resta, els animaríem a endinsar-se en aquest camí. En el cas de tenir que recorre a empreses externes, sí que els reclamariem una actitud d'integració en les missions dels museus pel que fa als continguts educatius a transmetre.

- Als centres escolars caldria instar-los a revisar els seus projectes de centre en quant que assumiren les visites a museus de forma interdisciplinària i amb la vocació d'integració que es desprèn de la metodologia del *treball per projectes*. Proposant-los que actuaren sota les directrius de l'educació artística. S'ha d'evitar la utilització de la visita a un museu com una *excusa per sortir de l'aula* o una *simple anècdota*.

- Valorem molt positivament i necessària la creació d'iniciatives que promoguen espais de trobada i de reflexió. *Un treball cooperatiu entre ambdues institucions al qual s'hauria de donar carta de naturalesa mitjançant convenis i propostes conjuntes de recerca i formació. De manera que l'esquema preparar - veure - comentar (o fer algun taller) no es tanque en si mateix, sinó que siga només un pas de tot un passeig a realitzar conjuntament"* (Aguirre, 2012: 77).

Però no podem donar per acabat aquest capítol de conclusions sense fer referència i valoració al moment complicat que estan sofrint els museus a la Comunitat Valenciana. A l'actual conjuntura econòmica desfavorable, iniciada en 2008, i la manca de possibilitats laborals, s'ha afegit el fet que els consells escolars van optar en 2012 per eliminar les activitats extraescolars, i per tant, les visites a museus. La crisi generalitzada i iniciada en els darrers anys, està suposant una contínua acumulació de retallades econòmiques que afecten de manera significativa al sector de l'ensenyament públic, portant-lo a una situació de precarietat. Davant aquesta situació s'han produït moltes accions de protesta per part del col·lectiu docent, i una d'aquestes accions, la que aquí més ens afecta perquè repercuteix en la relació entre l'escola i el museu, ha estat aquest fet de renunciar a les activitats extraescolars. Aquesta decisió encara perduraria en molts casos, durant el curs 2012-2013, i ha evidenciat una manca molt pronunciada de públic escolar en teatres, granges escola, paratges naturals i museus. Per altra banda, també s'ha paralitzat l'empenta amb que s'havien promogut, en les últimes dècades, projectes

7. CONCLUSIONS

museístics. Ara l'execució d'aquests projectes, i per tant també les seues propostes educatives, està sent complex de gestionar per la dificultat de rebre recursos. Fet que ha paralytat també la contractació de personal qualificat. Tot plegat esdevé un retrocés important. No són bons temps per a l'economia, ni tampoc per fer plans de futur en tot allò referit a les visites escolars a museus.

Davant d'aquest panorama desfavorable, i possiblement per aquest motiu, els col·lectius i agents involucrats i relacionats amb l'educació als museus, han d'estar més units que mai. Hem d'aprofitar aquest moment de canvis, que propicia la revisió de motes pràctiques a causa de la situació de crisi econòmica, per donar a conèixer aquestes pràctiques (Huerta, 2012).

Les col·leccions de ceràmica junt als museus pròpiament reconeguts sobre aquesta matèria a la Comunitat Valenciana, ens ofereixen una xarxa de tradició, patrimoni i d'identitat de l'entorn que mereix l'atenció de la comunitat docent i de la comunitat universitària per a les futures reformes del panorama pedagògic valencià. La repercussió futura del museu en la societat i el seu imaginari col·lectiu dependrà en gran mesura de la relació que mantinga el museu amb les institucions educatives. No s'ha de defallir en l'intent de millorar la situació, ara menys que mai, i no perdre la tendència iniciada ja fa uns quants anys en el panorama museístic valencià pel que fa a la conscienciació per l'educació en museus que està assumint el sector educatiu.

Ens ha estat impossible privar-nos de reproduir les opinions del professor Romà de la Calle al respecte del seu sentir davant la situació actual de crisi econòmica i institucional i com fer front pel que respecta a l'educació en museus. Fem nostres aquestes opinions que reproduïm tot seguit.

El següent fragment, s'extrau d'unes converses publicades que va mantindre el professor Ricard Huerta amb el mateix Romà de la Calle (Huerta, 2013: 187-189):

“Ricard: Després d'aquests onze anys junts codirigint el postgrau d'Educació Artística i Getió de Museus, creus que hem creat la figura de l'educador de museus? Romà: La societat no ha estat a l'altura de rebre professionals o no els ha cercat. Perquè estar gent acaba amb una preparació per a completar els equips. De vegades és quasi un miracle que troben feina. Els mateixos museus posen dificultats (...).”

7. CONCLUSIONS

“Ricard: L’alumnat del postgrau d’Educació en Museus és normalment molt bo, gent interessant, preparada. Romà: Sí. I la llàstima és que acaben el curs, però després no resulta fàcil exercir d’allò en que s’han format, trobar un lloc de treball. També és cert que el panorama actual pinta el pitjor dels mons possibles. Jo no perd l’esperança que la crisi no minvarà els anhels especulars que teníem fa sols uns pocs anys, tots, i que es tornaran a trobar les aspiracions, de manera que arriben sinergies, les exposicions no cares i els projectes assequibles i imaginatius. (...) Si cal estudiar al màxim les exposicions de l’any, es fan les que calga. L’eixida no és sempre, com pareix, ‘fem sols una o dues exposicions a l’any’, No. El que passa és que has de mantenir tot l’equip al llarg de l’any, i el personal s’ha de pagar igual, cada mes, tant si fas activitats com si no en fas. Com que no hi ha exposicions ni gairebé activitats, no fan res en moltes institucions! A mi això m’indigna, però és el que passa en l’actualitat. Ja sé que només hi ha pressupost per a dues grans exposicions a l’any. Però també hi ha gent, que evidentment no has de fer fora. I en comptes de dues grans exposicions espectaculars, potser és el moment de fer, ben calculades, exposicions atractives, més reduïdes, de recerca, amb imaginació, importants pel projecte però no tant perquè siguin espectaculars, fetes a partir d’elements de la vida quotidiana, aprofitant-ho tot. És un altre concepte nou que podem implantar ara: optimar-ho tot al màxim.”

“Ricard: S’han acabat els temps dels grans fastos i dels grans actes. Romà: Ja n’hi ha prou! És evident. I per què dic això? Perquè estar gent preparada del postgrau no trobarà feina si no canvien les pràctiques als museus. Esta gent podria acompanyar l’alumnat i el públic de les visites, podria fer contactes, portar-los als museus, ajudar-los a conèixer millor tot el panorama dels museus, fer propostes ells també. Què vol dir això de muntar exposicions amb ‘Grandes obras de San Petesburgo’? No! Ja no n’és el moment. Aquestes temptacions han fotut el camp...”

“Romà: (...) Ja sé que en aquest moment tothom està més preocupat pel tema de la butxaca i per estrènyer-se el cinturó. Però estaria bé anar donant, poc a poc, solucions concretes i puntuals a la crisi. El que nosaltres fem no és solament una qüestió cultural, sinó que també estarem molt pendents de la feina de l’alumnat, una qüestió molt important.”

BIBLIOGRAFIA.

- Acaso, M. i Nuere, S. (2005) El currículum oculto visual: aprender a obedecer a través de la imagen, *Arte, individuo y sociedad*, 17, pp. 205-218.
- Anderson, G. (2004) *Reinventing the Museum, Historical and Contemporary Perspectives on the Paradigm Shift*, Walnut Creek (California): Alta Mira Press.
- Agra, M. J. (2007) Creando situaciones, el cuaderno del paseante, R. Huerta i R. de la Calle (eds.), *Espacios estimulantes. Museos y educación artística*, València: Universitat de València. pp. 199-212.
- Aguirre, I. (2004) Beyond the Understanding of Visual Culture: A Pragmatist Approach to Aesthetic Education, *International Journal of Art & Design Education*, 23 (3), pp. 256-269.
- Aguirre, I. (2012) Escola i museus: entre acords i desacords, Macaya, R. Ricomà i M. Suàrez (Coords.), *Confluències en art i educació. L'educació formal com a interlocutora en l'acció educativa del museu. IX jornada de pedagogia de l'art i museus*, Tarragona: Museu d'Art Modern i Diputació de Tarragona, pp. 71-86.
- Alderoqui, S. (comp.) (2006) *Museos y escuelas: socios para educar*, Buenos Aires: Paidós.
- Aldeoqui, S. i Pedersoli, C. (2011) La educación en los museos. De los objetos a los visitantes, Buenos Aires: Paidós.
- Allen, F (2007) Democracia, libertad y expresión: practicando las ideas de libertad y representación en la educación en salas, *Pràctiques dialògiques. Interseccions de la pedagogia crítica i la museologia crítica*, Palma: Es Baluard, pp. 184-193.
- Álvarez, M. (2009) Cambiando el papel de la educación en los museos, *Actas del Congreso Internacional Los Museos y la Educación. La formación de educadores*, Madrid: Fundación Thyssen-Bornemisza, pp. 205-209.
- Álvarez, M. D. (2007) El museo como comunidad de Aprendizaje, R. Huerta i R. de la Calle (eds.), *Espacios estimulantes. Museos y educación artística*, València: Universitat de València, pp. 109-126.
- Álvarez, M. A. (Coord.) (2005) *Didáctica e Interpretación del Patrimonio Industrial*, Gijón: CICEES.

BIBLIOGRAFIA

- Amorós, A. (2001) Los museos y la didáctica de las ciencias sociales. Una reflexión para el Museo Nacional de Cerámica de Valencia, *Íber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia* (29), pp. 107-117.
- Anderson, G. (2004) *Reinventing the Museum, Historical and Contemporary Perspectives on the Paradigm Shift*, Walnut Creek, California: AltaMira Press.
- Antúnez, N. (2008) *Metodologías radicales para la comprensión de las artes visuales en primaria y secundaria en contextos museísticos en Madrid capital*, tesis doctoral, Madrid: Universidad Complutense.
- Arriaga, A. (2008) Educación en museos y prácticas de interpretación de las obras de arte, *Aprendiendo con arte. Patrimonio y sociedad*, Pamplona: Cederna-Garalur, pp. 101-112.
- Arriaga, A. (2011) Desarrollo del rol educativo del museo: narrativas i tendencias educativas, *Revista digital do LAV*, 7 (4), pp. 1-23.
- Artero, T. (2007) *Avui serem els primers ceramistes de la història: ceràmica neolítica per a nens i nenes*, l'Alcora, Castelló: Ajuntament de l'Alcora i Museu de Ceràmica de l'Alcora.
- Artero, T. (2013) *La cerámica al otro lado de la vitrina. Programa educativo del Museo de Cerámica de l'Alcora*, projecte final de carrera, l'Alcora, Castelló: Escola Superior de Cerámica de l'Alcora.
- Augustowsky, G. (2012) *El arte en la enseñanza*. Buenos Aires, Paidós.
- AVALEM, Associació Valenciana d'Educadors en Museus i patrimonis, avalem.wordpress.com/
- Berry, N. (1998) A focus on art museum/school collaborations, *Art Education*, 51 (2), pp 8-14.
- Bisquerra, R. (1989) *Métodos de investigación educativa. Guía práctica*, Barcelona: Ediciones CEAC.
- BOE de 8 de desembre de 2006, Reial Decret 1513/2006 de 7 de desembre, pel qual s'estableixen les ensenyances mínimes de l'Educació Primària.
- Calaf, R. (coord.) (2003) *Arte para todos. Miradas para enseñar y aprender el patrimonio*, Gijón: Ediciones Trea.
- Calaf, R. (2006) *Miradas al patrimonio*, Gijón: Trea.
- Calaf, R. (2009) *Didáctica del patrimonio: epistemología, metodología y estudio de casos*, Gijón: Trea.
- Calaf, R. i Fontal, O. (coords.) (2004) *Comunicación educativa del patrimonio: referentes, modelos, ejemplos*, Gijón: Trea.
- Calaf, R. i Fontal, O. (2007) Metáforas para conceptualizar el patrimonio artístico y su enseñanza, R. Huerta i R. de la Calle (eds.), *Espacios estimulantes. Museos y educación artística*, València: Universitat de València, pp. 67-89.

BIBLIOGRAFIA

- Carceller, P.; Guardiola, M.; Llácer, L.; Orozco, M. i Vilar, O. (2006) *Manises. Museu de la ceràmica*, València: Diputació de València, SARC.
- Cardona, M. C. (2002) *Introducción a los métodos de investigación en educación*, Madrid: Editorial EOS.
- Careri, F. (2002) *Walkscapes. El andar como práctica estética*, Barcelona: Gustavo Gili.
- Carr, W. i Kemmis, S. (1988) *Teoría crítica de la enseñanza. La investigación-acción en la formación del profesorado*, Barcelona: Martínez Roca.
- CECACE, Centre d'Estudis sobre el Canvi en la Cultura i l'Educació, www.cecace.org
- Celia, M.; Dillon, V.; Tedechi, A.; Prete, N. i Castillo, C. (2004) El arte cerámico: una exploración sobre técnica y creatividad como inclusivos versus complementarios, *Arte, individuo y sociedad* (16), pp. 159-196.
- Circuit de Museus Tèxtils i de Moda de Catalunya, www.circuitmuseustextils.cat
- Cohen, L. i Manion, L. (1990) *Métodos de investigación educativa*, Madrid: La Muralla.
- Coll, J. (1999) Los museos de cerámica en España. Investigación y difusión, *Boletín de la Sociedad Española de Cerámica y Vidrio* (38), pp. 359-368.
- Coll, J. (2006) La azulejería valenciana desde los siglos medievales hasta el siglo XVII (900-1680), *Azulejería en Valencia. De la Edad Media a principios del s. XIX*, València: Consell General del Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana, pp. 15-39.
- Coll, J. (2009) *La cerámica valenciana (Apuntes para una síntesis)*, València: AVEC – Gremio.
- Col·lecció museogràfica de ceràmica de Potries, www.potries.org
- Consell Escolar de l'Estat, curs 2007-2008, Informe anual sobre l'estat i situació del sistema educatiu espanyol corresponent al curs 2007/2008, sessió plenària de 4 de juny del 2009.
- Conselleria d'Educació. Generalitat Valenciana, www.edu.gva.es
- Conselleria de Cultura. Generalitat Valenciana, www.cult.gva.es/dgpa/museus/musesus.asp
- CREATIVA. Grup de recerca, www.maestrosymuseos.com
- Currículum de l'Educació Plàstica de la Comunitat Valenciana, segons el decret 20/1992 de 17 de febrer del Govern Valencià.
- De la Calle, R. (2006) Los jóvenes y los museos, http://elpais.com/diario/2006/05/17/cvalenciana/1147893495_850215.html, consultat el 29 d'abril de 2013
- De la Dueña, O. (2010) Potries reune 2000 años de cerámica, <http://www.lasprovincias.es/v/20100818/safor/potries-reune-anos-ceramica-20100818.html>, consultat el 29 d'abril de 2013.
- DD. AA. (1992) *A la recerca de la Història perduda. Guia del Museu Municipal per a xiquets*, quadern educatiu, Paterna, València: Museu Municipal de Paterna i Ajuntament de Paterna.

BIBLIOGRAFIA

- DD. AA. (2000) *La ruta de la cerámica*, Castelló de la Plana: ASCER
- DD. AA. (2004) *Giocare con l'arte al MIC Faenza*, fullet informatiu dels 25 anys del programa educatiu *Giocare con l'Arte*, Faenza (Itàlia): Museo Internazionale delle Ceramiche.
- DD. AA. (2005) *Didáctica e interpretación del patrimonio Industrial*, Gijón: Incuba, Asociación de Arqueología Industrial.
- DD. AA. (2009a) *Actas del I Congreso Internacional Los Museos en la Educación. La Formación de Educadores*, Madrid: Fundación Thyssen-Bornemisza.
- DD. AA. (2009b) *Art viu. Talleres didácticos. Golafre, viaje al mundo de los colores*, Vilafamés, Castelló: Museu d'Art Contemporani Aguilera Cerni.
- DD. AA. (2010a) *Actividad educativa: visitas guiadas Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias González Martí*, València: Museu Nacional de Ceràmica y de las Artes Suntuarias González Martí i Ministeri de Cultura.
- DD. AA. (2010b) *Desafios da educação artística em contextos ibero-americanos*, Porto: APECV, Associação de Professores de Expressão e Comunicação Visual.
- DD. AA. (2010c) *Terrisseries Medievales*, Paterna, València: Ajuntament de Paterna, Museu Municipal de Ceràmica de Paterena i Arqueodidáctica.
- DD. AA. (2011a) *Maestros de la Cerámica y sus escuelas. Enric Mestre*, Muel, Zaragoza: Taller-Escuela Cerámica de Muel i Diputación de Zaragoza.
- DD. AA. (2011b) *Terrart. Revista ceràmica contemporània* (38), Barcelona: Associació Ceramistes de Catalunya.
- DD. AA. (2011c) *Somos ya más de 10.000*, *Uniceram* (70), pp. 14-15.
- DD. AA. (2011d) *La Cerámica Valenciana. ¡Descúbrela!*, *Uniceram* (70), pp. 6-7.
- DD. AA. (2002) *La educación artística en el ámbito de la educación no formal*, *Arte, individuo y sociedad* (Anejo I), pp. 421-426.
- Díaz, E. i Peris, J. (coords.) (1996) *Alcora, un segle d'art i indústria*, Castelló de la Plana: Fundació Caixa Castelló – Bancaixa.
- DOCV (Diari Oficial de la Comunitat Valenciana), 5562 de 24 de juliol de 2007, 30.110. DECRET 111/2007 de 20 de juliol del Consell, pel qual s'estableix el Currículum de l'Educació Primària de la Comunitat Valenciana.
- Domènech, J. (2013) *Museus virtuals com a recurs didactic. Construint ponts digitals entre els museus i l'aula, @tic. Revista d'innovació educativa* (10), pp. 92-100.
- Domínguez, A. (2003) *La ciudad como museo: ciudadesarqueológicas*, *Actas de los XIV Cursos Monográficos sobre Patrimonio Histórico*, pp. 131-146.
- Domínguez, A. (2004) *La museología participativa. La función de los educadores de museo*, *Actas de los XIII Cursos Monográficos sobre Patrimonio histórico*, pp. 99-117.

BIBLIOGRAFIA

- Domínguez, A. (2009) La universidad y el museo como espacios clave en la educación y comunicación, *Aprender en el museo. 20 años del Máster en Museos: Educación y Comunicación. Catálogo de la Exposición*, Huesca: Obra Social Ibercaja, pp. 11-14.
- Domínguez, A. i Lavado, P. (2011) El Museo. Un espacio para educar, *CECA Education* (21), pp. 85-91.
- Domínguez, R. i Huerta, R. (2011) Aula Infinita. Aproximació als aspectes identitaris del futur professorat de secundària de dibuix, *@tic. Revista d'Investigació Educativa* (6), pp. 77-85.
- Duncum, P. (2001) Visual Culture: Developments, Definitions, and Directions for Art Education, *Studies in Art Education*, 42 (2), pp. 101-112.
- Duncum, P. (2007) Aesthetics, Popular Visual Culture and Designer Capitalism, *International Journal of Art and Design Education*, 26 (3), pp. 285-295.
- Duncum, P. (2008) Holding Aesthetics and Ideology in Tension, *Studies in Art Education*, 49 (2), pp. 122-135.
- EDARTE, Grupo de investigación (ed.) (2013) *Investigar con jóvenes: ¿Qué sabemos de los jóvenes como productores de cultura visual?*, Pamplona: Pamiela – Edarte (UPNA/NUP).
- EDARTE, Grupo de investigación, www.edarte.org
- Eisner, E. W. (1995) *Educación la visión artística*, Barcelona: Paidós.
- Eisner, E. W. (2002) Ocho importantes condiciones para la enseñanza y el aprendizaje en las artes visuales, *Arte, individuo y sociedad (Anejo I)*, pp. 47-55.
- Eisner, E. W. (2009) El museo como lugar para la educación, *Actas del Congreso Internacional. Los Museos en la Educación. La formación de Educadores*, Madrid: Fundación Thyssen-Bornemisza, pp. 13-21.
- Erstes Deutsches Fliesenmuseum, Boizenbourg (Alemania), www.jugendstilfliesenmuseum.de
- Espona, P. (2001) La sociedad digital y las nuevas tecnologías de la comunicación, A. Fosati i R. Huerta (coords.), *Els valors de l'art a l'ensenyament*, València: Universitat de València, pp. 101-106.
- Estall, V. J. (1997) *La industria cerámica en Onda. Las fábricas 1778-1997*, Onda, Castelló: Ajuntament d'Onda.
- Estall, V. J. (2000) *Catálogo de la colección de azulejos del siglo XIX del Museu del Taulell*, Onda, Castelló: Faenza Editrice.
- Estall, V. J. (2003) *Historia, arte y tradición de los azulejos valencianos*, Onda, Castelló: Comune di Fiorano Modenese i Museu del Taulell "Manolo Safont".
- Estatuts de la Fundació Museu del Taulell "Manolo Safont" de la Comunitat Valenciana, Onda, Castelló: Fundació Museu del Taulell "Manolo Safont" de la C. V.

BIBLIOGRAFIA

- Esteve, A. i Soriano, J. (1998) *Els tallers didàctics de l'IVAM*, València: IVAM
- Esteve, F. (1993) *Ceràmica d'Onda*, Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.
- Facundo, A. (1999) *El Dibujo. Enseñanza Aprendizaje*, València: Universitat Politècnica de València.
- Falk, J. H. (2008) Viewing Art Museum Visitors Through the Lens of Identity, *Visual Arts Research*, 34 (2), pp. 25-34.
- Falk, J. H. & Dierking, L. D. (2000) *Learning from museums: Visitor experiences and the making of meaning*, Walnut Creek, California: Alta Mira Press.
- Fontal, O. (2007) ¿Se están generando nuevas identidades? Del Museo contenedor al museo patrimonial, R. Calaf, O. Fontal, R. E. Valle (coords.), *Museos de arte y educación. Construir patrimonios desde la diversidad*, Gijón: Trea, pp. 27-32.
- Fontal, O. (2009) Los museos de arte: un campo emergente de investigación e innovación para la enseñanza del arte, *REIFOP*, 12 (4), pp. 75-88.
- Fontal, O. (2010) La investigación universitaria en Didáctica del Patrimonio: aportaciones desde la Didáctica de la Expresión Plástica, *Actes del II Congrés Internacional de Didàctiques Específiques*, Girona: Universitat, Departament de didàctiques específiques, pp. 1-7.
- Fontal, O. (2012) Patrimonio y educación. Una relación por consolidar, *Revista Aula* (208), pp. 10-13.
- Fontal, O. i Calaf, R. (2007) *Museos de arte y educación: construir patrimonios desde la diversidad*, Gijón: Trea.
- Fontal, O. i Calaf, R. (2010) *Como enseñar arte en la escuela*, Gijón: Trea.
- Fontana, A. i Frey, J. H. (1994) Interviewing, Denzin, N. K i Lincoln, Y. S. (eds.), *Handbook of qualitative research*, Londres: Sage publications, pp. 361-366.
- Fosati, A. i Huerta, R. (coords.) (2001) *Los valores del arte en la enseñanza. Comunicaciones*, València: Univesitat de València.
- Freedman, K. (2006) *Enseñar la cultura visual. Currículum, estética y la vida social del arte*, Barcelona: Octaedro.
- Fulleo, F. (1987) *Programación de la visita escolar a los museos*, Madrid: Escuela Española, S.A.
- Galvez, M. (2000) *El museo como escenario educativo en la España contemporánea. 1875-1975*, tesis doctoral, Murcia: Universidad de Murcia.
- Gámez, M. J. (2002) Els estudis culturals i la crítica als processos i estructures de la comunicació, *Anuari de l'Agrupació Borronenca de Cultura* (13), Borriana Castelló: Agrupació Borriana de Cultura, pp. 31-36.
- García, A. (2005) Los departamentos de educación y acción cultural: Presentación de un modelo, R. Huerta i R. de la Calle (eds.), *La mirada inquieta. Educación artística y museos*, València: Universitat de València, pp. 41-58.

BIBLIOGRAFIA

- García, A. (1988) *Didáctica del museo. El descubrimiento de los objetos*, Madrid: Ediciones de la Torre.
- Gardner, H. (1994) *Educación artística y desarrollo humano*, Barcelona: Paidós.
- Gay, L. R. i Airiasian, P. (2000) *Educational research. Competencies for analysis and application*, Columbia (EE.UU.): Merrill-Prentice Hall.
- Gomis, J. M. (1990) *Evolució històrica del taulellet*, Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.
- González, M. (1952) *Cerámica del Levante Español*, Barcelona: Editorial Labor.
- González, N. (2007) *L'ús didàctic i el valor educatiu del patrimoni cultural*, tesis doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- González, T. (2008) El museu com a espai de trobada entre la educació i la cultura, *Temps d'educació* (35), pp. 119-126.
- Grangel, E. (coord.) (2011) *Museu de ceràmica de l'Alcora, l'Alcora*, Castelló: Ajuntament de l'Alcora i Museu de Ceràmica de l'Alcora.
- Guilabaut, S. (2006) El museo del intercambio, *Babelia* (756), *El País* de 20 de maig.
- Guillamet, L. (2012) *Memòria de les pràctiques a Fragments Serveis Culturals*, memòria de pràctiques del Màster d'Estudis Avançats en Història de l'Art, no publicat, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Guisasola, J. i Morentin, M. (2007) ¿Qué papel tienen las visitas escolares a los museos de ciencias en el aprendizaje de las ciencias? Una revisión de las investigaciones, *Enseñanza de las Ciencias*, 25 (3), 401-414.
- Hein, G. (1999) Is meaning making constructivism? Is constructivism meaning making? *Exhibitionist* 18 (2), pp 15-18.
- Hernández, F. (2000) *Educación y cultura visual*, Barcelona: Octaedro.
- Hernández, F. (2007) *Espigador@s de la Cultura Visual. Otra narrativa para la educación de las artes visuales*, Barcelona: Octaedro.
- Hernández, F. (2008) La investigación basada en las artes. Propuestas para repensar la investigación en educación, *Educatio siglo XXI* (26), p. 85-118.
- Hernández, F.; Juanola, R. i Morejón, L. (Comp.) (2000) *IV Jornades d'història de l'educació artística*, Barcelona: Universitat de Barcelona i Universitat de Girona.
- Hoppe, M. J. (coord.) (2006) *Azulejería en Valencia. De la Edad Media a principios del s. XIX*, València: Consell General del Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana.
- Hooper-Greenhill, E. (1991) *Museum and Gallery Education*, Leicester: Leicester University Press.
- Hooper-Greenhill, E. (1998) *Los museos y sus visitantes*, Gijón: Ediciones Trea.
- Hooper-Greenhill, E. (2000a) *Museums and the Interpretation of Visual Culture*, London: Routledge

BIBLIOGRAFIA

- Hooper-Greenhill, E. (2000b) Changing values in the Art Museum: rethinking communication and learning, *International Journal of Heritage Studies*, 6 (1), pp. 9-31.
- Huerta, R. (coord.) (2003) Radiografía de la Educación Artística, *EARI Educación artística. Revista de investigación* (1).
- Huerta, R. (2004a) *Cultura visual a Ontinyent*, Ontinyent, València: Caixa d'Estalvis d'Ontinyent.
- Huerta, R. (com.) (2004b) *Full didàctic l'Art de la Guerra. Proposta 6-10 anys*, València: Patronat Martínez Guericabeitia i Fundació General Universitat de València.
- Huerta, R. (com.) (2004c) *Full didàctic l'Art de la Guerra. Proposta 11-14 anys*, València: Patronat Martínez Guericabeitia i Fundació General Universitat de València.
- Huerta, R. (2005) El museo tipográfico urbano. La ciudad como un paisaje de letras, R. Huerta i R. de la Calle (eds.), *La Mirada inquieta. Educación artística y museos*, València: Universitat de València, pp. 221-249.
- Huerta, R. (2006) *Art i Públics. La recepció i l'ús del patrimoni cultural identitari entre els mestres de les comarques centrals*, València: Institució Alfons el Vell.
- Huerta, R. (2007) *Del aula al museo. Usos y estrategias de los maestros en las visitas a exposiciones. Informe final*, projecte d'investigació, València: Institut de Creativitat i Innovacions Educatives de la Universitat de València.
- Huerta, R. (2008) Estrategias de los maestros en las visitas a museos, *Actas del II Congreso Internacional de Educación Artística y Visual*, Granada: Universidad de Granada
- Huerta, R. (2009) Siete años y un día. Formando educadores de museos en la Universidad de Valencia, *Actas del Congreso Internacional Los Museos en la Educación. La Formación de Educadores*, Madrid: Fundación Thyssen-Bornemisza, pp. 316-319.
- Huerta, R. (2010a). ¿Qué esperan los museos de los maestros?, *Revista In-Visibilidades* (0), pp. 54-65.
- Huerta, R. (2010b) *Maestros y museos. Educar desde la invisibilidad*, València. Universitat de València.
- Huerta, R. (2011) Maestros, museos y artes visuales. Construyendo un imaginario educativo, *Arte, Individuo y Sociedad*, 23 (1), pp. 55-73.
- Huerta, R. (2012) La visibilitat dels mestres en les visites d'escoles a museus, A. Macaya, R. Ricomà i M. Suárez (Coords.), *Confluències en art i educació. L'educació formal com a interlocutora en l'acció educativa del museu. IX jornada de pedagogia de l'art i museus*, Tarragona: Museu d'Art Modern i Diputació de Tarragona, p. 19-35.

BIBLIOGRAFIA

- Huerta, R. i De la Calle, R. (eds.) (2005) *La Mirada inquieta. Educación artística y museos*, València: Universitat de València.
- Huerta, R. i De la Calle, R. (eds.) (2007) *Espacios estimulantes. Museos y educación artística*, València: Universitat de València.
- Huerta, R. i De la Calle, R. (eds.) (2008) *Mentes sensibles. Investigar en educación y en museos*, Valencia: Universitat de València.
- Huerta, R. i De la Calle, R. (2009) Cal formar gent que pugua arribar millor al món de l'art, *Futura. La revista d'educació de la Universitat* (14/15), pp. 48 i 49.
- Huerta, R. i De la Calle, R. (2013) *Patrimonios migrantes*, Valencia: Universitat de València.
- Huerta, R.; De la Calle, R. i Ribera, M. (2007) Preparing Art Education Specialists for Museums, *9th International Conference on Arts and Cultural Management*, AIMAC, <http://www.adeit.uv.es/aimac2007/index.php>
- ICOM, www.icom-ce.org
- Janessick, V. J. (1994) The dance of qualitative research design: metaphor, methodolatry, and meaning, N. Denzin & Y. Lincol (Eds.), *Handbook of qualitative research*, pp.209-219.
- Jové, G.; Betrain, E. (2012) Entretegiendo encajes entre la universidad, los centros de arte y las escuelas, *Arte, individuo y sociedad*, (24-2), p. 301-314.
- Jové, G.; Betrain, E.; Ayuso, H. i Vicents, L. (2012) Proyecto "Educ-arte - Educa^(r)t": espacio híbrido, *Pulso. Revista de Educación* (35), p. 177-196.
- Jové, G. i Olivera, O. (2011) Viaje a través del tiempo. Diálogo entre obras de arte, *Pulso. Revista de Educación* (34), p. 159-182.
- Juanola, R. (1997) Arte, ciencia y creatividad: un estudio de la escuela operativa italiana, *Arte, individuo y sociedad* (9), pp. 11-31.
- Juanola, R. i Colomer, A. (2005) Museos y educadores: perspectivas y retos de futuro, R. Huerta i R. De la Calle (eds.) *La mirada inquieta. Educación artística y museos*, València: Universitat de València, pp. 21-38.
- Juanola, R. i Calbó, M. (2007). "La educación estético-artística y el museo: un "link" por sus recorridos comunes". A R. Huerta i R. de la Calle (eds.): *Espacios Estimulante. Museos y educación artística*, pp. 25-44. València: Universitat de València.
- Latorre, A.; Del Rincón, D. i Arnal, J. (1997). *Bases metodológicas de la investigación educativa*. Barcelona: Hurtado ediciones.
- Leal, J. (dir.) (2009). *Los Museos de la Comunitat Valenciana. Anuario 2009*. València: Anuarios Culturales.
- Lezkano, J. M. (2010) Un proyecto artístico para Urdaiban, *Actas del 6º Encuentro Internacional ICOM-España. Actualidad en Museografía*, Bilbao: ICOM-España, pp. 141-151.

BIBLIOGRAFIA

- Lindauer, M. (2003) *Inside, out, and back again: The relationship of new museology and curriculum studies to museum education*, Washington, DC: Smithsonian Center for Education and Museum Studies.
- LOE, Ley Orgánica de Educación 2/2006, de 3 de mayo (BOE 4 de mayo de 2006).
- LOMQUE, Ley Orgánica para la mejora de la Calidad Educativa, www.mecd.gob.es/servicios-al-ciudadano-mecd/participacion-publica/lomce/20121219-borrador-lomce.pdf, consultada el 4 d'abril de 2013.
- López, E. (2010) Entre el entusiasmo y la inestabilidad: el vaivén diario de las educadoras de museos, *Revista de Museología* (47), pp. 17-24.
- López, E. (2012) Qui va planejar ser educadora de museus de gran?: desafiaments d'una carrera professional en construcció, A. Macaya, R. Ricomà i M. Suárez (Coords.), *Confluències en art i educació. L'educació formal com a interlocutora en l'acció educativa del museu. IX jornada de pedagogia de l'art i museus*, Tarragona: Museu d'Art Modern i Diputació de Tarragona, p. 53-69.
- Mac Devit, A. (2011) Lecciones culturales. La programación educativa de los museos adapta su evolución a los tiempos, *Noticias del ICOM*, 64 (3), pp. 10 i 11.
- Macaya, A. (2012) Art, museus, escola. Un univers de relacions possibles, A. Macaya, R. Ricomà i M. Suárez (Coords.), *Confluències en art i educació. L'educació formal com a interlocutora en l'acció educativa del museu. IX jornada de pedagogia de l'art i museus*, Tarragona: Museu d'Art Modern i Diputació de Tarragona, p. 11-15.
- Macaya, A.; Ricomà, R. M. i Suárez, M. (Coords.) (2012) *Confluències en art i educació. L'educació formal com a interlocutora en l'acció educativa del museu. IX jornada de pedagogia de l'art i museus*, Tarragona: Museu d'Art Modern i Diputació de Tarragona.
- Mandoki, K. (2006) *Estética cotidiana y juegos de la cultura: Prosaica I*, México: Siglo XXI.
- Marín, R. (2003) *Didáctica de la educación artística*, Madrid: Perarson Educación.
- Marín, R. (ed.) (2005) *Investigación en educación artística*, Granada: Universidad de Granada i Universidad de Sevilla.
- Martínez, M. (2010) Relaciones entre la educación artística, patrimonio y las tecnologías de la información y la comunicación: el caso de los museos valencianos y la inserción del pedagogo, *Revista Iberoamericana de educación*, 52 (2), www.rieoei.org/deloslectores/3598Martinez.pdf
- Martínez, O. (2002) Tres elements d'alquímia: Pedagogia, Ciudad i Museu, *Revista Catalana de pedagogía* (1), pp. 267-292.
- Maykut, P. i Morehouse, R. (1994) *Beginning qualitative research. A Philosophic and practical guide*, Londres: Falmer press.
- McCormick, R. i James, M. (1996) *Evaluación del currículum en los centros escolares*, Madrid: Morata.

BIBLIOGRAFIA

- McKernan, J. (1999): *Investigación acción y currículum*, Madrid: Morata.
- Mei, E. (2012) *Las actividades educativas en los museos de cerámica. Análisis comparativo entre los museos de cerámica de la Comunidad Valenciana y la región de Umbría (Italia)*, treball final de curs, València: Diploma en Educació i Museus de la Universitat de València, no publicat.
- Meléndez, A. (2009) Concepciones de la educación artística en museo: El caso de las educadoras del Museo Nacional de Bellas Artes de Chile, *Actes del II Congrés Internacional de didàctiques*, Girona: Universitat de Girona, www.udg.edu/portals/3/didactiques2010/guiacdII/ACABADES%20FINALS/338.pdf
- Mesquida, M. i Vandendorpe, M. (1999) *Museu Municipal de Ceràmica de Paterna. Quadern d'activitats*, Paterna, València: Ajuntament de Paterna - Regidoria de Cultura.
- Miralles, N. (2010) *Museos de arte como catalizadores de la renovación en educación artística. Propuestas para una nueva educación artística en el ámbito museal chileno y sus implicaciones en la educación formal*, tesis doctoral, Madrid: Universidad Complutense.
- Mirzoeff, N. (2003) *Una introducción a la cultura visual*, Barcelona: Paidós.
- Mirzoeff, J. (1998) *Guía práctica para la interpretación del patrimonio*, Sevilla: Consejería de Cultura, Junta de Andalucía.
- Munari, B. (1982) *Il Laboratorio per bambini a Faenza*, Bolonia: Zanichelli.
- Museo de Alfareria vasca, Elosu (Álava), www.euskalzeramika.com
- Museo del Azulejo de Montevideo, www.montevideo.gub.uy/ciudad/cultura/museo-del-azulejo
- Museo del Barro. Asunción (Paraguay), www.museodelbarro.org
- Museo Internazionale delle Ceramiche, Faenza (Itàlia), www.micfaenza.org
- Museo Lladró, Tavernes blanques (València), <http://museo.lladro.com/sitio-museolladro-ESP/index.html>
- Museo Regionale della Ceramica, Deruta (Itàlia), www.museoceramicaderuta.it
- Museu de Belles Arts de Castelló, <http://www2.dipc.es/museos/BellesArts/home.asp>
- Museu de Ceràmica de Barcelona, www.museuceramica.bcn
- Museu de Ceràmica de l'Alcora, sites.google.com/site/museualcora/ i www.lalcora.es/node/521
- Museu de Ceràmica de Manises, www.manises.com/tuportal/aspmanises/museo.asp
- Museu de Ceràmica de Paterna, www.paterna.es
- Museu de Ceràmica Popular de l'Ametlla de Mar, www.ametllademar.cat
- Museu de la Baronia de Ribesalbes, www.ribesalbes.es/ca/museu/ceramica
- Museu de la cantereria. Centre Agost, www.museuagost.com
- Museu de la Rajoleria de Paiporta, www.aytopaiporta.es
- Museu del Cantir d'Argentona, www.museucantir.org

BIBLIOGRAFIA

- Museu del Taulell "Manolo Safont" d'Onda, www.museoazulejo.org
- Museu Municipal de Benetússer, www.benetusser.es/conocenos/museo-municipal
- Museu Nacional de Cerámica i de les Arts Sumptuaries González Martí, mnceramica.mcu.es/
- Museu Nacional do Azulejo de Lisboa, www.museudoazulejo.pt/
- Navarro, G. (1993) Ressenya del llibre de Francesc Esteve Gálvez, *Ceràmica d'Onda, Butlletí de l'associació Arqueològica de Castelló* (13), Castelló de la Plana: Associació d'Arqueologia de Castelló, pp. 105-106.
- Navarro, G. (2011) Cultura Visual y enseñanza de la historia. La percepción de la Edad Media, *EARI. Educación Artística Revista de Investigación*, (2), pp. 153-160.
- O'Neil, M. (2011) Caminos de excelencia. Los educadores de los museos hoy necesitan desarrollar un pensamiento crítico sobre los métodos que hay detrás de sus acciones, *Noticias del ICOM*, 64 (3), pp. 12 i 13.
- O'Neil, M. i Dufresne-Tasse, C. (2011) "Mejores prácticas". *Proyectos de educación y acción cultural. Análisis de un proyecto*, ICOM-CECA, <http://icom-ce.org/recursos/File/Buenas%20Practicas%20CECA.pdf>
- OEPE, Observatorio de Educación Patrimonial en España, <http://www5.uva.es/oepe/externa.php>
- Padró, C. (2000) *La funció educativa dels museus: un estudi sobre les cultures museístiques*, tesis doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Padró, C. (2003) La museología crítica como una forma de reflexiona sobre los museos como zonas de conflicto e intercambio, V. D. Almazán i J. P. Lorente (coords.), *Museología crítica y arte contemporáneo*, Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, pp. 51-70.
- Padró, C. (2005) Museos y educación artística: redes de paso, encrucijadas difusas, zonas de conflicots, R. Marin (coord.), *Investigación en educación artística: temas, métodos y técnicas de indagación sobre el aprendizaje y las enseñanzas de las artes y las culturas visuales*, Granada: Universidad de Granada, pp. 495-508.
- Padró, C. (2006) Repensar los museos, la educación y la historia del arte, C. Belda i M. T. Marín, *La museología y la historia del arte*, Murcia: Editum, Ediciones de la Universidad de Murcia, pp. 51-74.
- Padró, C. (2007) Borrar, arrugar, inscribir y deshacer pergaminos arrugados, R. Huerta i R. de la Calle (eds.), *Espacios Estimulante. Museos y educación artística*, València: Universitat de València, pp. 179-197.
- Padró, C. (2009) Compartiendo momentos de tránsito: la investigación educativa en museos como un espacio de posibilidad inmediata, *Actas do I Seminário de Investigaçao em Museologia dos Países de Língua Portuguesa e Espanhola* (2), Porto: Universidade do Porto, Faculdade de Letras, Departamentode Ciências e Técnicas do Património, pp. 34-46

BIBLIOGRAFIA

- Pastor, M. I. (1989) La necessitat de cooperació de l'escola amb les institucions socio-culturals: implicacions en l'àmbit de la formació del professorat, *Educació i Cultura* (7), pp. 89-97.
- Pastor, M. I. (2004) *Pedagogía museística. Nuevas perspectivas y tendencias actuales* Barcelona: Ariel.
- Pérez, C. (textos) i TORRES, D. (dibuixos) (1999) *Te veo IVAM. Una visita a l'Institut Valencià d'Art Modern*, València: IVAM i Generalitat València.
- Pérez, G. (1998) *Investigación cualitativa. Retos e interrogantes. Métodos y análisis de datos*, Madrid: La Muralla.
- Pérez, I. V. (1996) *Cerámica arquitectónica valenciana. Los azulejos de serie* (Ss. XVI-XVII), Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.
- Pérez, I. V. (2000) *Cerámica arquitectónica. Azulejos valencianos de serie. El siglo XIX*, Castelló de la Plana: Institut de Promoció Ceràmica – Diputació de Castelló.
- Pérez, J. i REQUENA, R. (1987) *Taulells de Manises 1900-1936*, Manises: Ajuntament de Manises i Museu de Ceràmica de Manises.
- Plan Nacional de Educación y Patrimonio, ipce.mcu.es/pdfs/PNEducPatrimonio.pdf
- Quinn, T. (2006) Exhibits Through the "Other Eye": How Popular Education Can Help Us Make Museums that Push, *The Journal of Museum Education*, 31 (2), pp 95-104.
- Ramón, R. (2010) Imatges comunes, entorns quotidians. Una aproximació a la didàctica del patrimoni històric de la Ribera a partir de la cultura visual, *Actas del III Congreso Internacional de Educación Artística*, Màlaga: Universidad de Màlaga.
- Ramón, R. (2012) *Lladró: análisis de la creación cultural de una estética. De la tradición industrial de la cerámica valenciana a la recepción social de una marca*, tesis doctoral, València: Universitat de València.
- Ray, A. (2000) *Spanish Pottery*, Londres: V&A Publications.
- Red de Museos Etnográficos de Asturias, www.redmeda.com
- Revista Ibero-americana de Educación, www.rieoei.org
- Ribera, M. (2000) *Educació Artística. Visita a un museu d'Art modern*, treball per a Projectes de Pintura I, no publicat, València: Facultat de BBAA de la Universitat Politècnica.
- Ribera, M. (2005) Un estiu de ceràmica. Experiència educativa al Museu del Taulell Manolo Safont, *Actes del Congrés internacional Museus & Educació Artística*. València: Universitat de València.
- Ribera, M. (2006a). La tecnologia en la didàctica del Museu del Taulell "Manolo Safont", J. Pérez i V. Estall (Coords.), *El azulejo, evolución técnica: del taller a la fábrica. Actas del XI Congreso Anual de la Asociación de Ceramología*, Onda, Castelló: Assosiació de Ceramologia i Fundació Museu del Taulell.

BIBLIOGRAFIA

- Ribera, M. (2006b) *Estrategias de los maestros en el museo. Experiencias didácticas en el Museo del Azulejo "Manolo Safont"*, treball d'investigació, València: Universitat de València.
- Ribera, M. (2007) Estrategies dels mestres al Museu del Taulell Manolo Safont. Experiència didàctica "Al voltant dels taulells", *Actes del II Congrés d'Educació de les Arts Visuals*, Barcelona: Universitat de Barcelona, pp.369-380.
- Ribera, M. (2008) El Museu, una ferramenta educativa. El cas del Museu del Taulell "Manolo Safont". Activitat: "Descobrir els taulells", *Actes de les I Jornades d'Educació Infantil*, Castelló de la Plana: CEFIRE.
- Ribera, M. (2010) Un projecte educatiu per al Museu del Taulell d'Onda. "A què fan olor els taulells?" A *EARI Educación Artística. Revista de investigación* (2), pp. 175-183.
- Ribera, M. (2011a) *A què fan olor els taulell? La guia dels mestres*. Onda, Castelló: Fundació Museu del Taulell "Manolo Safont" i CatalunyaCaixa.
- Ribera, M. (2011b). *A què fan olor els taulell? El dossier de les famílies*. Onda, Castelló: Fundació Museu del Taulell "Manolo Safont" i CatalunyaCaixa.
- Ribera, M. i Huerta, R. (2008) Indagando en las actividades educativas de los museos de cerámica valencianos, R. Huerta i R. de la Calle (eds.), *Mentes sensibles. Investigar en educación y museos*, València: Universitat de València, pp. 179-201,
- Rodalabola. La Web de l'Oci per a xiquets, www.rodalabola.com
- Rodríguez, G.; Gil, J. i García, E. (1999) *Metodologías de la investigación cualitativa*. Málaga: Algibe.
- Rodríguez, M. J. (2008). *Rally Alfarero*, unitat didàctica, Agost, Alacant: Centre Agost. Museu d'alfareria, no publicat.
- Rogoff, I. (2008) *Turning*, *E-flux journal* (0), [//www.e-flux.com/journal/turning/](http://www.e-flux.com/journal/turning/), consultat el 4 de març de 2013
- Sánchez, R. (2011) *La cerámica valenciana. Descubrela!* Manises (València): Associació Valenciana de Ceràmica. AVEC-Gremio.
- Sánchez, T. (coord.) (2007) *Summa Artis. Historia General del Arte. Cerámica Española*, (62), Madrid: Espasa Calpe.
- Santacana, J. i Llonch, N. (2008). *Museo Local. La cenicienta de la cultura*. Gijon: Ediciones Trea.
- Sekules, V. (2003) The museum and the teacher, Sekules & Xanthoudaki, *The teacher, the school and the museum*, Socrates Programme of EU-University of East Anglia.
- Servres Cité de la Ceramique, Sevres (França), www.sevresciteceramique.fr
- Sistema Territorial del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, www.mnatec.cat/sisema_museus.php

BIBLIOGRAFIA

- Soler, M. P. (1987) *Historia de la ceràmica valenciana*, Valencia: Vicent Garcia Editores.
- Soriano, J. (1997) *Un modelo de espacio educativo en el Museo de Arte Moderno: recrear las reglas de juego de la creación plàstica*, tesis doctoral, València: Universitat Politècnica de València.
- Soto, L. i Huerta, R. (2008) 10.000 Huevos. La escuela se implica con los artistas, *Actas del II Congreso Internacional de Educación Artística i Visual*. Granada: Colegio Oficial de Doctores y Licenciados en BBAA de Andalucía.
- Stake, R. (1998) *Investigación con estudio de casos*, Madrid: Morata.
- Stamp, D. (1993) The informed muse: The implications of The New Museology for museum practice, *Museum management and curatorship* (12), pp 267-283.
- Storey, J. (2002) *Teoría cultural y cultura popular*, Barcelona: Octaedro.
- Trempat, J. i Masegosa, J. J. (1991) *Como visitar un museo*, Barcelona: Ediciones Ceac.
- Ucar, X. (1988) Educación y trabajo en la sociedad futura, *Actas del II Congreso Nacional de Teoría de la Educación*, Málaga: Universidad de Málaga.
- Ucar, X. (Coord.) (2006) Un estudi sobre interdisciplinarietat, professions socials i acció socioeducativa, *Actes del I Congrés internacional i interdisciplinari sobre participació, animació i intervenció socioeducativa*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Vallés, J. (2007) Els museus: espais per valorar l'altre. Interpretacions i consideracions crítiques des de l'educació artística, A. Macaya, R. Ricomá, M. Suárez (coords.), *El museu i l'educació per la diversitat cultural de les arts*, Tarragona: Diputació de Tarragona i Museu d'Art Modern de Tarragona, pp. 23-36.
- Vallés, J. (2008) Los museos espacios para valorar al otro, *CÓDICE Boletín Científico y Cultural del Museo Universitario Universidad de Antioquia* (16), pp. 30-41.
- Vallés, J. (2012) ¿Oye, el patrimonio es nuestro!, *Aula de innovación educativa* (208), pp. 14-17.
- Vayreda, M. (2008) *Esculturitis. Com conèixer l'escultura del teu barri dibuixant*. Girona: Grup de Recerca GRH CS 03 de la Universitat de Girona i Caixa Catalunya.
- Vàzquez, A. (2012) *Projecte educatiu del Museu de Potries*, Potries, València: Ajuntament de Potries, no publicat.
- Walker, J. A. i Chaplin, S. (2002) *Una introducción a la cultura visual*, Barcelona: Octaedro.
- Woodlin, P. (1997) El museo de arte en el currículum escolar, *Arte, individuo y sociedad*. (9), pp. 79-88.
- Xarxa de Turisme Industrial de Catalunya, www.xatic.cat
- Zabalza, L. (2010) *Castelló la meua ciutat. Projecte d'unitats didàctiques*, Castelló de la Plana: CEFIRE i Ajuntament de Castelló.

